OSZK
Ossolineum Szczęśliwej Książki

1. fl. 24. kr. cm.

Timothei Lukács
Professoris Baiae.

OSZK
Országos Szécsényi Könyvtár

OSZK
Országos Szechényi Könyvtár

KÖZHASZNU

ESMERETEK TÁRA

A'

Conversations-Lexicon

SZERÉNT

MAGYARORSZÁGRA

ALKALMAZTATVA.

Bibliotheca Conventus PP. Franciscan. Bajensis.

NEGYEDIK KÖTET

DELPHIN — FLORUS.

SIGILLUM BIBLIOTHECAE CONVENTUS BAJENSIS

PESTEN,

KÖNYVÁROS WIGAND OTTO SAJÁTJA.

1832.

OSZK

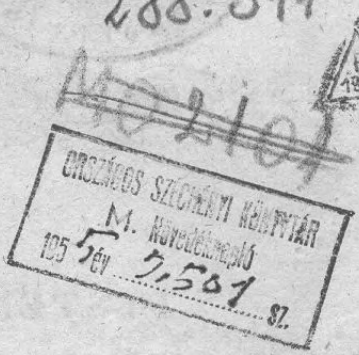

Nyomtatta Landerer Pesten.

D.

Delphin (*Delphinus*). A' czetfélék rendjéből ezen nemi néven négy faj neveztetik: 1) barna d. (*D. Phocaena*), 2) mesés d. (*D. delphis*), 3) buczkos d. (*D. orca*), 4) kétfogu d. (*D. diodon*). Közülök a' barna delphin nevezetes. Ennek teste hosszudad alig hengeres, háta uszormós (*pinnatum*), ormánya karcsu, hegyes. Hossza 8—10 láb. Bőre sikamló, felül fekete, alól fejér, ormányán széles szalag (pántlika) nyulik el. Az időváltozást a' viz szinére jöttével jövendöli. Lakik leginkább a' földközi tengerben; igen sok van a' magyar tengermelléken, néha a' német föld tengerpartjánál is találtatik. A' magyar tengermelléknél lakó Olasz sok régi költeményeknek ad még ma is hitelt felőle, p. o. hogy a' muzsikát kedveli, az embert szereti, a' holtat a' partra kiviszi 'sat. Az astronomiában tiz csillagot neveztek el róla. A' mythust l. Amphitrite. A' régieknél sok mesében 's egyszersmind mesés formában jő elő *Dr. Pólya.*

Délpont, l. Délszak.

Délsarki tartományok, a' világ ősidejében elenyészett 's elsüllyedt nemi földmassának romjai vagy földünk formáltatása legifjabb időszakának szüleményei. A' délsarki tengert megvizsgálták: 1) Cook, a' ki a' déli földsarkhoz a' 60°-ig bement. (L. Sandwich szig.) 2) Bellinghausen orosz kapitány, a' ki 1819 egy helyen 70° benyomult. 3) Jam. Weddel angol kapitány a' 74° 15'-ig. 4) Freycinet kap. (l. e.) 5) 1828 Foster kapit., a' ki Angliából egy Chanticleet nevü hajón indult el a' déli földsarkhoz, hogy itt a' függeleg (pendulum) vizsgálását a' föld formájának megalapitására folytassa. Ezeken kivül a' 19 száz. éjszakamerikai halászok is, kik China 's a' Sandwich szigetek felé is kereskednek, meglátogatták Nantucketből a' délsarki tengert. Ezen feküsznek: 1) Uj- vagy délszaki Georgia (l. Uj-Georgia), mellyet La Roche fedezett fel 1675. 2) Sandwich tart. (l. e.), melly Cooktól fedeztetett fel 1775 's csak ezelőtt kevessel vizsgáltatott meg szorosan Bellinghausen orosz kapitány által, a' ki 1819 uj föld keresése végett tett utjában ugy találta, hogy Sandwich tart. apró szétvágott szigetekből áll. A' partokon vannak czethalak, penguinek 's más tengeri madarak. Bellinghausen közel hozzá egy vulkántermészetü szigetet fedezett fel, mellyet az orosz tengerminister tiszteletére Marquis de Traversenek nevezett. Hóködök 's uszó jégmassák, mellyek 300 l. emelkednek a' tenger szinén felül, és dühös szélvészek teszik az evezést nehézzé. Egyedül a' délszaki fény (l e.) tekint nyájasan az élő természetnek ézen nagy sirjára. 3) Uj-délszaki-Shetland (l. e.) 1819 lett esmeretessé. 4) I. Sándor és I. Péter, két legdélibb tartomány az eddig felfedezettek közt Bellinghausen kap., a' ki minden elébbi tengeri utazóknál bejebb nyomult a' déli földsark felé, ezen jégmassáktól körülvett tartományokat Jan. 11. 1821 fedezte fel a' szél. 69½° alatt. Ezek egy szigetből, mellyet Bellinghausen I. Péternek, 's egy partból, mellyet I. Sándornak nevezett, állanak. 5) A' délszaki Orkadok. Ezen szigetek a' délszaki földsarknál lévő legujabb felfedezések közé tartoznak, mellyeket James

Weddel angol kap. 1822—24 a' Janus briggel 's Beaufoy cutterrel tett. Először Dec. 27. 1822 látta 's tekintette meg közelebbről az általa ugy nevezett délszaki Orkadokat (a' d. sz. 60° 45′ 's a' ny. h. 332° 29′ közt), egy legterméketlenebb 's legborzasztóbb földet, mellyet csak gondolni lehet. Egyes hegytetők — talán elsüllyedt földnek csucsai — emelkednek fel rajtok a' felhőkig, mellyek eredeti hegyek 's ugy látszik, hogy valaha vulkánok voltak. Weddel kap. innen Sandwich szigetének fokát körülevezvén, 's a' 68° alatt 10 geogr. mf. kerületü jégmassát hagyván maga után, Febr. 20. 1823 a' hossz. 34° 16′ 45″ alatt elérte a' szél. 74° 15′ és igy bejebb ment Bellinghausennél. Itt 4, a' sik tengeren, mellyet IV. György tengerének nevezett, uszkáló jégszigetet talált. A' mágnestő a' szél. ezen °nál igen megváltoztatta állását. Mart. 16 délszaki Georgián vasmacskát vetett, a' hol egy hegynek ingadozó mozgását szemlélte. Azután a' délszakshetlandi archipelagust 's a' tüzszigeteket látogatván meg, Jul. 7. 1824 Angliába evezett. L. nevezetes utazását „*Voy. towards the South Pole etc.*" (Lond. 1825. németül Weimar 1827). *) *L—ú.*

Délszak, délpont, a' láthatár és a' délkör kerületeinek délfelé való köz pontja. Délsark lesz ez, ha nem a' földszinén lévő ugy tetsző láthatárt hanem a' valóságost, azaz, azt a' láthatárt vesszük, melly ezen mi felsőnkkel egyközüleg megyen a' föld középpontjából. *N. I.*

Délszaki Amerika. Természeti minemüsége. Az uj világ déli fele vagy felfedezőjéről, Americo Vespucciról, Amerikának neveztetett része dél felé háromszeget formál, az éjsz. sz. 12° 's a' déli sz. 52° 30′ (a' déli földcsucsnál a' status- és tüzszigeteket 's a' szarvfokot is ide számlálván, az 55°) 's a' nyug. h. 18° 's 63° közt. A' panamai, (a' hol legkeskenyebb, 12 mf. széles földszorosnál fogva, mellyet egy tömött 's 612 l. magas kőszikla formál 's melly eddig az atlasi oceannak a' 20 l. mélyebben fekvő déli tengerbe keresztülhörését akadályoztatta, éjszaki Amerikával öszveköttetésben van és 356,000 nsz. mf. fekszik A' föld lassanként emelkedik fel az atlasi tenger partjától, kiváltképen az Oronoco partján lévő alacsony pusztaságokon (los Llanos), mig azon magas hegylánczhoz hág fel, melly a' nyug. parton a' csendes tengertől mindenütt legfeljebb 18 mf. távozván el, meredeken rohan le. Ez a' hegyláncz, az Andesek (ezen perui szótól Antis, réz), vagy Cordilleràk (l. e.) (ezen spanyol szótól Cordel, kötél, azaz, lánczhegyek), földsarki irányban egész délszaki Amerikát keresztülhasitja, a' Magellan szorosába nyuló Froward fokától 's a' Pilarestől fogva a' panamai földszorosig, a' hol valamennyire elterül. A' 7256 l. magas quitoi völgyet gyakran háborgatják földrengések. Legrettenesebb volt az 1797-ki. A' Pichinchán, melly Quito mellett 14,862 lab. magasan emeli fel csucsát, Humboldt nem egészen 30 minuta alatt 18 földrengést számlált. Kerekded torkának megmérhetetlen mélységében több hegyek láthatók, mellyek egymás mellett állanak. Csaknem az egész andesi tartományt földalatti tüz rongálta; csalhatatlan jelei a' mindenütt elterjedt füstölgő kénmezők és kénhegyek. Az itteni valkánok mindazáltal nem lávát és tajtékkövet vetnek ki, mint déli Europa hasonló hegyei, hanem vizi materiával elegyes kénkövet vagy szénmateriás agyagot, gyakran temérdek sokaságu halakkal. Délen a' Plata vize felé nagy térségeket foglalnak el a' sós és salétromos mezők, mellyeket minden eső után egészen fejér szinbe öltöztet a' salétrom, 's a' források és folyók sósak. Mind ez a' mind eddig csak itt találtató platina (l. e.) érczel együtt arra mutat, hogy a' régi és uj világ földjének felső területei és szinei különbféle alkotó részekből vannak elegyitve; 's talán azért különböz-

*) Mind a' két hajót nagy-britanniai kereskedők állitották ki tengeri borju fogás végett. A' cuttert Matth. Brisbane kormányozta.

nek az emlitett két világnak a' földsarkak és tenger felett egyenlő magasságra lévő felkes valóságai is egymástól. Többnyire minden Europából általszálitott állatok 's általplántált növevények is nagyobb erővel 's bujábban tenyésznek délszaki Amerikában, mint Europában. Más nevezetes hegye D. Amerikának a' Chikitos (Tsikitos), melly az aricai tengeröböl nyugoti behajlásának tájékától, a' S. Noque fokánál lévő kel. kihajlása felé, különbféle irányban kigyózva, Brasilián megyen keresztül, a' Platának és Maranhonnak (vagy Amazonfolyónak) messzére kiterjedő mellékeit kettős, u. m. kelet-déli és éjszaki lejtőssége által elválasztván egymástól. Két roppant kiterjedésü térség fekszik a' Chikitos tövében, u. m. a' Plata térsége vagy a' Pampák 's az Amazonföldnek térsége; amazt fü, ezt erdők fedik. Attól éjszakra mint különvált sziget a' guyanai bérczek emelkednek fel, mellyeknek kel. része Tamucaraquenek, a' nyug. pedig Meinek neveztetik. Ebből ered, még eddig esmeretlen forrásokból, az Oronoco, melly a' Cassiquiare és Rio Negro által a' Maranhonnal öszveköttetésben van. Még kijebb éjszakra, a' caraibi tenger partján a' caraccasi hegyek látszanak a' 8420 l. Sillával a' panamai földszorostól keletre. Ez a' hegyláncz 50,000 geogr. nsz. mf. nagy földet kerit be u. m. a' füvel gazdag Savannaht vagy oronocoi térséget, melly kel. a' tengertől, délre a' Maranhontól, nyug. a' Rio Negrótól 's éjsz. Oronocótól (nevezetes vizeséseivel, Raudales) vétetik körül. Az egésznek természeti elosztatásáról csak akkor szerezhetni helyes esmeretet, ha az Oronoco, Maranhon és Plata mellékei megkülönböztetnek, melly három folyó minemüségei a' világ ezen részének alkottatására nézve kiváltképen megérdemlik a' geologusok figyelmét. Az Oronoco (l. e.) 49 torkolatja által esős időben 8—12 l. viz alatt lévő szigeteket formál, mellyeken mind e' mellett is egy egész indiai nemzetség lakik. A' Maranhon az Ucaylenek és Tunguraguának öszvefolyásából ered, forrásai a' Chimborasso tövében vannak 's 60-nál több folyót veszen magába, a' többek közt a' Maderát 's a' nagy, de sok vizesései miatt hajókázásra nem alkalmas Tokantint. Mintegy 600 geogr. mf. futása után 15 geogr. mf. széles torkolatján a' tengerbe ömlik, mellyben sok mf. távolságra megtartja vizének édességét. Partja éjsz. oldalán 14,000 geogr. mf. pusztaság emelkedik fel alig 200 lábnyira a' tenger felett; dél-keleti partjának földje ellenben legmocsárosabb tájéka az uj világnak. A' Platát vagy ezüstfolyót Brasiliában 's D. Amerikának déli részében három főfolyó, a' Parana, Paraguay és Uraguay, formalja egyesülése által. A' legéjszakibbal 's legnyugotibbal, u. m. a' Paraguayval egyesül a' Rio Cuyaba. A' Paraguay a' Paranába ömlik. Keletről a' Paraguayba szakad a' Xejuy, minekutána a' Seinehez hasonló 's az Andesektől jövő Aguarey, mellyet a' 23° 28′ alatt lévő 384 l. függőleges vizesése teszen nevezetessé, vele egyesült volna. A' Pilcomayo és Vermejo, két nyug. folyó, a' Paraguayhoz csaknem hasonlók nagyságokra nézve. Torkolatja előtt 30 mf. a' Pilcomayo egy hasonló nevü nagy szigetet formál A' Pilcomayo legdélibb ágának a' Paraguayba való szakadásánál fekszik Asuncion, Paraguaynak hajdani fővárosa. Parana, főfolyója, a' la Plata három ága közepén folyik. Vizesései közt kiváltképen nevezetes a' most omladékaiban heverő Guayra városánál lévő Salto grande. Itt a' 12,000 l. széles folyó hirtelen mintegy 600 l. keskeny sziklaárokba szorittatik. Ybera, egy partján lévő nagy posvány tó, 4 folyónak szolgál forrásul, mellyek közül kettő a' Paranába, kettő pedig a' Uraguayba ömlik. Ezen két folyónak, a' Paranának t. i. és Uraguaynak, mellyekhez hasonló alig találtatik Europában, öszveköttetése nevezetes a' geologusok előtt. Az Uraguay, melly legdélibb a' három közt, kisebb a' Platának más két ágánál 's a' brasiliai hegyekből ered. Ezen folyók elöntik minden esztendőben a' földet 's ez által termékennyé teszik. Maga a' Plata dél felé folyik 's 20 geographiai mértföld. szélesen a' tengerbe ömlik. Ezenkivül az

oceanba ömlenek keleten a' San-Francesco, délen Patagoniában a' Collorado 's éjsz. Granadában Magdolna vize is, mint nagy parti folyók. A' D. Amerikában lévő magas térségeknek nincs olly nagy kiterjedések, mint az éjszakamerikaiaknak, mert legfeljebb csak 40 órányi kerületek van, hanem magasabban, u. m. 8400—9000 láb. feküsznek 's felette mély völgyek által választatnak el egymástól. Ellenben a' legalacsonyabb térség, a' Llanos, 12,000 geogr. nsz. mf. foglal el, 's a' caraccasi parti hegylánczától a' guyanai erdőkig 's az Oronoco torkolatjaig terjed el. Amott a' térség megmérhetetlen, zöld, viz alatt lévő erdő; itt általjában véve nincsenek forrásai 's fáji, kivévén az itt 's amott elszórva lévő legyező pálmát. Az esztendő száraz részében szénné égett füve porrá válik, földje megrepedezik, 's a' forgó szelek hasonló porfelleget támasztanak az ocean vizoszlopaihoz. Még a' krokodillok 's oriáskigyók is megmerevedve 's mozgás nélkül feküsznek a' csont-szárazságu iszapban, mig az eső átlal ismét életre nem hozatnak vissza. Ekkor a' pusztaság is rövid idő alatt buja virágos mezővé változik. Kiváltképen Guyana láttatik legvilágosabban tanuul szolgálni arra, hogy Amerika csak későn 's a' világ formálódása után sokára emelkedett fel a' tenger árjai alól.

Amerikának éghajlatja 's levegője hivesebb, mint egyéb ugyan azon szélesség alatt fekvő tartományoké. Az aequator alatt 's ettől délre is el lehet türni a' hévséget, mivel itt a' föld keskeny és magas. Többnyire minden magas hegyeket örökös hó fed a' forró földöv alatt. Humboldt az aequator alatt 14,772 l. teszi a' hólineát. A' Cordillerákon Granadában és Peruban csaknem egész esztendőn által esik az eső. A' tengerpartokon soha sincs eső és mennydörgés. Más tájékokon a' hévséget a' nagy posványos lapályok 's gyakori esők mérséklik. A' Maranhon körül fekvő tartományok nevezetesen csak 2 száraz, ellenben 10 esős hónapot számlálnak. Guyana annakokáért felette egészségtelen és életet rövidítő tartomány. Patagoniának 22,350 nsz. mf. nagy félszigetén vagy Magellan tartományában a' levegő igen kellemetlen, az ég ritkán felhőtlen, a' partokat csaknem mindég köd homályositja 's a' forgó szelek gyakran rettenetesen dühösködnek. Az 1520 nsz. mf-ön fekvő tüzszigetek éjszaki oldalán 's magas és kopasz hegyek szomszédságában lévő völgyek nyáron is hóval fedetnek. A' földnek és climának különös tulajdonsága a' természetmivein is meglátszik. Kiváltképen megjegyzést érdemel a' földsarki plántai világ, mellyre nézve l. Bonpland és Humboldt pompás munkájokat ezen név alatt: *Nova genera et species plantarum, quas in peregrinatione ad plagam aequinoctialem orbis novi collegerunt* (Paris 1816). Nyugotnak honi plántája a' többek közt a' krumpli (*solanum tuberosum*), melly Pavon Jósefnek (egy Spanyolnak) „Flora peruviana"ja szerént Lima körül a' partokon 's Chileben vadon terem 's az erdőkben is találtatik Santa-Fé de Bogotánál. A' lakosok papasnak nevezik. A' china- vagy quinquinafának 14 neme esmeretes' 's eszt. 12—14,000 mázsányi héj szedetik öszve a' d. sz. 2—6° közt Europa számára. Honi plánták továbbá még: a' cacao, vanilia és kukoricza; hanem pazdag a' föld orvosi és festő plántákkal 's facsipa nemekkel is. Mindenek felett nevezetes az arakatsa, mellynek gyökeréből lisztnemü és igen jó izü tápláló eledel készittetik, 's a' viaszpálma, egy kevessé éjsz. az aequatortól, melly csak 9—12 mf. tájékon nő 160—180 l. bámulásra méltó magasságra. Általjában véve Amerikában csak a' pálmának 87 neme esmeretes, mellyek hasznokra (mivel bort, olajat, viaszt, lisztet, czukrot és sót adnak), valamint szépségekre 's magasságokra nézve minden más plántanemeket felülmulnak. Az orchidának, a' földsarki plántai világ főékességének, már 244 neme fedeztetett fel Amerikában. A' tequendamai vizesés körül, mellyet a' Bogota képez Santa-Fénél, ugy látszik, legtöbb esmeretlen plántákat 's ritka állatokat szórt el a' természet. Egész erdők vannak fákkal, bokrokkal

's plántákkal olly sürüen benőve, hogy csak a' vizet kereső állatok csináltak rajtok keresztül itt 's amott egynéhány lyukat. Chile rendkivül gazdag orvosi plántákkal, temjénnel és hasznos fákkal, a' millyenek a' kokospálma és czédrusfa. Brasilia erdejiben több szépszinü fanemek találtatnak 80-nál, mellyekből a' legszebb asztalosmivek készittetnek. Legszebb a' fernambukfa. Az alföldön az Oronocónál 's a' posványos parti tájékokon, hol az alkalmatlan moskiták és vampyrok találkoznak, izzadjak ki a' fák nagy hévség idején és igen nedves időben azon hires gyantát, a' guayak- és bőr- vagy tollgyantát, melly utolsót a' lakosok agyag formákra huzván 's megszárasztván 's különbféle füszerekkel megtöltvén, Europába küldenek. A' guyanai ültetvények mindenféle nyug. indiai termékeket adnak trágya 's eke nélkül. Franczia Guyanában mind az megterem, a' mivel a' Molukkok és déltengeri szigetek dicsekesznek, 's Brasiliában a' thea. Venezuela erdejiben kevessel ezelőtt plánta nemü kosenill fedeztetett fel. A' nyug. tartományoknak tulajdon allatjaik: a' llama, guanaco és vicuña, mellyek juh formájuak 's a' sertésnemből való tapir és tajassu. A' vad jaguar vagy amerikai tigris, szorosan véve párducz, ollyan nagy 's épen olly veszedelmes a' nyájakra nézve, mint az amerikai leopard. Az alligator vagy amerikai krokodill folyókban lakik 's néha 5 réfnyi hosszaságra is megnő. Madarai a' magas helyeken nem igen számosak, hanem szinekre nézve sokfélék, valamint nagyságokra nézve is, a' kolibritől kezdve a' kondorig; annál gazdagabb az alföld szárnyas állatokkal és halakkal. Kiváltképen nevezetes a' czethalászat, melly Brasiliának Sta-Catharina nevü szigetéből üzetik. A' manatik, vagy tengeri tehenek, a' guyanai folyókban olly számosak, hogy a' sajkákat fentartják evezések közben. Leggazdagabban fizet a' halászat Chile partjain. Megjegyzést érdemelnek még a' vad kutyák (alcos) 's a' kazuarhoz hasonló tujuk, mellyek a' pampákon laknak; továbbá a' rezgő angolna a' los Llanos pusztaságokon; valamint a' pinguinludak az ember- és fátlan sólyomszigeteken vagy Malouinákon, mellyek a' gyakran 6 l. magas és zöld pinguinfüben egymás mellé szoktak fészket rakni. A' Plata ágai közt Maderáig nyuló füves siksságokon ezerenként legelnek az Europaiak által oda szállittatott vad lovak és vad marhák. Brasiliának Rio grande nevü tartományában 's a' Platánál az utolsók csak bőreikért vágatnak le, számok olly temérdek. Mérges állat főképen a' hegyi pusztákon sok van; nevezetesen a' Cordillerák lejtősségein vagy Montaña realban számtalan legmérgesebb és legveszedelmesebb kigyók találtatnak, p. o. a' csörgő, amaru- vagy oriáskigyók, a' nem mérges, egy embernyi vastagságu 's 30 l. hosszu abomakigyó Guyanában 's mások; továbbá százlábuk, scorpiók, békák (p. o. az utálatos rana pipa az Oronocóban) és gyikok, mellyeknek legveszedelmesebb ellenségeik a' nagyobb hangyák. Guyanában a' legtarkább szinü pillangók repkednek. Az ugy nevezett lámpáshordók fényes világosságu fejekkel világitnak éjjel az utazóknak. Az ásványok országa temérdek kincsekkel elégitette ki az aranyszomju Europaiakat. Brasiliában ásatik legtöbb és legnagyobb gyémánt, melly mindazáltal jóságára nézve a' napkeletinek utána van; leggazdagabbak a' cujaboi hegyek, a' minas geraesi és matto grossoi kapitányságokban. Az eszt. jövedelem 60,000 karat gyémántra 's a' 168 mázsányi pénzzé vert és rudarany becse 7 mil. tallérra tétetik. A' st. vincenti kapitányságban vannak aranybányák; mindazáltal arany nagyobb részént a' folyók fövenyéből mosatik. Hogy a' gyémánt becsét sokasága miatt el ne vessze, a' gyémántbányák arendásainak nem szabad azokban többet dolgoztatni 600 Negernél, 's a' mit találnak, a' Rio Janeiróban lévő királyi felvigyázónak kell eladniok. Más ásványok, mint vas, czin, ón, kéneső, só 's a' t. jóllehet bőven vannak, nem igen kerestetnek. Brasilia legcsudálatosabb jeleneseinek egyike a' mágneshegy, az ugy nevezett Serra di Pietade Sabaránál. Onnan, a' hol a' mágnes az agyagos palakövön felül kezdődik, a' hegy tetejéig még

350 tois. magas. Ezen mágnescsucsnak nevezetes befolyása van a' mágnestőre, mellynek földsark-mutatását megváltoztatja. — Granadában és Peruban arany a' Santa-Fé körül lévő bányákban 's Quito tartományaban és Caraccas tart. vizeinek fövenyében, platina pedig a' chocoi és barbacoasi bányákban találtatik; ezüst csak a' perui hidegebb provinciákban van sok; a potosii ezüstbányák mindazáltal már régolta nem olly jövedelmesek, mint hajdan. Annál gazdagabbak az Arica prov. lévők. Kénesője és sója hasonlóképen van Perunak. Réz és czin Limából hozatik Europába. 1790 a' limai királyi pénzverő házban 534,000 mark ezüst és 538 mark arany olvasztatott meg 's veretett pénzzé. Chilében is alig van ollyan hegy 's folyó, mellyben nem találtatnék arany. Az ezüstbányák csaknem mindnyájan a' Cordillerák havas tetején vannak, a' mi miveltetéseket igen nehéziti. Reze, melly legjobb nemü, eszt. 26,000 mázsa. Csak a' la platai királyságban csekélyebbek a' többiekhez képest a' bányák.

Az embertermészet 's népélet is igen nevezetesek D. Amerikában. A' nyug. rész ősi lakosaihoz tartozik a' rézszinü Peruiak nagy nemzetsége, mellynek mostani lealjasodása a' Spanyolok vétke. A' kik külsőképen a' cath. vallást tartják, Fideleseknek, a' kik az inkák tudományát követik, Barbarosoknak neveztetnek. Amazok terhes adók alatt nyögnek 's a' bányákban sanyargattatnak, gyermeki korban lévőknek nézetnek és semmi hivatalokra sem juthatnak. Jövedelmes hivatalokra még Creol sem mehet, annál kevesbbé egy Mestize. Ez által a' Peruiak, egy olly pallérozott nép, melly a' rajta győzedelmeskedő Spanyolokat belátásával 's jó erkölcseivel felül multa, durvákká, tudatlanokká, szegényekké és restekké lettek. A' rege szerénta' 12 száz. 2 fejér ember jött ide, u. m. Manko Kapak és Mama Oello, ennek felesége, kik magokat nap gyermekeinek nevezték, törvényeket hoztak, a' földmivelésre megtanitották az embereket, valamint a' szövés és fonás mesterségére is. Manko épitette Cuscot. 17 örököse volt, kik inkáknak neveztettek. Ezeknek uralkodása alatt terjedtek el az esmeretek 's pallérozottság a' Sabaeismus tudományával együtt a' nép közt. A' bogotai király udvarában lévő papok értették, mi a' délvonal? 's tudták, mellyik szempillantásban van a' nap megállásának pontja? A' holdesztendőt bizonyos napok beiktatása által napesztendővé változtatták. Astronomiai esmeretek nyomait még most is lehet Parima prov. vad lakosai közt találni. Az inkák cuscoi és quitoi palotájiknak omladékai, a' Cordillerákon lévő sziklába vágott nagy országut, melly a' 13.000 l. magas Paramán keresztül sinór egyenességü irányban megyen Cuscóba, olly munka, melly a' via appiát jóval felülmulja, a' pyramisok 's más emlékek, mind arra mutatnak, hogy hajdan a' Peruiaknak igen jártasoknak kellett lenni a' mesterségekben. Az inkák nyelve közönséges nyelv most is Limában és Quitóban. Ezen inkáktól bevitetett közönséges nyelv, mellyet az egymást nem értő különbféle nemzetségeknek meg kellett tanulniok, Quitsuannak neveztetik, 's a' perui nemzetségeknek a' spanyol nyelv ellen való idegenségek olly nagy, hogy befolyások megtarthatására magok is megtanulják a' spanyol papok a' Quitsuant. Ez a' nyelv igen jól hangzik 's grammaticája olly mesterséges, mint akarmellyik. Hanem hibáznak benne ezen mássalhangzók: b, d, s, g, r. Chilében a' hegyek közt lévő eredeti lakosok igen nagy, izmos és erős emberek. Az Andesek keleti részeiben lakó Patagonok vándorló pásztornép. Ezek közt az Araucanik és Puelchik veszedelmes szomszédjaik a' Spanyoloknak. Paraguayban és Tucumanban a' Jesuiták a' sürü 's esős időben csaknem egészen viz alatt lévő erdőkben lakó vadak, nevezetesen a' Guaranik közt, gyarmatokat telepitettek meg 's a' megtérteket, kik mintegy 200,000-en voltak, földmivelésre szoktatták. Ezek közt a' lovas Indiaiak, az Abiponok, Mocobik, Tobák 's mások, legkeseredtebb ellenségeik a' Spanyoloknak. Magellan tartományának vagy Patagoniának ősi lakosait

a' Spanyolok Pampákra, mezei lakosokra, és Serranokra, hegyi lak. osztják; ezek pedig Puelchiknek, Moluchoknak, Thuelcheknek 'sat. nevezik magokat, jó lovagok, igen hadakozók, a' hadban kegyetlenek, kőhajitásban igen jártasok 's nagyobbára igen nagy emberek, de nem oriások. A' tüztartomány lak. a' Peserahk, vidám 's szolgálatra kész népecske, melly alig áll 2000 főből, buták 's gondatlanok és az emberi lélek kifejtődésének legalsó lépcsőjén állanak. Brasiliának ősi lakosaihoz tartoznak a' Topinambák a' Tokantintól éjszakra, továbbá a' vad Quetakapok, a' Moxosindusok 's mások. A' Portugaliak a' honi lakosokat csak hajókázásra használhatják, más szolgálatra ellenben nem tudták azokat szoktatni. Zabolátlan szabadságokért élvén 's halván, és a' Portugaliakat megengesztelhetetlenül gyülölvén, kerülik az europai gyarmatokat 's az országutakat olly veszélyesekké teszik haramiáskodásaik által, hogy a' tengernél fekvő városok közt a' szárazon nem üzethetik kereskedés, valamint Peruban 's Granadában sem. Guyana ősi lakosai Karibeknek és Maipurokuak neveztetnek; az Omegaiak a' Parima tavánál laknak, mellynek partja talkkőből áll; ez a' kő, ha nap süt reá, arany és ezüst módon fénylvén, innen származott az arany tartományról (Eldoradoról) való mese. Az Europaiakon (Spanyolokon, Portugaliakon, Francziákon, Briteken és Német-Alföldieken) kivül, kiknek indiai asszonyokkal való közösülésekből származtak a' Mestizek, Zsidók 's igen sok Afrikaiak is, kik többnyire neger rabszolgák, vannak D. Amerikában. Hollandi Guyanában a' Zsidóknak nagy jusaik és birtokaik vannak; Zsidó-Savannah nevü városokban, Paramaribon felül 10 mf-re, csupa portugali Zsidók laknak. Azt mondják, hogy ezeknek kegyetlensége adott résznyire okot sok rabszolgáknak althatatlan mocsárok és erdők közé elillantására, a' honnan ki-kijövén alattomban, az ültetvényeknek sok kárt tesznek. Ezen Negerektől meg kell különböztetni a' szövetséges vagy szabad Negereket az occai ültetvénynél 's a' Saramacca vizénél, kik mintegy 5000 vannak, 's a' hollandi országlástól szabad nemzetnek esmertettek és ajándékokat kapnak, ellenben arra köteleztetnek, hogy a' hozzájok szökő Negereknek menedéket ne adjanak 's kapitányokat a' hollandi kormányozó által neveztessék ki. — D. Amerikának népessége öszveséggel 12 milliónál többre tétetik. A' szabad Indusok száma általjában véve 1 mil. Ezek tulajdon tartományikban laknak Guyanában, p. o. a' Karibok, mintegy 5000-en, az Ottomackok, mintegy 4000-en Peruban, a' hol legalább 10 szabad nemzetség különböztetik meg, továbbá Paraguayban, Chilében, Brasiliában és Magellan tartományában. Határok közé szoritott hatalmu fejeik kazikoknak neveztetnek, az Araucanoknál pedig, kik magokat Moluchuknak, azaz, bajnokoknak hiják, toguiknak. Ezen nemzetségek többnyire vadászatot 's halászatot üznek, vagy hadakozásból élnek. A' mezei 's házi munkákat az asszonyok teszik.

D. Amerikának historiája 's politicai állapotja a' revolutio előtt. Politicai tekintetben elosztatik D. Amerika: 1) a' brasiliai császárságra; 2) franczia, német-alföldi és angol Guyanára; 3) a' columbiai köztársaságra, mellyhez tartoznak a' Gallopago szigetek is; 4) a' perui szabad statusra; 5) a' chilei szabad statusra; 6) az Araucok köztársaságára; 7) a' boliviai szabad statusra; 8) a' paraguayi statusra; 9) a' rio de la platai egyesült statusokra (respublica argentina); 10) Montevideóra Banda orientallal (Cisplatinára); 11) a' puszta délszaki csucsra, a' d. sz 41°-tól délre Magellan szorosánál 's a' délszaki tengeren lévő szigetekkel. — Historiai tekintetben e' következendő részek különböztetnek meg benne: *A*) portugali Amerika (l. Brasilia). *B*) Franczia Amerika, melly Guyanának a' Maroni és Oyapock vizek közt lévő részét foglalja magában. Keleten és éjszakon lévő határai a' Portugallal Parisban Aug. 28. 1817 kötött egyezés szérént biztosok által fognak elintéztetni. Fr. D. Amerika portugali Guyanától éjszakra fekszik, nyug. hata-

ra Surinam, éjsz. az atlasi ocean. 1320 nsz. mf. 35,000 lak. van a' vad Indusokon kivül. Ez a' termékeny, igen hév, nedves és egészségtelen tartomány igen gazdag a' természet legbecsesebb adományival. A' cayennei kávé közönségesen becses. 50-nél több ültetvényei közt Gabrielle igen nevezetes szekfüjéért. Fahéj, sago- és kenyérfa 'sat. is bőven teremnek bennek. Guyana Cayenne szigetével egy franczia kormányszéket teszen. Főhelye Cayenne 1200 lak. *C*) A' hajdani német-alföldi Guyanából 1814 olta az Angolokéi: az essequeboi gyarmat, 16,187 rabszolgával, eszt. 18 mil. fontnyi czukor, 855,000 gallonnyi rum, 900,000 font. kávé, 's 500,000 font. pamut jövedelmével; továbbá Demerary 47,032 rabszolgával, melly eszt. 13 mil. font. czukor, 7 mil. f. kávé, 75,000 gallon. rum és 6 mil. f. pamut jövedelmet hoz be; végre Berbice 22,223 rabszolgával, eszt. 1 mil. f. csukrával, 600,000 gall. rumjával, 8 $^1/_2$ mil. f. kávéjával és 1,200.000 f. pamutjával. Ezeknek 158,000 lak. van (kik közt 15,000 fejér, 19,200 szabad 's 64,000 rabszolga) 414 nsz. mf-ön. Főrárosok Nassau, erősség a' Berbicenél; nevezetes helyeik még Stabrock (a' kormányszék helye) és Uj-Middelburg *D*) A' Német-Alföldiek e' szerént csak Surinamot birják; 491 nsz. mf. nagy, éjsz. az ocean, kel. és dél. franczia 's nyug. nagy-britanniai Guyana határai. Az egész a' hollandi szorgalomnak emléke. Megmérhetetlen nagyságu fákkal benőtt posványa, minekutána a' fák kivágatták, csatornák 's árkok által kiszárasztatott, töltésekkel körülkerittetett 's kertekké tétetett, mellyeket szép épületek ékesitnek. Surinamban 4000-nél több ültetvények vannak, mellyekben 7000 europai és 50,000 neger rabszolga van az őrseregen kivül. Paramaribo nevü városának, mellyben a' kormányozó lakik, kikötőjéből eszt. 24 mil. fontnál több czukor vitetik ki. Egy missio is tartatik itt a' Negerek és Indusok megtéritésére. (L. SURINAM.) *E*) Spanyol D. Amerika. Azon öszveköttetésért, mellyben spanyol Ejazakamerika spanyol D. Amerikának egy részével állott 's legujabb politicai változásai a nézve még most is áll, egész spanyol Amerikát meg kell tekintenünk a' revolutio előtt, vagy 1810-ig; egyébiránt, mi az éjszaki tartományokat illeti, az Ejszakamerikáról, Nyugotindiáról és Mexicóról szóló czikelyekre utasittatik az olvasó. Spanyol Amerikának, mellyet V. Károly kapcsolt 1519 Castilia koronájához, Morse szerént („*American Geography*"), 235,672 geogr. nsz. mf. mintegy 17 mil. lak. van. Ezeknek $^2/_5$ részét Spanyolok és Creolok, $^1/_5$ elegyes származásu lak., Mestizek, Mulattok 'sat. teszik; $^3/_{10}$ ősi lakosok vagy Indusok (kik közt azok, kik a' Spanyoloknak megadták magokat, Fideleseknek, a' többiek pedig Indios Bravosoknak vagy Barbarosoknak neveztetnek); $^1/_{10}$ Negerek, kik mindazáltal inkább inasoknak, mint rabszolgáknak tartatnak. A' lakosok ezen osztályai a' revolutio előtt különböző jusokkal birtak. Urak mindenütt a' Spanyolok és Creolok voltak; mindazáltal csaknem egyedül a' Capeton, azaz, Spanyolországban született fejér juthatott a' főbb hivatalokra. Az Indiaiak, kiváltképen Peruban, a' mita vagy a' bányászságra való kinszerittetés által nyomattak leginkább. Ezen messze kiterjedő tartomanyokra és számos népekre nézve 1810-ig a' spanyol király birt törvényhozó hatalommal a' Madridban lévő indiai főtanáccsal; a' végrehajtó hatalom pedig az amerikai helytartók (4 vicekirály és 5 főkapitány) kezében volt, kiknek helytartóságai egymás közt az igazgatásra nézve semmi öszveköttetésben sem voltak. A' status jövedelme spanyol Amerikából eszt. 48 mil. tallért tett; legfőbb kutfeje annak a' bányászság volt, melly 55 mil. tallért hozott be. Spanyolország maga is felette sokat nyert a' minden idegeneket kirekesztő délszakamerikai kereskedésből; mert eszt. többet vittek be a' Spanyolok D. Amerikába 77 mil. tal. érő portékánál midőn a' gyarmatokból kivitt termesztmények valamivel mentek többre 50 mil. tallérnál. Azon 9 helytartóság (ezek közt 4 királyság), mellyekre egész spanyol Amerika a' revolutio előtt oszlott, 2, u. m. Uj-

Spanyolország és Guatemala (nagy 's a' Cordilleráktól ketté hasittatott magas sikság), Éjszakamerikához tartoznak. Ezekről egyenként e' következendőket jegyezzük meg: 1) Uj-Spanyolország Ó-Mexiconak nagyobb részével, egész Uj-Mexicóval 's a' két Californiával legnevezetesebb volt minden spanyol helytartóságok közt, 's Humboldt szerént 42,652 nsz. mf. nagy, 7,550,000 lak. A' spanyol koronának 40 mil for. jövedelmet hozott be, mellyben a' bányaregale 11 mil. tett. 36 bányakerületében lévő 500 bányájából többet vett be 44 mil. for. érő aranynál és ezüstnél; a' kivitel általjában véve több volt 56 mil-nál. 2) A' guatemalai főkapitányság, résznyire egészségtelen naptéritő-melléki tartomány, mellyben a' 444 nsz. mf. nagy Nicaraguató van, a' panamai földszorosnál fogva határos spanyol Délszakamerikával. 15,488 nsz. mf-n mintegy 1 $^1/_2$ mil. ember lakik. Megjegyzést érdemelnek: a' panamai földszorosnál lévő gyöngyhalászat, a' bársonycsigafogás, az indigo, czukorplántálás, bányászság 'sat. 3) A' havannai főkapitányság az Antillákhoz tartozó Cuba szigetéből 's a' két (1820 az egyesült stasusoknak engedtetett) Floridából, Éjszakamerikának egy félszigetéből áll, 692,000 lak. 4114 nsz. mf. 4) A' puerto ricoi főkapitányság az Antilláknak hasonló nevü szigetéből, a' két spanyol szüzszigetből 's St. Domingónak Spanyolok alatt lévő részéből áll, öszveséggel 1010 nsz. mf. 439,000 lak. D. Amerikában 5 kormányszék fekszik. 5) Az uj-granadai királyság egy naptéritői tart., melly sokat szenved a' földrengésektől 's orcanoktól; 64,966 nsz. mf. fekszik, 2 mil. lak. Kel. határa Caraccas és portugali Guyana, nyug. a' csendes tenger, déli a' Maranhon vize és Peru, éjsz. a' karibi tenger és Guatemala. A' naptéritő körül teremni szokott, résznyire igen jó 's igen sok termesztményein 's europai productumain kivül gazdag lóval 's öszvérrel is. Bőven lévő sóján kivül csaknem mindenféle becses ásványa 's platinája és kénesője is van. Minden gyarmatok közt ennek vannak leggazdagabb aranybányáji, mellyek eszt. 18,000 markot, vagy 5,250,000 for. érőt adnak. Uj-Granadának a' Pariánál lévő partjaira Trinidad szigetének szomszédságában 's az Oronoco torkolatjánál szálott ki legelőször Colombo 4-dik tengeri utazásának alkalmával Aug. 1498 a' szárazra, mellyet azután Amerigo Vespucci irt le. Uj-granadai első gyarmatjaik a' Spanyoloknak az 1510 táján megtelepitett Odeja és Nicuessa voltak. A' tartomány 1536 fedeztetett fel és foglaltatott el egészen. Kormánya 1547 egy főkapitányra 's 1718 egy vicekirályra bizatott. Két legfelsőbb törvényszéke vagy királyi audientiája, Santa-Fében és Quitóban, a' többi igazgató székek 's az érsek lakhelye, valamint a' vicekirályé is, a' főváros Santa-Fé de Bogota volt, melly 1538 alkottatott az Andesek 8694 l. magas térségén az é. sz. 4° 6' alatt. Lakosainak száma 30,000, 's 1610 olta van egy universitasa. Közel van hozzá a' tequendamai vizesés, hol a' Bogota vagy Funza 600 l. mélységbe ömlik le, mellyből Rio Meta név alatt folyik ki 's végre Magdolna folyójával egyesül. Ősi lakosai közt, kik a' tartománynak Benalcazar és Quesada által lett meghódittatásakor pallérozottságokra nézve igen közel állottak a' Mexicoiakhoz és Peruiakhoz, Quito lakosai és a' Muyscák legmiveltebbek voltak. Egy hajdani rege szerént Bochica, a' nap fija, egy hosszu öltözetü, tiszteletre méltó szakálu fejér ember volt törvényadójok, a' földmivelés tanitója 's a' Dalai Lamáéhoz hasonló theocratia alkotója. Ez vitte be legelőször a' kalendáriomot. Minden 15 eszt. egy 15 esztendős, a' templomban nevelt ifju áldoztatott neki. Bochicának karja, a' mint a' rege meséli, szakasztotta ketté Tequendamánál a' kőszikláket, hogy a' vizek leömlése által az Andesek tava termékeny térséggé legyen, mellyen most Santa-Fé fekszik, a' hol örök tavasz uralkodik. Uj-Granada 16 provinciából áll, mellyek közt Veragua S. Jago de Veragua nevü fővárosával még Éjszakamerikához tartozik. Ez 's a' vele határos két provincia, u. m. Panama (has. nevü fővárosával a' csendes tengernek egy

öblénél és S. Felipe des Puerto Bello — Porto Bello — egy karibi tengernél fekvő kikötős városával) és Daria (Santa-Cruz de Cana nevü fő vár.) együtt véve Tierra firmenek is neveztetnek Innen kel. fekszik Cartagena tart. has. nevü fővárosával, mellyet a' tartomány meghóditója, d. Pedro de Herredia, alkotott 1533 a' karibi tengernek egy épen olly tágas, mint nagy öblénél. Ezen megerősitett és nevezetes kikötős városnak most 25,000 lak. van. Bizonyos távolságra fekszik tőle egy Turbaco nevü falu, melly szép kertjeiről és paradicsomi fekvéséről hires. Innen 4 mf-re egy palmaerdő közepette lévő 18—20 kicsiny iszapvulkánok mocsárt formáltak. Cartagenától Santa-Marta tartományát, mellynek partjait már Colombo felfedezte 1497, Magdolna vize, mellynek partjain legjobb cacao terem, választja el. 1554 alkottatott Santa-Marta nevü fővárosának megerősitett kikötője van. Rio de la Hacha szomszédságában Muracaybo felé lakik a' lovag Goahirok hadakozó 's még meg nem hóditott ősi nemzetsége, kik a' nyug. indiai alattomos kereskedőktől gyöngyeikért, festő fájokért, lovaikért 'sat. fegyvereket és puskaport cserélnek be. Sta-Martától kel. fekszik a' kel. felé Venezuelával határos Merida tart. magas hegyeivel 's Rio Apurével és hasonló nevü fővárosával. Legkeletibb fekvésü tart. a' Varinassal határos S. Juan de los Llanos, has. nevü fővárosával. Kevesbbé miveltek Uj-Granadának erdős hegyekkel fedett belső tartományai, mint Antioquia, mellyet Cauca nevü kerületében lévő aranybányáji tesznek nevezetessé és az arany-mosásiról 's platinabányájiról hires Choco. Mind a' kettő szegény tart., kevessé esmeretes és rabszolgák lakhelye. A' vicekirályság közepében fekszik a' szorgalmasan mivelt santa-féi prov. a' fővárossal. A' Santa Fével határos Quito tart. l. Quito. Quito magas sikságán a' Pichincha vulkán tövében örök tavasz uralkodik. Gyakor földrengések háborgatják. Febr. 4. 1797 olly rettenetesen megrendült a' föld, hogy 30 mf. hosszan 's 20 mf. szélesen mindent eltemetett 's egynéhány secunda alatt 40,000 embert nyelt el. Itt méretett meg XV. Lajos franczia király uralkodása alatt a' franczia és spanyol mathematicusoktól a' déllineának egy grádusa Quitóban a' többek közt ezen városok feküsznek: S. Miguel de Ibarra 10,000 lak., Otabalo 15,000 l., Latacunga 12,000 l., Riobamba, melly Febr. 4. 1797 egy hegy leomlása által egészen eltemettetett 's azután kevesbbé veszedelmes helyen épittetett fel ismét, 20,000 l., Guayaquil a' csendes tengernél lévő igen jeles kikötőjével 's 10,000 l., Cuença 20,000 l. 'sat. Uj-Granadának többi provinciáji közül Jaen de Bracamores Peruval határos; Maynas, sok missiók lakhelye, Peruval 's a' Maranhonnál Brasiliával; Quixosnak hasonlóképen portugali Guyana a' határa; Popayan, melly gyakorta rongáltatik földindulásoktól, Popoyan nevü fővárosával (25,000 lak.) és Tacames has. nevü fővár. (innen dél felé 20 mf. esnek a' hires smaragdbányák) a' csendes tengertől határoztatnak. b) A' caraccasi főkapitányság (l. Colombia, Caraccas és Venezuela) több tartományival, u. m. Uj-Andalusiával vagy Cumanával, Barcelonával, Venezuelával vagy szorosan vett Caraccassal, mellyhez tartozik Coro is, Maracayboval, Varinassal és Guyanával, mellyhez számláltatik a' karibi tengeren lévő Margarita sziget is, egy részént hegyekkel fedett, részént végetlen kiterjedéső Llanosokkal teljes naptéritő-melléki tartomány, mellyben mindég kellemes tavaszi szellők lengedeznek 's mérges bogarak nem találtatnak, 23,242, Guyanán kivül 12.950 nsz. mf-en fekszik, 1 mil. lak., kik közt 350,000 Spanyolok és Creolok, 350,000 szinesek, 250,000 Negerek és mintegy 50,000 Indios Fidelesek. Az Indios Barbarosok száma 128,000-re tétetik. Az Ottomackok, kiknek élelme közé tartozik az agyagnak bizonyos kövér neme is, a' Karibok és Arowakok ugyan is a' tartomány belső részének birásában függetlenül megmaradtak. Ezen gyarmatstatusnak nincs aranya 's ezüstje; ellenben Nyugotindiának legnemesebb termesztményeivel bővelkedik, nevezetesen az egész föld kerekségén legjobb dohánya (l

mil. mázs. több), igen jó cacaója (120,000 mázsa), kávéja, pamutja és indigója terem. Baromtartása jó karban van, a' bányászság csekély, kereskedése ellenben virágzó, kiváltképen az Angolok Trinidad nevü szigetével üzött alattomos kereskedése. Ezen tartomány meredek partját, melly nyug. Uj-Granadával, dél. Peruval és hollandi Guyanával, kel. az atlasi és éjsz. a' karibi tengerrel határos, Colombo 1493 fedezte fel. A' tartományt magát a' Spanyolok hóditották meg, gyarmatokat telepitvén meg benne. Azután V. Károly adósságba az Augsburgban lakó Welser familiának engedte azt, mint castiliai feudumot 1528, melly azzal igen önkényesen bánt. A' spanyol király annakokáért elvette 1550 a' Welserektől uralkodói hatalmokat, mellyel visszaéltek, 's egy főkapitány kormánya alá adta a' tartományt. Caraccas nevü fővárosát (igy neveztetett ez az ősi lakosok egy nemzetségéről) az éjsz sz. 10° 30′ 15″ alatt Diego de Losada épitette 1566. A' Mart. 26. 1812 történt földrengés előtt, mellynek 12,000 ember lett áldozatja, 50,000 lak. volt. 2 órányira fekszik tőle La Guayra, egy megerősitett kikötő és város 8000 lak. Több parti 's más folyójin kivül, mellyek itt az Oronocóba ömlenek, mint az Apura és Cassiaquiari, megjegyzést érdemel a' Valencia városától nem messze, egy egészséges, termékeny és bájoló tájékon lévő Valencia tava, mellybe 20 folyó szakad 's vize a' nélkül hogy kifolyása volna, mindég apad. Caraccas után nevezetesebb városai: Cumana, megerősitett kikötővel 's 17,000 lak.; Barcelona nueva 14,000 lak. a' Neverinél, 1 ór. a' tengertől, a' Trinidaddal való alattomos kereskedés főhelye; Coro 10,000 lak. egy földnyelven, melly a' maracayboi öblöt elválasztja a' karibi tengertől; Puerto Cabello kikötővel 's 8000 lak.; Maracaybo 24,000 lak., kik jó hajóépitők 'sat. A' tartomany belsejében feküsznek: Tocuyo 10,200, Barquisimeto 11,300, Varinas 6000, S. Fernàndo de Apure, az Apurenél, 6000 lak. 's mások. Guyana tartományának nagy pusztáji, mellyeknek hegyi tájékai még nem vizsgáltattak meg, Caroni által Felső- és Alsó-Guyanára osztatnak. Ama' nyug., e' kel. fekszik az emlitett folyótól. Mind a' kettő felette termékeny, hanem lakosaik hadakozó vad nemzetségek, mellyek közt legkegyetlenebbek a' Caraibek. A' tartomány gazdagságát baromcsordák teszik; mindazáltal vannak benne egynéhány dohány-, pamut- és indigoültetvények is. Itt a' meghóditatlan és szabad Guayecák pusztaságain fekszik az ugy nevezett Eldorado. Spanyol Guyanának S. Tomé vagy Angostura nevü városa az Oronocónak vizszorosánál fekszik, az atlasi tengertől 90 spanyol mf. 's a' bal parton lévő Rafael erősséggel általellenben. Ezen puszta tartománynak többi városai falukhoz hasonlók. Portugali Guyana felé eső határszéleit több erősségek védik. Colombo által történt felfedeztetésekor gyöngyhalászatjáról hires Margarita szigete fekvésénél fogva igen nevezetes hely. Egy 8 spanyol mf. széles tengerszoros által, mellyen minden Cumanába, Barcelonába és La Guayrába menő hajók evznek, választatik el a' száraztól. Három kikötője van. Fővárosa, Asuncion a' sziget közepén, nem igen nevezetes hely. Ez a' sziget, mellynek legnagyobb hossza 50 's legnagyobb szélessége 20 mf., volt a' délszakamerikai revolutiónak kezdetpontja, a' honnan egy ideig Uj-Spartának neveztetett. 1810 előtt 16,000-nél több fejér, fekete és elegyes származásu lak. voltak. 7) A' perui királyság (l. Peru) 8) A' chilei főkapitányság (l. Chile). Ez a' szép, vasmacskák kihányására alkalmas parti tartomány már Valdivia előtt felfedeztetett Almagrótól (egy Spanyoltól) 1536; 1557 olta foglaltatott el a' Spanyolok által az Araukanok (l. e.) földjén kivül. 1641 olta a' Cunchek tartományában is épitettek a' Spanyolok 3 erősséget; egész Chilében legdélibb birtokok volt a' meullini legfontosabb erősség, a' chiloei Chaco-öböllel szemben. Földjét gyakran megrázzák a' földrengések rendszerént 3-szor 4-szer eszt., mindazáltal 1520 olta csak 5 nagy földindulás történt Chilében. 120 folyója, mellyek az Andesektől alig mennek

300 angol mf. a' tengerig, igen elómozditják a' föld termékenységét, a' belső és külső kereskedést. Tavai közt legnagyobb a' Villarica, egy has. nevü nagy vulkán tövében. Sós, ásványos és hév forrása sok van. Mindennemü félérczek, ón, vas, czin, sok réz (1000-nél több bányákban), részszerént termés arany (eszt. 12,000 markon felül) és ezüst (eszt. 30,000 márknál több) találtatik benne. A' lakosok legszámosabb osztályát Creolok teszik, kik szép testalkotásuak, derék, eszes és mesterségeket kedvelő emberek. Általjában véve a' Chileiek egész spanyol Amerikában legszabadabb érzésüek, legnyájasabbak, legvendégszeretőbbek 's legnemesebb indulatuaknak tartatnak. Az egész földjövedelemnek harmadrészét a' papság birja, mellynek eszt. jövedelme 10 millio piasterre tétetik. Uralkodó nyelv a' spanyol, csak az Arauco partjain maradt meg szokásban a' Chili-Dugu, a' tartomány hajdani nyelve. Honi állatjainak 36 neme van, illyenek a' többek közt az Andesek tetőjin lakó vicuña, az araucani juh, melly terhhordó állatnak használtatik; a' guanuco vagy amerikai teve; a' puda, vad nemü kecske, melly megszelidittetik; a' guemul, a' lovak 's szamarak egy neme, melly álthatatlan hegyeken lakik; a' vizcacha, melly hasonló a' rókához és tengeri nyulhoz, 's finom szőre van, melly kalapnak használtatik; a' pagi, melly az oroszlányhoz, a' culpeu, melly a' farkashoz hasonló 's igy tovább, vannak több más állatjai, mellyek hasonlitnak ugyan a' régi világéihoz, de kisebbek. Lovat, szamarat, öszvért, szarvas marhát, sertést, kecskét, kutyát, juhot, macskát az Europaiak vittek be, mellyek itt nagyobbak 's izmosabbak lettek, mint az anyaországban voltak. Madarakkal olly gazdag Chile, mint Mexico; tengeri 's folyói halakkal is bővelkedik. Lámpáshordók, világitó férgek 's más bogarak világositják éjjel az erdőket, 's nappal a' legszebb pillangók repkednek a' mezőkön és kertekben. A' vad méhek bőven adnak viaszt. Musliczát, szunyogot és mérges bogarakat nem esmernek a' Chileiek; mindazáltal ártalmatlan pokjaik és skorpiójik vannak, valamint a' kigyóknak is van Chilében egy neme. Europával és Peruval üzött kereskedése az ujabb időben megcsökkent; Buenos-Ayressel ellenben nevekedett. Eddig a' perui és chilei bevitel 11 $^1/_2$ mil. 's a' termesztmények kivitele 4, az aranyé és ezüsté 8 mil. piasterre tétetett. Leggazdagabb arany- 's rézbányáji Copiapo nevü tartományában vannak. Has. nevü fővárosa a' Copiapónál fekszik, mellynek torkolatja jó kikötőt formál. Coquimbo tart. hasonlóképen jövedelmes a' bányászat; bora, olaja 's más europai gyümölcse bőven terem. Fővárosa 's kikötője hasonló nevüek. Az utolsó a' coquimboi öbölnél fekszik, melly tágas és bátorságos. Quillota tart. a' valparaisoi nevezetes kikötő (a' d. sz. 33° alatt), az 1822-ki földrengés előtt 12,000 lak., a' hajózásnak 's Peruval való kereskedésnek középpontja. Melipilla tartományában megjegyzésre méltó a' Maypo vizénél, a' tart. fővárosától, Melipillától vagy S. Jose de Logronótól, nem messze lévő térség, hol S. Martin vezér a' Spanyolokon győzedelmeskedett. Maule tartományát, mellynek fővárosa Talca, a' Promaucianok hadakozó nemzetsége lakja. Puchacay tartományában a' talcaguanai öböl bátorságos vasmacskahely az Europából 's Buenos-Ayresből jövő hajókra nézve. Huilquilemut, a' legdélibb tart., a' Biobio vize, melly mellett a' határszélek mentében több erős várak épittettek, választja el az Araucanok földjétől; mindazáltal Valdivia városát, has. nevü folyó mellett a' d. sz. 40° 5′ alatt, jó kikötővel, a' Chileiek birják. A' chilei part mentében igen sok, résznyire lakatlan szigetek feküsznek, mellyek az angol és éjszakamerikai czethalászoknak kiszáló helyül szolgálnak. A' Chiloe archipelagust igen derék matrózok lakják. Főhelye Castro, a' d. sz. 42° 40′ alatt. Indiai részében vagy Araucaniában (a' d. sz. 36 — 45° közt) mind lelki, mind testi tulajdonságaikra nézve az Araucanok teszik a' legkitetszőbb nemzetséget; mindazáltal az erős italokat igen szeretik 's több feleséget tartanak. 9) A' rio de la platai vagy buenos-

ayresi vicekirályság hajdan Buenos-Ayres, Parnguay és Plata (l. e.) tartományaikat foglalta magában 's legnagyobb és egyszersmind egy volt az uj világ leggazdagabb tartományi közül. Határai éjsz. az Amazon pusztaság, kel. Brasilia és az atlasi tenger, délre Patagonia 's a' déli atlasi tenger voltak, nyug. most is az Andesek által választatik el Perutól és Chilétől. Ez az egész, egy 55,000 nsz. mf. nagy, 's 1,500,000 creol, spanyol és Indios Fideles (ide nem számlálván a' Bravosokat vagy Barbarosokat) lak., roppant kiterjedésü lapály, mellyet legfeljebb 600 l. magas hegysorok hasitnak keresztül; délre a' Plata jobb partján a' pampák nyulnak, a' bal parton pedig Banda orientalnak fátlan legelőji terjednek el; kel. 's nyug. a' Cordillerák egy ágának, melly a' d. sz. 15—20° közt Chiquitos tartományán keresztül a' paraguayi és brasiliai hegyekig megyen, erdős hegyei emelkednek fel amphitheatrum módra. Ezen tart. első felfedezője Juan Diaz de Solis volt 1515. Azután a' spanyol szolgálatban lévő Sebast. Cabot evezett ide 1526 's a' Plata folyóján felmenvén, felfedezte Paraguayt. Ezen folyót, az Indiaiak sok aranyat, mellyet kel. Peruból kaptak, hozván neki, 's ennél fogva igen gazdag ezüstbányákat reménylvén itt, Rio de la Platának, ezüstfolyónak, nevezte. Mind e' mellett is Spanyolország csak 1553 küldötte el ide don Pedro de Mendozát, hogy gyarmatot telepitsen meg. Ez épitette Buenos-Ayrest. Ez volt a' főkapitány lakhelye; a' kormányozás pedig Perutól függött. Az anyaország, melly eszt. csak egy flottát küldött Platába, monopoliumánál fogva Buenos-Ayres mintegy el volt szakasztatva Európától. De annyival szorgalmatosabban üzte csak hamar ez a' gazdag pásztor-, és földmivelő-gyarmat az alattomos kereskedést; 's ezért vitte be 1748 Spanyolország a' registerhajókat, 's ezeknek volt csupán szabad az esztendő akarmelly részében, az indiai tanács szabadságlevelével Platába evezni. Ez által Buenos-Ayres igen nevezetes kereskedő hellyé lett. Végre az országlás 1778-ban 7, 's 1787-ben 5 más spanyol kikötőt tett szabad kikötőkké ugy, hogy a' Buenos-Ayressel 's a' csendes tenger kikötőjivel való kereskedés nem volt többé csak Cadizra szorittatva. Ugyan ezen eszt. az egész platai tart. vicekirálysággá emeltetett. Ekkor a' registerhajók, mellyekből eddig mintegy 15 evezett 2—3 eszt. alatt D. Amerikába, száma 170-re 's későbben még többre nőtt, mig 1797 Anglia és Spanyolország közt had nem ütött ki, melly a' buenos-ayresi kereskedést egész elnyomatással nem fenyegette. A' háboru után mindég nevekedett a' kereskedés; de a' legujabb történetek által egészen elfojtatott. Az Andesektől kel. és dél. fekvő perui tájékoknak (Potosinak, Changatának, Porcónak, Ocurónak, Chucuitónak, La Paznak és Carangasnak) a' rio de la platai vicekirálysággal lett egyesittetése által Buenos-Ayres, melly elejénte csak földmivelő gyarmat volt, igen gazdag érczbányák birtokosává lett. A' koronának eszt. bányajövedelme 2290 mark aranyra 's 414,000 m. ezüstre tétetett, azonkivül, mit az alattomos kereskedők Peruba és Európába vittek. a) A' buenos-ayresi kormányszékben fekszik a' mostani platai egyesület köztársaságának has. nevü fővárosa, mellynek a' revolutio előtt 60,000 pallérozott és tehetős lakosa volt, kik a' zendülés szélvészei közt is megmutatták erős lelkeket 's charactereket. Hasonló nevü tartományának 5650 nsz. mf-én 177,000 lak. van. Montevideo városa, a' Plata kel. partján, egy ezen folyó mellett lévő legjobb kikötővel, mintegy 20,000 lak. számlált. 1816 a' Portugaliak által foglaltatott e Santa-Fé, a' Soladónak a' Platába szakadásánál, a' paraguayi theával való perui kereskedésnek főpiacza. Maldonadónak, a' Plata bal partján, igen jó kikötője van a' folyóba való beevezésnél. A' Platánál való legéjszakibb kereskedő hely Las Corrientes, a' Paranának és Paraguynak öszvefolyásánál. A' historiában nevezetes a' Portugaliaktól 1678 épittetett 's a' Spanyoloktól 1777 nagyobbára lerontatott del Sacramento gyarmat most csak a' Plata kel. partján lévő kikötőjéért érdemel meg-

jegyzést. A' missio tartományi közt a' Parama déli partján lévő Guarania (l. Paraguay) esmeretes. A' kormányszék éjszaki részében a' nagyobb részént még most is szabad és hadakozó Abiponok (l. e.), a' déli határokon pedig a' Patagonok laknak. b) A' las charcasi vagy potosii kormányszékben, mellyben először Pizarro telepitett meg uj lakókat 1533, Chuquisata vagy La Plata fővárosa 14,000 lak. 's a' hires, 1547 épittetett Potosi (l. e.) fekűsznek. Ezen város lakosainak száma, melly 1611-ben 160,000 volt, az ujabb időben 30,000-re szálott alá. A' 4360 l. magas, teke formaju Hatun Potocsi hegyének, mellynek 3 mf. kerülete van, 300 bányája eszt. még most is 5—600,000 mark ezüstöt ad. Szomszédságában több, sok vendégektől meglátogattatni szokott meleg orvosi források vannak. A' hegyen Peru felé fekszik Porco 22,000 lak. A' Rio grande öntözi Cochabamba (Peru gabonása) termékeny és jól mivelt tartományát, Oropesa nevü fővárosával; a' Parapetinél fekszik La Paz szépen épült városa 20,000 lak., kik leginkább paraguayi theával kereskednek. A' Titicaca tavától nem messze Tiahanuacónál (a' d. sz. 17° 17' alatt) még most is több pyramisok és kőből faragott roppant figurák állanak fen, mellyek, a' mint mondják, idősebbek az inkák időszakaszánál. Itt az emlitett tónál jelent meg legelőször, azt mondják, Manko Kapak a' népeknek; a' honnan az ő örökösei, az inkák, pompás templomot épittettek a' napnak a' tó egyik szigetén, mellyhez a' Peruiak bucsura szoktak menni. Hanem a' Spanyolok megérkezésekor a' papok lerontották azt 's kincseit a' tóba vetették. Itt áll még most is az 5-dik inkától épittetett kákahid a' 70—100 réfnél szélesebb Drainon. Ezt a' hidat erős kákából font kötelek tartják, mellyek a' sebes folyón keresztül vannak huzva. Az inka keresztül vezetvén a' hidon seregét, megparancsolta annak továbbra is fentartását; ezt a' parancsolatot a' Spanyolok is megtartották. A' buenos-ayresi vicekirálysághoz tartozott még a' revolutióig Atacamának nagyobb részént puszta tájéka, melly nyug. az Andesektől, dél. Perunak Arica nevü provinciájától 's éjsz. Copiapo chilei tartománytól a' csendes tengerig terjed 's halászatjáért hires. Mint különös tartomány a' las charcasi provinciához tartozott. Ugyan ezen helytartóság kel. tartományi közt nevezetesek: Apolabamba, a' Sz. Ferencz szerzeteseitől alkottatott missiogyarmatról; Santa-Cruz de la Sierra és Chiquitos, hol a' Jesuiták a' 17 száz. végén missiójikat olly czélirányosan intézték el, hogy még most is fenállanak; Mojas (Moxos) tartományában is, melly éjsz. az emlitett missióktól, kel. Brasiliától 's nyug. Perutól határoztatik, több missiók telepittettek meg a' Beni folyónál. Hanem a' kevessé esmeretes, hegyes Chakos tartományában a' Pilkomayónál hijában iparkodtak a' Jesuiták uj lakókat megtelepiteni. Chakost és Moxost vad pásztorkodó nemzetségek lakják, kik függetlenségeket megtarják. c) A' paraguayi kormányszék határai éjsz. a' Xarayes tava, éjsz. nyug. Chakos és Chikitos, nyug. Tucuman, melly tartománytól a' Paraguay vize által választatik el, kel. Brasilia és dél. a' Parana által szakasztatik el a' Buenos-Ayresben lévő Guayra missióktól. Asuncion nevü fővárosát (a' d. sz. 24° 47' alatt) Juan de Salinas alkotta; mindazáltal a' tartományt Irala foglalta el egészen. A' hoditók ugy bántak a' lakosokkal, mint rabszolgákkal, mig a' Jesuiták nem vették által 1656 azoknak igazgatását. d) A' tucumani kormányszék a' Rio grandenél vagy Vermejónál, Saladénél, Dulcénél és Quartónál fekszik. Határai: éjsz. kel. Charkas, nyug. Atacama, dél. Cujo, dél-kel. a' pampák és Chilenek pásztor-, 's szabad határszéli lakosai. Tucumanon megyen keresztül az ut Buenos-Ayresből Potosiba és Limába. Diego de Roxastól fedeztetett fel 1543 's Juan Nuñez de Prado által foglaltatott el 1549. Földje hasonló Paraguayéhoz; gazdag gabonával 's gyümölccsel. Kivitetnek belőle: házi butoroknak 's épitésre való fa és barmok. Nagy erdeji mézet és viaszt is adnak. A' Jesuitáknak itt is voltak missiójik, 's a' keresztény hitre tért Indusokból 24,000 fő-

ből álló katonaságot formáltak, hogy a' Chakoindusok beütései ellen a' tartományt védelmezhessék. A' Jesuiták eltávozása után 10 missio volt Sz. Ferencz szerzetének kormánya alatt. Tucuman a' megtért Indusokkal együtt 100,000-nél több lak. számlált San Miguel de Tucuman nevü fővárosa (a' d. sz. 26° 49′ alatt) 's Cordova és Salta városai leginkább öszvérekkel kereskednek Peru felé. e) A' cujoi kormányszék a' Mendozánál, éjsz. Tucumannal, kel. a' pampákkal, dél. Patagoniával és nyug. a' chilei Andesekkel határos. Pedro Castillótól hódittatott meg 1560. Ez a' tartomány, mellyen a' buenos-ayresi országát megyen keresztül Chilébe, igen jó bort terem, az europai gyümöltsök 's gabonanemek itt sokkal korábban meg érnek, mint Chilében. Az állatok országa hasonló Paraguayéhoz, Tucumánéhoz és Buenos-Ayreséhez. Az arany és ezüst érczek a' lakosok keves volta miatt nem igen kerestetnek. Itt is találtatnak az inkák előtt lévő idóbeli hajdani emlékek, a' többek közt egy 150 l. magas obelisk hierolyph forma irással. Mendoza fővárosa (a' d. sz. 33° 25′ alatt, 6000 lak.) szomszédságában most ezüstbánya nyittatott fel. Spanyol Amerikának ezen 5 gyarmatstatusán kivül a' spanyol koronához tartoztak még több szigetek a' partokon, megjegyzésre legméltóbbak ezek közt: *a*) A' Juan Fernandez (a' d. 12. 33° 40′ alatt) 3 szig. nyug. 110 mf-re Chilétől; kősziklások, de termékenyek; 1563 foglaltattak el egy Juan Fernandez nevü Spanyoltól; az országlás 1750 vette birtokába, midőn megerősitette azokat. Itt lakott az engedetlenségéért kapitányától a' hajóból ki tett skot születésü Selkirk Sándor; ennek története szolgalt a' Robinson Crusoe név alatt esmeretes románnak alapul. Most a' chilei gonosztévők gyarmatja. *b*) S. Lorenzo szig. Calaóval szemben, a' honnan Limát meg lehet támadni. *c*) A' Lobos de Mar 's más kősziklás szigetek Peru partjain, hajdan a' Bucanik neve alatt rettenetes tengeri rablók rejteke volt. *d*) A' guayaquili öblön fekvő 's Uj-Granadához tartozó Puna szigete, melly esmeretes Peru meghódittatásának historiájában. *e*) Gorgona ugyan-azon partoknál 's innen nyug. a' lakatlan Gallopago-vagy Tekenősbéka-szigetek. *f*) Az éjsz. parton Cartagenától nem messze fekszik a' 16 mf hosszu 's 3 mf. széles, termékeny és lakosokkal teljes Baru szigete. *g*) Caraccashoz több tartozik 10 szigetnél több a' partoknál lévő kősziklacsoportokkal együtt, mellyek közt legnevezetesebbek: Tortuga, Salada és Margarita. A' 17 száz. közepéig az ugy nevezett gyöngypartoknál nevezetes volt a' gyöngyhalászat. *h*) Az Oronoco torkolatjában több szigetek vannak, mellyeken a' hadakozó Guarounok laknak. *i*) A' Plata torkolatjában lévő Lobos szig. csak tengeri farkas és más tengeri állatok vadászatjáért látogattatik meg. *k*) A' sólyomszigeteken vagy Malouinákon Magellán szorosától kel. a' Spanyolok kevessel azelőtt erősséget 's egynéhány kunyhókat épitettettek Soledad névvel, a' hova csak a' perui és buenos-ayresi férjfiui gonosztévők szoktak egész életekre számkivetésbe küldetni. Legjobb földabrosza Amerikának a' Fadené, 4 lap., London 1807. Azarának „*Voyages dans l' Amérique méridionale*" (Paris 1809 4 köt. egy atlassal), legjelesebb utirás, valamint a' legujabb is Camille de Roquefeuiltől ezen czim alatt „*Voyage autour du monde pend. les années*" 1816—19 (Paris 1823) igen jó tudositásokat közölnek az olvasókkal Amerikáról. Geographiai-historiai kézi könyvül igen ajánltathatik Bonnycastlenek „*Spanish America*"-ja, két földabrosszal 's egy hegymagasságmutató földabrosszal (Lond. 1818) nem különben a' "*Historical, chronological and geographical American Atlas*" is (Philadelphia 1822). Legujabb Headnak „*Journey* (1824 's t.) *across the Pampas and among the Andes*"-e, (Lond 1826) Head a' Plata melléki statusok és Chile bányájit vizsgálta meg. Tudósitása nem igen lelkesitő. L. ezeken kivül Rivinusnak Atlantisát (Leip. 1826); Joh Miersnek „*Travels in Chile and la Plata*"-ját (Lond 1826); különösen lehet pedig ajánlani I. Ch. F. Gutsmuthsnak „*Erdbeschreibung*

des british-niederländischen und franz. Guyana und des Kaiserthums Brasilien, mit einer Einleitung zu Südamerika'c-ját (a' Weimarban 1827 kiadott „Volltständ. Handb. der neuesten Erdbeschreibung" czimü munka 19 dar.)

Délszakamerikai revelutio a' mexicoival együtt. St. Domingo volt a' spanyol despotismusnak főhelye, melly Nyugotindiát-Mexicót és Perut népetlenné tette. Ugyan ott lobogott legelőször a' függetlenség zászlója is. Azolta az Oronoco és Plata partjain, Chile hegyein 's a' csendes tenger partjain is felüttetett az. Ez változtotta Mexicót rövid ideig tartott császársággá, azután pedig köztársasaggá 's ez szakasztotta el Perut Spanyolországtól és Brasiliát Portugaltól. Ezen világhistoriai tekintetben nevezetes történetnek rövid foglalatja következő. A' spanyol gyarmatrendszer sulyos igaztalanságai miatt elejétől fogva és közönségesen gyülöletes volt.*) Egy tartománynak mással 's a' külföldel üzött kereskedése keményen meg volt tiltva, vagy egynéhány tárgyra 's hajóra volt szoritva. Az Indiainak arra való kinszerittetése, hogy csak spanyol portékákat vegyen (a' mi Repartimientosnak neveztetett), sulyosabb volt a' napkeleti despotismusnál. A' mesterségek, hogy a' spanyol mivek inkább keljenek, elnyomattak. A' kormányozás önkényes, az országlás katonai volt. A' Capetonok azon iparkodtak, hogy mennél elébb meggazdagodjanak 's a' nép zsirját kiszitták Még az igazság kiszolgáltatása is önkényes volt, 's csak a' felsőbb rangu papság tartotta fen neminemü függetlenségét; ellenben az alsóbb osztálybeli világi papok, kik csaknem mindnyájan honi lakosok voltak, annyira nyomattak, hogy nem is reménylhették sorsok javulását; a' honnan legmunkásabban is mozditottak elő a' szabadság visszaszerzését 's lelkesitették a' népet annak állhatatos kivivására. Mennél több kincsszomjukat édesgetett a' spanyol amerikai tartományok gazdagsága ide, annál inkább siettette azoknak sanyargatása az europai pallérozottságban naponként elébb elébbhaladó lakosokban a' függetlenségvágy nagy feltételének elérését. Már régolta nehezen szivelte ugyan is a' heves természetü Creol nyomatásának sulyát és rabigájának terhét, 's már 1750 táján öszveszövetkezett a' kanári születésü Leon Caraccasban a' szabadság barátival; de az öszveesküvés felfedeztetett. Erre 1780 Peruban valósággal kiütött a' zendülés, melly 3 eszt. dühösködött. Tupac Amaru lett a' nép fejévé, mint perui inka; de meggyőzetett 's a' pártján lévők kivégeztettek. A' némelly Creoloktól és Spanyoloktól Caraccasban 1797 koholt zendülő feltétel is felfedeztetett. Szerzői, Gual és España, elillantással mentették meg életeket. Az utóbbit későbben La Guayrában felakasztották. Ekkor a' trinidadi kormányozó a' británniai ministernek, Dundasnak, nevében egy hirdetményt tett Jun. 26. 1797 közönségessé, mellyben a' szárazon lakó Spanyolokat szabad kereskedésre 's a' spanyol országlás nyomása ellen leendő ellenállásra szólitotta fel, bizonyosakká tévén, hogy a' nagy-britanniai király fegyverrel, tábori eszközökkel és hadi néppel segitendi őket, más czélja nem lévén a' Spanyoloknak függetlenekké tételén kivül. 'S valóban segitette is Anglia Spanyolországgal folyt háboruja alkalmával Miranda vezérnek venezuelai táborozását 1806 's Whitelocket 1807 Buenos-Ayresbe küldötte; de mindenik sikeretlen volt. Azonközben a' spanyol gyarmatok lakosaiban naponként magasabb pontra hágott a' jobb állapot vágya és mindég inkább kezdették esmerni önerejeket. Függetlenségre törekedések első jeleit spanyol Amerikának

*) Ennek megmutatását lehet olvalni Jorge Juan és Antonio de Ulloa két spanyol földmérőnek, kik 1735 Condaminét, Bouguert és Godint Peruba kiserték, az akkor spanyol királyhoz, VI Ferdinándhoz, tett titkos tudósitásában, Noticias secretas de America czim alatt. Ezt a' jelentést egy Barri nevü Augol tette a' madridi leveltárból esmeretessé (London 1826). Németül Tübingenben adatott ki 1827 „Geheime Nachrichten über Amerika" czim alatt.

népei akkor adták, midőn a' spanyol királyi familia Bayonneban Spanyolország és India koronájáról lemondott. Mert midőn az egyetlen mexicoi vicekirályon kivül minden vicekirályok és főkapitányok alá adták magokat Napoleon végzéseinek, a' nép ellenállott azoknak 's megégette a' franczia proclamatiókat. Későbben is sikeretlenek maradtak mind Napoleonnak és Jósefnek, mind titkos lázitójiknak, mint Dumolardnak 's másoknak, probatételei a' Spanyol-Amerikaiak hüsége ellen, jóllehet politicai jusokat igértek is azoknak. Caraccasban (Jul. 1808) VII. Ferdinand részére hajlottak a' lakosok. Ugyan azt tette d. Xav. Elio, Montevideónak kormányozója, midőn Liniers, buenos-ayresi helytartó, Jósefet akarta királynak megesmerni. Elio egy juntát állitott fel, mit a' sevillai főjunta helyben hagyott. Erre hasonló junták származtak VII. Ferdinand részére Mexicóban, Caraccasban 's más fővárosokban, mellyek hasonlóképen a' sevillai főjuntához kapcsolták magokat. Hanem többnyire a' helytartók ellene szegezték magokat a' nép politicai ereje ezen első jelenségének. S. Fé de Bogotának vicekirálya 1809 erővel szétüzte a' quitoi juntát 's a' megigért kegyelem 's bocsánat mellett is elfogattak a' quitoi hazafiak és Aug. 2. 1810 közülök 300-an meggyilkoltattak a' tömlöczökben. Ez eldöntötte a' gyarmatoknak az anyaországtól való elszakadását. Ehhez jött az is, hogy Amerikában, midőn a' Franczíák Sevillát megvették, a' pyrenaei félszigetnek Napoleon hatalma alá leendő hajtatása bizonyosnak tartatott; a' honnan először is Caraccas elvégezte, hogy Spanyolország sorsának elkerülésére magát függetlenül fogja igazgatni. A' spanyol helytartók, mint gyanusak, letétettek hivatalokból, 's a' caraccasi junta Apr. 19. 1810 Junta suprema nevet 's hatalmat vett fel; mindazáltal az országlást VII. Ferdinand nevében vitte. Csak Guyana, Coro és Maracaybo esmerték meg a' cadizi országlást. Caraccas példáját a' buenos-ayresi junta is követte Maj. 25. 1810, a' s.-fé-de-bogotai Jul. 29 's a' chilei Sept. 18. Mexicóban is, a' hol az uj vicekirály Venegas, az europai spanyol párt feje, a' cortesek cadizi országlása iránt volt engedelmességét fen akarta tartani, kiütött Sept. 1810 Doloresben Guanaxuatónál a' zendülés. Meghallván ezt a' cadizi országlás, Venezuela partjait elzárta 's Caraccasba, Vera Cruzba, Montevideóba 'sat. sereget küldött, melly az elpártolt tartományokat spanyol felsőség alá visszahajtsa. „Mutassátok meg a' rabszolgáknak a' korbácsot", mondának a' cortesek Cadizban. (L. Spanyolország.). Igy hitta ki maga Spányolország Amerikát viadalra. A' cortesek legmegengesztelhetetlenebb gyülölséggel viseltettek az Amerikaiak ellen s' a' spanyol vezérek adtak először példát az egyezések megrontatására és a' foglyok agyonlövésére. Végre Callega vezérnek Mexicóban, Monteverdének (a' ki későbben venezuelai főkapitány lett) Caraccasban, Goyenechének Peruban, 's más spanyol vezéreknek másutt elkövetett kegyetlenségei 's utálatos tettei, mellyeket az országlás és a' cortesek helyben hagytak, annyira elkeseritették a' Spanyol-Amerikaiakat, hogy 1811 mindnyájan függetleneknek hirdették ki magokat a' cortesek uralkodásától. A' cortesek Oct. 1810 megalapitották ugyan az Amerikaiaknak mindnyájoknak polgári egyenlőségét 's azon jusokat, hogy, mint Spanyolország lakosai, 50,000 lélektől egy képviselő jelenhessék meg a' közönséges gyüléseken; de midőn a' végzést végre akarták hajtani, ugy látták a' cortesek, hogy az Amerikaiak képviselői az emlitett sinórmérték szerént sokkal nagyobb számmal lesznek, mint a' Spanyolokéi Spanyolországban; a' honnan polgári alkotmányokban azt alapitották meg, hogy amerikai vérből származtak egyáltaljában ne lehessenek polgárok és képviselők, sem képviselőket ne küldhessenek a' gyülésekbe, mellyekben e' szerént a' Spanyolok tették a' többséget. Azonközben most már a' cortesekkel szoros összeköttetésben lévő londoni udvar is kivánta, hogy a' gyarmatok az anyaország hatalma alatt megtartassanak. Innen lord Liverpool már Jun. 29. 1810 azt nyilat-

koztatta ki, hogy semmi sem volna Angliának kedvesbb, mint ha az amerikai junták a' spanyol országlással egyesülnének. A' cortesek Jun. 1811 elfogadták az Angloloktól ajánltatott közbenjárást a' magok és gyarmatjaik közt lévő perlekedésben; ellenben megvetették az angol országlásnak 's a' Spanyolországlásban lévő amerikai követeknek azon feltételét és kivánságát, hogy Anglia spanyol Amerikával szabad kereskedést üzhessen. Annál nagyobb elszánással vitatták az Amerikai junták függetlenségeket; de még mindég VII. Ferdinand nevében, Csak Caraccas és Buenos-Ayres kiáltották ki magokat Spanyolországtól már Ferdinandnak Spanyolországba lett visszatérése előtt tökéletesen függetlenekké. Mindazáltal a' király okos és illendő bánásmódja 's az Amerikaiak polgári jusainak megesmerése által az Amerikában lévő statusokat ismét hatalma alá hajthatta volna. De a' cortesekkel 's liberalesekkel való bánása által Amerikában közönségés félelmet 's bizodalmatlanságot ébresztett fel maga iránt, és a' politicai életre felserkent Amerikaiak megvetettek egy ollyan királyt, a' ki a' helyett, hogy panaszaikat és sérelmeiket kihallgatta volna, Jun. 1814 azt parancsolta azoknak, hogy fegyvereiket tegyék le, 's Torres inquisitorral Morillo vezért 10,000-ed magával Venezuelába küldötte. Ez által azon egyetlenegy kedvező szempillantást is eljátszotta, hogy mindent ismét elébbi rendjébe hozhasson. A' 10 eszt. tartott had mind a' két részről változó szerencsével folyt ugyan Amerikában; de a' zendülők politicai ereje mindég öregbült. Késön hirdettetett Ferdinand 1817 Caraccasban közönséges bocsánatot; épen olly sikeretlenek voltak a' Platánál lévő tartományokkal 's Chilével való alkadozások 1820; az Oronocónál Morillón minden vezéri nagy tulajdonságai mellett is győzedelmeskedett Bolivar 's Morillónak a' Nov. 26. 1820 köttetett hathónapi fegyvernyugvásban meg kellett a' colombiai köztársaságot, mellynek alkotó részei Venezuela és Uj-Granada voltak, esmernie. Midőn majd Mexico is meg állapitá függetlenségét és San-Martin Perut megszabaditotta, elvégezték ugyan a' cortesek 1822, hogy mind a' két spanyol Amerika szárazon lévő tartományinak függetlenségét, mellyet ezek már valósággal is birtak, megesmerjék; mindazáltal ugy, hogy a' föld mind a' két felén felállittatott országló székek közt örökös öszveköttetés legyen 's ezen nagy spanyol amerikai egyesületnek fejévé VII. Ferdinand tétessék, a' szövetség congresse pedig 2 eszt. alatt Madridban öszvegyüljön. De az Amerikaiak ezen és más hasonló ajánlásait Ferdinandnak nem fogadták el, 's az ó vilagnak az ujjal való csatázása, mellyet Spanyolorsz. eddig kegyetlenül és hüteleuül folytattatott, a' mi az Amerikaiakat hasonló bánásmódra kinszeritette, még most is tart; hanem a' nélkül, hogy Spanyolország erőtlensége miatt valamit egyebet tehetne alattomos lázitgatásokon, vagy azon egynéhány hadi hajóji kiállitásán kivül, mellyekkel Cubából a' partokat fenyegeti. De ezen módokon sem megyen sokra, mert a' többek közt 1827 Colombiában 's Mexicóban koholt lázasztó feltélei nem csak füstbe mentek, hanem az öszveesküdtek is keményen megbüntettettek. Más oldalról a' D. Amerikában lévő spanyol tartományok (mellyek közé számláltatik Angliában Mexico is), név szerént Mexico, Colombia, a' buenos-ayresi Plata-egyesület 's Középamerika, a' legelső tengeri 's kereskedő hatalmasságtól megesmertettek szabad statusoknak, 's miolta azok Nagy-Britanniával, valamint már elébb az egyesült statusokkal és magok közt is barátságos és kereskedési öszveköttetésbe léptek, politicai 's kereskedői tekintetben naponként nevezetesebbek 's fontosabbak lesznek Europára nézve. Belső nyughatatlanságok, a' köz pénztár rossz állapotban léte 's polgári hadak mindazáltal igen megakadályoztatták az ifju statusok előhaladását. Még ezeknek egymással való egyesülése, valamint minden amerikai statusoknak a' Panamában tartatott amerikai congressen (mellybe Jan. 1826 az egyesült statusok is 2 meghatalmazottat küldöttek 's mellyben Brasilia és Nagy-Britanuia is részt vettek)

czélul tett, egy a' nemzetek jusára alkotott 's Europának gyarmatjaihoz való justartása és a' közbeszólás politicaja ellen felfegyverkeztetett egésszé való tétele sem felelt meg Bolivar fenjáró képzeteinek. Általjában ugy látszik, hogy a' spanyol Creol egy törvényesen elrendelt köztársasági alkotmány alatt lételre 's azon világrésznek, mellyben lakik, fenjáróbb politicájára még nem ért meg, a' honnan Bolivar is kénytelenittetett utoljára megváltoztatni nagy feltételét, 's végre egészen félre vonta magát a' világ lármájától. Mind e' mellett is az atlasi tengeren tul fekvő statusok világa csaknem egészen ellenkező alkotmányt vett fel az europai szárazéval vagy az atlasi tengeren innen lévő statusokéval. Nagy-Britannianak felemelkedett érzésü politicaja Canning ministersége alatt Jan. 1. 1825 példát adott ugyan, miképen lehessen az ó és uj világ politicáji közt való ellenkezést eloszlatni, de az utána következett ministerek ezen nagylelkü férjfiunak nyomdokait nem követvén, most az amerikai szabad statusok köz java csupán csak a' nagy-britanniai tőkepénzesek és kereskedők hasznával van öszveköttetésben.

Az europai még meglévő gyarmatokat, az Antillákat, britanniai, német-alföldi és franczia Guyanát, most nagyobb mértékben fenyegeti, mint ezelőtt, az a' nagy mozgás, melly Haitiban kiütvén, az amerikai nagy számmal lévő feketéket magával ragadta. Az, hogy az ültetvények tulajdonosai minden, Angliától a' neger rabszolgák állapotjának törvényes javitására tett rendeléseknek nyakasan ellene szegezik magokat, nyilván tanubizonysága azon veszély nagyságának, mellytől amazok tartanak, ha a' Negereket fogva tartó rablánczok csak lassanként oldoztatnak is fel. Még erősebbé 's meggyőzhetetlenebbé teszi ezen ellenállást a' franczia Antillákon is a' haszonkeresés és bal itélet hatalma; a' honnan ez a' kettő együtt, Wilberforcenak emberszeretete, a' plántálóknak 's rabszolgák urainak hajdani kegyetlensége és az emlitett ellenkezés végre szétszaggathatják azon lánczot, melly az előszámlált gyarmatoktól az öldöklést, pusztulást és gynjtogatást még eddig eltávoztatta. 1823 's azolta gyakrabban voltak lázadó mozgások Havannában, Martiniquen, Jamajcaban és Demeraryban. A' Dánok Antilláji legkevesbbé vannak veszedelemnek kitétetve, mivel ezekbe a' Negerek polgári egyformasága lassanként törvényesen bevitetett annyira, hogy 1830 olta egy Neger sincs ezen szigeteken, a' ki szabad nem volna 's földjét tulajdonosi jussal nem birná. Ellenben a' spanyol Antillákat mind kivülről, mind belölről leginkább fenyegeti veszedelem; a' honnan a' spanyol országlás 1825 megerősité az itt lévő hadi erőt 's 1826 6000 főből álló sereget küldött Cuba megtartására. 1828 olta Laborda spanyol admiral védi ezt a' gyarmatot egynéhány hadi hajókkal 's egysersmind Mexicót, Colombiát és Guatemalát is, mellyekben pártoskodások dülhösködnek, szemmel tartja. — A' britanniai gyarmatokban a' buzgó missionáriusok, nevezetesen Demeraryban Smith predikátor a' nélkül, hogy akarták volna, fel lázitották evangeliumi egyházi beszédjeik által a' Negereket. Ezek t. i. abban a' vélekedésben voltak, hogy uraik nem akarnak a' parlament végzéseinek és királyi parancsolatoknak, mellyek által a' rabszolgák szabadokká tétettek, engedelmeskedni. Smith halálra itéltetett, hanem fogságban holt meg; mivel a' király megkegyelmezett neki. Midőn a' haitii köztársaság, melly St. Domingónak Francziaország alatt lévő részét foglalta magában, függetlenségét az anyaország April. 17. 1825 költ királyi parancsolatnál fogva megesmerte, — mellyért Boyer előlülő, kármegtéritésül 150 mil. fr. igért a' plántálások Francziaországban lakó birtokosainak, a' mire vett is fel pénzt kölcsön Parisban, — a' feketék és Mulattok mind azon jusokkal felruháztattak, mellyekkel a' civilisált népek szoktak birni. Haiti kereskedő és diplomaticai öszveköttetésbe jött Francziaországgal. A' franczia hajók Haitinak kikötőjiben be- és kievezésekkor csak felét fizették azon vámoknak, mellyeket más nemzeteknek kell fizetniek. Egyébiránt a' kereskedésbeli öszveköttetések a' kölcsö-

nösség (reciprocitas) principiuma szerént vannak elintézve. Ellenben Spanyolországnak azon kivánsaga, mellyet 1829 Boyer előlülőhöz tett, hogy t. i. a' szigetnek hajdan Spanyolországhoz tartozott részét adja vissza, kereken megtagadtatott.

Spanyol Amerika anyaországától lett elszakadásának általányos áltnézetése után lássuk az egyes provinciák történeteit, szabadágokért vaváló csatazásokban. Négy tartomány szolgált ezen nagy történetnek főmezejéül: u. m. Venezuela és Uj-Granda, Buenos-Ayres Chilével, Mexico és Peru. Ezeknek végtelen kiterjedésü mezejin csatáztak az egynéhány ezeren felül alig lévő seregek, példátlan elkeseredéssel a' világ egy részének szabadága mellett vagy ellen.

I. Azon csatázás, mellyből a' colombiai köztársaság vette lételét (vö. Venezuela, Caraccas és Uj-Granada) Caraccas nevü akkori fővárosban 's Margarita szigetén kezdődött. Ott a' Trinidadon lakó Angolokkal, a' curaçaoi Német-Alföldiekkel és Éjszakamerikaiakkal való szabadabb kereskedés és öszvejövetel már régen forgásba hozta a' nép pallérozottabb számos osztályában a' függetlenség ideájit. Már Humboldt észre vette a' népnek Amerika szabadsága alapitójinak, Washingtonnak és Franklinnak, nevére való elragadtatását. Ez által politicai tekintetben megérvén, Venezuelában a' főváros, Caraccas, játszotta legelőször spanyol Amerikában azon nevezetes személyt, mellyet 38 eszt. azelőtt Boston játszott britanniai Éjszakamerikában. Miranda ütötte fel itt (1810 végén) a' szabadság zászlóját 's a' venezuelai congress Jul. 5. 1811 a' 7 egyesült status u. m. Caraccas, Cumana, Varinas, Barcelona, Merida, Truxillo és Margarita nevében függetlennek kiáltá ki magát, az éjszakamerikai polgári alkotmányt vévén be 's Christoval de Mendozát nevezvén ki magának (a' congressnek) előlülőjévé. Csak Miranda volt ezen szövetséges alkotmánynak ellene; mindazáltal egy hazafiui egyesület felállitását kivitte, 's 1811 Toro marquis helyett a' seregnek vezérévé tétetett. Erre Aug. 13. 1811 elfoglalta Valenciát, melly az uj-granadai egyesült statusok congressének helyévé rendeltetett; hanem midőn Mart. 26. 1812 a' földrengés Caraccast, La Guayrát 's más városokat igen megrongálta, és 20,000 ember, ezek közt sok katona, veszett volna el 's igen sok hadi eszközök lettek volna semmivé, a' caraccasi congress Valenciába általtette székét 's April. 26. 1812 Mirandának határtalan kormányozói hatalom adatott. De az uj alkotmány democratai okfőjivel megelégedetlen papok kárhoztatták azt, mint az égnek nem tetszőt. A' papirospénz el vesztette hitelét. A' királyi párton lévők előre nyomultak Monteverde alatt, kinek zászlója alá sok katonák mentek által, 's a' ki árulás által elfoglalta Puerto-Cabello várát. Ekkor Miranda a' venezuelai végrehajtó tanács megegyezésével Aug. 26. 1812 olly egyezést kötött Monteverdével, melly szerént Guayrát, Caraccast, Barcelonát és Cumanát az emlitett spanyol vezérnek engedte, a' ki ezért teljes bocsánatot igért, mindennek a' ki akart, szabad kiköltözést engedett 's azt igérte, hogy ugyan azon polgári alkotmányt fogja bevinni Caraccasba, mellyet a' cortesek adtak a' spanyol nemzetnek. De az egyezésnek ezen pontjait nem tartotta meg Monteverde, és Miranda (l. e.) fogva vitetett Spanyolországba. Ez a' hitetlenség ismét fellobbantotta a' háborut. Cumanában egyesitette egy mérész ifju ember, N. Marino a' békételeneket, birtokába vette Maturin városát, a' Spanyolok megtámadásait vitézül visszaverte 's magán Monteverde vezéren is győzedelmeskedett April. 1813. Ezt követte Venezuelának és Caraccasnak Bolivar Simon (l. e.) által lett meg szabadittatása. Az utolsóba Bolivar Aug. 4. 1813 ment be; de Jul. 1814, midőn a' Spanyolok 70.000 rabszolgát helyeztettek szabadságba 's fegyverkeztettek fel, ismét ki kellett Caraccasból takarodnia, 's Cartagenába evezett. Öszvegyüjtötték ugyan Rivas és Bermudes vezérek Maturinban ismét a' haza-

fiakat 's visszaverték Morales és Boves alatt a' reájok ütő Spanyolokat; mindazáltal Dec. 5. 1814 csakugyan elfoglalták a' királyi párton lévők Maturint. Rivas kezekre került 's meglövetett. Bermudes Margarita szigetébe evezett, hol az alattomos kereskedők a' partokon lévő királyi őrizet ellen hajókra ültek 's fel fegyverkeztek, és a' szigetet hatalmok alá hajtván, igen jövedelmes rabló háborut folytattak. Azonközben April. közepén 1815 kiszálott d. Pablo Morillo spanyol vezér 10,000 főből álló seregével Santa-Martánál Uj-Granada partjaira, 's jóllehet Bolivar, a' kivel Marino és a' skot születésü Mac Gregor is egyesültek, ismét öszveszedte a' zendülők utolsó seregének maradványát, mind e' mellett is megkönnyitették a' Bolivar és Castillo (a' zendülők egy másik vezére) közt lévő egyenetlenségek Morillónak a' győzedelmet, a' ki elfoglalta Margarita szigetét 's ostrom alá vette Cartagenát. Innen, minekutána 3000-nél több ember veszett volna el benne éhség miatt, kitakarodott a' kormányozó seregével Dec. 5. 1815. Ekkor Morillo Uj-Granadának belsejébe nyomult, mig Morales nevü vezére 3000 katonájával Caraccast foglalta el, a' honnan Calzada spanyol vezér Pamplonába és Tunjába, egy másik vezér pedig Antioquiába és Popayanba ment, mivel ezen tartományok, Socorróval és Cartagenával együtt uj-granadai egyesült statusok névvel 1811 magokat függetlenekké tették 's szövetséges statust alkottak. Seregeik vezére elejénte Nurino volt. Quito megvétetése után, hol a' Spanyolok az őrseregből minden ötödik embert agyon lövettek, Uj-Granadában is vad kegyetlenséggel folyt a' háboru. Nurino egynéhány győzedelmei után Jun. 1814 elfogatott 's meglövetett. Azután Dec. Bolivar vette által a' fővezérséget 's Santa-Fé de Bogotát a' congress hatalma alá hajtotta, melly üléseit ezentul itt tartotta. Mindazáltal a' belső visszálkodások ezuttal is utjában állottak Bolivarnak, mellyek nyomosan segitették Morillót feltételeiben. Ez ugyan is az egyenetlenségek alkalmával a' Magdolna vize mellett felmenvén, Ocana felé nyomult 's több szerencsés ütközetei után Cachirinél az uj-granadai congress seregét tökéletesen megverte. A' congress erre szétoszlott és Cerviez 's Ricaute vezérek a' Llanosokba vonták vissza magokat, hol a' guerillahad a' Spanyoloknak sok kárt okozott. Végre Morillo kemény ellenállás után megvette Jun. 1816 Santa-Fé de Bogotát, a' hol többet meglövetett vagy felakasztatott 600 embernél. A' kivégeztettek közt voltak: Caldas és Lozano két füvész, Cabal chemicus és több jeles emberek, kiknek feleségei mindnyájan számkivettettek. Cumanában Morillo egy köz tiszteletben tartatott familiából született leányt, mivel a' hazafiak pártja mellett szólott, egy szamárra köttetett, a' város utszájin alá 's felhordoztatott 's egy Neger által rokonjainak házai előtt meztelen hátára korbáccsal 200-at csapatott. Ezen meggyaláztatásán való fájdalmában a' nemes lelkü szüz éhséggel ölte meg magát. Azonközben Bolivar és Mac Gregor fris sereggel léptek fel Venezuelában. Az utolsó Sept. 13 elfoglalta Barcelonát, mig a' zendülők hajósseregecskéjével Brion volt a' partok ura. Igy midőn Morales spanyol vezér is Sept. 20 Juncalnál Piartól, a' zendülők vezérétől, 's Oct. 28 a' barcelonai sikságon Mac Gregortól egészen megveretett, ismét felemelkedett a' venezuelai köztársaság. A' zendülőket ez idő tájban egy igen nevezetes férjfiu, d. Jos. Cortes de Madariaga, felkesitette. Mint a' cadizi cortesek munkás tagját VII Ferdinand király a' status ceutai tömlöczébe vettette őt, mellyből lord Camelford, a' kinek Madariaga a' déli tengeren Vancouverrel való utazása alkalmával hasznos szolgálatokat tett, közbenjárására kiszabadulván, D. Amerikába ment 's itt Margarita szigetének, melly a' partok hajókázható vize mellett lévő fekvésénél fogva nevezetes hely, 's a' honnan rablás végett szoktak vala a' zendülők, mint fő álláspontjokból, a' tengerre evezni, kormányát rendbe hozta. Innen a' margaritai

országlás nevében Pompatarban Maj. 23. 1817 egy hirdetményt bocsátott ki Venezuela lakosaihoz, mellyben ezeket egyetértésre 's állhatatosságra intette. A' zendülők vezérei Bolivar 's mások itt Febr. olta 1817 már több izben győzedelmeskedtek a' királyi seregeken, melly szerencsés ütközetek által Guyana és Cumana (2 kel. tartomány) fővárosaikon kivül, szabadokká lettek. Varinas, Merida és Truxillo tartományok és az ujra feléledt venezuelai köztársasághoz kapcsolták magokat. Morillónak Margarita szigete ellen való próbatétele Jul. 1817 sikeretlen volt. Még az asszonyok is segitették az ellenállókat, nevezetesen egy 60 főből álló spanyol piquet éjjel egy csoport asszonytól elfogatott 's győzedelmi pompaval a' városba vitetett. A' szigetbeliek a' nekik ajánlott bocsánatot el nem fogadták 's a' háborut olly szerencsével folytatták, hogy Morillónak tetemes veszteséggel kellett már Sept. 1817 a' szigetről eltakarodnia. Hadi ereje Bolivartól, Piartól, Marinótól és Paeztől az Oronoconál is csaknem egészen semmivé tétetett. Azonban időt nyert maga öszveszedésére, mivel Bolivar a' zendülők többi vezéreivel nem legjobb egyetértésben volt, 's 7000 embert szedvén öszve, ezekkel Calabosóból Bolivar ellen ment. A' háboru változó szerencsével folyt, mig Bolivar a' köztársaság congressétől fővezérré 's a' végrehajtó hatalom első tisztjévé nem neveztetett ki. Ekkor a' Spanyolok még csak a' megerősitett helyeken tartózkodtak. Látván Morillo, hogy semmire sem mehet az Amerikaiakkal, Caraccasból Sept. 27. 1817 közönséges bocsánatot hirdetett ki; de ennek sem volt foganatja, mivel ezen hitetlen és kegyetlen Europai iránt a' Creoloknak és Mulattoknak, kik most már Venezuelában a' hatalmasabb félt tették, semmi bizodalmok sem volt. A' zendülőknek egyetlen vezére, Piar, egy curaçaoi Mulatt, engedte magát csak hazaárulásra eltántorittatni, melly botlásáért Oct. 16 Angosturában halálra itéltetett. A' guerillák apró csatázását a' Spanyolok ellen Bermudez, Paez, Torres és Sarraza folytatták, 's a' zendülők azon győzedelem után, mellyet a' merész Paez Nov. Nutriánál a' királyi seregen nyert, 1817 végén ismét Varinas felé és Santa-Féig nyomultak elő. San-Fernando de Apures várát is megvették, mellytől az Oronoco egy részén való hajózás függ. Az Uj-Granadával való öszveköttetést fentartották, a' hol 5 provincia volt zendülő félben 's a' köztársasági párt, egynéhány apró kikötőkön kivül, a' pariai öbölnek is urává lett. Hadi erejek 10.000 főnyi rendes katonaságból állott, 's az Oronocón Brion vezérlése alatt lévő 15 ágyuzó sajkából, mellyek közül mindeniken egy 18 fontos volt. Morillo hatalma alatt ekkor Caraccas, Valencia, Cumana és Barcelona városai, 's Uj-Granadában amaz igen nevezetes pontok Cartagena, Santa-Fé és Santa-Marta voltak. Mig Morillo, az Europából küldött segitségnek megérkezése után, uj ütközetekre készült, a' venezuelai köztársaság egy igazgató statustanácsot (*Consejo supremo de la nacion*) állitott fel Nov. 10. 1817 Angosturában. Ez a' tartománynak mindenféle szinü és származásu lakosait 's a' népnek minden osztályait polgári jusaikra nézve tökéletes egyenlőségbe helyeztette. Azonközben Angliában, a' hol D. Lopez Mendez nevü agensek fáradhatatlanul munkálódott részekre, egynéhány csapat önkényesek állottak öszve, de midőn 1818 Venezuelába megérkeztek, várakozásokban egészen megcsalatkozva látták magokat. Több következések volt a' későbbi hadi készületeknek, mellyek a' zendülőket mind katonasággal, mind fegyverrel nyomosan segitették. De minekelőtte a' segitő seregek megérkeztek volna, a' hadat a' király pártja szerencsésen megujitotta. Dec. olta 1817 Maj. végéig 1818 a' felzendültek (Bolivar, Paez, Zaraza 's mások alatt) és Spanyolok (Morillo, Morales, Lopez 's at. vezérlések alatt) 12 izben ütköztek meg; melly ütközetekben a' két részről mintegy 10,000-en estek el. Bolivarnak azon tábor zásmódot, hogy az ellenséget részenként támadja meg, minthogy a' Spanyolok egész ha-

di erejekkel állottak ellene a' részekre szakadozott amerikai hadi erőnek, meg kellett változtatnia. Azután Paez vette által a' fővezérséget, a' ki alatt alvezérek Marino és Arismendi (az utolsó Margarita szigetén) voltak. Bermudez az Oronoco torkolatjait védte 's Brion a' caraccasi partoknál evezett alá 's fel hajójival. Ekkor egymás után megérkeztek az Angliában gyüjtött csapatok a' zendülőkhöz, mind öszve 5000 katona és 3000 matróz. Jóllehet ezek közül szükség és betegség miatt sokan elvesztek, még is a' zendülők lettek most már hatalmasabbak azon 12 cadrok által, mellyeket d' Evereux vezér vezetett Irlandból Venezuelába. Morillo csak igen nehezen tudta megtartani kezei közt a' partmelléki tartományokat 's az uj-granadai vicekirály, Samana, olly erőtlen volt, hogy a' Santander vezérlése alatt 1818 végén elhatalmazó lázadást, nem akadályoztathatta meg. A' merész Mac Gregor ez időben kiszálott ugyan Panamában 's Apr. 10 1819 Portobellót reárohanással megvette; de szükséges elővigyázással nem élvén, 24-én a' Spanyoloktól meglepetett 's alig tudott maga elillantani. Ellenben a' venezuelai táborozás Bolivar által szerencsével vétetett munkába. Serege 1819 elején 5000 gyalogból 's 2500 lovasból, kik rendes és gyakorlott katonák voltak, állott, ide nem számlálván a' Llanosokból szedett lovas polgárkatonaságot 's a' 4000 főből álló Angolokat. Több, résznyire igen véres ütközetek után, végre szerencsésen általment Uj-Granada bérczein 's egyesült az itt lévő zendülőkkel, kik Santander alatt a' vicekirálynak, Samanának, seregét megverték. Marino vezér is győzedelmeskedett Jul. 10. 1819 Barcelona tartományában a' királyi seregen, 's Urdanete vezér elfoglalta Barcelona fővárosát. Bolivarnak a' 12,000 l. magas Paramo de Chitán, a' föld golyóbisának egy legveszedelmesebb hegyszorosán, való hihetetlennek tartatott általmenése eldöntötte Uj-Granadának tökéletes meghódittatását 's közbevetőleg D. Amerikának a' Spanyoloktól való megszabadittatását. A' Boyacánál Aug. 7. 1819 történt ütközetnek volt az a' nyomos következése a' colombiai háboruban, melly egész Uj-Granadát szabaddá tette. Bolivar Aug. 10 ment be győzedelmi pompával a' tart. fővárosába, Santa-Fé de Bogotába. Ellenben Brionnak ugyan ezen időben (Aug. 5) Cumanára a' tenger felől való ütése sikeretlen volt. Morillo annakokáért ismét Caraccas, Cartagena, Santa-Marta, Rio de la Hacha városaival és más partmelléki helyekkel kénytelenittetett megelégedni. A' venezuelai köztársaságnak rendbe szedetése ekkor rendes menetelt kapott. Már Nov. 20. 1818 egy hirdetményt tett közönségessé Bolivar Angosturában, mellyben Venezuelának Spanyolországtól való függetlenségét 's politicai lételét, mellyért Apr. 10 olta 1810 küzködik, hirdette 's egyszersmind azt nyilatkoztatta ki, hogy a' köztársaság a' Spanyolok jármát többé nem fogja magára tétetni 's a' madridi udvarral nem fog másképen alkudozásba ereszkedni, hanem csak a' nemzetjusi egyformaság principiumai szerént. Erre Febr. 15. 1819 a' venezuelai congress, mellyben Uj-Granadának 5 követe ült, Angostorában felnyittatott. Bolivar a' ki eddig kormányozó volt, elölülővé 's Zea (l. e.) alelőülővé választatott. Roscio polgár, a' nép képviselőjinek előülőjévé, az érdemekkel diszlő Manoel Palacio a' külső dolgok ministerévé lett; hanem az utolsó már 1819-dik esztendő végén megholt. Bolivar erre egy a' nagybritanniai constitutióhoz hasonló polgári alkotmányt dolgozott ki 's terjesztett a' congress elejébe. Ez az alkotmány, mellynek alapvonásai vallás és nyomtatásbeli szabadság 's esküdtek törvényszéke voltak, a' congresstől 1819 nyarán elfogadtatott 's törvényesen tétetett közönségessé. Dec. Bolivar Uj-Granadából Angosturába visszatérvén, itt Venezuelának és Uj-Granadának colombiai köztársaság név alatt egy statussá való egyesittetése Dec. 17. 1819 megállapittatott 's Dec. 25 kihirdettetett. Ez a' köztársaság legelőször az éjszakamerikai egyesült

statusoktól esmertetett meg. Uj-Granada azolta Cundinamárcának 's Santa-Fé de Bogota fővárosa csak Bogotának nevezteték. A' colombiai köztársaság fócongresse Jan. 1. 1821 öszvegyülvén, uj polgári alkotmányt dolgozott ki. Morillo azonközben uj megtámadásra készült, hanem egynéhány elvesztett ütközetek után kényteleninttetett Truxilóban Nov. 26. 1820 6 hónapi fegyvernyugvást kötni, mellyben Morillo a' colombiai köztársaságot megesmerte 's azután visszaevezett Spanyolországba, midőn La Torre spanyol vezér folytatta a' hadat, mig Bolivar calabozoi győzedelme (Jun. 24. 1821) végét nem szakasztotta. Morales spanyol vezér megtartotta ugyan kezei közt Maracaibót és Porto Cabellót; de ezek a' helyek is megvétettek Maj. 1823 a' colombiai admiraltól hadi fortéllyal.

Az uj köztársaság már 1821 megtiltotta a' rabszolgák bevitetését 's minden rabszolgát, a' ki a' köztársaságnak hasznos szolgálatokat tett, szabadnak nevezett. Általjában minden a' függetlenség első kihirdettetése után született rabszolgák szabad emberek jusával élnek; uraik gondoskodnak rólok 18 eszt. korokig, azután pedig szabadságba helyeztetik őket. Külföldiek Febr. 1821 olta nem vétetnek fel katonai szolgálatba. (Vö. Eben). Bolivar elölülői 's a' szárazon és tengeri erőnél lévő fővezéri hivatalát 1826-ig viselte, de Mart. 14 ismét elválasztatott. A' köztársaság alelőlülője 1828-ig Franc. de Paula Santander volt. A' congresstől alkottatott Libertador-rendet az első colombiai legio tisztjei és köz emberei, vagy a' calabozoi vitézek viselik. Venezuela és Cundinamarca tartományaik adósságai Jul. 13. 1821 a' congresstől megesmertettek nemzeti adósságoknak; ellenben az elébbi alelőlülő Zea által, a' ki 1823 Bathban holt meg, Angliában 1823 felvett kölcsönözés nem fogadtatott el. Oct. 2. 1824 a' congress az éjszakamerikai egyesült statusokkal kölcsönös egyformaságra alkotott hajózási és kereskedési egyezést kötött, melly szerént egyszesrmind a' hajózászló szabadsága is megallapittatott. El enben a' pápának azon főpásztori levelére, melly Colombia egyházi dolgait el akarta intézni a' nélkül, hogy a' köztársaság követei Romában megesmertettek volna, az országlás Jul. 28. 1825 egy kerengő irást bocsátott ki a' kormányozókhoz, mellyben az hirdettetett, hogy azon colombiai papok, kik az emlitett levelnek engedelmeskedni fognak, törvényszék elejébe idéztetnek 's a' Lez de Patronato szerént fognak megitéltetni. Erre a' pápa Febr. 1826 Colombia Texada nevü agensének megengedte, hogy Romában ismét alkudozásba ereszkedhessék. Londonban már 1825. fellépett Colombiának követe, M. I. Hurtado, a' többi statusok követeinek sorába 's Alex. Cockburn hasonlóképen megjelent mint követ Bogotában. Amaz által Apr. 18. 1825 hajozási és kereskedési egyezés köttetett Colombia és Nagy-Britannia közt, mellyre a' colombiai congress halálos büntetés alatt megtiltotta a' rabszolgakereskedést. Svédországtól egy lineahajó vétetett 's a' köztársaság 2 hatvanágyus hajót 's 3 fregattot csináltatott. Colombia tengeri rablói rettenetesekké tették magokat a' spanyol partokon. Országutak csináltattak a' föld- 's bányamivelés előmozditására. Egy a' földmivelés és más közhasznu intézetek előmozditására sir James Mackintosh, londoni követ és parlamenti tag, elölülése alatt egyesült társaság sok uj lakókat vont ezen termékeny tartományba, melly 1825 olta minden idegenek közt legnagyobb kedvezéssel az Angolok iránt volt. Ezek próbát tettek, mindazáltal kivánt következés nélkül, az ugy nevezett guatavitai aranytó vizét is (Bogotától 4 mf-re), mellybe, a' mint mondják, az Indusok a' Spanyolok beütésekor temérdek aranyat és drága köveket hánytak, ki szivatyuzni. — Ez idő tájban (Febr. 2. 1825) Bolivar elölülő Bogotából Amerikának minden statusait, még Brasiliát is, meghitta, az emlitett eszt. végén a' panamai földszoroson tartandó közönséges congressre, hogy ebben a' Spanyolországgal háboruban lévő köztársaságok a' Spanyolyok ellen állando védszövetséget kössenek 's egy közönséges hajózási

és kereskedési egyezésre a' nemzetek jusának principiumai szerént alkotott hajózási és kereskedési törvényt alapitsanak meg az europai szárazon lévő hatalmásságok tengeri és gyarmati justartásai és közbeszóló politicaja ellen. De ez a' gyülés minden fontos végzés nélkül oszlott széllel, mivel Perut, Buenos-Ayrest és Brasiliát belső háboruk és meghasonlások foglalatoskodtatták. Bolivar Peruba ment. Azonközben Paez vezér felzendült Santandernek bogotai kormányozása ellen. Bolivar tehát visszajött 's Paez aláadta magát neki; de Bogotában, a' hol Santandernek gazdagságánál fogva igen erős pártja volt, nagyravágyó feltételekkel kezdették Bolivart vádolni. Ez tehát Febr. 6. 1827 leköszönt elölülői hivataláról, de lemondása el nem fogadtatott. Ekkor személyesen elment Bogotába 's megesküdt a' fenálló polgári alkotmányra. Azután ismét hatalma alá hajtotta Guayaquil tart. De Peruban igen fontos ellenségeskedések ütöttek ki; mert Bolivar pártja megbukott 's rendelései megsemmisittettek. Magában Colombiában annyira elhatalmazott az igazgatásban való rendetlenség 's a' katonapárt és a' köztársaság vagy Santander pártja közt való meghasonlás, hogy végre egy nemzeti gyülésnek kellett Apr. 8. 1828 Ocañába öszvejőni, hogy Castilla elölülő alatt, a' ki Bolivarnak barátja volt, elintézze a' köztársaság uj formáját; hanem a' többség a' köztársaság előbbi alkotmánya mellett volt, 's Bolivar eloszlatta a' gyülést, minekutána a' pártján lévőktől ajánltatott dictatorságot elfogadta volna. Santander alelőlülői hivatalából letétetett 's mint a' Bolivar ellen Sept. koholt öszveesküvés részese hadi törvényszék elejébe idéztetvén, halálra itéltetett. A' statustanács mindazáltal számkivetéssé változtatta ezt a' büntetést, 's Santander 1829 vége felé Parisban vette lakását. Minden városok Bolivar pártjára állottak, a' ki Aug. 1828 Perunak hadat izent. Egyébiránt a' nyomoruságba mélyen süllyedt nép mindent hideg vérrel tekintett, más részről nagy várakozás volt, ha fog e segiteni Bolivar a' tisztek megvesztegettethetéséből származott rosszakon, az igazgatásában lévő zavarokon 's a' köz pénztár rossz állapotban létén? Bolivar erre nézve felemelte az adót 's a' több eszt. olta eltörlött czukorplánta pálinkával való monopoliumot ismét magáévá tette. Azután a' congresstől 9800-ra leszállittatott hadi erőt 40,000-re szaporitotta. Peru békekötésre kinszerittetett 's Cordova vezér pártütése elnyomatott. Erre Bolivar congresst hivott öszve Bogotába, melly a' polgári alkotmányt ujonnan meghatározza. De Venezuela, a' hol Paez volt a' fegyveres erő vezére, elszakadt Dec. 1829 a' bogotai középponti országlástól 's Valenciával és Cumánával különös köztársaságot akart alkotni. Ekkor Bolivar (Jun. 20, 1830), hogy uralkodásra vágyással való vádoltatását megczáfolja!, letette a' főhatalmat, hanem a' congress kivánságára ismét fel kellett vállalnia. Paezzel 's az elszakadt tartományokkal való alkudozási sikeretlenek voltak. Mind ezek által a' köztársaság pénztára felette megrongáltatott. Már Dec. 1828 83 $^1/_2$ procentet vesztettek Londonban a' colombiai status kötelező levelei. Colombia t. i. Angliának 6,750,000 font ster-től eszt. 40,500 f. st. kamatot fizet. (L. Columbia.)

II. A' Plata-egyesület vagy respublica argentina, hajdan Buenos-Ayres vagy Rio de la Pata vicekirályság, 1819 tette le polgári alkotmányának talpkövét. Egy Spanyol gyarmatban sem volt annyi fejér 's kevesebb fekete, 's egy gyarmat sem mellőztetett el annyira az anyaországtól, mint ez; innen jött tehát azon magaelszánás, mellyel a' lakosok nagyobb száma! a' szabadság megszerzését munkába vette, 's innen származott az az erő 's állhatatosság, mellyel az ezen nagy munkát végre hajtotta. A' Platánál lakók pallérozottságokkal 's characterekkel D. Amerika gyarmatjainak többnyire minden lakosait felülmulják. A' lázadás Maj. 25. 1810 ütött ki a' fővárosban, Buenos-Ayresben. Itt a' nép önerejét 1806 és 1807 kezdette esmerni, midőn az Angolokat visszaverte. Ez által a' vitéz Liniers vicekirályságot

érdemlett 's nyert; de midőn Jósef spanyol király pártjára kezdett hajlani, letétetett méltoságából 's a' buenos-ayresi junta foglalta el helyét az uj vicekirálynak, Elionak, előlülése alatt. Ez mindazáltal a' hajdani spanyol rendszerhez ragaszkodván 's alattomban a' nép megbuktatásán dolgozván, Montevideóba küldetett 's a' junta maga uralkodott VII. Ferdinand nevében. Chile követte a' példát és sereget küldött Buenos-Ayres segitségére. Egyszersmind elfoglalták a' zendülők déli Perut, a' hol La Pazban már Aug. 18. 1809 kiütött a' zendülés. Hijába gyüjtött sereget Liniers, a' kinek pártjára a' tartományokban sokan állottak, hogy Buenos-Ayrest meghóditsa; mert a' nagyobb rész ellene lévén, el kellett szaladnia, de elfogatott 's főbb rangu pártosaival együtt agyonlövetett. Ekkor minden provinciák kezet fogtak Buenos-Ayressel. Az Ó - Spanyolok mindenütt meggyőzettek a' Creoloktól. De majd ezek közt is szakadások származtak. Végre congress gyült öszve Buenos-Ayresben, melly a' végrehajtó hatalmat 3 főtisztnek adta által; hanem a' spanyol fegyverek szerencséje miatt a' congress 1814 kénytelenittetett G. Pozadast a' köztársaság legfőbb kormányozójává kinevezni, a' ki mellé 7 tagból álló tanács rendeltetett. Az igazgatás ez által nagyobb egységet és erőt kapott. Még ellenállott ama' nevezetes pont, Montevideo, a' hol Elio állott az Európából jött segédsereggel. Csak 1814 vette meg a' zendülők ezeredese Alvear ezt a' várost azon feltétel alatt, hogy a' spanyol őrsereg Spanyolországba visszaevezhessen; de mivel a' spanyol vezérek Peruban uj győzedelmeikre csak az egyezések megszegése által tettek szert, ennél fogva a' congress sem tartotta meg az emlitett egyezést. Azonban uj ellenség emelkedett fel a' köztársaság belső részében. Banda orientalnak, vagy a' Plata keleti tartományának főkormányozója, Artigas (l. e.) vezér, magát függetlenné tette, elfoglalta Montevideót 's megverte a' buenos-ayresi sereget. Ekkor elvégezte a' rio-janeiroi cabinet, hogy a' zendülést elnyomja. Ezen czéllal egy portugali sereg szállott ki Lecor alatt Oct. 23. 1816 a' Platában Maldonadonál 's elfoglalta Montevideót minden ellenállás nélkül Jan. 1817. Ugyan ez idő tájban tette Paraguay is magát függetlenné Buenos-Ayrestől d. Francia nevü kormányozója alatt, és Buenos-Ayressel a' Platánál lévő 14 provincia közül csak 6 maradt egyesülve. Azonban belől is több pártok küzködtek egymással, a' mi sok vérbe került. Végre a' nép uj congresst választott, melly Mart. 25. 1816 gyült öszve Tucumanban 's d. Martin Pueyrredont választotta a' köztársaság kormányozójává, a' ki San-Martin vezér segitségével a' jó rendet ismét helyre állitotta. Erre a' platai egyesült statusok közönséges congresse Jul. 19. 1816 az ezen folyó mellett lévő tartományokat függetleneknek kiáltotta ki Spanyolországtól. Azután üléseinek helyévé ismét Buenos-Ayrest tette, a' hol Oct. 25. 1816 egy „*Manifestacion historica y politica de la Revolucion de la America*"-t adott ki, melly a' gyarmatok Spanyolország ellen tett 28 panaszát foglalta magában. Ekkor a' köztársaság délszakamerikai egyesült statusok nevet vett fel 's Dec. 3. 1817 Reglamento provisorio czim alatt előleges polgári alkotmányt hirdettetett ki. Az e' szerént választatott uralkodó congress Febr. 25. 1819 kezdé el üléseit, midőn Pueyrredon, a' kormányozó, igen ajánlotta a' követeknek a' polgári alkotmány mennél elébb leendő elvégeztetését. Mert „az uj szabad status helyeztetése" monda Pueyrredon „elmulhatatlanul szükségessé teszi, hogy az utánam következendők több katonai esmeretekkel birjanak, mint én. Akkor sulyos hivatalomat le fogom tenni 's a' nemzetnek megmutatom, hogy könnyebb engedelmeskedni, mint parancsolni." Maj. 25. 1819 el is készült az uj alkotmány, melly mindenben hasonló az éjszakamerikaihoz, 's kihirdettetett. Alapjai: személyes, lelkesmereti 's nyomtatásbeli szabadság és a' status polgárainak egyenlősége. Pueyrredon helyébe, a' ki teljeséggel nem akarta többé felvállalni a' főkormányozói méltóságot, Rondeau vezér lépett; hanem azolta belső meghasonlások, Carrera, Alvear 's mások pártjai, a' középponti

igazgatás és a' szövetséges alkotmány vitatóji gyakran megháboritották a' belső csendet és sok vérontást okoztak. Hogy a' status a' Cadizban kiállitott nagy hadi erő ellen magát bátorságba helyeztethesse 's védő rendeléseket tehessen, nem csak Paraguayval 's a' banda orientali vezérrel, Artigassal, köttetett fegyvernyugvás és egyezés, hanem San-Martin vezér is visszahivatott Peru ellen való táborozásából. De alig huzódott el a' Spanyolország felől fenyegetőző veszedelem 's alig ment el ismét San-Martin Chilébe, azonnal ujra felemelkedett a' szövetséges alkotmány mellett buzgó párt. A' köztársaság Belgrano alatt lévő serege szét oszlott 's San-Martin nem akart a' csend helyreállitására Buenos-Ayresbe visszatérni, mivel Peru ellen készült. E' szerént az emlitett pártnak szabad mező nyilt fel czéljának elérésére 's Sept. 1820 Rodriguez ezeredest tette fókormányozóvá, a' ki méltoságát több izbeli levettetése után is megtartotta. Legtöbbet tett mindazáltal a' jó rend megállapodására az 1821 végén első statustitoknokká választatott Bernardino Ribadavia, a' köztársaság elébbi képviselője 's meghatalmazottja Parisban és Londonban. Buenos-Ayres a' Plata melléki provinciákon való eddigi főuraságáról lemondott; mindnyájan csak függetlenségek védelmezésére egyesültek; mindenik párt tulajdon országlást alkotott 's követeket küldött a' közönséges congressre, melly Maj 1. 1822 tartatott Buenos-Ayresben az éjszakamerikai, chilei, perui, colombiai és portugall követek jelenlétében. A' Santa-Fével, Entre Riossal és Corrientessel kötött béke- és barátságszövetségek helyre állitották a' külső csendet, ben pedig közbocsánat által igyekezett congress a' pártokat egymás iránt megengesztelni. A' szövetséges köztársaság Miller szerént 15 provinciából, u. m. Buenos-Ayresból, Tucumanból, Cordovából, Saltából, Riojából, Mendozából (Cuyoból), 's a' t. állott.

Az erőslelkü, nagyeszü és szemes Ribadavia a' külső dolgokra is ügyelt; kormányozása a' statust uj formába öltöztette. A' jövedelem 1823 jóval felülmulta a' költséget; a' nevekedő kereskedés különösen nevelte a' vámjövedelmet. A' Colombia által előterjesztett szövetségi egyezés Mart. 1823 aláiratott. Jul. 4. Ribadavia a' Buenos-Ayresbe jött spanyol biztosokkal 18 hónapi fegyvernyugvást kötött, hogy ezen idő alatt Buenos-Ayres Chilének, Perunak 's a' többi gyarmatoknak is Spanyolországgal a' Junius 19-ikei törvény, melly az amerikai statusok függetlenségét megesmerte, czikkelyei szerént 's azon feltétel alatt való öszvebékéltetését, hogy a' spanyolországi népképviselői alkotmány gyámolitására 20 mil. dollar (100 mil. frank, ennyit adtak a' franczia kamarák a' cortesek ellen folytatott hadra) adassék, megprobálja; de a' spanyol cortesekkel magokkal mind ezen egyezések megsemmisittettek. Santa-Fé, D' Entre Rios és Corrientes tartományokkal szövetségek köttettek. Az egyesült statusok követet 's Nagy-Britannia főconsult küldöttek a' köztársasághoz 1824. Buenos-Ayres, mellynek kereskedése 1821 olta a' világnak minden részei felé, sőt Németországba és Chinába (csak Paraguay nem akart a' Buenos-Ayressel való öszveköttetésről tudni) is elterjedt, egész D. Amerikának főpiaczává lett 's még most is több mil. font st. érő portékákat tartanak benne az angol kereskedők. Annakokáért már Febr. 19. 1825 barátságos, kereskedői és hajózási egyezést kötött Nagy-Britannia a' la platai egyesült statusokkal (*Provincias unidas del Rio de la Plata*, igy nevezi magát a' köztársaság 1825 olta) Buenos-Ayresben, mellyet de las Heras, Buenos-Ayres tartományának főkapitánya és kormányozója, irt alá a' köztársaság nevében. Az érdemekkel diszlő Ribadavia ugyan is a' Majusra 1824 hirdettetett congressben kormányozói hivatalát letette, jóllehet ujonnani kineveztetése csaknem közönségesen sürgettetett. (1825 a' köztársaság agense volt Londonban, hanem még ezen esztendő végén visszajött Buenos-Ayresbe). Ribadavia után tehát don Juan Gregorio las Heras vezért nevezte ki ideigleni kormányozóvá a' congress 's ez Garciát tette külső dolgok ministerévé. Garcia

ügyelt e' mellett a' hadi dolgokra is 's Londonba küldetett bizonyos dolog elintézése végett, mellyben jól eljárt. A' buenos-ayresi törvényhozó gyülés még az emlitett esztend. tengeri rablásnak hirdette ki a' rabszolgákkal kereskedést, 's halálos büntetést szabott ki ezen törvény általhágójira. Ugyan ezen esztend. tette fel 's hirdette ki a' Dec. 12. 1824 kezdődött buenos-ayresi nemzeti congress a' Jan. 13-dikai 1825 sarkalatos törvényeket a' La Plata mellékén lévő szövetséges statusok ujonnani megállapitására. Statusvallása, vagy uralkodó vallás a' catholica; mindazáltal más vallási felekezetek is megszenvedtetnek 's Sept. 25. 1825 szenteltetett fel a' protestans Angoloknak Buenos-Ayresben engedtetett templom, a' melly hajdan Jesuiták klastroma volt. A' köztársaság a' Bolivar általkihirdettetett 's 1825 végén Panamában tartatott nagy szövetségi congressre is küldött követet; hanem Brasiliával Banda oriental és Montevideo felett támadt perlekedése meghasonlást szült, mert a' császár Dec. 10. 1825 hadat izent a' köztársaságnak 's a' Plata torkolatját ágyuztatta, melly háboru olly sok kárt tett a' kereskedésnek, hogy az angol országlás békeséget iparkodott köztök kieszközölni. Mindazáltal csak több változó szerencsével történt ütközetek után köttetett Aug. 27. 1828 békeség, melly szerént Banda oriental és Montevideo 5 eszt. sem Brasiliához, sem a' platai köztársasághoz nem tartozott. Az eszt. végén visszatért hadi sereg semmivé tette az eddig fenálló szövetséges alkotmányt. Erre a' tartományok fegyvert fogtak Buenos-Ayres ellen 's a' középponti alkotmány fejeit hazájok elhagyására kinszeritették. Azonközben San-Luis tartományát Paez vezér hatalma alá hajtotta, Rioját pedig Quiroga vezér (l. „*Zeitgenossen*" II, 3, 1830) a' szövetséges alkotmánynak buzgó pártfogója. Igy akadályoztatják a' pártoskodás lelke 's a' polgári hadak ezen szabad status felemelkedését.

A' csak igen tágan 's igen gyenge lánczokkal öszveköttetett platai statusok szövetségéhez, mellynél 1826 lord Ponsonbey volt mint brit követ meghatalmazva, következő statusok tartoznak: 1) Buenos-Ayres 4500 nsz. mértf. 420,000 lak. 's hason. nevü fővárosával, melly a' törvényhozó 's végrehajtó hatalmaknak és a' congress gyüléseinek helye. Az egyesület ezen statusának jövedelme 5,177,584, költsége 5,297,690 for. teszen. Angliának Buenos-Ayres 1 mil. font sterl. adós. 1825 egy Angolokból álló társaság vette munkába az ide való bányák mivelését 's a' végre 50 bányászt vett szolgálatjába a' szász királyságból. 2) és 3) Eutre Rios és Corrientes, az Uaraguay és Parana folyók közt fekvő igen termékeny földjökkel, ama' dél ez éjszak felé, mind a' kettő 245,000 lak., kik 1824 elszakadtak Buenos-Ayrestől 's magok igazgatták magokat. Santa-Fének, Entre Rios fővárosának, a' Parana nyug. partján, 4000 lak. Parának a' Parana kel. partján, Corrientes fővárosának, 4500 lak. van. Mind a' két tart. hajdan Gobierno de Corrientes nevet viselt, mellynek éjszaki részében a' Jesuiták alatt elébb olly hires, most pedig elpusztult missiók feküsznek, mint Candelaria, Loreto és Santos Apostolos. 4) Cordova vagy kel. Chile, 18,000 nsz. mértf. 315,000 lak. az Indios Bravosokon kivül, Cordova nevü fővásával, mellyet 9000 laknak. 5) Solta és 6) Tucuman 8200 nsz. mértf. 80,000 lak. ide nem számlálván az Indios Bravosokat. 7) San-Juan 103,000 lak. 8) San-Luis 103,000 lak. 9) Rioja 87,500 lak. 10) Catamarca 105,000 lak 11) Estero 210,000 lak. 12) Santa-Fé 52,000 lak. 13) Mendoza 104,000 lak. Miller a' missiókat és Tanját is külön provinciáknak veszi. — Banda oriental, mellyhez és Montevideóhoz Brasilia, Provincia de Missiones és Provincia cisplatina névvel, just formált, Oct. 25. 1825 a' congresstől a' Plata egyesület alkotó részévé neveztetett 's Jan. 21 olta 1829 Rondeau vezér benne előlülő. Minden városok közt legtöbbet tett sereg és pénz szerzésre nézve Buenos-Ayres. Fegyveres hajóji (20), mellyek többnyire tengeri rablókkal voltak megrakva, Limától egészen Cadizig semmivé tették a' Spanyolok kereskedését. A' status dolgaiba is legtöbb befolyással

birt. 'S e' volt az oka, hogy végre győzött a' szövetséges alkotmány. Egyébiránt nincs a' köztársaságban nemesség 's nincs hatalmas papság. A' papoknak a' statust illető 's az országlástól hozzájok küldött irásokat a' prédikáló székben fel kell olvasniok. Az Éjszakamerikaiak politicai munkájit is lefordittatja az országlás, hogy Franklin polgártársainak lelkét a' Platánál lakó népekbe általöntse. A' közönséges nevelés előmozditására jó intézetek vannak alkotva 's a' fővárosban keves gyermek van, melly olvasni és irni nem tudna. Buenos-Ayresben több egyesületek ügyelnek a' tudományos mivelődésre is. Az országlás nyomosan segiti a' kikötő épitést, a' Platánál egy jó országutat csináltat 's 4 uj várost épittet. L. „*Reports on the present state of the United Provinces of South America, drawn up by Mss. Rodney and Graham*" (ezek Éjszakamerika biztosai voltak Buenos-Ayresben) *with documents und notes*" (London 1819); továbbá „*Die spanische Constitution der Cortes und die provisorische Constitution der verein. Provinzen von Südamerika*", historiai bevezetéssel (Leipz. 1820) és a' Plata czik.

III. Artigas vezérnek katonai köztársasága 1820-ig Banda orientalt és Entre Riost, legelőnek alkalmas tér tartományt, melly a' Platától kel. éjszaktól délnek 600 's nyugottól keletnek 500 mf-ön terjed el Brasiliáig, foglalta magában. Artigas, kit a' békételenek vezérekké 's védőjökké választottak, a' Portugaliaknak, kik ezen tartomány fővárosát, Montevideót, kezeik közt tartották, hadat izent, mivel az Orientaliak tartományába beütöttek 's itt a' népet sarczolták; hanem 1819 a' Portugaliaktól több ütközetekben meggyőzetett. Artigasnak főhelye vagy is inkább hadi-szálása akkor Purification volt, a' tartomány közepében. Buenos-Ayressel is, melly őt mint pártütőt számkivette, folytatta a' hadat; de végre igen szerencsétlenül, és Paraguayban keresett menedékhelyet, a' hol 1829 Assuncionnál dohányt ültetett 's termesztményekkel kereskedett. — Artigas a' szabadság zabolátlan 's vad szeretetétől elragadtatván, egészségét, nyugalmát 's gazdagságával-élhetését feláldozta, a' Plata keleti partjának pusztájin, egy szegény, szabadsága 's ő mellette buzgó pásztornépnek védőjévé lévén. Ezen félig meztelen bajnokok nem kaptak zsoldot, hanem csak hust, egy keves yervát (thea plántát) és dohányt. Ezen nyomorult eleséggel 's a' legkeményebb katonai fenyiték mellett az Orientaliak hihetetlen nehézségeket állanak ki. A' csatázás mulatság reájok nézve, életekért nem esedeznek 's kivánva kivánják a' halált hazájok szabadságáért. Artigas minden külső segély nélkül folytatta a' hadat. Ha az idegenektől valamit, a' mire szüksége volt, kapott, azt pontosan visszafizette. Minden kikötői szabad kikötők voltak. Mint védő kényen, hamar 's részrehajlás nélkül szolgáltatott igazságot. Oskolák felállitására különös gondja volt; mert az alatta lévő 's 50,000 főből álló pásztornép épen olly tudatlan, mint erkölcstelen és vallástalan. 1828 olta Banda oriental Montevideóval tulajdon köztársaságot formál 's Entre Rios a' Plata-unióhoz tartozik.

IV. Santa-Fé vagy a' paraguayi köztársaság d. Gasparo Francia nevü kormányozója 's jesuita-patriarchai alkotmánya alatt 1810 olta belsőképen békességben él, mivel szomszédjai nyugtalanságaiba nem avatkozik. Paraguay (l. e., Alto-Paraguay) határai Brasilia, Sulta, Felső-Peru és Entre Rios 's Portugaltól függetlennek esmertetett. Földje termékenységéért D. Amerika kertjének neveztetik 's 6900 nsz. mf. (vagy Miguel de Lastarria 1804-ki kézirati földabrosza „*Carta orografica del Vireynato de las Provincias del Rio de la Plata*" szerént 7500 nsz. mf. 20-at számlálván egy gradusra) nagyságu sikság, mellyet a' Parana és Paraguay hasitnak keresztül. A' Rio Ipanesen és a' maracayui bérczeken tul eső éjszaki fele miveletlen 's nincsenek benne missiók. A' Jesuiták Paraguaya inkább a' Parana bal partján 's a' Parana, Uruguay és Ibicuy folyók közt fekvő kel. tartományokat foglalta magában. Ezen Artigas által elpusztittatott tartomány, melly Alsó- vagy Basso-Paraguay-

nak neveztetik, egészen a' s. paoloi kapitányságig 's Montevideóig elnyulik. Alto-Paraguayban a' spanyol Creolok 1809 d. Francia nevü polgártársoknak, törvénytudónak, adták által bizonyos időre a' kormányt. Ez 1810 egy a' nép 42 választott képviselőjéből álló statustanácsot rendelt maga mellé 's azolta a' végrehajtó hatalommal határtalanul, de patriarchai együgyüséggel él. Hogy a' szomszéd statusoktól egyáltaljában különvált függetlenségében megmaradhasson hazája, kormányozásának első 9 esztendeje alatt egy levelet sem engedett a' status határain kivül küldetni, minekelőtte ő el nem olvasta. A' statustanáccsal egyet értve készült törvénykönyve minden polgároknak egyenlő szabadságot ad 's a' rabszolgákat szabadságba heyezteti. A' szerzetesek 1825 eltöröltettek. A' tartomány 600,000 lakosa (Creolok és a' hajdani szerzetesektől missiókra osztatott Indiaiak), az Indios Barbarosokon kivül, háboritatlan békességben élnek. Hanem d. Francia minden Europait, ki a' tartományba lépik, mintegy fogságban tart 's Bonpland (l. e.) természetvizsgáló csak Nov. 1819 nyerte vissza szabadságát. Mindazáltal 1825 a' Buenos-Ayresben lévő nagy-brit. főconsul, Parish, kemény levelére 12 Angolt, kik fogságban voltak, szabadon bocsátott. Egy schweizi orvos, Rengger, maga szabaditotta meg magát. Assuncion nevü fővárosának 16,000 lak. van. Paraguay azon egyetlenegy status az amerikai statusok közt, mellynek nincsenek adósságai. Sem a' főkormányozó, sem a' statustanács tagjai nem huznak fizetést. A' status költségei a' földmivelés és kereskedés jövedelmeiből fizettetnek. Esmeretes ezen tartománynak főtermése, a' paraguayi thea. Plántája, melly ezt a' theát termi, 's plántálás végett máshová kivitetése keményen meg van titlva, Arvorc de Mate vagy da Congonha nevet visel 's Auguste de St. Hilaire szerént Ilex Mate, melly a' Cossine Paraguatól egyáltaljában különbözik. Merevény levelei 's fiatal ágai, tüznél megszáraztatván, porrá töretnek. Hogy a' por a' higságtól külön választassék, apró ezüst csőcskéken, mellyek igen kis nyilásu golyócskákon végződnek, szüretik a' felforralt thea keresztül. Ez a' thea közönséges fényhez tartozó szükség egész D. Amerikában. Paraguay csak Brasiliával kereskedik; mindazáltal 1825 Angliába is küldött tulajdon terméseivel megterhelt hajókat. Bolivartól a' panamai congressre lett meghivatását d. Francia Aug. 23. 1825 költ felelő levelében el nem fogadta.

V. A' chilei köztársasag, minekutána a' nép Sept. 10. 1810 olta szabadságáért küzködött volna, Jan. 1. 1818 kiáltotta ki magát szabadnak. Elejénte congresstől kormányoztatott. Hanem két párt, a' Carreráé és Larrainé, veszekedett az elsőség 's nagyobb befolyás felett. Midőn amaz, mellynek tagjai tüzes republicanusok voltak, csakugyan kezére keritette a' legfőbb hatalmat, egyenetlenségek ütöttek ki, mellyeknek alkalmával a' limai vicekirálytól Chilébe küldetett sereg több győzedelmeket nyert. Carrera pártja elvesztette a' raucaquai ütközetet Oct. 2. 1814 dik eszt. 's tekintetét és befolyását, midőn Larrain pártja egy vitéz tisztnek, O'Higginsnek, adta által a' sereg vezérlését. Ez a' spanyol vezérrel egyezést kötött, melly szerént Chile a' cortesek spanyolországbeli országlását megesmerte 's bizonyos számu követeknek azokhoz leendő küldésére kötelezte magát. De a' vicekirály ezt az egyezést nem fogadta el. O' Higgins megveretett; a' Spanyolok elfoglalták a' nevezetesebb városokat 's Juan Fernandez szigetére küldötték számkivetésbe a' zendülés fejeit. Erre S. Martin, buenos-ayresi vezér, öszvegyüjtötte Mendozába Cujo tartományában a' zendülőket 's Buenos-Ayresből 2000 főből álló segélyt kapván, keresztülment az Andeseken, Chacabucónál (Febr. 12. 1817) megütközött a' Spanyolokkal, kiken tökéletes győzedelmet nyert 's Marco vezéreket elfogta. Ezt a' történetet ugy kell néznünk, mint Chile ujjászületését. Carrera 's pártja minden tekintetét elvesztette ekkor. S. Martin is Larrain részére hajlott, mivel ebben legtöbb észt 's lelki erőt vett észre. Segitette

barátjának O' Higginsnek azon véleményét, hogy veszély idején az országlásnak egységgel 's erővel kell birnia, hogy a' haza megszabadittassék; 's csak azután lehet köztársasági alkotmányról gondolkozni. A' congressek pusztulásra juttatták volna Mexicót és Venezuelát. O' Higgins a' congresstől főkormányozóvá neveztetett ki, a' ki 8400 főből álló rendes szárazföldi katonaságot 's 30 hadi hajóból álló tengeri erőt állitott fel. Az ifju köztársaság jövedelme már 1818 2,177,967 doll. tett. Hanem a' kormányozó hatalma nem tetszett. A' két Carrerák, kik democratiát akarván bevinni, lázadáson dolgoztak, halálra itéltettek, de elszaladtak. Egy harmadik Carrera Buenos-Ayresbe, későbben pedig Éjszakamerikába illantott el. A' két első erre 1818 Cujo tartományát akarta Buenos-Ayrestől elszakasztani 's abban uralkodni; hanem a' cujoi kormányozó, Lizuraga, elfogatta 's nyilvános pert inditván ellene, kivégeztette. Azonközben a' királyi párt elfoglalta Chilében Talcahuanót, a' honnan Osorio spanyol vezér Mart. 1818 ujonnan megtámadta Chilét. Ezen veszedelmes helyeztetésben a' fővárosnak, San-Jagónak, polgárai minden ezüstjöket a' statusnak ajándékozták 's azt nyilatkoztatták ki (Mart. 5. 1818), hogy semmi ezüstnemüt nem fognak szerezni, mig a' haza szabad nem leszen. Ezen hazafiui nemes tett egy a' város kapujánál álló oszlopra jegyeztetett fel örök emlékül ezen felülirással: „Idegen, a' ki ezen tartományba belépel, a' földnek minden nemzetei, itéljétek meg, ha meghódittathatik e illy nép!" — Osoriót S. Martin sikságra csalogatta. Itt elszélesztette ugyan a' spanyol vezér, éjjel véletlenül ütvén reá, a' chilei sereget, mellynél akkor S. Martin nem volt jelen, 's elfoglalta az ágyukat; hanem S. Martin hirtelenséggel öszveszedvén minden tartalékokat, a' maipoi térségen Apr. 5. 1818 olly tökéletes győzedelmet nyert, mellyet méltán lehet Chile szabaddá léte második talpkövének nézni. *) Mert a' S. Fénél szenvedett második tetemes veszteség után Jan. 1819 a' király pártján lévő seregeknek mind egy lábig ki kellett takarodniok Chiléből, midőn az Araucanok földjére huzták vissza magokat. Ekkor Chile Peru megtámadtatását tette czélul. Küldött ugyan Spanyolország 1200 embert Cadizból Limába; hanem a' Maria Isabellán lévő katonaság felzendült, a' hajónak Valparaisóba kellett eveznie 's a' zendülőkhez ment által. A' tisztek a' köztársaságtól Limába küldettek. Ez idő tájban evezett el lord Cochrane egy lineahajóval Angliából D. Amerikába, mint admiral lépett Chile szolgálatjába, melly vezérlése alá Apr. 1819 9 hadi hajóból, mellyek 60—16 ágyusok voltak, álló hajóssereget adott. Cochrane 4 fregattal azonnal elindult Valparaiso kikötőjéből, Peru partjait ostrom alá vette 's Callaót, Limának kikötőjét, bezárta, mig S. Martin a' szárazon nyomult Peru felé. S. Martin azonban seregének egy részével Buenos-Ayres védelmezésére hivatott azon nagy hadi sereg ellen, melly Septemb. 1819 akart Cadizból kiindulni, hanem a' katonák felzendülése és azután a' sárga hideg miatt semmi sem lett ezen feltételből. Lord Cochrane Callaót hijában oztromolta; ellenben egy igen gazdag spanyol kereskedő flottát elfogott Perunak más kikötőjében. A' következő eszt. S. Martin visszajött Buenos-Ayresből 's a' Peru ellen való táborozás Oct. 1819 ismét munkába vétetett. Lord Cochrane flottája (8 hadi hajóval 's 236 ágyuval) Piscóba (mintegy 40 mf. Limától) tette ki S. Martin vezért 4800 katonájával 's 30 ágyujával a' szárazra, 's Peru lakosai olly nyomosan segitették a' chilei sereget, hogy Lima, Callao és többnyire minden tartományok felszabadittattak a' Spanyolok hatalma alól. Azonközben egy párt, használván a' népnek a' sulyos vámok ellen való zugolódását, Chi-

*) Az elfogott spanyol tisztek közül Febr. 8 1819 Ordonez vezér 's 39 tiszt a' san-luisi kormányozó parancsolatjára kivégeztetett, mivel lázadást akartak támasztani, hogy ennek alkalmával a' helyet elfoglalják.

lében a' kormányozó, O' Higgins, 's barátjai, S. Martin vezér és lord Cochrane, megbuktatásán dolgozott. Az utolsó annakokáért bizonytalan időre oda hagyta a' chilei köztársaság szolgálatját 's 1823 Brasiliába ment. S. Martin magányos életet választott magának. Ezt követte az emlitett pártnak, mellynek feje Roman Freyre vezér volt, elhatalmasodása 's az országlás formájának megváltoztatása. O' Higgins Jan. 28. 1823 hivatalából letétetett 's midőn a' legfőbb hatalom ismét visszaszerzésére próbat tett, San-Martinnal együtt fogságba tétetett, az eddig fenállott congress pedig szétoszlott. Ekkor Freyre seregeivel Febr. 22 San-Jagóba ment 's öszvehitta a' választó gyüléseket, hogy a' congressre követeket válasszanak. Erre a' tartományok gyüléseinek juntája Apr. 3 a' főhatalmat neki adta által, mellyben őt az Aug. 1823 öszvegyült congress is megerősitette. Ez szabadabb polgári alkotmányt készitett 's a' végrehajtó hatalmat keskenyebb határok közé szoritotta. Freyre egy csapat Chileieket segitségekre küldött a' Peruiaknak 's a' colombiai köztársasággal Oct. 21. 1823 San-Jagóban szövetségi egyezést kötött. Chiloe (egy spanyol sziget) ellen küldött serege minden haszon nélkül fáradt; sőt Quintanilla spanyol vezér a' chilei sereget Apr. 1824 nagy veszteség után ismét hajójira ülni kinszeritette. Bolivar panaszkodott, hogy Peruban a' kötés szerént nem segittetett. A' belső egyenetlenségek 's azon lánczok, mellyeket kezére a' polgári alkotmány tett, annyi bosszuságot okoztak Freyre vezérnek, hogy a' tanácsnak Jul. 19 hivataláról való lemondását beadta 's csak a' fővezérséget tartotta meg. Hanem a' tanács nem fogadta el, sőt arra kötelezte magát, hogy az alkotmány hijányos czikkelyeit meg fogja változtatni. De a' ministerek az alkotmányt általjában hibásnak találták; mivel pedig a' tanács ezen nem segithetett, tehát a' népnek egy része ideigleni kormányozót nevezett ki, Fuentacillát emelvén ezen hivatalra, a' ki tüstént népgyülést hirdetett. Jul. 19. 1824 Freyre vezért ismét a' köztársaság kormányozójává nevezte ki 's az 1823-ki alkotmányt a' tanáccsal együtt eltörölte. Azután biztosság rendeltetett az 1818-ki alkotmány megváltoztatására. Freyre, a' ki mint erőslelkü és haszont nem kereső férjfiu közönségesen tiszteltetik, 's Sept. 1825 uj nemzeti congresst hivott öszve, a' pártok egymással ellenkezése 's a' belső egyenetlenségek, mellyeket több izben (utoljára Oct. 1825 San-Jagóban és Valparuisóban) elnyomott, ellenére határtalan hatalommal igazgatta a' statust. Legmunkásabb volt, az apostoli helytartó Juan Mutzi vezérelte türedelmetlen papság a' köztarsasági rendelések megsemmisitésén annyira, hogy Éjszakamerika és Nagy-Britannia kénytelenittettek panaszt tenni a' papok üldözései miatt. Ennél fogva a' chilei országlás 1824 végén a' következő rendeléseket tette a' papi rendre nézve: az anyaszentegyház birtokai a' status javára 's számára elfoglaltatnak, 's a' papok fekvő jószág helyett bizonyos kész-pénzbeli fizetést kapnak; minden szerzeteseknek megengedtetik, hogy klastromaikat elhagyják, 's mig egyházi hivatalt kaphatnak, meghatározott fizetés rendeltetik számokra; a' köztársaságnak egy részében sem szabad egy szerzetnek több klastrománnak lenni egynél; a' pápa vicariusa (mint egynéhány hónappal azelőtt Buenos-Ayresből) a' köztársaságból számkivettetett 's örökre kitiltatott. Kevessel ezen történetek előtt (Oct. 29. 1824) a' földrengés egy egész tájékot megrongált, a' többek közt Coplopo városát egészen öszverontotta. *) 1825 végén uj háboru rendeltetett Chiloe ellen, mellynek alkalmával ez a' sziget, mint különös tartomány, a' köztársaság hatalma alá jött. 1827 ideigleni polgári alkotmány készittetett, a' 3 status szövetséges alkotmánya megerősittetett 's d. Franc. Ant. Pinto Maj. 5 elől-

*) A' Nov. 14 — 19 1822 dühösködött földrengés Valparaisót nagyobbára öszverontotta 's San-Jagóban, a' fővárosban, is sok kárt tett.

ülővé választatott. Az a' lázadás, mellyet Pricto vezér inditott Dec. 1829 az alkotmány megsemmisitésére, ugy látszik, egyezés által nyomatott el. A' jövedelem 1828 1,400,000 for. ment; a' költség 1,315,000 for. tett. — Chile lakosai közt megkülönböztetik magokat az Indiaiak, kik, kivévén némelly hegyek közt lakó nemzetségeiket, olly magas pontján állanak a' pallérozottságnak, hogy nem sokára méltán foglalhatnak helyet a' status polgárai közt. A' neger rabszolgák is, mintegy 40,000, jobb erkölcsüek itt, mint Brasiliában; jobb a' velek való bánásmód is és a' seregben katonai szolgálatot tesznek. A' mita, vagy a' bányászságra való kinszerités eltöröltetése olta a' nemzeti gazdaságnak ezen ága elmellőztetett; honnan most a' legjövedelmesebb bányák a' nagy-britanniai kereskedők kezében vannak.

VI. A' perui köztársaság. A' perui vicekirályságban először 1815 mutogatták magokat mozgások 's a' függetlenségvágy lelke. Akkor Arequipa tartományában Mugnecas pap volt a' zendülők fővezére; hanem April. 1816 elfogatott 's a' lázadás 12 más fejével együtt kivégeztetett, pártja pedig elszélesztetett. De a' békételenek uj álláspontokat találtak feltételeik végrehajtására, kiváltképen Buenos-Ayresben és Chilében. San-Martin jól látta, hogy ez a' két köztársaság csak Perunak szabadsága által nyerhet állandó bátorságot és tartósságot, a' honnan nyomosan segitette a' Lima (a' Peruban lévő spanyol hatalom főpontja) ellen tett készületeket. Nov. olta 1820 mintegy 10,000 Chilei csatázott szárazon és vizen a' Spanyolok ellen, kik a' vicekirály Pezuela, 's midőn ez a' katonatisztektől letétetett, a' helyette főkapitánnyá választatott Laserna alatt, mintegy 15000-en, vitézül ellenállottak; hanem csak hamar több provinciák (p. o. Guayaquil) is fogtak fegyvert a' szabadság ügyében 's az erőslelkü és munkás San-Martin minden nehézségeken győzedelmeskedett. A' Limától nem messze történt véres és kemény ütközet után, melly Riccaforte spanyol vezér seregosztályának tökéletes megveretésével végződött, Maj. 23. 1821 fegyvernyugvás köttetett 's Jul. 10 bement San-Martin a' Lasernától 6-kán elhagyatott Limába, hol 15-kén Peru függetlensége közönségessé tétetett. Nem sokára (Sept. 19 1821) Callao is megadta magát alkunál fogva. A' spanyol vezérek, Laserna és Carterac, mintegy 3000 katonájokkal a' hegyek közé hurzták magokat 's megvették Cuscót. Mig San-Martin ezeket nyomon kergettette, azalatt maga az uj status kormányoztatásának elintézésével foglalatoskodott 's védő (protector) nevet vett fel. A' közte és lord Cochrane közt, a' ki gyakran önkényesen cselekedett, kiütött egyenetlenségeknek az a' következések lett, hogy a' lord oda hagyta Perut, midőn San-Martin a' chilei admiralt, Blancót, tette a' perui tengeri erő fővezérévé. Mart. 1822 a' protector congresst tartott Perunak fővárosában, Limában; a' gyülés nagyobbára az ő pártján lévőkből állván, ollyan polgári alkotmány készittetett, mellyben igen észre vétethetők voltak a' monarchia vonásai, a' honnan békétlenséget is szült az. Ezen alkotmány czikkelyei szerént a' cath. vallás lett a' status fő 's uralkodó vallása, a' nép választó just kapott 's képviselői által részt vett a' törvényhozásban, mellynek alapjait a' nyomtatás, személy és vagyon szabadsága tette. A' rabszolgakereskedés, az Indusok, kik ezolta Peruiaknak neveztettek, adója, valamint munkára kinszerittetése is eltöröltetett. A' kormány végrehajtó (de nem holtig választatott tagokból álló) ágának a' tanács terjeszti elejébe a' polgári és egyházi tiszteket választás végett. Ugyan ezen tanács rendkivüli esetekben congresst is hirdethet. — A' protector azonban gyanut gerjesztett nagyravágyó kinézései 's czéljai, kiváltképen pedig a' perui naprendnek, melly a' jövedelemmel és firól fira száló elsőségi jusokkal volt öszveköttetve, alkotása által; jóllehet egyébiránt tagadhatatlan, hogy a' reábizott hatalmat Peru függetlenségének megerősitésére igen czélirányosan használta. Bolivarral öszvejövén, Peru és Colombia kölcsönös támadó és védszö-

vetséget kötöttek egymással. Kevessel azután San-Martin egészségtelensége miatt, 's egyszersmind hogy minden gyanut eltávoztasson, a' protectorságot letette. Helyébe a' truxilloi Ortaglo marquis lépett perui főkormányozó névvel. Hanem a' pártok uralkodásra vágyó fejei által támasztott sok nyugtalanságok 's a' Spanyoloknak felső Peruban Laserna alatt tett szerencsés előmenetele ismét felvétették San-Martinnal az igazgatást, a' ki congresst hir etvén, a' jó rendet ismét helyre állitotta; azután pedig 1823 elején Chilében magányos életet élt, letévén hivatalát. Limában José de la Mar lett az országló junta fejévé 's Torretagle marquis a' fővárosban helytartóvá, minekutána Monteagudo statustitoknok rossz kormányozása miatt számkivettettett volna. Ezen változások alatt Laserna felső Peruban uj hadi erőt gyüjtött 's megverte a' köztársaság seregét Jan. 20. 1823 Moquegnánál. A' Callaóból Arica, egy tengeri város (Arequipa tart.), ellen inditott tengeri had is szerencsétlenül ütött ki; mert miolta San-Martin vezér a' világ zajából eltünvén, Mendozában magányos életet élt, a' perui országlást meghasonlások foglalatoskodtatták. A' függetlenek Limát 's a' partokat, a' spanyol vicekirály, Laserna, pedig felső Perut 's Cuscót birta. Laserna alatt lévő alvezérek Valdez, Carterac és Olaneta voltak. Peru sorsa ezen 4 férjfiu politicai characterétől függött. Ha egymással egyet értenek, Perut kétség kivül megtartják az anyaország hatalma alatt. Méltók tehát a' történetiró bővebb figyelmére. Laserna, Valder és Carterac a' spanyol szabadságért folyt háboruban megkülönböztették magokat; mind a' hárman gyanusak voltak a' király visszatérése után szabad gondolkozások miatt, 's hogy az üldöztetést kikerüljék, 1816 Amerikába kérezkedtek. Laserna, Palafox alatt a' pattantyusok ezeredes-főhadnagya, Sarogossa védelmeztetésekor több esztendeig volt fogva Francziaországban, a' hol sokat tanult 's feltételét megváltoztatta. Abisbal vezérnek Amerikába készülő seregébe önkényes katonának ajánlotta magát 's mindenek bámulására egyszerre fővezérré lett. Mint vicekirály legjobb akaratot 's fáradhatatlan munkásságot, de nagy ingadozást 's félénkséget is mutatott, a' mi a' Spanyolok előmenetelét felette akadályoztatta. Elébb Valdeztől, azután Carteractól hagyta magát egészen vezettetni. Becsületes, pallérozott és vitéz neve Lasernának soha sem hozatott kétségbe. Carterac, egy Bordeaux tájékáról való szegény nemesember, gyermek korától fogva spanyol szolgálatban volt. Esmeretei 's bátor lelke közönségesen esmeretesek voltak 's becsültettek, de más oldalról mindenek féltek nagyravágyásától 's türtetlen természetétől. Valdez, Ballesteros tanitványa, dicsértetik eszéért, bátorságáért, munkásságáért; ellenben gyaláztatik nagynavágyásáért és pénzszomjáért. Olaneta, egy biscayai nemesember, a' ki már gyermek korában megtelepedett Amerikában Tugizában, bányászságot üzött és sokáig hijában törekedett pénzre és nagy hirre 's névre. A' függetlenek ellen és Spanyolország pártján volt, hogy szokatlan dolgot láttassék tenni. Jóllehet csaknem mindég megveretett, még is ezeredessé 's csak hamar vezérré neveztetett ki a' madridi udvartól. A' perui spanyol sereg előosztályát ő vezérelte 's 1824 győzedelmeskedett Santa-Cruzon. Egyszersmind temérdek kincset szerzett. Az országlás polgári alkotmányos formája, melly Spanyolországból minden gyarmatokba elterjedt, csak szin volt neki arra, hogy Lasernától, Carteractól és Valdeztől elszakadjon 's magát Spanyolország egyetlen oltalmazójának nevezze a' tengeren tul. Ez a' meghasonlás volt a' Spanyolok előmenelének legnagyobb akadálya. Lasernától maga megadására kinszerittetvén, felső Peruba szaladt, a' hol uj csapatokat gyüjtött, mellyekkel a' spanyol vezérek ellen igen czéltalan guerillahadat folytatott és, a' mi igen különös, mindég VII Ferdinand nevében, még akkor is, midőn Laserna a' határtalan királyi hatalmat ismét helyre állitotta. Bolivar igen jól tudta ezen környülállást használni. Végre, minekutána a' Spa-

nyolok ügye D. Amerikában nagyobbára az ő hibája miatt elveszett volna, egy golyóbis a' királyi pártnak a' függetlenek vezérével, Sucre colombiai vezérrel való csatázásában életét eloltotta.

Ezen, Peru függetlenségéért történt utolsó ütközet, melly Colombiának 's Buenos-Ayresnek politicai lételét is veszéllyel fenyegette, több olly történetekkel van öszveköttetésben, mellyeket nem lehet elhallgatni. Carterac és Valdez vezérek a' zendülőket Alvarado alatt az aricai öbölnél Jan. 19 és 21. 1823 Moqueghiánál tökéletesen megverték. Ezen tetemes veszteség hirére az elébbi politiaminister, D. José de la Riva-Aguero, elfoglalta Limában a' végrehajtó hatalom előlülői hivatalát. Csak hamar kénytelenittetett a' colombiai köztársaságtól segédet kérni. Ez Sucre vezért küldötte el 3000 emberrel midőn a' kir. sereg, 7000 ember, már Lima felé nyomult. Riva-Aguero annakokáért Santa-Cruz vezért Arequipába szálitotta hajón, hogy a' spanyol királyi seregnek háta megé kerüljön, 's a' congresst Limából Callaóba vitte által Jun. 18. De midőn Carterac vezér már 19-én elfoglalta Limát, a' perui congress előlülője ellenére Truxillóba költözött, azon állhatatos elhatározással, hogy a' köztársaságot megszabaditsa 's Sucre vezért dictatorrá tette. Hanem Riva-Aguero előlülő nem akarta ezt a' rendelést végre hajtani, a' honnan Jun. 23 a' congresstől letétetett és számkivettetett. A' colombiai vezér a' dictatorságot nem fogadta el 's mindent elkövetett a' pártok öszvebékéltetésére; sőt azzal fenyegetőzött, hogy oda hagyja Perut, ha polgári had üt ki; mert a' sereg egy része az előlülő részén volt, ki a' letétetéséről szóló végzésnek nem csak nem engedelmeskedett, hanem a' congresst is szétoszlatta 's 12 tagból álló tanácsot nevezett ki, mellynek fejévé magát tette. Egyszersmind a' ministereket elfogatta 's egynéhány követeket számkivettetett. A' többiek visszatértek Callaóba, a' hol országló congressnek kiáltották ki gyüléseket 's a' köztársaság előlülőjévé Torretagle (d. José Bernardo Tagle) marquist nevezték ki. Ugyan ez idő tájban kénytelenittetett, Carterac Santa-Cruztól és Sveretől két oldalról fenyegettetvén, Limából Jul. 16 kitakarodni, 's a' congress Aug. 6 visszatért Limába, míg Riva-Aguero folytatta Truxillóban a' főhatalomnal való élést. Azonközben Sucre Cuscóba 's Santa-Cruz, a' ki Aug. 25 Olaneta vezért Tampullónál megverte, felső Peruba nyomult, még Bolivar maga Callaónál 3000 főből álló fris sereggel szálott ki Sept. 1-én. Lima Bolivart királyi módon fogadta el 's a' congress teljes hatalmat adott neki a' Riva-Agueroval való polgári perlekedés eldöntésére, mellynek következésében Bolivar e' következő nevezetes levelet irta a' letett előlülőhöz: „Europában Bonaparte, Amerikában Iturbide, mindenik a' maga körében, a' legrendkivülibb jelenések közé tartoznak az ujabb historiában; mind e' mellett sem kerülhették el a' megbukást, hitszegő kormány-rendszereknek elkerülhetetlen következését, mellyel a' törvények templomát 's az emberi társaság minden jusainak szentségét megfertőztették. Az ur mind ezt még a' ministerek személye ellen elkövetett leglázitóbb igaztalanságával is nevelte. Lehetetlen, hogy az ur tovább is érzéketlen maradjon azon közönséges zugolódásra, mellyet truxilloi erőszakoskodása — az amerikai revolutión lévő legfeketébb szenny — minden igaz polgár szivében szült.“ Egyszersmind azt is ajánlotta, hogy (kivévén méltóságába leendő visszaállását) legkedvezőbb feltételek alatt fog közte 's a' nemzet közt egyezséget ki eszközölni. Riva-Aguero erre egyenes feleletet nem adván, a' congress Oct. 1823 legfőbb 's határtalan terjedésü katonai hatalmat adott Bolivarnak, hogy a' status és sereg szükségeiről ugy gondolkozzék, a' mint neki legjobbnak látszik; ezen felül főkapitánnyá, a' köztársaság vidójévé 's a' had legfőbb kormányozójává nevezte ki, Libertador (szabaditó) névvel. Ez a' nagy megkülönböztetés irigységre gyulasztott néhány perui katonatiszteket 's Aguero pártosainak száma naponként nevekedett, a' ki San-Martin vezért Mendozába hitta, hogy a' fővezérséget vele megossza; hanem ez Agu-

erónak magaviseletét nem hagyván helyben, mint Bolivar, a' meghivást nem fogadta el, több izben megveretett Valdertől és Olanetától a' Desaguaderónál, főképen Sept. 13 és 15, sőt maga is alig tudott megmenekedni lovasságának egy részével, egynéhány legfőbb tisztjeitől elárultatván. Ekkor Bolivar a' hadi népet, mellyel Oct. 1800 Chileiek is egyesültek, részszerént Aricánál, részszerént Pisco és Lima közt, szorosabban öszvehúzta; aztán a' colombiai sereggel Truxillóba ment, a' hól Riva-Aguero. Bolivartól megveretvén 's a' pártján lévőktől elhagyatván, Nov. 25. 1823 magát minden feltétel nélkül megadta. Bolivar Aguerót Guayaquilba vitette 's őrizet alá tétette. Mig ezek történtek, a' perui congress Nov. 20 Limában egy az éjszakamerikaihoz és colombiaihoz hasonló polgári alkotmányt hirdetett ki, melly mindazáltal, mig Bolivar dictátorsága tartott, folyamatba nem jöhetett. Egyébiránt több hónapok alatt semmi nevezetes történet sem adta magát elő, mivel a' Libertadornak 10—12,000-nél nem több seregével 4—500 órányi földet kellett oltalmaznia ollyan tartományban, mellynek lakosai nagyobbára idegenek voltak a' Colombiaktól. Laserna ellenben 20,000-nél több főből álló sereget gyüjtött felső Peruban, többnyire Peruiakból; de semmit sem tehetett Lima ellen, mivel azon hirre, hogy a' franczia sereg Spanyolországban Cadiz felé nyomul, Olaneta vezér, büszke lévén a' zendülőkön az Orurónál nyert győzedelmével, az absolutisták fejévé lett 's Laserna ellen forditotta fegyverét. Ez ugyan is 1821 Pezuela vicekirályt, a' kinek Olaneta hüséges pártosa volt, megbuktatta 's Peruban a' cortesek polg. alkotmányát hirdettette ki, melly miatt Olaneta Lasernának megengesztelhetetlen ellenségévé lett. Ezenkivül akadályoztatták még a' had folyamatját Bolivarnak a' vicekirállyal való alkudozásai 1824 Peru függetlenségének megesmerése végett, valamint némelly királyi párton lévő vezéreknek arra czélozó próbatételei is, hogy Peruban a' polgári alkotmányos országlás fentartassék, végre egészen elvált a' spanyol-perui sereg egymástól. Az éjszáki sereg Carterac alatt Lima felé ment; a' déli sereg Valder alatt Arequipa tartományát foglalta el; d. Ant. Pedro Olaneta pedig Potosit tette álláspontjává. Bolivar Limában, a' hol egy párt 's maga az előlülő Torretagle is ellene dolgoztak alattomban, várta Colombiából a' segitő sereget. Febr. 5. 1824 a' callaoi őrsereg, zsoldja ki nem fizettetésének szine alatt, hirtelen felzendült 's 9-kén d. Casa-Irujo ezeredes alatt spanyol zászlótt ütött fel 's a' spanyol hadi hajóknak, mellyek a' kikötőt zárva tartották, a' kikötőt felnyitotta. Ezen veszélyben a' congress Febr. 10 Bolivart határtalan hatalmu dictatorrá nevezte ki, melly által Torretagle marquis megszünt előlülő lenni. A' congress berekeszté üléseit 's Bolivar kitakarodott Febr. 27 Limából, mellyet 29-én Carterac foglalt el. Torretagle a' királyi zászló alá ment által 's polgári kormányozó lett. Ez idő tájban támadt Olaneta (Febr. 21) VII. Ferdinand nevében Laserna, Valdez és Carterac ellen; Las-Heras Potosi kormányozóját megtámadta 's ezt más helyekkel együtt erővel elfoglalta. Maga részéről Laserna is eltörölte Cuscóban Mart. 11, midőn Cadiznak magamegadását meghallotta, a' polgári alkotmányos igazgatást, letette a' Puero-Santa-Mariában költ királyi parancsolat következésében vicekirályi hivatalát 's Carteracot, mint legidősebb vezért, nevezte a' királyi sereg fővezérévé. Barátjai mindazáltal nem akarták ezt jóvá hagyni, 's ellenségei még merészebbek lettek. Kevessel ezelőtt (Mart. 9-dikén) Valder egyezést kötött Olanetával, melly szerént Laserna a' charcas- és potosibeli fővezérséget neki engedte; de a' na yravágyó Olaneta Jun. 20 ismét megujitotta a' Lasernával és pártjával való ellenségeskedést, kiket Olaneta Isten és király árulójinak nevezett. Ebből polgári had lett a' király pártján lévők közt, mellyben Olaneta egynéhány izben megveretett, de el nem myomatott. Igy segitette Olaneta Bolivart a' nélkül, hogy, mint az Europaiak vélekedtek, ezzel valaha egyetértésben

volt volna. Azonközben Bolivar Truxillóba huzta vissza magát, a' hol d. José Sanchez Carriont ministerévé nevezte ki 's a' sereget ismét helyre állitotta. Sucre vezérnek a' gyalogságot, Nicochea vezérnek a' lovasságot adta vezérlése alá, Santa-Cruzot pedig a' vezérkar fejévé tette. Azután igen okos fordulásai 's mozgásai által Carterac vezért a' junini sikságra csalta, a' hol Aug. 6 a' derék spanyol lovasság megtámadását szerencsésen visszaverte. Aug. 26 az ellenséget Lima elhagyására kinszeritette, midőn Rodil vezér a' callaoi erősségbe huzta magát. Hosszas utazás után 's apró csatázások közt végre egyesült Carterac Annahujechénél, Cuscótól 25 oranyira, a' felé siető Valderrel. Ez hirtelen megváltoztatta a' had menetelét. Laserna, az alatt mig Bolivar Limában Panamából uj segitséget várt, 12,000 katonával Dec 3 Mataránál megtámadta a' zendülőket, 's Sucre veszteséggel Guamanguillánál vagy Ayacuchónál való hasznos állásába vonult vissza. Itt várta a' 9310 főből álló ellenséget, melly Dec. 9 a' colombia-perui 5780 embert tévő sereget megtámadta. Ezen ayacuchoi ütközet Dec. 9. 1824 eldöntötte D. Amerika sorsát. A' Colombiak Sucre, a' vezérséget 25 eszt. olta viselő Cordoba 's Lara vezérlése alatt legfényesebb győzedelmet nyertek. A' vicekirály, Laserna, és Valdez, mind a' ketten megsebesittetvén, elfogattak, 6 spanyol vezér 's 2600 katona esett el és sebesittetett meg, 's Carterac még a' csatamezőn aláirta azon egyezést, melly szerént seregének megmaradt részével együtt fegyverét letette és egész Perut a' Desaguaderoig (és igy Callaót is) a' köztársaságiaknak engedte. (A' győzedelmesek I vezért, 8 tisztet 's 300 katonát vesztettek, kik részszerént a' csatamezőn maradtak, részszerént sebet kaptak. Rodil vezér mindazáltal, megtartotta a' callaoi várat és kikötőt. Laserna, Carterac és Valdez Spanyolországba eveztek. Bolivar parancsolatjára a' csatamezőn az ayacuchoi nap emlékezetére győzedelmi oszlop emeltett, az itt csatázó sereg nevével 's Antonio Sucre vezér melyképével. Olaneta öszveszedte a' királyi sereg maradványit, mintegy 7000 embert, 's megtartotta kezei közt felső Peruban Potosit, hanem 1825 Sucretől megveretett, 's felső Peru ezáltal a' függetlenség ügyének védelmezésére és segitésére megnyeretett. A' perui congress Febr. 10. 1825 öszvegyülvén, Bolivar a' dictatorságot letette 's azon ajándékot, mellyel a' congress őt meg akarta tisztelni, nagylelküleg nem fogadta el; hanem a' congress kérésére, mivel a' polgári alkotmány még nem volt megállapitva, ismét fel válalta Febr. 12. 1525 a' dictatorságot egy esztendőre, mindazáltal a' legfőbb hatalomnak egy részét az országló tanácsnak engedte által La Mar vezér előlülése alatt. Azon had alkalmával, melly Brasilia 's a' platai egyesült statusok közt kiütéssel fenyegetőzött Felső Peruban a' két status határszéleire egy sereget rendelt, mellyet Sucre vezérlett. Midőn Callao, mellynek kikötőjét perui és chilei hadi hajók zárták el, Jan. 22. 1826 éhség által maga megadására kinszerittetett 's Peru országlása a' Febr. 10. 1826 öszvegyült congress által rendbe hozatott volna, visszatért Bolivar Colombiába. A' congress akkor a' Libertador tiszteletére emlékpénzt veretett 's lován ülő szobra a' várospiaczon állittatott fel. Hanem Boliviának (Felső Perunak) Perutól lett el szakadása 's Colombiának nagy befolyása közönséges megelégedetlenséget szültek. Igy ütött ki a' revolutió Jan. 1827. 1828 megtámadta Peru a' boliviai köztársaságot 's Bolivar hadat izent Perunak. Kimenetelét l. Peru alatt. Ez a' köztársaság is ingadozik még a' középponti és szövetséges alkotmány közt. Angliában 1,816,000 font st. adósságot vett fel. — Ha tudjuk, hogy Peru kikötőjivel mintegy szive az uj-amerikai statusok politicai testének, azonnal áltlátjuk azon nagy áldozatoknak okát, mellyeket Colombia, Buenos-Ayres és Chile Peru megszabaditásáért mind szárazon, mind tengeren tettek. L. „*Memoirs of General Miller*" (Miller a' ki most a' perui köztársaság szolgalatjában van, tiz eszt. harczolt a' köztársaság csata rendjében, Rio de la Platában, Chile-

ben és Peruban), mellyeket a' köz vélekedés szerént testvére J. Miller adott ki (2-dik kiadás, London 1829).

Felső-Peru (Peru alta) 1825 olta Bolivia l. e.), egy Olaneta elnyomatása után Bolivar és Sucre colombiai vezér által alkottatott szabad status, 1,030,000 lak. 's 4 mil. for. jövedelemmel. Ezen tartománynak hasonló alkotmánya volt a' Colombiáéhoz 's eddig az Aug. 25. 1826 készitett polgári alkotmány állott fen benne. Hanem 1828 felzendültek Chuquisaca tartományának lakosai. A' köztársaság elölülője, Anton José de Sucre (ayacuchoi nagymarsall), megverte azokat; de Apr. 16. 1828 megsebesittetvén, José Maria Perez de Urdineának, az eddigleni hadi ministernek, adta által a' statustanácsban 's ministeriumbani volt elölülést. Ez hadra készült, hogy a' Peruiak (4000 ember Gamarra alatt) beütését visszaverje; hanem Gamarrával Jul. 6. 1828 olly békeséget kellett kötnie, melly szerént Sucre Aug. 3. a' Chuquisacába öszvegyült congressnek hivataláról való lemondását beadta 's a' colombiai sereggel együtt odahagyta a' köztársaságot, midőn egy időre elölülőnek Santa-Cruz 's alelölülőnek Velazco vezérek neveztettek ki.

VII. Mexicóban vagy Uj-Spanyolországban, melly minden spanyol gyarmatok közt legnevezetesebb volt, elejénte csak a' nyug. provinciákban, nevezetesen a' leoni királyságban, mutogatták magokat belső mozgások. A' nép, Humboldt rajzolatja szerént, igen elpuhult, bigott 's papok rabja volt. A' papok kezdték el 's folytatták annakokáért a' revolutiót. Már 1809 állittatott fel VII. Ferdinand nevében egy országló szék, melly a' sevillai juntának az engedelmességet felmondotta. Az akkori vicekirály, Iturnigaray, a' zendülők pártjára hajlott, juntát hivott öszve 's le akarta méltóságát tenni, hogy a' nemzetnek szolgáljon. De az Ó-Spanyolok meglepték 's ugy bántak vele, mint árulóval. A' szabad gondolkozá . ok üldöztetése végre fellobbantotta a' zendülés tüzét. A' felkelés planumát Dolores városának papja, don Miguel Hidalgo y Castillo, nagyeszü 's az Indiaiaknál, kiknek ő volt lelki oktatójok, közönségesen tisztelt férjfi, tette fel, ugy pedig, hogy Nov. 1. 1810 Uj-Spanyolországnak minden tartományiban kiüssön a' belső háboru; de mivel planuma napfényre jött, már Sept. 14. fegyvert fogott. Villám módra terjedt el a' lázadás egy Guanaxuato nevü mezővárosból mindenfelé 's csak hamar 100,000 ember állott fegyverben, kik a' hajdani mexicoi császárok zászlója alatt harczoltak, a' guadeloupei szüz képét vivén magok előtt. Vezérek Hidalgo volt, a' ki Uj-Spanyolországnak fővárosa, Mexico, felé nyomult velek 's minden segiteni látszott ezen nevezetes helynek elfoglaltathatását, midőn fegyvere 's hadi eszközei nem lévén, véletlenül vissza kellett magát huznia. Venegas nem is akarta hallani az általa tett egyezési ajánlásokat, valamint a' sultepeci junta ajánlásait sem. Erre Calleja, a' Spanyolok vezére, használván Hidalgo habozását, a' Mexicoiakat a' calderoni hidnál, szoros helyen, hol ezek sokaságok miatt semmit sem tehettek, ütközetre kinszeritette 's tökéletesen megverte. Hidalgo, a' ki Elisondónak, a' zendülők vezérének, árulása miatt Mart. 21. 1811 1500 tiszttel együtt fogságba esett, Jul. 27. 1811 kivégeztetett. A' revolutio elnyomatva lenni látszott; hanem a' győzedelmes a' had jusait 's az emberiség törvényeit lábaival tapodta, elpusztitotta a' mezőket, hamuvá tette a' falukat és ezereket, mint a' zendülés részeseit, lemészároltatott. A' templomok megfertőztettek, a' papok vére kiontatott 's az asszonyok a' spanyol katonák dühösségének áldozativá lettek. Ez ismét szikrát adott a' zendülésnek. Rayon törvénytudó 's 4 pap, Licanga, Matamoros, Torres, Mier és Morelos uj seregeket gyüjtöttek, mellyekkel minden tüzelő fegyver nélkül folytatták a' háborut. Végre a' talentummal teljes Morelos 3000 embernek puskát adott, mellyeket 20 ütközetnél többnek csatamezején szedett öszve; azután megvette Acapuleo városát 's a' Vera Cruz és Mexico közt való öszveköttetést ketté vágta. De Morelos is a' Spanyolok ke-

zébe esett 1815 's Dec. 22 Mexicóban agyon lövetett. Hasonló sorsa lett Matamorosnak. Erre Calleja elfoglalta Zitiquaro városát, a' hol egy junta uralkodott VII. Ferdinand nevében. Calleja a' várost egészen lerontotta. Mindazáltal a' Mexicoiak nem vesztették el bátorságokat. Egy álláspontot a' másik után elfoglaltak, míg végre a' mexicoi öbölben az éjszakamerikai egyesült statusokkal öszveköttetésbe jöttek, a' hova Toledo vezért küldötték el. Innen fegyvereket 's tapasztalt tiszteket kaptak. Uj-Yorkból, Baltimoréből és Bostonból is sok ifjak jöttek hozájok szolgálatba. A' mexicoi köztársaságot ekkor a' puruarani (Mexicotól 40 mf. messze) főcongress kormányozta, melly Mexico függetlenségének 6-dik eszt. Jun. 28. 1815 minden nemzetekhez kiküldötte függetlenségének kinyilatkoztatását 's democratiai alkotmányt készitett. Éjsz. a' köztársaság Peire nevü vezére szerencsésen hadakozott, míg délen Victoria vezér Cordovát és Orizanát vette ostrom alá. Ez által Vera Cruz és Mexico közt ismét ketté szakasztatott az öszveköttetés 's Sept. 1816 urai voltak a' zendülők Guadalaxarának, Texasnak, Matagordának, Pueblának 's más tartományoknak annyira, hogy a' spanyol király birtoka csaknem a' mexicoi és vera-cruzi kerületekből állott. Hanem az uj vicekirály, d. Juan Apodaca, olly czélirányos rendeléseket tett, hogy nem csak a' főpontok tartattak meg, hanem a' zendülők vezérei is megverettek. Egyszersmind szelidségével a' nép szeretetét 's bizodalmát is ismét megnyerte. Feran vezér 1816 a' congresst szétkergette, a' mire legtöbbet tettek a' köztársaság fejeinek egymással való ellenségeskedései. Végre megérkezett a' merész és vitéz Mina, egy elébbi spanyol guerilla vezér, hazájából számkivettetvén, idegen katona tisztektől kisértetett hadi eszközökkel 's egy könyvsajtóval Éjszakamerikából Mexicóba, a' hol Apr. 24. 1817 Soto la Marinánál a' zendülők vezérévé lett. Sereget gyüjtvén, a' Spanyolokat Jun. 15. Peotillosnál, azután San-Felipénél megverte 's los remediosi főhadi szálásából egy hirdetményt adott ki a' néphez. Hanem későbben Pascal de Linan vezértől igen megszorittatott 's Sombrero oz Conanja várába kénytelenittetett magát meghuzni. A' zendülők közül 300 's ezek közt 72 külföldi tiszt, kik Minával jöttek Mexicoba, szakasztattak el a' Spanyoloktól 's lövettek meg. Aug. végén maga Mina is kihajtatott a' conanjai és sangregoroi erősségekből, mindazáltal még 600 embere volt 's merész és gyors mozdulásaival meg tudta csalni az őt minden oldalról körülvevő spanyol seregeket. Végre Oct. 27. a' venaditai hegyszorosnál Orrantia spanyol vezértől megtámadtatván, 25-öd magával (ezek közt a' két Herrerával) elfogatott 's Mexicóba vitetett, a' hol Nov. 1817 agyon lövetett. Szerencsétlenségére legtöbbet tett a' vicekirálytól, Apodacától, kihirdettetett közönséges bocsánat, melly az egyes tartományok fejeitől többnyire elfogadtatott. Az egyetlenegy pater Torres folytatta a' hadat 's egynéhány győzedelmet nyert is 1818. Erre több tartományok állitottak fel független országlásokat a' guerillák vezérei alatt, kik ebben a' nagy tartományban, hol az öszveköttetés akadályai, országutak nem léte, a' föld természete 's a' nép szegénysége a' seregek tartását és a' lakosok meghódittatását igen nehézitették, kóboroltak. Azon egyes csapatok, mellyeket a' vicekirály küldött ide, hogy némelly erős helyeket elfoglaljanak, a' vitéz Vittoria bandáji által szétszórattak. A' királyi seregek csak a' nagyobb városok birásában tudtak megmaradni; ellenben a' tartomány belsejében, Valladolidban, Guadalaxarában, Guanaxuatóban, Zagatecasban és Cohahuelában a' zendülés zabolátlansága dühösködött. A' bandák vezérei az alsóbb rangu papságtól, melly többnyire benszülettekből állott, nyomosan segittettek; csak fegyverek 's fejek nem volt. melly az ellenállást czélirányosan intézné 's őket vezérelné. Először 1821 elején próbálta meg csak egy mexicoi katonatiszt, don José Felix Thespalacios, ki Long vezér bandájinak maradványait Teyas tartományában öszveszedte 's „mexicoi sereg vezérhadnagya“

nevet vett fel, legfőbb juntának Texasban való felállitását; de ezen pusztaságon, a' fővárostól 300 spanyol mf. távol, semmi segédkutfőt sem talált. Ekkor állott elő 's lett a' zendülés vezérévé reménytelenül Febr. 1821 a' királyi sereg ezeredese, d. Augustin Iturbide (l. e.). Ez ugyan is hijába kérvén a' vicekirályt Uj-Spanyolország politicai állapotjának jobb karba helyeztetésére, seregét Igualába vezette Guerreiro és Guadalupe-Vittoria bandájihoz, a' hol egy másik spanyol vezér is, Cavaleri, egyesült vele. Iturbide a' Mexicoiak fővezérévé választatott, 's Febr. 24 kihirdette, hogy Uj-Spanyolország független lévén az anyaországtól, ezentul császárság lesz 's egy a' tartomány cortesei által készitendő, határok közé szoritott monarchiai alkotmány szerént fog igazgattatni, és VII. Ferdinandot, vagy helyette valamellyik fiját, a' ki Mexicóban uralkodjék, fogja császárnak megesmerni. A' vicekirály, Apodaca, venaditoi gróf 's a' fővárosnak minden igazgató székei megvetették Iturbide ajánlásait; de a' zendülők ellen ütközetre vitt sereg semmire sem mehetett; mivel a' nép a' provinciákban a' függetlenség mellett fegyvert fogott, Iturbide pedig a' végválasztó ütközetet okosan ki tudta kerülni. A' Spanyolok kénytelenitettek az erősségekbe zárkozni, 's Iturbide már Maj. több provinciáknak volt urok, mint Guanaxuatónak, Pueblának, Tlascalának és Mechoacannak, mellynek fővárosa, Valladolid, megnyitotta előtte kapujit. Midőn Jun. Vera Cruz is megszabadittatott 's ez által Mexico azon városoktól, mellyekben spanyol őrizet volt, elvágatott, a' spanyol sereg tisztjei Apodacát vicekirályi méltóságából letették, mint arra alkalmatlant, 's helyébe don Franc. Novella vezért választották. De ez épen olly kevessé nyomhatta el a' zendülést; sőt a' zürzavar még nagyobb lett, midőn a' VII. Ferdinandtól Uj-Spanyolország főkapitányává kineveztetett vezérhadnagy, O' Donoju, Spanyolországból Vera-Cruzba, melly épen be volt a' zendülőktől zárva, megérkezett. O' Donoju látta, hogy a' függetlenek ügye mindenütt győzedelmeskedik 's a' király hatalma alig állhat fen Mexico, Vera Cruz, Acapulco és Pirotes városaiban. Feltette tehát, hogy egyezésre fog azokkal lépni, mellyet végre is hajtott Aug. 24. 1821 Iturbidével Cordovában, melly egyezésben a' mexicoi vezérnek 24-ki kinyilatkoztatását elfogadta 's Mexicónak azon feltétel alatt való függetlenségét, hogy az uj császárság VII. Ferdinand vagy a' királyi háznak valamellyik herczege alatt maradjon, megerősitette. Időközben egy juntának, mellynek O' Donoju is tagjává lett, kellett volna a' statust igazgatni; hanem Novella nem akart Mexicóból kitakarodni, még kevesbbé tette le főkapitányi méltóságát; O' Donoju, felele ez, a' pártütőkkel egyesülése által méltatlanná tette magát meghatalmaztatására. Azonközben csak hamar általlátta, hogy minden ellenállás sikeretlen; mert az okos Iturbide a' hadnak fegyver által való eldöntetését kikerülte, azonközben pártját mindég nagyobbitván, sőt a' főváros lakosait is megnyervén maga iránt. Novella annakokáért kénytelenittetett Sept. 27 fegyvernyugvást kötni, melly szerént a' Spanyolországba evezendő spanyol őrseregnek szabad kimenés engedtetett, 's Mexico Iturbidének általadatott, a' hova ez, mint a' császári seregnek melly magát az uj alkotmány 3 alapja (trigarantia) védseregének is nevezte, vezére, a' lakosok örömkiáltásától köszöntetve, győzedelmesen be is ment, a' legfőbb juntát ide tette által, melly a' cordovai egyezésre megesküdt 's egy országlást nevezett ki, mellynek fejévé előlülő és a' császári szárazon lévő 's tengeri erő generalissimusa névvel Iturbide tétetett. O' Donoju is tagja volt annak; hanem Oct. 8. megholt 's Iturbide ekkor a' juntát kedve szerént igazgatta. Ez gyanut 's pártoskodást szült. Azonban Madridban a' cortesek Febr. 12. 1822 a' cordovai egyezést megsemmisitették, a' minek hirére az Indiaiak egy része azt kivánta, hogy Iturbide maga tegye fel a' koronát; ellenben Guatemala tartománya köztársaság felállittatását sürgette; egy harmadik párt végre,

melly békételenekből állott, nem akart az anyaországtól elszakadni Azonközben Vera-Cruz is megadta magát Oct. 26. 1821, midőn az őrsereg vezérével, Davilával, a' megvétethetetlen San-Juan d' Ulloa nevü fellegvárba, melly a' kikötőt 's várost védi, a' honnan a' lakosok fenállására hónaponként 16,000 dollar fizetésre kötelezték magokat, huzta vissza magát. Ezen az erősségen kivül, melly csak Nov. 22. 1825 vétetett meg éhséggel, egész Mexico független volt; hanem polgári had pusztitotta az országot 's a' bányászság megszünt annyira, hogy a' status jövedelme, melly elébb eszt. 20 mil. piasterre ment, felére szállott alá 's a' pénzverő-ház, melly annakelőtte eszt. 28 mil. vert, 1820 csak 8 mil. 's 1821 4 mil. alig hozott forgásba. A' pengő pénz mindég kevesebb lett, 's végre alig volt a' statusnak annyi pénze, mellyel a' katonaságot fizethette. Ezen szorultságában Iturbide előlülő Dec. 1821 az országnak, melly Acapulcónál fogva a' nyug. 's Vera-Cruznál fogva a' keleti világgal öszveköttetésben van, minden kikötőjit felnyitotta az idegen kereskedők előtt 25 proc. vámért. Ez idő olta az elberfeldi rhenusi-nyugotindiai kereskedő társaság is közbevetetlen öszveköttetésbe jött Mexicóval. *)

Febr. 28. 1822 nyittatott fel a' fővárosban az Iturbidétől öszvehivatott mexicoi congress, melly a' 242 megyétől választatott 191 követből állott. Ez azt végezte, hogy ha a' spanyol királyi familiának egy herczege sem venné fel Mexico császári koronáját, azon esetben valamelly benszülöttnek adják a' csász. méltóságot. Csak Guatemala, hol különös congress gyült öszve Mart. 1 's Yucatan félszigete Campeschéjel, mellynek tulajdon országlása volt Merida városában, nem akartak a' mexicoi császársággal egyesülni. Ellenben a' mexicoi seregben Iturbide pártja mindég hatalmasabb lett; a' garda Maj. 17 császárrá kiáltotta ki őt; a' congress egyes tagjainak ellenmondása elnémult a' nép kiáltása mellett 's Maj. 10. 1822 Iturbide a' congress (mellynek csak 82 követe volt) 67 tagjától, I. don Augustin névvel Mexicónak örökös császárává kiáltatott ki, mellyre Maj. 21 a' congresstől készitendő sarkalatos törvényekre megesküdt, addig pedig azt igérte, hogy a' cortesek spanyol polgári alkotmányát meg fogja tartani. De csak hamar erős ellenpárt támadt ellene. Több tagok, nem lévén megelégedve a' császárválasztással, már a' gyülés vége előtt oda hagyták a' congresst, az igazgatás tagjai, Fagoaga, Orbegaso és Odoardo pedig elszaladtak. Mert sok régi katonatisztek is visszajöttek a' provinciákba, a' hol Vittoria vezér a' császárság ellen felkelt. Iturbide keménységgel akart megerősödni méltóságában 's a' congresst szétoszlatta, de az által csak uj öszveesküvésekre adott okot, mellyek, midőn Guatemala meghóditására tett táborozása szerencsétlenül ütött ki 's a' San-Juan de Ulloa erősség ostromlására rendelt ágyuk nagyobb része a' köztársasági párt vezérének, Vittoriának, kezébe estek, még számosabbak és erősebbek lettek. Don Augustin minden segédkutfőktől megfosztatván, kölcsönözni kénytelenittetett, mi a' közönséges békételenséget még inkább nevelte 's a' katonák odahagyták zászlójikat, midőn a' császár a' zsoldot nem fizethette. Minden felől szorongattatván, végre d. Augustin, minekutána a' köztársasági párt seregének fejei neki bátorságot igértek volna, Mart. 19. 1823 méltóságát letette 's magányos életre ment. Ekkor köztársasági igazgatás rendeltetett 's a' szétoszlattatott congress ismét öszvehivatott; a' volt császárnak pedig a' cortesek Apr. 9, mig él, eszt. 25,000 's özvegyének 8000 piastert rendeltek azon feltétel alatt, hogy háznépével együtt Olaszországba költözzék. Maj. 11. 1823 ült hajóra Iturbide hozzátartozójival együtt Antiguában Vera Cruznál, hogy Livornóba

*) Mexico kereskedése Humboldt olta (1803) igen nevekedett. 1819 a' bevitel többre ment 52 mil. piastert érőnél, 's a' kivitel 44 mil. piastert ért.

evezzen. Mexico ekkor egy Bravo marsallból, Negretto (ezek ketten Creolok) és Vittoria (ez Ó-Spanyol) vezérekből álló igazgató szék által kormányoztatott. (Bravo a' Spanyoloktól elfogatott atyjának kibocsátásáért 300 fogoly Spanyolnak minden váltságpénz nélkül leendő szabadon eresztését ajánlotta; de a' vicekirály mind e' mellett is kivégeztette az öreg Bravót, a' mit ennek fija azzal bosszult meg, hogy a' 300 Spanyolt szabadságba helyeztette). Erre az uralkodó congress Dec. 16. 1823 törvényeket hozott, mellyek minden tartománybeli kormányszékektől elfogadtattak: VITTORIA vezért (l. e.), a' zendülés egyik fejét, a' köztársaság elölülőjévé választotta 's eskette fel. Iturbidének hirtelen lett megjelenése 1824, ennek Jul. 19. 1824 lett kivégeztetését hozta maga után. Oct. 5 a' végrehajtó tanács a' néphez tudósitást bocsátott ki eddigi kormányozásáról 's Dec. 29. 1824 a' congress üléseit berekesztette. Jul. 1825 Chiapa tartománya is egyesült a' mexicoi unióval. Az Ó-Spanyolország részére 1827 Arenas szerzetes által inditott nyugtalanságokat és minden született Spanyoloknak, kiknek mindazáltal vagyonjok magokkal való elvivése megengedtetett, kiüzetését, valamint a' Yorkinos parttól Aug. 1828 megbuktatott Escosesosok, kiknek fejei, Bravo és Barragan vezérek, 50-ed magokkal deportáltattak, pártját 's a' Spanyoloknak sikeretlen kiszálását Jul. 1829, l. MEXICO alatt. — Barrada magá-megadása után belső háboru fenyegetőzött a' provinciák szövetséges alkotmányát vitatók (Santa-Anna vezér, a' ki a' számkivettetésből engedelem nélkül visszajött Bravo vezérrel egyesült, az elölülő, Bustamente vezér 's mások) 's a' középponti igazgatáshoz ragaszkodók közt, mivel Guerrero elölülő a' spanyol megtámadás alkalmával neki adatott rendkivül való hatalmat továbbra is megtartotta; a' honnan midőn a' főváros is zugolódni kezdett ellene; Guerrero Jan. 1830 magányos életre huzta magát vissza. Bustamente elölülő lett 's az Escosesok fejei lettek ismét a' legfőbb hivatalok birtokosai. Poinsett éjszakamerikai követ pedig elhagyta Mexicót Jan. 3. 1830, a' hol azt fogván reá némellyek, hogy Yorkismust akar felállitani, igen gyülöletes volt. Azolta egyenetlenségben élt Mexico az egyesült statusokkal Texas tart. felett. Ellenben Francziaországgal 1828 's Dánországgal és Hannoverával Nov. 1829 kereskedési egyezéseket kötött.

VIII. Guatemala (l. KÖZÉPAMERIKA). A' törvényhozó hatalommal az egyesületnek Mart. 5. 1825 felnyitott congresse (12 tagból álló tanács 's a' nép 42 képviselőjének kamarája) bir; a' végrehajtó hatalomnak feje 3 esztendőre választott elölülő. Ez nevezi ki a' 3 ministert 's egy a' néptől kineveztetett kormánytanács van oldala mellett. Statusvallása a' catholica. A' Capetonoktól minden befolyás elvétetett. Már ez a' status is kölcsönözött Angliától 1,628,571 font sterl. A' Jan. 1824 hozott gyarmati törvény szerént az idegenek, ha kérik, teljes polgári szabadságot kapnak. Mindenik megtelepedő 1000 nsz. öl földet kap 's 20 esztendeig semmi adót sem fizet. A' köztársaság határaiba bemenő rabszolgák szabadokká lesznek. A' kosenillcserjék ültetése (mellyek elébb csak Mexicónak Oaxaca nevü tartományában találtattak) rendkivül sokasodik. Az aranybányák jövedelmeiből több veretik 1000 marknál pénzzé. Az országlás egy csatorna ásás actiaplanumát helyben hagyta, melly csatorna a' két (u. m. az atlasi és csendes) oceant fogja a' Nicaragua tavánál fogva öszvekötni. *) — 1827 olta a' köztársaság pártoskodások által rongáltatik 's 1828 Guatemala és S. Salvador tartományok közt véres polgári had ütött ki. Apr. 9. 1829 Morazan vezér elfoglalta Guatemala városát 's az ultrák vagy Spanyolokhoz szitók pártja elnyomatva lenni látszott, Jul. 11. 1829 Sz. Ferencz és Domonkos min-

*) Mexicoi országlás hasonló csatornát akart a' tehuantepeci földszoroson, valamint a' colombiai, a' dariain, ásatni.

den szerzetesei, a' guatemalai érsek, sok katonatisztek és az alelőlülő Mariano de Beltramma, számkivettetvén. Hanem Dominguez számkivettetett ezeredes Jan. 1830 egy ugy neveztetett helyreállitó (restauration) sereggel Morazan ellen ment, hogy az ezen vezértől öszvehivatott congresst, mellynek végzései a' costaricai és san-salvadori statusoktól megsemmisittettek, szétoszlassa; a' nicaraguai és hondurasi statusok közt való belső had is folytattatott. — A' köztársaság előlülője 1830 Herrera Dénes, alelőlülője Greg. Roches volt.

Igy vesztette el Spanyolország amerikai gyarmatjait Cubáig és Portoricóig, mellyekben a' gazdag tőkepénzeseknek és rabszolgák birtokosainak sokasága minden zendülést megakadályoztatott. Spanyol Domingót Boyer előlülő a' haitii köztársasággal egyesitette; a' két Floridát pedig VII. Ferdinand a' Washingtonban Febr. 22. 1819 kötött egyezésben az egyesült statusoknak engedte. Sőt Havannát és Portoricót is több izben fenyegették némelly merész férjfiak, a' függetlenség zászlójának felütésével, legtöbbet pedig a' tengeri rablás, melly az uj szabad statusok zászlója alatt az atlasi tengeren 's a' mexicoi öbölben üzetik, ártott az anyaországnak 's europa kereskedésének. Az egyesült statusok kénytelenittettek tehát már Dec. 1817 a' mexicoi zendülők által Aury vezérek alatt elfoglaltatott floridai szigetet, Ameliát, hol a' rablók bátorságos öblöket találtak, birtokokba venni 's a' nagy-britanniai országlás 1822, minekutána a' cortesektől a' spanyol zászló alatt rabló tengeri tolvajok által Anglia kereskedőjinek okoztatott károk megtéritéséül 8 mil. reált kapott, Havannába az itt lévő vizeken prédáló rablók kiirtására hajóssereget küldött. — 1823-ig még egy europai hatalmasság sem esmerte meg a' spanyol délszakamerikai köztársaságokat csak Portugal, melly Rio-Janeiróból Buenos-Ayressel és Chilével öszveköttetésbe lépett; Éjszakamerika pedig 1822 olta az uj köztársaságoktól követeket fogadott el 's küldött oda maga részéről. Anglia, melly Nov. 1817 minden alattvalójinak megtiltotta, hogy a' zendülőknél szolgálatba lépjenek, ugy látszott, minden öszveköttetést kerül az uj köztársaságokkal; hanem a' kereskedés ellenállhatatlanul utat nyitott arra, 's majd olly mélyen beszövődött ezen köztársaságok lepelébe Nagy-Britanniának pénzbeli haszna, hogy 1825 a' természet menetelének engedvén, Mexicóval 's más délszakamerikai statusokkal békeséget 's barátságot kötött. Igy Nagy-Britanniára 's Éjszakamerikára nézve spanyol Amerikában uj nagy piacz nyilt fel. Azon korlátok, mellyek közt tartotta Spanyolország Amerika kereskedését, széthányattak 's örökre elvesztették kinszerito erejeket. Mindazáltal a' Spanyolország és gyarmatjai közt még mindég tartó ellenségeskedés, melly a' függetlenségért 21 eszt. dühösködik, az europai, kiváltképen nagy-britanniai és rhennsi-nyug. indiai kereskedésnek igen káros. Britanniának a' spanyol-amerikai szabad statusokkal való öszveköttetésére (u. m. kereskedésre 5, bányamivelésre, főképen Mexicóban, 4,800,000) forditott tőkepénze t. i. 26,800,000 (ebből a' kölcsön adott pénz 17 mil.) f. st. teszen. Midőn tehát a' kamatot sem fizethette Angliának, a' britanniai kereskedők Maj. 1830 ismét az országláshoz folyamodtak, hogy ez által Spanyolországot Amerika függetlenségének megesmerésére reá vétessék. Egyszersmind nem lehet várni, hogy D. Amerika a' világ historiájában hamar azon rangra jusson, mellyen már most áll Éjszakamerika. A' spanyol tartományok roppant bérczek, meredek mélységek 's tengerek által választatnak el egymástól; a' nép osztályokra (kastokra) osztatik, nem igen számos, bigott, nagyobbára tudatlan és durva 's épen nem jó rendre nevelt, mint Éjszakamerikának polgárai voltak Itt egy zendülés mindent eldöntött; amott többeknek kell kiütniek, 's ha legszerencsésebb is kimenetelek, még sem döntenek el mindent. Igy, hogy más környülállásokat elmellőzzek, a' szabad vallásgyakorlás még egy spanyol amerikai szabad statusban sincs megesmerve; csak a' monopoliumok alkotmá-

nyának hatalma 's az inquisitio töröltettek el, és a' szabad ideák mindenütt gyökeret vertek.

Brasiliában tartották meg csupán a' brasiliai Portugaliak a' monarchiai uralkodásformát 's csak 1820 csikartatott ki a' Portugaliak példájára fegyverre kelt Brasiliaiak által szabadabb alkotmány. Ez által a' köztársaságokat alkotó spanyol Amerikától, a' brasiliai uj császárság egészen külön vált, 's csak kereskedésnél fogva van az uj szabad statusokkal neminemü öszveköttetésben. — Ha most egy öszveséges tekintetet vetünk ezen uj statusokra, ugy találjuk, hogy ezek belsőképen még igen távol vannak a' politicai polgári kifejtődés czéljától. Az ifju országlások kevesbbé vannak megállapittatva, külső ellenkedésekbe mélyebben be vannak keveredve, és több adóséggal terheltetnek, hogy sem azon gátakat elhárithatnák, mellyek a' romlásokra törekedett uralkodást porba dönteni 's romjain nemi tartós jót épiteni ellenzik. Sok helyeken nem csak felül nem mulja az uj a' régit, sőt utána van. Főszerencsétlenségeik ezen statusoknak a' néptelenség, a' nemzetségeknek nagy különbfélesége, a' tudatlanság, babona 's a' szerzeteseknek ezzel együtt járó nagy hatalma és az előkelőknél — a' hitetlenség. Azonközben némelly nemes és szabadlelkü törvényhozók, már több pontokon elvetették a' jobbnak magvait 's az igaznak ideája több világos főkben és több férjfias szivekben él. Vajha annakokáért az egyesült statusokkal, Nagy-Britanniával, Német-Alfölddel, Daniával, Svédországgal, Prussiával és Faucziaországgal való öszveköttetés előmozditaná az ifju amerikai statusoknak belső kifejtődését!

D. Amerika statusai historiájának kutfejei: *Historia de la revolucion de Mexico, por el Dr. José Guerra; Historical sketch of the revolution of the United Provinces of South-America, by Dr. Gregorio Funes, and appended to history of Buenos-Ayres, Paraguay and Tucuman;* továbbá Clay nép-követnek jeles beszédje a' washingtoni congressben 1818 (l. az „*America*" czim alatt kijött journ. Oct. 1818 35 szám.); „*Outlines of the revolut. in Spanisch America, by a South-American*", a' ki sok történeteknek szemtanuja volt (Lond. 1817); ezen kutfőkből meritett tudósitás: „*Memoirs of the mexican revolut., including a narrative of the expedition of General Xar. Mina*" (Philad. 1820 Robinsontól); „*Mémoires de Billaud Varennes, écrits au Port-au-Prince, en* 1818, *avec un précis de l'insurrection américaine par M.*" (Paris 1821); Miller vezérnek: „*Memoiren über den Freyheitskrieg in Buenos-Ayres, Chile und Peru*" (l. fenebb); „*Die Revolution von Südamerika und Mexico seit den Entdeck. der Spanier bis auf die neueste Zeit*", Dufeytól (francziából hozátételekkel Rüdertől, Ilmenau 1827); D. Röding (a' Columbus folyóirás kiadója 1825 olta): „*Der Freyheitskampf in Südamerika*", Müller 's m. után. (Hamburg 1830); D. Mar. Torrente „*Hist. general de la revolucion moderna hispano-americana*" (Madrid 1829), — Ezeken kivül: Caldcleugh „*Travels in South-America etc.*" (London 1725, ford. Weimarban); W. Stevenson (lord Cochrane titoknokja, Chile aladmirala) „*Historical and descript. narrat. of* 20 *years residence in South-America*" (Lond. 1825, a' revolutio és Chileben, Peruban, Araucoban és Colombiában tett utazások leirása, németül Weimarban); „*Voy. au Chile, au Pérou et au Mexique pend. les années* 1820, 1821 *et* 1822, *par le capit. B. Hall, offic. de la marine roy. entrepris par ordre du gouvernem. angl.* (2 köt. földabr.). Az angol eredeti munka 4 kiad. 1826 jelent meg Lond. Továbbá: Maria Graham „*Journ. of a resid. in Chile, during the year* 1822", és „*A voy. from Chile to Brazil in* 1823 (Lond. 184, jeles erkölcsi raj. a' Carrera familiának és zendülésnek); Mathisonnak tanusággal teljes munkája, mellyben Brasiliában, Chilében, Peruban 's a' Sandwich szigeteken 1821 tett utazását irja le (Lond. 1825); Grandsire „*Briefe aus Paraguay, mit einer Einleitung von Alex. v. Humboldt, von d. J.* 1823 — 1824";

Cap. C. S. Cochrane „*Traves in Colombia in* 1823—24" (Lond. 1825); Pradt „*Vrai systéme de l' Europe relativement à l' Amerique et à la Gréce*" (Paris 1825); továbbá az egyes czikkeknél emlitett munkák. — Ezek mellé méltán lehet ajánlani D. Amerikának legjobb kutfők után készitett abroszát, mellyet két bajor születésü Brasiliában utazó, d. Spix és d. Martius, két darabban (München 1826, metsz. Seitz) adott ki. Éjszakamerikának Angliával 's D. Amerikának Spanyolországgal való háboruját a' „*Quarterly review*" XXXIV száma öszvehasonlitja. De Pradt ezen munkájában „*L' Europe aprés le congrés d' Aix-la-Chapelle*" ugy vélekedik, hogy Amerikát Spanyolország örökre elvesztette, a' honnan Francziaországnak ott lévő gyarmatjaival fel kellene hagynia 's a' zendülőket segitenie, hogy ezekkel kezet fogva, Britannia tengeri nagy hatalmát megbuktathassa, melly az Amerikával való kereskedést egészen kezére akarja keriteni; de ezen gondolatot nem lehet valositani, mivel Éjszakamerika és Anglia, Brasiliával együtt, már ugy is megosztoztak a' spanyol-amerikai kereskedés birásán; Francziaország gyarmatjai pedig, szabad alkotmány szerént igazgattatván, a' pallérozottságot Nyugotindiában 's Guyana pusztaságain bizonyosabban felfoghatják 's tovább terjeszthetik, mintha most a' vad Negerek közt törvénytelenség állapotjába esnének. Szerencsétlenség volna Európára nézve, ha minden gyarmatjait elvesztené; de bizonyosan meg fogja azokat kezei közt tartani, ha Spanyolország példájából megtanulta, miképen ne bánjon azokkal 's ne uralkodjék rajtok. *L—ú.*

Délszaki fény, az éjszaki fényhez hasonló fény, mellyet kapitány Cook 1773 a' délszaki tengeren tett utja közben 58—60° közöt látott. (l. Éjszaki fény).

Délszaki India, l. Australia.

Délszaki tartományok, tágabb értelemben a' délszaki tengernek minden tartományai és szigetei (l. Australia); szorosb értelemben pedig délszaki Europa tartományai. L. Will. Ellisnek ezen munkájit „*Polynesian researches, during a residence of* 6 *years in the South Sea Islands etc.*" (Lond. 1830) 's *Tour through Hawaji or Owhyhee*" (1830), *L—ú.*

Délszaki tenger, csendes tenger, vagy a' 162 gradusnyi nagy ocean, az Angoloktól 1764 olta közebebbről vizsgált ocean, melly Acapulcótól Manilláig, Asia keleti és Amerika nyugoti partjai közt 2800 tengeri mf-re terjed el. Ejsz. felé a' csendes tenger lassanként mindég keskenyedik az Anian (Cook-vagy Bering) szorosáig, melly által az éjszaki jeges tengerrel öszveköttetik. Dél felé a' déli jeges tenger mellett nyulik el. Némelly asiai 's amerikai szigetcsoportokon kivül egész Australiát vagy Oceaniát, mint a' franczia földirók a' csendestenger szigeteit nevezik, Polynésietől (az asiai archipelagustól, Filep szigeteitől, a' Molukkoktól, Sunda szig. és Uj-Guineától) meg akarván azokat különböztetni, magában foglalja. Eloszlik 1) Éjszaki tengerre, a' rák naptéritő köréig, változó szelekkel, mellyek közt mindazáltal leggyakrabban a' nyug. fu. Részei ennek az éjszaki archipelagus, az ochozki vagy tungusi tenger, a' japani tenger és koreai öböl. 2) A' középtengerre vagy tulajdonképen vett csendes tengerre a' két naptéritő kör közt, keleti passat szelekkel; Australiának legszebb 's legnagyobb szigetcsoportjait foglalja magában, keleten a' kaliforniai 's panamai öblökkel. 3) A' szorosan vett délszaki tengerre, a' bak naptéritő körétől a' déli jeges tengerig; ezen is változó szelek funak, többnyire pedig nyugotiak, 's csak keves szigetei vannak. L. Burney brit. kap. (Cook uti társának) „*Geschichte der Reisen in das stille Meer bis* 1764" (Lond. 1817) és Dillonnak ezen munk. „*Voy. aux iles de la mer du Sud en* 1827 *et* 1828" (Paris 1830) Lesson a' ki d' Urvillevel a' földet körülhajózta, ezen elébbi munkáját, „*Sur les iles océanien-*

nes et sur les races humaines, qui les habitent" az ő „*Hist. naturelle de l' homme*" jában még tovább vitte. (L. KRUSENSTERN). *L—ú.*

DÉLSZAKTENGERI TARTOMÁNY, l. AUSTRALIA.

DELTA, Δ, görög betü, a' mi D-nk. Igy nevezték a' Görögök a' mai Garhreht, Alegyiptomnak igen termékeny részét, mellyet a' Nil folyama ülepitett meg 's két ága képez. Itt feküdt Sais, Pelusium Alexandria. Különbség volt azonban a' nagy és kis Delta közt.

DELUC (János András) geo- és meteorologus, szül. 1726 Genfben, a' hol atyja órás volt. Sok fontos felfedezéssel gazdagitotta a' föld- és érczesmeretet. Sokáig élt Angliában (1772 olta) mint a' királyné olvasója. Megholt Nov. 8. 1817 Windsorban. Nézeteit és feltételeit a' sz. irással igyekezett munkájiban megegyeztetni, mellyek közül nevezetesbek: *Recherches sur les modifications de l' atmosphére.* (London 1786. 2 kötet); „*Traites élémentaise de géologie*". (Paris 1810.) *Dr. P.*

DÉLVONAL, l. DÉLKÖR.

DEMAGOG (görög szó 's népvezért tesz), a' democratiákban vagy elegyes status szerkezetekben a' nép vezére, ki annak kedvezését használja, hogy azt végzeteiben 's munkálatiban kormányozhassa. Illyen volt p. o. a' Görögöknél Pericles. Ezen tekintetet 's általa a' népkedvenczi ingatag helyzetet a' régieknél nagy talentum, főkép hizelgő ékesszólás, statusokosság 's bajnokság által szokták vala megszerezni. (l. DEMOCRATIA). A' régibb 's ujabb időknek majdnem minden demagogjai elárulták inkább mint előmozditották a' nép érdekeit, leginkább csak saját hasznokról gondoskodván. Az ugy nevezett buzgó népbarátok Franczia-országban, kik kizárólag akartak jó hazafiaknak tartatni, egy Marat, Robespierre, orleansi herczeg és mások, rossz hirbe keverték a' demagog nevet. *Zs. G.*

DEMERARY, hajdan hollandi, most angol gyarmat, hasonló nevü hajókázható folyó mellett Guyanában Délszakamerikában. Plántai életre igen kedvező földje 1740 több essequeboi Hollandiakat 's későbben sok Angolokat, kik hasznos fekvését esmerték, vont magához. Az Aug. 19. 1814 kötött egyezés által Demerary Essequebóval és Berbicével együtt Nagy-Britanniáé lett. Ez a' három egymás mellett fekvő gyarmat 415 nsz. mf. foglal el 133,000 lak., kik között a' fejérek, szinesek és szabad Negerek száma 6600, a' rabszolgáké pedig 126,000 (!) Magasabban fekvő földjén igen bőven terem a' kávéfa, mellynek teréméséből a' 3 gyarmat többet ad 8 mil. fontnál a' külföldnek; a' czukor és pamut termesztés, ára igen csekély lévén, nem legjobb állapotban van, jóllehet a' czukorplántára tett költség a' rumból, melly Amerika piaczain igen kerestetik, könnyen kikerül. Nem régiben a' ristermesztés is bevitetett, mire D. földje igen alkalmas. *L—ú.*

DEMETER, esztergami érsek és cardinal. Nemzetsége, születése helye és ideje nincs tudva. I. Lajos király nevezte ki őt elébb szeremi, később váradi, azután zagrábi püspöknek, hol Hunyady Jánosnak állitólag szolgálatjában volt. Innen lett 1379 esztergami érsek és ugyan ezen esztendőben V. Orbán pápa által a' cardinalok közé felvétetett. Ő koronázta meg Sept. 17-dikén 1382 a' tizenhat esztendős Mariát, I. Lajos idősb leányát; ő ment 1383 Sigmonddal, Maria jegyesével, Ersébet özvegy királyné parancsolatjára Zemovicz massovi herczeg ellen Lengyelországba; ő kisérte Hedwiget, I. Lajos második leányát, 1385-ben ugyan oda és, azalatt némelly békételenek által Durazzo Károly, Nápolyból Magyarországra hivatván és királynak kiáltatván ki, December 31. 1385 csak ugyan ő tette fejére a' sz. koronát. Csak hamar azután megholt, mert már Martius 31-dikén 1387 Sigmond koronázását Benedek veszprémi püspök vitte véghez. Demeter hazánk egyházi történeteire az 1382-ben Esztergamban tartott zsinat által nyert különösb befolyást. *Gr. Teleki József.*

Demeter l. Ceres.

Demetrius, neve több macedoniai és syriai királyoknak. I. Demetrius, kinek mellékneve Poliorcetes (városhóditó) macedoniai király, Antigonus fija, sok háborut viselt, kivált Ptolemaeus Lagival változó szerencsével. Athenénél nagy hajósseregge jelent meg 's a' néplázasztó Demetrius Phalereust elkergetvén, a' népnek régi kormányát visszaadta. Seleucus Cassander és Lysimachus ellen elvesztette a' hires ütközetet Ipsusnál 301-ben K. e. Erre Ephesusba futott 's onnét Athenébe, de ezen városba be nem bocsáttatott. Azért Corinthusba ment 's onnét Lysimachusnak thraciai tartományit elfoglalta, leányát, Stratonicét, Asiába vitte feleségül Seleucusnak 's utjában Ciliciát bevette, e' miatt Seleucussal öszveveszett. Meghóditotta ugyan Macedoniát 294 K. e. 's uralkodott két esztendeig, de despotismusa miatt thronusát ismét elvesztette. Katonájitól elhagyatva bujdosván, végre magát vejének megadta; ez őt Arameóba (Pallának is neveztetik) küldötte számkivetésbe Syriában, hol K. e. 284 54 évü korában holt meg. — Ezenkivül különösen megjegyzésre méltó a' fen megnevezett Demetrius Phalereus (Phaleráról), hires görög szónok Theophrastus tanitványa. Görögországnak macedoniai helytartójává 's archonná lett 309 (K. e.) 's Athenét pompás épületekkel ékesitette fel; az Athenebeliek, kiken uralkodott, hálája annyi szobrot emeltetett neki, a' hány nap van az esztendőben; de az azáltal támadt irigység halálra itélte a' magasztaltat 's azokat ismét ledöntette. Egyiptomba futott a' Ptolemaeusok udvarába. Mondják, hogy a' könyvtár és museum alkottatását, mellyek őréül rendeltetett Ptol. Lagitól, tetemesen előmozditotta. Ezen király utánjának kegyelméből kiesék 's egy messze várba kellett szamkivetésbe mennie, hol 247 K. e. kigyómarás vete véget életének. D. a' legtudósb peripateticusok egyike volt 's a' philos. és politica több ágairól irt. De a' szónoki előadást tárgyazó 's neve alatt hozzánk jutott munka később időszaké. *K. L.*

Demidoff (Miklós gróf), sarjadéka a' régi Demidoff nemzetségnek, melly Siberiában a' vas-, réz- és ezüstbányákat felfedezte, 's ezen sivatagokban a' miveltséget legelőször terjesztette. Miklós gróf, Sándor cs. titkos tanácsosa 's kamarása, a' Johannitarend commendatora, a' moszkwai universitas tiszteletbeli tagja, 1774 szül. Pétervárott. Korán katonai pályára lépvén, mint Potemkin segédtisztje a' török háboruban jeleskedett, utóbb Stroganoff grófnéval lépett házasságra 's ezeredesi ranggal oda hagyta a' katonaságot. Mint természettudmány 's mesterségek buzgó barátja, hazája kimevelése végett Német-, Olasz-, Franczia,- Angolországokon utaztában hasznos tapasztalásokat gyüjtött, sőt bányászait Steyerba küldötte, hogy azokból ügyes tanitók és utmutatók vállhassanak. Most minden Orosznak szabad jól elrendelt müházaiba tanulás végett bejárni. 1812 tulajdon költségén a' haza védelmére egy ezeredett állitott, mellyet hazája megszabadulásáig maga vezetett. Ezután ismét elébbi foglalatosságaira tért vissza. Midőn a' moszkwai universitas természetgyüjteményét a' lángok megemésztették, tulajdon gazdag 's ritka gyüjteményét annak általengedte, 's most is képek egyéb ritkaságok gyüjteményében fáradoz. Oroszország Demidoff fabrikájiból sok jeles vas munkával dicsekszik. *Sz—i.*

Democratia, az az országlásforma, mellynél maga a' nép, azaz minden polgárok öszvevéve, gyakorolják a' legfelsőbb hatalmat. Ez megtörténhetik közvetetlenül, minden öszves statuspolgárok által, még pedig a' szavak tökéletes megegyezésével vagy többségével (ez a' tiszta avagy absoluta democratia, melly nagyobb statusokban okvetetlenül anarchiára vezet, mert itt a' parancsolók 's engedelmeskedők különbözése egészen elenyészik), vagy közvetőleg, azaz, képviselők által, (ez a' képviseleti democratia). A' democratiát a' régi időkben uralkadónak találjuk, 's főkép kisebb statusokban igen czélirányosnak. El-

sősége azon áldozatra kész honszeretetben áll, melly az által gerjesztetik, hogy a' polgárok egyenlősége, részvéte az ország igazgatásában 's ennek nyilvánossága minden egyes polgárban felébreszti saját méltósága 's függetlensége érzelmét. Ha a' polgári erényre alapitott 's törvényekkel rendbeszedett egyenlőség fényüzés, kapzsiság vagy más illyen által elenyésztetik, mindjárt megsemmisül ezen forma. Illyenkor azután legközelebbi ártalmai ezek: belső pártoskodás és zavar az igen messze üzött egyenlőség mellett, a' nép vak és változó kedvezésének 's az irigységnek uralkodása az érdemen, indulatos féktelenség az uralkodásban, egység 's gyorsaság hijánya a' szükséges végzetek teljesitésében, következőleg gyengeség a' külső ügyekben. Igy gyakran fel nem tartóztathatva vész el a' democratia aristocratiában 's despotiában, a' mint a' képviselők lassanként aristocratákká lesznek, vagy valamelly egyes jeles eszü ember a' kormányt magához ragadja. A' democratia fogatja, mellyet elébb csak theoretice szoktak vala fejtegetni, ujabb időkben ismét practicus becset kapott. Az ujabb statustudomány főképen ezen két ponton alapul: először, mennyire származik a' nyilvános hatalom a' néptől, 's következőleg mennyire képes a' nép akaratja a' status szerkezetét, országlását és törvényeit megváltoztatni, 's e' tekintetben volt szó a' nép felségéről, souverainetasáról; 's másodszor, mennyiben lehessen 's kelljen a' népnek a' statusok szerkezetében, még az egy fejedelmiekében is, inkább vagy kevsebbé közvetetlen nagyobb vagy kisebb részvételt engedni a' nyilvános ügyekben. Ez nevezteteett democratiai elemnek, melly bizonyos módon már a' természet által szükséggel vagyon minden szerkezetbe keverve; hogy még a' legkorlátlanabb fejedelem sem szabadulhat meg tőle, sőt elmondhatni, hogy a' nép szellemének, előitéleteinek 's indulatinak befolyása annál inkább nevekedik, mennél kevesbbé vannak számára bizonyos tér (a' törvényhozásban, bizonyos tisztviselők választásában 's közös czélokra egyesitett szabad munkálatban), meghatározott formák 's organumok rendelve. A' népfelségéről tanitás egy időben legelső hitczikkelyét tevé Anglia minden udvari publicistájinak, mert azon alapult az országlás 1688diki megváltoztatásának 's ezzel együtt III Wilhelm 's a' most országló hannoveri háznak törvényessége. Csak midőn utóbb a' Stuart ház kiholt, akkor jött ismét divatba a' legfőbb hatalomnak néptől különböző eredetéről való tanitás. Az ujabb időkben az uralkodók hatalmának nép akaratjából való származtatását kárhoztatták, mint felette veszedelmest, 's valóban az is ez, mihelyt annyira visszaélnek vele, hogy a' nép bárdolatlan sokaságának szabadságában áll az országlás parancsának minduntalan a' fejedelmi nép állitványos akaratját szegezhetni ellene, a' status szerkezetét 's az országlást megváltoztathatni, 's a' törvények helyébe egy henye, tudatlan, megvesztegetett, elcsábitott, ital 's hazugság által felhevitett népsalak dühös lármáját helyezhetni. A' népfejedelmiségről tanitás veszedelmes, ha az országlás csupán végrehajtó hivatalnak (a' fejedelem a' status vagy épen a' nép első szolgájának, a' legfelsőbb kormányszék directoire executif-nek) tekintetik, mellyből az következik, hogy az országlás hatása törvényét öszves akarattól tartozik elfogadni, mellynek kivánatját a' köz véleményből, egy szintolly bizonytalan, mint zavaros kutfőből kellene meriteni (l. Aristocratia). Ne a' tetti voltaképen meglévő népakarat vezérelje az országlást, hanem az okos akarat, mellynek parancsait az erkölcsiség és vallás magasabb törvényeiből kell meritni 's alkalmazni a' népek történetes viszonyaira, mellyek historiájok resultatumai. Azok tehát, a' kik historiai statusról annyit beszélnek, csak abban hibáznak, hogy a' nép történeteiben igen nagy becset helyeznek, egyedüli forrásává tévén azokat minden statusjusi igazságoknak, noha soha sem lehetnek azok ollyan dolgok tetemes közbevegyitése nélkül, mellyeknek eredetét korábbi tévelygésekben 's igazságtalanságokban ne kellene keresni. Hanem más részről szintolly ve-

szedelmes a' nyilvános hatalomnak akarmelly más származtatása Istennek közvetetlen akaratjából, bizonyos természeti szükségből, a' föld korábbi elfoglalásából, vagy Haller szerént, az erősebb jusából, mellynek már neve is észtelenségre mutat. Mert ha a' közvetetlen isteni akaratot csak annak elfogadásából esmerjük meg, a' mi történt, ugy csak a' nem sikerült 's magát fen nem tartható revelutio vagy bitorlás ellenkezik a' jussal. A' természeti szükség 's az erő uralkodása törvényessé tesz minden próbát annak megtudására, ki legyen erősebb; következőleg megenged e' végre minden lázadást 's minden szövetkezést, a' mint Haller az öszveesküvéseket 's felkeléseket valóban megengedteknek nyilatkoztatja (*Restauration der Staatswissenschaft* XV. fej. I rész. 397, 401, 413, 416). De mivel még a' paracticus statusigazgatásban is mindég azt tapasztaljuk, hogy a' statushatalom köre 's minemüsége meghatározására szükséges egy szabás, azért mindég csak ezen theoriához kell visszatérnünk, hogy minden nyilvános hatalom csupán a' néptől származhatik (l. Törvényesség.) De tegyük fel, hogy a' statusnak alapegyezsége van, mellynek három létrésze, az egyesülés, az alávetés, 's a' szerkezet, egymástól egészen független ('s ezt koránt se vegyük jusbeli fictiónak, de historiainak sem, melly egyszerre tökéletes lett volna, hanem mindég ujuló 's tovább terjedő történetnek), akkor az uralkodók hatalmát mindég csak általengedettnek, és csak a' nép szükséges czéljaira szorittatottnak tekinthetjük. 'S ezen hozzátétel által, hogy az áltengedés természete szerént visszavehetetlen, mert oda kell a' polgárokat vezérelnie, a' mi czéljok, tökéletesen elenyéztetik e' tanitás ártalmas volta. Azután nem következik belőle egyéb, mint a' mi más oldalról is, mint jusi, szükségesnek, 's mint természeti elkerülhetetlennek mutatkozik, hogy tudniillik a' status szerkezetében 's igazgatásában a' fenebb emlitett democratiai elemnek nem szabad hibázni. Lehessen meggyőződve mindenki a' statusban jusi szabadságáról, 's érezhesse mindenki, hogy az a' vezérlés, mellyet kivülről a' felsőség által kap, megegyez azon törvénnyel, melly tulajdon szivébe irva vagyon. Érezhesse mindenki, hogy van becse törvényes munkálatjának 's érdeme az országlás részére tett erőlködésének, a' mi csak ugy lehető, ha az engedelmesség nincs kizárólag kicsikarva, hanem annak jobb része szabadakaraton alapul. A' status ezen fenséges czéljának elérésére szükséges:

Először, hogy az országlás törvényhozó testet, rendek gyülését állitson maga mellé, mellyben a' nép akaratja képviselését keresni valóban hibás vélemény, mert ez csupán arra van rendelve, hogy a' kormányt minden előfogástól, ujitástól 's még javitástól is tartóztassa, melly a' népjus és jóról való közönséges nézetével meg nem egyez, 's helyes mértéket adjon neki az öszves népség teljes lelki mivelődésére nézve. A' rendek ezen czélra szükséges öszveállitásáról l. Aristocratia és Egyesületek. A' rendek ezen állásánál rendszerént a' kormány marad a' statusban az élet és akarat egyedüli organja, 's csak kivétel, de el nem tiltandó kivétel az, ha a' törvények megváltoztatását vagy a' statustisztviselők bevádoltatását a' rendek eszközlik. Lehetőnek kell lenni mind a' kettőnek, ha nem akarjuk, hogy az egész üres formává váljék; de szükséges czéljára is kell mind a' kettőnek szorittatva lenni, amannak a' kormány vetója által, melly talán felette nagy erőre is kap, ha a' rendek törvényjavalat-készitéstől tilalmaztatnak; emennek pedig a' vádoló félnek helyére való szorittatása által. Hanem a' mi ujabb országrendes egyesületeink azonkivül, hogy felállittatásokkor a' csupa materialis érdek (földbirtok és pénzszerzés) képviselésére felette nagyon néztek, terhes helyezetbe állittattak 's valódi utjoktól igen eltávoztattak még az által is, hogy a' status zavarba keveredett viszonyai rendbeszédésének fontos kérdése gyakran elejekbe terjesztetett, 's igy az ujitás szelleme beléjek oltatott, melly ha egyszer kiszabadul, nem esmer többé korlátot 's felette sok szomoru tévedést szül. Az

országrendes szerkezet igaz democratiai okfeje abban áll, hogy a' jusi rend a' hatalom visszaélései ellen mindenek javára védelmeztessék, 's ennyiben megegyez a' valódi egyfejdelmi okfővel 's a' valódi aristocratiával. Ellenben antimonarchiai, társaság elleni hamis okfővé válik, ha a' rendekre részvétet ruház a' parancsoló hatalomban, 's ez által (mint a' franczia revelutióban történt) annak minden törvényes korlátit szétbontja. A' rendek hatáskörében mutatkozó democratiai okfőtől különbözik azon democratiai elem, mellynek meg kell lenni a' rendek öszveállitásában, hogy a' törvényhozás, egyes néposztályok nézetei 's haszonvágyó kivánati szerént egyoldalu iranyt ne kapjon. A' rendek gyülésében a' szegények 's gazdagok közt ollyan sulyegyennek kell mindég fenállni, hogy a' köztök való természetes 's örök küzdésben az egyik fél a' másiknak fel ne áldoztassék. (Vö. Anglia és Parlament).

A' második nem kevesbbé fontos pont azon térben áll, mellyet még a' monarchia is engedhet alattvalóji önkényes hatásának; 's e' részben leginkább Angliát tehetni mustrapéldául. Sok ollyan, a' mit más országban csak statustisztviselők által tétetnek meg, engedtetett által Angliában a' községeknek, a' nagy béketörvényszéknek (Quarter sessions) a' grófságok nagy esküdt-törvényszékének 's végre egyes polgárok önkényes egyesületének, 's ez által több eszközöltetett 's hamarabb, mint más tartományokban. Az igazgatás ezen democratiai eleme annál szükségesebbé lesz egy népben, mennél inkább kifejlődik ennek jólléte 's lelki mivelődése. Illyenkor uj erők ébrednek fel, mellyeket foglalatoskodtatni kell hogy pusztitólag 's ellenállólag ne munkáljanak, 's ezen foglalatosság egyik legsikeresb eszköze volna a' mi napjainkban a' nép nyugtalan érzelme lecsilapitásának, 's a' monarchiai okfő tartós és időképesti megerősitésének, melly okfőnek ugy sem lehet más czélja, mint a' népeket magasabb erkölcsi miveltségre vezetni. Mert valamint a' boltozatot, mellynek kapcsolati megtágulnak, nem lehet a' rajta fekvő tehernek nagyobbitása vagy az ép oldal megerősitése által tartósabbá, erősebbé tenni, ugy a' status ingatag viszonyai is csak az által alapittathatnak meg ujra, ha a' beteg részek nyomása megkisebbittetik, a' czélirányталанul ható erőknek pedig az egész organismusát előmozditó irány adatik. Használni kell tehát a' kormánynak a' népben ébredező erőt, akar belől akar kivül az országon; hanem ezt erőszakos öszveszoritás által vagy csak saját kárára dulja fel, vagy pedig, ha az erő nagyobb a' nyomásnál, annak erőszakos kitörése következik. A' mi időnk democratiai iránya, ezen oldalról tekintve, talán koránt sem olly veszedelmes, az az antimonarchiai, mint a' millyennek mondatik, 's még a' forma is, mellyben az nyilatkozik, inkább csak a' fenálló törvények betüjivel van egyenes ellenkezetben, nem pedig az igazi jus szellemével. Legalább az, a' ki ezen, imént kifejtett democratiai okfejek erősödését a' monarchiában is hasznosnak tartja, koránt sem democrat ollyan értelemben, hogy a' nép országlását magában véve vagy bizonyos nép számára kivánatosnak mondaná, vagy még behozni is segitné ugyan azt. A' democratia mint országlási forma nem annyira azért leghibásabb, mivel hosszabb időre nem állithat fel erős országlást, hanem inkább azért, mivel legkevesebb eszközt nyujt a' nép indulatin 's előitéletein való felülemelkedésre. Ugyan is, minthogy csak a' nép választása által lehet részvétet nyerni a' nyilvános hatalomban, ennyire rendszerént csak az emelkedhetik, ki a' népnek hizelkedni tud, ki érzelmében alacsonyabbnak, gyülölségében 's kedvezésében még indulatosabbnak mutatkozik mint a' népcsoport, mellyhez beszél, szóval, a' ki szivére veheti, csuszni azok előtt, kiken uralkodni akar, azaz, Demagog (l. e.) lenni. Nemesebb értelemben demagognak neveztethetik mindenki, ki a' nép szellemét felfogni 's magasabb emelkedésre lángoltatni tudja: de fájdalom, valamint a' dolog, ugy ezen értelem sem igen közönséges.

Zs. G.

ORSZ. SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR

Democritus, hires bölcselkedő az atomisticus vagy az uj eleati eskolából. Abderában szül. 's a' 72-dik olympiasban élt (szül. 494 felé K. e.). Xerxes, kinek Democritus atyja kegyelmében volt, Asiába viszszatértével nála néhány magusokat 's Chaldaeaiakat hagyott, kik az ifjat titkaikba avatták 's az által gerjesztették első vonzódását a' bölcselkedéshez. Atyja halála után Egyiptomba utazott, hol földmérést tanult 's talán még némelly más országokat is bejárt, hogy esmereteit a' természetről nevelje. A' görög bölcselkedők között Leucippus tanitásával élt. Ezek után születése helyére tért, hol a' köz dolgok igazgatásában főhelyet foglalt el. De bosszankodásból az Abderiták eszelősségén ezen hivatalát letette 's magát a' magányba vonta, egészen a' bölcselkedésnek szentelvén idejét. Elmellőzzük a' sok meséket, mellyeket Democritusról költöttek — mellyek közé az is tartozik, hogy az emberek bohóságát mindég nevette 's azért Heraclitus ellenképének tartatott — 's bölcselkedési véleményinek rövid előadásához térünk. Tanitójának, Leucippusnak, mechanicus és atomisticus fejtésmódját a' természetről bővebben kifejtette. A' világ támadását végtelen számu oszthatlan testecskék (atomok) örök mozgásából magyarázta, mellyek egymástól formában, fekvésben 's rendben különböznek, mozgások által a' határtalan térben majd ismét öszvekapcsoltatnak. Igy támadt a' mindenség történetből, első ok segitsége nélkül. Az atomoknak (valamelly anyagnak általjában) örök létét azzal mutatta meg, hogy az időt nem képzelhetjük másképp, mint öröktől és kezdet nélkül; egyszerüségeket pedig következőkép adta elő: ha a' testek vég nélkül oszthatók is, meg kell engedni, hogy elosztásokat észre venni lehetséges. Az elosztás után vagy valami kiterjedéssel biró marad meg, vagy pontok minden kiterjedés nélkül, vagy semmi. Az első esetben még az osztás elvégezve nincs, a' másodikban a' semmi kiterjedést nem biró pontoknak öszvetétele soha sem szülhet valami kiterjedett; 's ha semmi nem maradt, a' testvilágnak is semminek kell lenni, tehát az egyszerü testeknek (az atomoknak) létét tagadni nem lehet. Az atomoknak örökké változó elválásáról 's öszveköttetéséről kimondott állitásából következett az is, hogy számtalan világok vannak, mellyek majd támadnak, majd elenyésznék. Az atomoknak megkülönböztette formájokat, nagyságokat, nehézségeket 's althathatlanságokat. Minden dolgoknak alkrészei egyformák 's különbségek csak az atomoknak, mellyekből minden dolog áll, formája, rendje és fekvése különbségéből ered. Ezen különbség az atomoknál végtelen, mint számok, 's innét magoknak a' dolgoknak is végtelen nagy a' különbsége. Minden hatás és szenvedés érintés által történt mozgás, mert csak hasonló dolgok hathatnak egymásra. A' tüz szerénte munkás könnyü gömböcskékből áll 's mint egy fényes kerités elterjed a' föld körül. A' levegő a' testecskéknek az alsóbb tájakról szünetnélküli felmenése által tétetik mozgásba és sebes folyammá lesz, melly a' benne támadott csillagokat magával ragadja. Lélektudományi tanitásai közül a' következők érdemlenek emlitést. A' lélek, a' mennyire mozgásba hozó erő, tüzatomokból áll; de minthogy a' többi elemeket is esmeri, holott csak a' magához hasonló által esmertethetik meg valami, a' többi elemekből is kell neki öszvetéve lennie. A' tapintás, az alapérzék, legcsalhatatlanabb. A' dolgokat leginkább valódi tulajdonjaik szerént veszi fel, mert csak az lehet valódi tulajdonjok, mi az atomokban magokban fellelhető 's ezt legbizonyosabban a' tapintás által tudjuk meg. A' többi érzékek inkább a' dolgok történetességét mutatják, tehát kevesebb hitelt érdemelnek. Az öt érzéknek kinyilatkoztatásai részént az atomoknak az érzékmüszerekben különbféle öszvevegyülése, részént a' külső testeknek különbféle behatása módja által történik meg. A' szem természetére nézve vizből van alkotva. Midőn látunk, a' külső testektől képek válnak el, mellyek szemeinkbe hatnak. Valamelly testnek mozgása, p. o. az ajkak szavai a' levegőt egymástól elválasztja, 's benne folyást okoz

a' mozditó testnek irányzása szerént. A' folyásnak indult levegőrészek a' fülhöz jutnak 's a' hallást okozzák. Hasonlóképen támadnak az izlésnek és szaglásnak érzései is. A' szemtől felvett képei a' tárgyaknak az által a' lélekhez jutnak 's bennünk a' képzeléseket szülik. Ha tehát a' szem által a' lélekhez képzelések nem juthatnak, annak munkássága megszünik, mint az alvásban. Az álmokat igy magyarázta meg: a' viznek és levegőnek tulajdonja 's a' szemnek és hallásnak alkrészei szerént, ezen két érzékmüszernek mozgásai még a' megszünt benyomás után is eltartanak 's az éjnek nagyobb nyugalma 's csendje miatt elevenebben vétetnek észre. Az érzékek esmeretei homályosak 's csalékonyak 's a' külső testeknek csak mozgását mutatják, 's subjectiva ingereltetések csak képzemények 's nincsenek magokban a' dolgokban. Az ész esmeretei nagyobb hitelt érdemelnek, noha ezek sincsenek kétségen felül. A' lélek halhatatlanságát tagadta Democritus, mivel azt is atomokból rakta öszve. Két részt különböztetett meg benne: okost, mellynek lakhelye a' melyben vagyon, 's oktalant, melly az egész testben el vagyon osztva. De mind a' kettő csak egy lényt tesz. Practicus alapállitása jóllét a' lélek egyformasága által. Atomtanitását a' physica és astronomiára is alkalmaztatta. Az istenekről szóló tanitást is beszőtte, talán csak a' nép hiedelmhez ragaszkodásból, rendszerébe. Azok is atomokból származtak 's mulandók mint minden egyéb. Democritus, ugy mondják, sokat irt, de abból reánk semmi nem jutott. Azon természetvizsgálók között, kik a' tüneményeket okaikra visszavitték, kétség kivül első helyet érdemel. A' 370-dik eszt. körül Kr. szül. el. holt meg nagy vénségben. Oskoláját Epicurus döntötte feledékbe. *K. L.*

Demonstratio, tágabb értelemben bizonyitás. A' philosophiában demonstratiónak neveznek valamelly szoros vagy tulajdonképen logicai, azaz, olly bebizonyitást, mellyből az ellenkezőnek lehetetlensége kivilágosodik. Mások, mint Kant, csak a' mathematicai megbizonyitást nevezik igy, azaz, valamelly itéletnek a' szemléletből (intuitus) való megállapitását, 's ezeknek demonstralni annyit tesz, mint valamelly esmeretnek tárgyát a' szemléletben kimutatni. — Hadi nyelven olly mozdulat valamelly hely ellen, melly az ellenség megtévesztése és a' valóságos planumnak előtte eltitkolása végett tétetik.

Demosthenes, a' régiség leghiresebb szónokja, Athenének egy nevezetes familiájából származott. Szül. 375 eszt. K. e. Paeoniumban Atticának egy helységében. Atyja, kit korán elvesztett, vagyonos állapotban hagyta, mellytől gyámjai meg akarták fosztani; de ő, noha még csak 17 esztendős volt, maga vitte ellenek a' pert 's azt szerencsésen megnyerte. Az ékesszolás 's bölcselkedés megtanulásáért Callistratus, Isaeus, Isocrates és Plato oskolájiba járt. De a' természet nagy akadályokat tett utjába. Nem csak igen gyenge melye volt, hanem az R betüt épen ki sem tudta mondani, melly természeti fogyatkozásokat a' legnagyobb erőlkedések által igyekezett helyre hozni. Ezen czélt az által érte el, hogy Satyrus szinmivész tanácsára apró kövecseket vett szájába, 's igy több verseket egymásután, a' legfáradságosabb és meredekebb utakon is fen szóval elmondott. Hogy szavát erősebbé tegye, a' tengerparthoz ment ollyankor, midőn a' habok zudulásban voltak, 's ott gyakorolta magát erős beszélésben. Ezenkivül magát egész hónapokra egy földalatti szóbába zárta 's haját egészen lenyirette, hogy ki ne mehessen. Itt mécsvilágnál irta mesteri beszédjeit, mellyekről irigyei azt mondották, hogy olaj szagok van, de a' maradék az ékesszólás mivei közt első helyet adott. Ezekben a' sokaság észtelen kivánságainak fen szóval ellene mondott, az Athenebelieket hibájikért nyilván dorgálta 's őket vitézségre, becsület- és haza-szeretetre buzditotta. Kivált macedoniai Filep ellen szórta nyilait 's ellene polgártársaiba a' magáéhoz hasonló gyülölséget lehelt. Az elsőt azon beszédek közül, mellyek Philippikák nevezete alatt lettek hiresekké, akkor készitette,

mikor Filep a' Thermopylék szurdokát elfoglalta: benne az Athenebelieket arra serkentette, hogy tüstént egy hajós- és szárazföldi sereget állitsanak elő 's a' háborut kezdjék el 's azt Macedoniába általvivén csak hasznos megegyezés vagy világos győzedelem által hagyják elvégződni. Az Athenebeliek dicsérték 's helyben hagyták, de nem követték előadásait. A' hires Phocion, ki az Athenebeliek gyengeségét jól esmerte, szünet nélkül a' békét javalta Demosthenes azonban kétszer fordult meg mint követ Filep udvarában a' nélkül, hogy alkudozásaiban szerencsés volt volna. Visszatértével mindenkor a' háborut tanácsolta 's nem csak Athenét, hanem egész Görögországot is fel akarta fegyvereztetni. Végre midőn Filep a' Thermopylék szurdokán által Phocisba hadsereget vezetett be 's Athene ijedésére Elatea városát bévette, Demosthenes olly népvégzést eszközlött ki, melly szerént tüstént 200 hajóból álló sereg állittatott, a' katonaság Eleusisba vezettetett 's Görögország minden városaiba követek küldettek, hogy Filep ellen közönséges szövetség köttessék. Maga is a' követek között volt 's reá birta a' Thebaiakat egy athenei seregnek falaik közé befogadására. Hasonló munkásságot mutatott Boeotiában is. Buzgalma nagy számu hadi sereget gyüjtött öszve Filep ellen. Chaeroneánál ütközetre jött a' dolog 's a' Görögök meggyőzettek. Demosthenes, ki a' harczban részt vett, az elsők között volt, kik szaladni kezdettek. Még is ő akart az ütközetben elestekre halotti beszédet mondani; a' véle vetélkedő Aeschines el nem mulasztotta azért őt megtámadni. Ezen visszálkodás a' két szónok között tárgya a',,Pro corona" nevü beszédnek, melly Demosthenesre diadalmat 's ellenfelére számkivetést vont. Midőn Filep nem sokára ezután megöletett, azt hitte Demosthenes, hogy most az Athenebeliek könnyebben megtarthatják szabadságokat. De Sándornak a' Thebaiakon vett rettenetes bosszuja ugy megijesztette Athene lakosit, hogy mindjárt kegyelemért esedeztek Csak igen nehezen vétethetett reá Sándor, hogy kivánságától elálljon, melly szerént magának Demosthenest és némelly más szónokokat ki akara adatni; mert jobban féltek tőle a' Macedoniak, mint az athenei hadi seregtől. — Megvesztegettetéséért Harpalus ügyében 50 talentum fizetésére itéltetett, 's mivel azokat tüstént le nem tette, tömlöczbe vettetett, mellyből azonban kiszabadult 's Aeginába futott, hol Sándor haláláig megmaradott. Ekkor a' háboru Antipaterrel kezdődött el. Demosthenes ismét megjelent a' közönséges életben 's az apró görög statusokat szövetségbe akarta kötni Macedonia ellen. Athene tisztelve hivá haza. De midőn a' háboru szerencsétlenre fordult 's Antipater kiadatását állhatatosan kivánta, ujra elszökött 's Calauria szigetén Neptunus templomában, keresett menedéket; 's itt sem látván magát bátorságban, mérget vett, mellyet mindég magánál szokott vala hordozni. Megholt (Kr. szül. el. 319-ben) 62 esztendős korában. Characterén dics- 's haszonvágy szennye látszik. Cicero minden szónokok között legtökéletesebbnek tartotta. Mindég ugy beszélett, mint az idők, a' környülálások 's a' hallgatók kivánták, majd lágyan, majd keményen, majd felségesen. A' görög nyelv általa olly tökélyre vitetett, millyent senki előtte el nem ért. Nyomosságban 's meggyőző erőben, élességben és finomságban az okoknak feltalálására 's előadására nézve, minden részeknek az egésszel öszvehangzásában, a' kifejezés szépségében 's erejében, a' nyelv hathatósságában és széphanguságában minden előtte valókat felülhaladott. Beszédjeiben minden természetes, erős, tömött, semmi hijában álló, mindenütt a' legszebb öszveillés; 's csak ebből lehet ezen embernek nagy befolyását az egyidőbeliekre megmagyarázni. Neve alatt még 61 beszédet, 65 bevezetést 's 67 leveletet birunk, némellyek csak nevét viselik. Beszédjeinek leghibátlanabb kiadása a' parisi 1572 folioban görögül Ulpianus felvilágositásaival. Minden munkájinak első kiadását Wolf Hieronymus bocsátotta közre, görögül és deákul Baselban 1549-ben 's ismét 1592-ben 's Frankfurtban 1604-ben

folioban. Beszédjei megvannak a' görög szónokok kiadásában is Reiskétól. *K. L.*

Demoustier (Károly Albert), franczia költő 1760 született Villers-Coteretsben. Már ifju korában nagy előmenetelt tett az ugynevezett szép tudományokban, 's noha később igen szép sikerrel ügyvédkedett, kedveltebb tanulmányihoz csak hamar vissza tért. Vannak dramáji, operáji, költeményei, mind elmések 's néha keresett elmésségűek. De nagyobb egész Europába elterjedett hirbe hozák „Levelei Emiliához a' mythologiáról" (németre Nostitz-Jänkendorf forditotta), mellyek, legyenek bár felületesek, csafartak, 's style de madrigalban, mint a' Franczia mondja, azaz, daltonban irottak, nagy mértékben elmések, finomak, könnyük. Dramáji közül „A' békéltető" (*Le conciliateur*) „Az Asszonyok" (*Les femmes*) 's „A' türelmes" (*Le tolérant*) maradtak kedvben. Irójok Mart. 2 holt meg 1801.

Denarius, a' Romaiaknál elejénte tiz ast (innen nevezete) érő ezüstpénz, pénzünk szérént 15 peng. krajczárt tesz, közjegye a' X. Az aranydenarius 25 ezüstdenariust ért, 's igy pénzünkben 6 for. 15 kraj. *Denaro*, olasz rézpénz (francziául Denier) közel egy batkat ér.

Denderah, falu Egyiptomnak Said provinciájában, a' Nil nyugoti partján. 3 órányira feküdt a' hajdani Tentyra vagy Tentyris, mellynek számos romjai látszanak. Pontosb esmereteket a' Francziák emlékezetes táborozásának köszönjük. Legnevezetesebb az itt talált állatöv (*zodiaticus*), mellyből a' tudósok Egyiptomnak hajdani nagy culturáját 's innen azt, hogy a' világnak 6000 évnél idősbnek kell lennie, hozák ki. Sok vitatások után jelenleg helyes okokból későbbinek tartják ezen denderahi állatövet (Vö. Præcessio æquinoctiorum).

Dendritek (faféléк), ásványok barnás vagy feketés faféle rajzolattal, mellyek többnyire a' manganumnak a' mészkövek hasadékába lett be szivárgásából erednek

Denham (John), festő versezeti miatt kedvelt költő, 1615 szül. Dublinban. Az oxfordi egyetemben törvényt tanult 's itt irta értekezését a' játékról, mellyet azonban maga is szenvedélyesen üzött, forditá Aenes második könyvét 's „*The Sophi*" czimü munkáját adá ki. Hirbe „*Cooper's hill*" (Cooper halma) festő versete hozta (kijött 1643) 's ez gyujta az Angolokban a' költői táj- és természetfestés iránt gerjedelmet. A' munkát eleven ecset 's elmés ékesség diszesitik, de a' festő költés minden hiányival. A' Stuart királyi ház, mellyhez ragaszkodását később hivatalok 's méltóságok jutalmazák, több ügyeiben használta őt. Második szerencsétlen házassága egy ideig tébolyodottá tevé. Felgyógyulta után irá elegiáját Cowley (költő) halálára, melly egyéb versei közt a' legjelesb. Munkáji 1684 's 1704 jöttek ki Londonban; megvannak Johnson és Anderson gyüjteményiben is. Mh. 1668 's Westminterben Chaucer, Spencer és Cowley mellé temettetett.

Denina, (Giacomo Carlo) olasz literator és történetiró, szül. 1731 Piemontnak Revel nevü helyében. Turinban szép tudományokat tanula 's a' pigneroli kir. oskolában humaniorum professor lett. Megürülvén a' rhetorica széke a' turini fensőbb collegiumnál, ide 's az universitashoz is Denina nevezteték oktatóul. Itt adá ki a' literaturatörténetre nézve fontos munkáját: „*Discorso sopra le vicende della letteratura*" (Turin 1760). „Az olaszországi revolutiók történetének" három első kötete (Turin 1769, Italiának közöns. tört. foglalja magában), miatt a' papi szabadság védőjitől nemi kellemetlenségeket kelle türnie. 1777 egészség okából Romába ment, egy ideig Florenczben mulatott. Később Poroszországba hivaték, Sept. 1782 Berlinbe utaza 's 1200 tall. évpénzzel helyet nyere az ottani academiában. Nagy Fridrik, kinek életéről, kormányáról 's alatta a' tudományok állapotjáról irt utóbb, gyakor vizben szóla vele munkáji felől. 1791 Piemont-

ba tőn utát 's visszatértekor utirását illy czimmel adta ki: „*Guide littéraire*". A' marengoi csata után Turin universitasa könyvtárnokul vette Deninát az igazgató tanácstól. Még minekelőtte tisztét elkezdé, megjelenék: „*Clef des langues, ou observations* etc.", mellyet az első consulnak ajánlott; ez levéllel 's arany berbenczével tisztelkedék. Ezután császári könyvtárnok hivatalával kináltaték meg, mire Parisba vevé magát. 1805 végén jelent meg hist. statist. leirása Italiának. Mh. Dec. 5. 1813 Parisban. Munkájit nagyrészént Berlinben irta, mint p. o. „Piemont 's egyéb sard. statusok története"; „Görögország status- és tudóstörténete" 'sat. *bb.*

Denis vagy Denys, l. St. Denis.

Denis (Mihály), költő és literator, cs. kir. udvari tanácsos 's főkönyvtárnok Bécsben, Sept. 27. 1729 született Schaerdingb. az Inn mellett, megholt Sept. 29. 1800 Bécsben. Atyjáról, ki törvénytudó volt, reá is áltszálott a' könyvszeretés, és élénk képzelő erővel 's nagy ingerlékenységgel megáldva a' tudományokra adta magát Passauban a' Jesuiták gymnasiumában. Már 18-dik évében e' szerzetbe lépett, és tanitás 's predikálás által munkás tagja volt. Még szerzete eloszlatása előtt (1778) a' bécsi Theresianumban szép tudományok, literaturi történet és könyvtudomány tanitójává tétetett; azután gondviselésére bizatott Garellinek a' Theresianumhoz tartozó, későbben Lembergbe szállitott könyvtára, mellynek ritkaságait leirta. (Bécs. 1780. 4). Ezen academia eltörlése után II. Jósef császár már cs. kir. tanácsos Denist 2-dik udvari könyvtárnoknak nevezte. Első könyvtárnok 1791 lett. Ezen pályáján sokat tett Denis az izlés és német nyelv nemesitésére Austriaban 's a' cath. Németországban. Bátor lélekkel minden gátok ellenére is áltülteté honja déli éghajlatjába, a' mit az éjszakiban jót látott. Dolgozásra olly tárgyakat választott, mellyeknél lelke szabadon mozoghatott. Költői értéke csekély, bizonyitják ezt költői képei az 1756 olta Europában történt haborukról és még inkább Ossiant ugynevezett hexameterekben adni akazó szerencsétlen próbája, valamint Ossian módja szerént alkotott saját darabjai, mellyeket ama' forditással egyesitve Sined Bard neve alatt bocsátott közre: „*Ossian's und Sined's Lieder*" (Bécs 1784. 4 dar.). Becsesb, a' mit a' literatura történetére 's könyvtudományra nézve tett e' munkájiban: „*Einleitung in die Bücherkunde*" és *Grundriss der Bibliographie und der Literargeschichte*". *B. L.*

Dennewitzi ütközet Sept. 6. 1813. A' mit Oudinot franczia vezér Grossbeerennél ki nem vihetett, Neynek kellett végre hajtani 's Berlint elfoglalni. A' svéd koronaörökös t. i. úgy látszott, hogy Sept. 4 Rabensteinból egy orosz-svéd sereggel Rosslauba 's innen az Elbén akar által menni. Ney annakokáért a' Teuchel és Tragun melletti sánczokban öszvehuzta a' franczia sereget Wittenberg felé, Vagy meg akarta támadni a' koronaörököst, vagy — a' mit gondosan titkolt — maga szándékozott Berlinre ütni. Ezen feltétellel délutáni 4 órakor seregének egy részét Zahna felé inditotta, hol Dobschütz orosz vezérőrmester állott, ki Kozákjaival és polgár-katonájival visszaverte az ellenség megtámadásait. Hanem más nap ötszörte nagyobb erőtől támadtatván meg, kemény ellenállása után is oda kellett hagynia Dobschütznek Zahnát 's Tauenzien vezér osztálya is kinyomatott Seydából. Mind a' ketten Jüterbogknak tartottak, az ellenségtől nyomban követtetvén. Ney mindazaltal a' korona-örököst meg akarta csalni; de bár több tudósitások tétettek is ennek, hogy az ellenség Torgau felé nyomul, a' koronaörökös nem hagyta magát elcsabittatni, hanem Sept. 6-kán reggeli 3 ór. felkerekedett és seregével, 2 mf. utazás után, a' lobesseni dombokon állott meg, hol Bülow vezértől, ki a' prorosz seregnek harmadik osztályát vezette, azt a' jelentést vette, hogy körül fog kerittetni, mivel az egész ellenséges sereg Jüterbogknak vette utját, Azonnal megparancsolta a'

koronaörökös Bülownak, hogy az ellenséget oldalról 's hátulról támadja meg 's a' svéd hadi erő a' 3 mfölddel tovább fekvő Jüterbogkhoz küldetett. Ezt követték az Oroszok, kiknek előcsapatja mindazáltal Tsernitseff és Woronzoff alatt Wittenberg előtt maradt. Azonközben a' csata elkezdődött. A' Tauenzien alatt lévő 4-dik orosz seregosztály tette a' támadást. Hijában igyekezett ezt az ellenség jól választott álláspontjából kinyomni, 's midőn az emlitett osztály töltéseit már ellövöldözte, Bülow jött elő, kinek lovassága az ellenség gyalogságát visszaverte; hanem Gölsdorfnál ingadozott a' győzedelem, mig a' Francziákat Borstell a' faluból ki nem kergette. Igy állott szemben ezen egyenetlen viadalban 40,000 Porosz 80,000 Francziával, Bajorral, Würtembergivel, Szásszal és Lengyellel, kik Neytől vezettetvén, Oudinot, Bertrand, Regnier és Arrighi alatt 200 ágyuval ronhantak a' félszámu ellenségre. Ekkor az orosz-svéd sereg is ostromlépésekkel nyomult elő, Hetven orosz és svéd bataillon, 10,000 lovastól 's 150 ágyutól segittetvén, több megtámadó csapatot formált. Ezek előtt vágtatva lovagolt Pahlennek 4000 főből álló lovassága. több batteriákkal, mellyeket Adlerkreuz és Cardell vezettek, hogy némelly pentokat védjenek, mellyek ellen intézte az ellenség fórohanásait. Mig ezek az ellenséget feltartották, Stedingk és Wintzingerode előnyomultak osztályaikkal. Ez eldöntötte az ütközetet. Az ellenség visszavonult. A' lovasság közébe vágott 's zavarba hozta, a' minek közönséges megfutamodás lett következése, Dahmen 's Torgauon nyakrafőre szaladván a' Francziák keresztül. Az utakat mindenütt holtak és sebesek 's mindennemü fegyverek fedték. A' csatamezőn 5000 fogoly, 3 zászló, 30 ágyu 's 200-nál több puskaporos szeker került a' győzedelmesek kezére. Midőn Sept. 9 üzetések megszünt, a' Francziák vesztesége öszveségesen 20,000-et meghaladott, kiknek fele fogoly volt; elvesztett ágyujik száma 80-ra 's puskaporos szekereiké 400-ra ment. A' Poroszok közül 5000-en estek él és sebesittettek meg, 's azok közt 34 megholt és sebbe esett tiszt volt. A' győzedelem után a' korona-örökös Thüment Wittenbergnek, Wobesert Torgaunak 's Puttlitzot Magdeburgnak szemmeltartására rendelte, maga pedig seregével Rosslaunál az Elbén általment 's Oct. elején egyesült Blücherrel. *L—ü.*

Denon (Dominique Vivant, báró), franczia mivész és mivesmerő, szül. Febr. 4. 1747 Chalons sur-Saoneban, nemes nemzetségből. Parisban törvényt kell vala tanulnia. A' társaságban szerencse követte; talentum és hajlandóság a' képző mivészetekhez vonák; irt egy vig játékot is: „A' jó atya", melly a' szép nemnek tetszett. Szeretetre méltó személye megnyeré XV. Lajos kegyét, a' ki *Gentilhomme ordinaire*-nek nevezé ki maga mellé. Később mint chevalier d' ambassade Pétervárba ment, hol azonban szorongó szemmel tartotta Katalin; azután egy diplomaticai küldeménnyel bizaték meg a' Schweizba. Ezen alkalommal vette rajzba Voltairet (metsz. St. Aubin) 's a' „*Le dejeuner de Ferney*"-t. Nápolyban a' franczia követségnél 7 évig visele hivatalt. Itt mulatása 's Sicilibba és Maltára tett utjai által nyere alkalmat, a' rajzolás és metszés mivészetében gyakorlódni. Abbé St. Non „*Voyage pittoresque de Naples et de Sicile*"-je (Paris 1788) kiadásakor D. ügyelt a' rajzolókra, 's a' text nagyrészént napkönyvéből van véve. Pártfogója, minister Vergennes, halála — mások szerént Maria Carolina királyné nem volt kegyes iránta — végét szakasztá pályájának Nápolyban. De a' nagy festők studiuma Italiához csatlá, különösen Velenczében több évig mulata. Itt Albrizzi grófné köreit diszesité, ki a' legszellemesb 's szeretetre legméltóbb asszonyok egyikének tartaték 's hires férjfiakat örömest látá maga körül. Azon figyelem, melyet a' revolutio vona minden Francziára, elüzé Velenczéből. A' Schweizban sem mulathata tovább mint Florenczben; vissza kelle mennie Francziaországba, épen a' terrorismus idejében; de még Robespierre is megkedvelé, azért nem kerül-

heté el D. azon vádat, hogy jacobinusi okfejeknek hódolt vala. E' közben gyakorlá magát a' rézmetszésben. Végre megesmerkedett Napoleonnal 's mindjárt a' legszorosban egyesült vele. Kisérője vala olaszországi táborozásiban, azután Egyiptomba követte, Desaix-et Felső-Egyiptomba. A' „*Voyage en Egypte*" (Paris 1802, 2 köt. fol. rezekkel, 3 köt. 12-rét rezek nélkül), ezen utnak gyümölcse, kivált pedig a' rezek még szilárdabb alapokra tevék D. hirét. Itt felette ügyes és jártas rajznokot mutat D.; a' holt és eleven természetnek, a' századok emlékeinek, a' pusztát keresztülrepülő Arabnak hü és való ábrázolása. Visszatérvén Napoleonnal Parisba, a' museumok generaldirectorává nevezteték, 's a' mit Bonaparte tetteinek dicsőitésére vala teremtendő a' képző mivészet, emlékek, nézpénzek (Schaumünzen), a' vendomei téren emelendő diadalmi oszlop, mind az D. főügyeletére bizaték. Napoleont minden táborozásaiban kiséré, rajzola 's tisztében álla, kiválogatni a' meghódított országokban azon müdarabokat, mellyek diadalmi jelekül vitettek Parisba. 1815 azon alázat éré, hogy a' ragadományt visszakövették, 's a' magáét kiki visszanyerte. Napoleon megbuktakor nem esék ki hivatalaiból, csak akkor veszté el azokat, midőn 1815 ismét közeledék a' bitorló; de az intézetnek tagja maradt. Helyét Quatremêre de Quincy foglalá el. Azolta visszavonultan éle, 's gazdag mügyüjteményének kiadása, mellyet rézés kömetszés által vala többszörözendő, foglalatoskodtatá agg korát. Mh. Parisban Apr. 26. 1825. Lelke teljes elevenségében maradt holtáig. D. vénségében sokat hasonlitott Voltairehoz. 1826 jelent meg Parisban „*Description des objets d' art composent cabinet de feu M. le baron V. Denon*" (3 köt. *monumens antiques*, *tableaux* és *estampes*). A' gyüjteményt elkótyálták.

Departement, nemi dolognak többre elosztatása; ezen értelemben mondatik Francziaországban: *le département des tailles*, *des quartiers* etc. azaz, az adók, katonai szálások felosztatása 'sat. Ebből hozatott le a' dep. második fogatja, melly szerént hivatalbeli körnek, karnak, kormányszéknek, főképen pedig ministerek osztályának, 's egyszersmind tartománykerületnek vagy az ország különös osztályának vétetik. Ebben az értelemben nyert a' „*departement*" szó fórangot az ujabb statisticában, midőn a' Francziák zendülése az országnak uj felosztatását huzta maga után, melly által Francziaországnak elébbi, provinciákra osztatása eltöröltett 's uj, azaz, departementokra osztatása vitetett be. Ezen osztálynak talpkővei 1) az emberek száma, 2) a' föld kiterjedése és 3) a' rendes adók voltak. Az ezt megállapitó végzés Nov. 4. 1789 hozatott 's a' planumot abbé Sièyes tette azon különös kinézésből, hogy ez által a' provinciák meggyökerezett gyülölsége elfojtassék. Elejénte az egész ország 83 departementra osztatott, melly szám későbben 130-ra nevekedett, hanem az 1814-ki béke által 86-ra szorittatott (l. Praefecturák és Francziaország). Mindenik departement cantonokra, 's mindenik canton községekre osztatik. A' tartomány illy felosztatásának módját Bajorország, Würtemberg, Baden 's más statusok is követték. *L—ú.*

Depeschek, tiszti iratok, mellyek gyors kiadatást kivánnak. A' mai nyelvszokás szerént olly levelek 's papirosok értetnek alattok, mellyeknek elvitele hirnökökre (courier) bizatik. *Zs. G.*

Deportatio, bizonyos helyre való számüzés. Már a' Romaiaknál is volt egy (legelsőben Augustus által behozatott) neme a' hazából való számkivetésnek, mellynél fogva az elitéltetett valami idegen, puszta tájékra, rendszerént szigetre vitetett, vagyonja elfoglaltatott, maga pedig a' romai polgári justól megfosztatott. Hogy a' hely választása nem az elitéltetettnek önkényétől függött, ebben különbözött ezen büntetés a' számkivetés egyéb nemeitől. Nem volt tehát uj találmány ezen büntetés, midőn a' franczia revolutióban a' guillotine helyett kedvességet nyert, akar miként vetekedtek is annak tulajdonképi feltalálásáról,

melly érdemet majd Boulaynak, majd az autuni püspöknek, majd Talotnak tulajdonitották. Az elitéltettek rendszerént Cayennebe vagy Port-Maratba (Port Dauphin) vitettek Madagascar szigetére. Robespierre országlása vége felé leggyakrabbak voltak az illyen esetek. A' franczia büntető törvénykönyv szerént (Febr. 12. 1816) a' deportatio még ma is a' törvényes büntetések közé tartozik Francziaországban; de nem könnyen teljesittetik, ha reá itélnek is valakit a' birák. A' büntetések sorában harmadik helyet foglal a' becstelenitő testi büntetések közt (mert csak a' halál 's holtiglani kinszeritett munka előzi meg) 's polgári halál a' következése. Az elvitetett (deportaltatott) elveszti vagyonja birtokát, alkalmatlan minden polgári cselekedet megtételére, 's örökösei szintugy belépnek vagyonja 's jusai birtokába, mintha ő valóban megholt volna; hanem megengedheti neki az országlás, hogy számkivetése helyén, mellynek mindég a' királyság europai continentalis birtokain kivül kell lenni, minden vagy legalább némelly polgári just gyakorolhasson. Az országlás engedelme nélkül Francziaországba visszatérő deportatus minden további per nélkül a' fenemlitett holtiglani kinszeritett munkára itéltetik. Ha pedig idegen földre szökött 's valahogyan megint visszakerül a' franczia hatalom alá, ujra elvitetik számkivetése helyére. Angliában is a' törvényes büntesések közé tartozik a' deportatio, 's e' végre egy telep állittatott fel Australiaban (l. Botanybai). *Zs. G.*

Depositio, letétel, 1) ollyan kötés, melly által az egyik fél a' másiknak ingó jószágát megőrizés végett olly módon veszi által, hogy azt a' letevő kivánságára akar mikor visszadja. Ez a' kötés a' realisok közé tartozik, mert a' viszonyos kötelességek a' dolog megőrizés végetti valódi áltadása által alapittatnak meg a' nélkül, hogy további egyezésre szükség volna. Az áltvevő (*depositarius*) tartozik a' letett jószágnak (*depositum*) szorgos gondját viselni, 's ugyan azt a' letevőnek (*deponens*) visszaadni, habár ennek arra való jusa kérdés alá vonatnék is. Az áltvevő viseli a' letett jószágon történt kárt, ha ez az ő tetemes gondatlanságának következése; a' letevő ellenben a' jószágra tett költségeket tartozik megtéritni. Az áltvevőnek nem szabad a' jószágot használni. Honi törvényeink azokat, kik barátjaiknak nálok letett jószágát csalárdul pazarolják el, törvényes becstelenségben rendelik marasztaltatni (l. Becstelenség). 2) A' birói kezek közé letétel egy módja a' tartozások elenyésztetésének. Ha a' hitelező törvénytelenül vonakodik a' tartozási tárgyat (a' fizetést) elfogadni, további tartozásától 's ezzel együtt a' tárgy őrizése veszélyétől 's a' kamatfizetéstől ugy menekedhetik meg az adós, ha tartozását birói kezek közé teszi le. — Néha bátorsági óvó szernek is használtatik, ha t. i. a' kifogások és ellenkeresetek nem mindjárt bizonyittathatnak be, vagy ezeknek fizetési határnapja még el nem érkezett, a' hitelező pedig, kinek követelését le kell fizetni, nem nyujt bátorságot. 3) Depositiónak néha a' vallomány is mondatik. 4) Depositio causae (l. Perletétel). *Zs. G.*

Depositobank, letételi bank, ollyan bankintézet, mellybe próbált kész pénz, vagy probált nemes-érczrudak, tétetnek le a' nagy kereskedésbeli fizetések könyebbitése végett. Mivel t. i. nagy kereskedő városban a' nagy ide 's oda fizetések sok munkába 's időbe kerülnek, 's a' kereskedők kénytelenek valának észre venni, hogy adósságaik kifizethetése, vagy más tartozásaik teljesithetése tekintetéből nagy summa kész pénzt kelle mindég pénztárokban tartaniok, 's hogy viszont másoktól is nagy summa pénz jöve be pénztárokba, melly alkalommal alig vala lehető, tévedést vagy csalást kikerülni, mert könyü és nehéz pénzek, sőt néha hamisak is vegyesen jövének be hozzájok, 's ezen felül a' számlálásnál is bajos volt minden hibát elmellőzni: ugyan azért könnyen jövének olly gondolatra egy nagy kereskedő város kereskedői, hogy egymás közt megegyezvén, azon summákat, mellyeket kölcsönös

fizetéseik megtehetése végett rendszerént készen kelle pénztaraikban tartaniok, inkább valami közös helyen tegyék le 's a' mit kiki ide letett, az neki egy könyvbe vagyonul irassék ugy, hogy ha valamelly polgártársának, a' ki szinte tagja a' banknak, fizetéssel tartozik, ne kelljen ezen summát kész pénzben letennie, hanem elég legyen azt a' bank könyvében az ő vagyonjából lerovatni 's a' fizetést elfogadónak vagyonul iratni. A' bankban könyv és szám vitetett a' letett summák felől, 's kiki tehete általa fizetést, 's fel is vehete pénzt másoktól, kik szinte tagjai valának a' banknak a' nélkül, hogy szükség volt volna a' pénzhez nyulni. Le- és felrovás által történt meg az egész. Egy illyen intézkedés hasznai igen tetemesek nagy kereskedő város kereskedőrendjére nézve. Mert 1) legnagyobb bátorságban van itt a' pénz, mivel egyesekre nézve igen csekély költséggel épithetni a' bank számára, tüzi veszélytől nem félhető épületet 's tarthatni őrizetet a' bank körül; 2) ha csak megmért és probált egyenlő nemü vert pénz vétetik fel a' bankba, bátorságban van mindenki, hogy könnyü vagy hamis pénz által nem fog károsittatni; a' számlálásnál soha sem kell hibától tartani; időben 's munkában nagy a' nyeresség; a' pénz nyugszik, 's következőleg nincs alávetve dörgölődésnek vagy más változásnak. Bátorságban van mindenki, hogy azt, a' mit áltveszen, mindég a' legtökéletesebb 's egészen egyenlő vert pénzben veszi által. Mert a' mennyi az ő lapján bevételként van neki irva, annyi az övé a' bankban készen álló pénzből. Az illyen bankpénz tökéletessége nem sokára azt szüli, hogy többet ér minden más hasonló nevü kelendő kész pénznél, 's agioja van még olly kelendő pénznél is, melly vele egyenlő pénzláb szerént van verve. Ha az illyen bank csupán azzal foglalatoskodik, hogy a' benne fekvő pénzsummák birtokosai számára, az általok kifizetendő vagy felveendő summák le- és felrovásáról könyvet 's számot vigyen, akkor csupa fizető vagy Girobank (l. e.). Ha ellenben nyugtatványokat vagy megesmerési bizonyitványokat ad ki a' belé fizetett summákról; ugy nem szükség azokkal, kik a' pénzt belé fizetik, aggodnia, hanem a' nyugtatványok birtokosai tekintetnek a' bankba letett pénz tulajdonosainak, 's az illyen nyugtatványok bancopénz gyanánt forognak, 's jusa van minden illyen nyugtatványbirtokosnak azon summát, mellyről a' nyugtatvány szól, a' bankból kivenni, vagy azzal akarkit kifizetni, ki azután szintolly just veszen tőle által. Nagyon világos, hogy ollyan bank, melly nyugtatványokat ad ki, sokkal több hasznot nyujt ollyannál, melly csupán számot viszen a' bankpénz tulajdonosai részére. Mert az utóbbiak magok kénytelenek a' bankhoz utasitni azt, a' kinek részére kivánják bankba letett pénzeiket iratni; a' bizonyitványok birtokosai ellenben akarkit is fizethetnek azokkal a' nélkül, hogy erről a' bankot tudósitnák, Ennél fogva a' biznnyitványok idegeneknek teendő fizesekre is használtathatnak, holott a' le- és felrovásra szorittatott bank csupán egy kereskedő hely lakosai által használtathatik közvetetlenül.

A' bancopénz még nagyobb tökéletességre emeltetett az által, hogy nem csupán vert pénzekkel, hanem finom ezüst bizonyos mennyiségével határoztatik meg értéke. Ezt a' tökélete séget a' hamburgi bank szerzé meg pénzének. Az ugyan is mindennek, a' ki belé egy kölni mark finom ezüstöt letesz, huszonhét mark 's tiz schilling bancot ir érte vagyonul. Mivel pedig egy bancotallér három markot, 's egy mark tizenhat bancoschillinget foglal magában, ez által szorosan meg van határozva, hány hollandi asse finom ezüst vagy bancotallér légyen minden bancomarkban vagy minden bancoschillingben; 's annyit ér a' hamburgi bancopénz minden valtozás nélkül. A' hamburgi bancomark tehát számlálási pénz, melly mindég tökéletesen egyenlő sulyát jelenti a' finom ezüstnek, 's ez által alkalmatos minden egyéb pénznemek mérésére; mert csak azt szükség megtudni, hány hollandi asse foglaltassék valamelly finom ezüst pénzben, 's azután mindjárt tudják, mennyit

érjen az hamburgi bancomarkban vagy schillingben. Igy tehát a' bancopénz állandó pénzt nyujt, melly minden egyéb pénzre változatlan mérték gyanánt használtathatik. Ezeknél fogva az illyen bank mindég csak ezüstben fogadja el a' fizetést, 's ha meg van határozva, hogy az ezüstnek bizonyos finomságunak kell lenni, azért még sem épen szükséges hogy minden belé fizetendő ezüst illyen finom legyen sőt kevesbbé finomat is elfogadhat, de mindég csak azon ezüst mértéke szerént számitva, melly az ő számitásaiban alap gyanánt szolgál; ugy hogy minden belé fizetendő ezüst azon finom ezüst mennyisége szerént becsültetik, melly a' bancopénz értékét elhatározza. Ha a' befizetett ezüst, melly a' befizetőnek bancopénzben iratik vagyonul a' bankban fekve marad, mindég megvan a' bankban a' bancopénz teljes summája ezüstben, a' mint ez a' könyvekben vagyonul van irva. De mivel ekként nagy mennyiségü ezüst egészen használatlan hever a' bank pinczéjében, minthogy a' bank könyveibe bejegyzett bancopénz a' számoknak egyik névről le-'s másra felrovása által kész pénz gyanánt szolgál, ezüstjét pedig senki sem kivánja a' bankból kivenni: azért a' bank tulajdonosai könnyen jöhetnek ollyan gondolatra, hogy a' heverő kész pénz egy részét más felé használják. Igy p. o. kölcsön adhatnák azt vagy vehetnének rajta valamit 'sat. Illy módon nyereséget huzhatna a' bank a' pinczéjében fekvő kész pénzből, vagy pénzt is szerezhetne másoknak olly formán, hogy nekik lapot nyitna könyveiben 's vagyonul irna bizonyos summát bancoban, mellynek értékét azok ezüstben le nem fizették, hanem csak jövendőben lefizetni igérték. Mind a' két esetben kevesebb kész ezüst lesz a' bank pinczéjében, mint a' mennyire a' könyvek mutatnak. Azonban a' haszonszerzés első módja még jobban megegyezne egy illy intézet természetével, mint az utolsó. Mert ha a' pénz csak rövid időre 's igen biztos helyre kölcsönöztetik ki és a' kiszabott időre ismét viszatér a' bankba, nincs ennek oka veszélytől tartani. Hanem hosszu időre, sokáig tartó válalkozásokra, vagy olly módon kölcsönözni pénzt, hogy az adós olly környülményekbe juthasson, mellyek bankiránti tartozását pontosan teljesitni gátolják, ellenkezik illyen bank rendülhetetlensége okfejeivel. E' volt oka, hogy illynemü bankok, mellyek a' statusnak nagy summákat kölcsönöztek, vagy kész pénzekkel kereskedési válalkozásokba bocsátkoztak, gyakran elvesztették hiteleket, mert ollyan helyzetbe jöttek vagy jöhettek, hogy nem voltak képesek az általok kiadatott bizonyitványokat beváltani, avagy azon pénzt, melly könyveikben a' bankrészeseknek vagyonul volt irva, ezüstben előmutatni, 's ha kivántatott, kész pénzzel kifizetni. — Illyen bank intézet Velenczében, Afrika körülhajózhatása felfedezése előtt Europa főkereskedése piáczán, állittatott; a' második Amsterdamban 1609 a' velenczeinek planuma szerént; a' harmadik Hamburgban 1619; a' negyedik Genuában 'sat. Ezen példák szerént még más városokban is állittattak fel illyen bankok. II Fridrik is állapitott egy illyent Berlinben 1865; melly azonban ezen kivül másra is volt rendelve. Ennek számára tulajdon névpénz alkatott, mellynek egysége bancofont nevet viselt, 's egy Fridrikarany negyed részét tevé, 35 Fridrikaranyat 31 karat 9 gran finomságban számitván egy mark finom aranyra. 131 1/4 kelendő porosz tallér 100 bancofontot volt teendő. Hanem ezon intézet mint girobank soha sem nyujtott nagy hasznot, sőt inkább majdnem egészen csak kölcsönöző bankká aljasodott. *Zs. G.*

Deputatusok kamarája l. Kamarák.

Dér, megfagyott harmat. (L. Harmat.)

Derékbeszéd (textus), olly része a' beszédnek, melly a' dolog velejét foglalja magában, l. Diplomatica.

Desarwin (Gábor Romanovits), szül. Kasanban 1743, a' megholt Keraskoff- és Orloffal, a' tragicus költővel, Muszkaország legjelesb poëtáji sorába tartozik. 1763 mint köz katona vett szolgálatot az ingeneurtestnél 's kijelelte magát a' harczmezőn, főkép 1774 a' párt-

ütő Pugatseff ellen. Már akkor fejlett költői talentuma. Katalin kormánya alatt 1800 kincstárnokságig emelkedék fel, 1802 igazságminister leve. De nem sokára bucsut vőn a' köz dologtól 's egészen a' Musáknak éle. Nevezetes „Odája az Istenhez" mellyet Czersky 1829 Wilnában latánra forditott. China császára chinai nyelvre forditattá 's arany betükkel selyemre nyomtatva, palotája egyik teremében felszegesztété. „A' vizesés" czimü költeménye is jeles. Egyéb költeményiben a' napkeleti képtisztelet dagállyá fajul. Némelly miveit angol forditásbau Bowring közlé „Muszka anthologiájában" 's Borg „Az Oroszok poëtai termékeiben" (Riga és Dorpat 1823). D. költeményei 1808 4 köt. jelentek meg. Irt statist. és topographiai munkákat is. Mh. Jul. 8, 1819 Swanka nevü mezei jószágán közel Nowgorodhoz.

Dervis (persa nyelven: szegény), Törökországban bizonyos rendtartások szerént élő papok. A' Muhammedanoknál azok, mik a' szerzetesek a' Keresztényeknél. Alkotójokról, Mavelaváról, Mavelavitáknak is neveztetnek. Kötelességeik: böjtölés, szokásaiknak szoros megtartása 's isteni szolgálat, honnan a' nép előtt mint szentek nagy tiszteletben vannak. Részszerént együtt laknak klastromaikban, résszerént egyenként élnek 's rendszerént közülök választatnak az Imanok (l. e.). Mindenütt, még a' nagyoknál is, szabad asztalok van. Az Indusok szerzetesei Fakir nevet viselnek. *L—ú.*

Desaix, franczia vezér, szül. 1768 a' Voyoux kastélyban Riomnál nemes familiából, 1784 a' Bretagne gyalogezeredbe állott szolgálatba mint alhadnagy. Dec. 1793 sokat tett a' hagenaui linea elfoglalására, mellybe először a' bal szárny — hol D. is benne volt — nyomult. 1794 az éjszaki seregben szolgált Pichegru alatt 's mindég kitetszőleg. A' Moreau alatt lévő rhenusi seregbe visszahivatván Nov. 1796 a' kehli hidsánczot vitézül oltalmazta. 1797 Bonaparteval Egyiptomba ment, az első győzedelmekben tetemes részt vett, a' honnan felső Egyiptom elfoglalására küldetett, hol Murat bey, megveretései mellett is, szüntelen háborgatta győzedelmesét. Bonaparte visszasietett Europába 's a' Törökökkel és Angolokkal El-Arisban kötött egyezésnél fogva, mellyet Desaix irt alá, ő is hajóra ülhetett 's haza jöhetett. Franczia országba lett megérkezésekor hallván, hogy Bonaparte mint első consul Olaszország visszafoglalására ment, hozzá sietett 's a' tartalékseregfővezérévé tétetett. A' franczia sereg harmadrésze csatán kivül állott, midőn Desaix osztályával Marengohoz (l. e.) megérkezett (Jun. 14 1800). Azonnal előnyomult ütközetrendben, de egy ágyugolyóbistól halálosan megsebesittetett. Teste Mailandban bebalsamoztatott 's a' Sz. Bernhardon élő szerzetesek vendégfogadójába vitetett, hol emlékezetére oszlop állittatott fel. Egy másik a' marengoi térségen ott, hol elesett, emeltetett emlékoszlopa 1814 az Austriaiaktól lerontatott. Desaix épen olly egyenes lelkü 's hasznát nem kereső, mint vitéz volt; a' honnan Cairo lakosaitól igazságos sultan névvel tiszteltetett meg. *L—ú.*

Desatir (intézmény), a' 15 ó-persa propheták, ide vévén Zoroaster egy könyvét is, állitólag felette régi, ujra felfedezett, 16 szent irásainak gyüjteménye. A' nyelv, mellyen irva van, jelenleg esmeretlen, 's a' zend- és pehluztól szintugy különbözik, mint az uj-persa nyelvtől. A' 15 propheták utolsója, Sasan, ki a' Sassanidák eleste korában éle, midőn az Arabok hatalmok alá hajták a' birodalmat, szóról szóra forditotta a' Desatirt 's commentariust irt hozzá. Miután ezen munka a' 17-ik századig az ó-persa, astro- és daemonologiával elegyitett vallástudománynak forrása volt, azután pedig csaknem másodfél századig feledékben rejtezett, Ispahanban egy tudós pars fedezte fel, 's fija, Molla Firuz, marquis Hastings ösztönzéséből 1820 adta ki; ezen kiadást Erskine angol forditása kisérte. De Erskine álnak hiszi e' gyüjteményt. Sylvestre de Sacy („*Journ. des Savans*" 1821 Febr.) azt tartja, hogy

a' Desatir a' hegira egy negyedik századjabeli parsnak koholmánya, ki szándékból találta fel e' nyelvet, hogy gyüjteményére, melly hagyomásokat 's észtele mysteriumokat foglal magában, hitelességet ruházzon. Hammer Jósef ellenben, mint nyilvános lapok állitják, tagadja a' Desatir álságát. Minden esetre érdekesnek kell lennie, a' Desatirból megesmerni a' napkeletiek egy régi vallásrendszerét, mellyben a' pandaemonismus és metempsychosis mellett, a' csillagimadás, astrologia, theurgia, amuletek minden anyagjai, valamint a' Hinduk vallásának, névszerént a' bramani kastatanitásnak elemei 's keresztény vallásnak is sok elemei együtt találkoznak. De a' Zendavesta 's a' parsok magismusára való viszonylatnak semmi nyoma nem fedeztetett fel e' gyüjteményben. *bb.*

Desault (Péter Jósef), szül. Febr. 6. 1744 Magny Vernaisben. Elejénte papnak szánva, mathesissel és bölcselkedéssel foglalatoskodott, később a' sebészséget kedvelte meg 's a' beforti hadi kórház tanitványa lett, hol a' tanitás hijányait lángesze és szorgalma pótolta ki. 1764 Parisban Petit Antalt hallgatta 's már 1766 elöször az anatomiából azután ezzel együtt a' sebészségből és operatiók tudományából is leczkéket adott, mi által a' sebészi anatomiát tökéletesitette. — Támadt irigyeit számos közhasznu találmányaival hallgattatta el. 1782 a' Charité kórházban első sebész, 1788 ugyan az lett a' Hotel-Dieuben, 's tulajdonkép ebben mutatta ki magát. Hivatalához annyira vonzódott, hogy a' kórházban, a' mire nem kötelezteték, szokott vala hálni. Legtöbb idejét a' clinicumra forditotta, a' hol nem csak Francziaországból, hanem a' szomszéd tartományokból is számos tanitványai voltak. Nevéről a' sebészségben számos felfedezések és javitások neveztettek el 's már a' válkulcstörés bekötése, a' Hawkins váltóján (Gorgoret) tett javitás, a' nyulszáj, a' czombtörések bekötése és más találmányok is halhatatlanitják azt. Az operatiókban bátorsága és egyszerüsége által jelelte ki magát, melly sajátság annyira tulajdonja volt, hogy a' hol másokat követett is, eredetit látszott tenni. Éltében egy értekezése látott világot: „*De calculo vesicae eoque extrahendo praevia sectione ope instrumenti Hawkensiani emendati.*" 1791-ben kezdette ki adni a' „*Journal de Chirurgie*"-t. Megholt Jun. 1. 1795. Holta után Bichat szedte öszve és adta ki munkájit: „*Oeuvres chirurgicales*" (Paris 1799—1801 3 kötet. 8.) *Dr. P.*

Descartes (René, vagy Renatus Cartesius), öngondolkodó 's a' philosophia reformatora; rajta kezdik nem gyéren az uj philosophiát, 's ő egyetlen szorosan-rendszeres philosophusok a' Francziáknak. Szül. 1590 Touraine la Haye nevü helyében, mh. Stockholmban 1650. Már a' la-flechei Jesuitaoskolában, hol philologiát, mathesist és astronomiát tanula, mutatkozék éles esze. Miután sokat olvasott vala a' nélkül, hogy bizonyos resultatumokhoz jutott volna, esmeretei és tapasztalati bővitése végett utazni ment. Születés és vonzalom hadi pályára tökélék. Rochelle ostromakor mint volontier hadakozott és Hollandban Móricz herczeg alatt. Később Németországba méne 's bajor szolgálatot vőn. De viszonyai czéljához nem közelbiték. 1621 elhagyá a' katonaságot. Különbféle utazásai után Hollandban irá munkáji nagyobb részét (1629—49), sok tanitványt hódita részére, 's több tudós vitákba keveredett főkép theologusokkal. Hires rendszere tömött ugyan különösségekkel, de mivel öngondolkodás szelleme leng az egészben, másokban is tetemesen ébresztette ezen szellemet. A' philosophia szellemének századokra uj irányt ada és számos követőkre talála, főkép Franczia-, Angol- és Németországban. Ezen szorosan-dogmaticus rendszerben kétségtől ment a' bizonyossághoz, mellyet egyedül világos gondolkodásban lele. Ebből tőn csak következést a' gondolkodó lény létére rendszerének főtétele szerént: Gondolkodom, tehát vagyok (*Cogito, ergo sum*). Ezen uj rationalismust, ellentételben az Angolok empirismusa- és aristotelesi-

scholastica philosophiával, mellyet élénken viva, felette éles elmével képzé ki 's a' szorosan-rendszeres (*mathemat.*) methodust nagy ésszel alkalmaztatta reá. De általa terjedt el az ujak között ama' bal itélet is, hogy a' philosophia lénye és bizonyossága definitiőkből, demonstratiókból 's azoknak oskolaszerénti rendeletéből áll. A' gondolkodó lény vagy a' lélek a' testektől, mellyek lényét kiterjedés teszi, létalaposan különbözik egyszerüsége, anyagtalansága (*immaterialitas*), miből halhatatlansága is következik, és szabadsága által, melly a' lelket azért illeti, mivel szabadnak gondolja magát. De a' lélek nem gondol mindent világosan, sokban kétség alá van vetve 's ennyiben tökéletlen és véges lény. Ezen öntökéletlenség legtökéletesb lény ideajára vezérel, mellynek tökélyéhez a' lét (*existentia*) is tartozik. (Itt tehát az Isten létének ugy nevezett ontologiai megmutatásával másképp éle, mint előtte Canterburyi Anselm — innen neveztetik Cartesi megmutatásnak). Az absolute tökéletes lény ideáját, mellyet emberrel született (*innata*) ideának tarta, tévé rendszere vezérpontjául 's ebből származtatá az igazságnak minden egyéb esmeretét. Vizsgálati azonban a' theoretica philosophia, a' logica és metaphysica határinál tovább nem is terjedének, mellyek nem különböztettek meg szorosan. A' metaphysica legfőbb problemájának az állományságot (*substantialitas*) és okságot (*causalitas*) tartá. Szerzett némelly érdemeket a' physiologiai és psychologiai anthropologia körében is. Nagyobbakat a' mathesis- és physicaéban. Pontosabban meghatározá mások felfedezéseit és vizsgálatit 's helyt ada a' rendszerben nekiek. A' magasb geometriát, mellyre az analysist szerencsésen alkalmaztatta, az opticát, dioptricát és mechanicát rendkivül megbővitette, methodusokat egyszerübbé tette, mik előkészületek valának Leibnitz nagy találmányira; tőn saját számoló éles esze is nemi felfedezéseket ezen tudományok körében. A' cosmophysicában kevesb sikerrel munkálkodott. Itt az égi örvények (*himmlische Wirbel*) hypothesisét vagy aetheri tért betöltő anyagok iszonyu folyamait állitá fel, honnan a' planeták forgását származtatá. Az astronomiában nagy terjesztője vala Kopernik rendszerének. Munkáji többször kijöttek egyenként és öszveleg (p. o. Amst. 1692 9 köt.). 1828 Cousin adta ki minden munkájit („*Oeuvres complétes*") 9 köt. Parisban. Életét Baille és Tepelius irták. Vö. Buhle „*Geschichte der neuern Philosophie*" 's Gaillard, Thomas és Mercier dicsbeszédjeit; Leibnitz D-ről szoló leveleit; Heidenreich „*Originalideen*" 1 rész. D. függetlenséget szerete 's még is elméne Stockholmba Krisztinához 1649, ki társul ohajtá magához és oktatóul. Ott hala meg 4 hóval elérkezte után. Tetemeit 1666 Parisba vivék 's ujra eltakariták St. Geneviéve du Mont templomában. D. nem vala házas, de a' szerelmet esmeré. Francisca nevü leánya 5-dik évében hunyt el karjai közt, 's az atya megvallá, hogy nagyobb fájdalmat soha nem érzett.

Descendentes, l. Lemenő linea.

Descensio, l. Nyugvás.

Desericius (József Innocentius), szül. Nyitrán 1702. Serdülő korában a' kegyes oskolák szerzetébe lépett, későbben foganattal tanitott istentudományt a' nagy-győri nevendékpapoknál; szerzetének több oktató intézeteit igazgatta; Romába küldetett az egész szerzet főkormányozója mellé segédül; onnan XIV. Benedek pápa parancsára követ fővel meglátogatta a' havas-alföldi vajda, Maurocordato Constantin, udverát; végre nyugalomba tétetvén, Váczon lakozék halálaig, melly 1765 történt. Romában tartózkodván, felhányta az ott lévő könyvtáraknak, főképen a' vaticaninak, kincseit, 's azokból bő szert gyüjtött a' magyar nemzet származásának világositására, a' mellyet váczi nyugalmában rendbe szedett és közre bocsátott eme' főmunkájában: „*De initiis et majoribus Hungarorum*" melly Budán és Pesten jött ki 1748—60, V. dar. fol. Ehhez járul „*Historia episcopatus, dioecesis et civitatis Va-*

ciensis, una cum rebus synchronis" 1763 fol. Prayval folytatott történetesmereti vetélkedéséről l. Cetto (Benedek). *Fábri Pál.*

Deserre (Hercule), gróf, franczia statusminister 's 1822 olta követ vala a' nápolyi udvarnál, jeles észtehetségü 's tüzes kormányfi és szónok, szül. Metzben 1774, Lotharingia egy nemes familiájából. 1791 kivándorlott 's herczeg Condé seregében több táborozásban vett részt. Utóbb szabadságot nyert Francziaországba visszatérni, 's ügyvédségre mivelte ki magát. Bonaparte a' metzi feljebbviteli törvényszékhez főügyvédnek nevezé ki, azután pedig előlülővé a' hamburgi feljebbviteli törvényszékhez, hol becsületessége, mérséklése 's munkássága által köz tiszteletet nyert. 1813 elhagyá Hamburgot kevessel annak bezáratása előtt. 1814 XVIII. Lajos által a' colmari feljebbviteli törvényszék első előlülőjének nevezteték ki. A' 100 nap alatt Gentben a' királynál tartózkodott. Azután pedig a' felső rajnai departement választá követének az 1815-ki kamarába; itt azon ereje által, mellyel az ultraroyalista többség ellen vivott, a' ministerium előtt szintugy esmeretessé tevé magát, valamint a' nemzet bizodalmát megnyeré. 1816-tól fogva 1818-ig a' kamara előlülőségét méltósággal 's részrehajlatlanul viselé, 's tagja volt egyszersmind a' statustanácsnak a' törvényhozás osztályában. 1818 Decemb. nagypecsétőrnek 's igazságszolgáltatás ministerének nevezé ki a' király. E' hivatalában Decazes rendszeréhez zárakozék; 1819 leginkább a' három sajtótörvényjavalat védelmezésében mutatta ki magát, mellyek Maj. 17 's 26 és Jun. 9 az eddigi censura helyébe léptek. A' választási törvény megváltoztatásának is hathatósan szegült ellene. Mart. 23. 1819 tartott beszédjében hevesen vádolta az ultrapártot, mint okát a' déli részeken 1815 elkövetett gonosztettek büntetlenül maradásának. De a' liberalisok azon heves kivánsagát, hogy a' királygyilkosok mind visszahivassanak, hires „Jamais" -jával igazitá vissza (Maj. 17. 1819). Utóbb elvált a' doctrinariusoktól, kiknek okfejei az ővéi is voltak, 's Decazest segitette, midőn az Febr. 1820 az 1317-ki választási törvényt megváltoztatni javalá. Midőn erre a' kilépett első minister javalta 3 törvény felett a' parlamenti küzdésben a' pártok igen elkeseredtek, tökéletessé tevé a' mérsékelt jobb oldal 's a' ministerium győzedelmét Jun. 9. 1820 az uj választási törvényhez javalt változtatás elfogadása által. A' minist. igy az 1820-ki választási törvény főeszközlőjé lőn, nagy szolgálatokat tett a' royalistáknak, de a' liberalisok egészen ellenségei lettek. Jutalmul grófi rangra emelé a' király 's fijának 20,000 fr. esztendei jövedelmü majoratust adott. Deserrenek magának semmi jószága sem volt, familiája pedig számos. Midőn az 1820 és 1821 uj választások által a' következamarába nagy számu ultraroyalisták léptek, hatalmas oppositio állott fel a' ministerium ellen. Ezen ellenkezők szónokjai, Corbières 's Villèle, magok iparkodtak a' ministeriumba lépni 's kieszközlék végre befolyások által Dec. 14 a' ministerium megváltoztatását, melly után Deserre, Pasquier, Latour-Maubourg, Simeon, Portal és Roy kiléptek a' ministeriumból; Deserre helyébe Peyronnet ur lőn pecsétőr 's ministere az igazságszolgáltatásnak. Ugy mondják, maga Deserre is tett valamit az utóbbinak kineveztetésére. Most nem állt az oppositióhoz, noha az uj ministerium azon törvényjavalatjának, melly a' juryt a' sajtócsinok megitélésére nézve el akará törleni, ellene volt 's e' végre (Febr. 1822) a' következamarában barátja Froc de la Boulaye által kinyilatkoztatá, hogy soha sem volt ugy meggyőződve az esküdtek törvényszéke haszna felől, mint most. Azonban még is elérte czélját a' ministerium. Gyakori betegsége akadályozá gróf Deserret a' tanácskozásokban személyesen részt venni. — Maj. 1822 követségi helyére Nápolyba ment, hol 1824-ki Jul. 21-kén holt meg. (L. életirását a' „*Zeitgenossen*" XIX. füzetében). *Zs. G.*

Deséze (Raimund, gróf), XVI. Lajos védje a' nemzeti convent sorompóji előtt, szül. Bordeauxban, hol atyja hires parlamentügyész volt, 1750 régi nemzetségből. Ügyvéd hajlandóságból lett 's szokatlan talentumokat fejte ki. Marquise d' Anglure védelme esmertette meg minister Vergennes-el, a' ki Parisba vonzotta. Szilárd alapokon alla már hire, midőn XVI. Lajos ügyét rá bizták, miután a' király védjei, Malesherbes és Tronchet, előre lehetetlennek láták annak magok által leendő bevégeztetését. A' sajátképi védirás elkészitésére csak 4 egész éje maradt; napjai az acták vizsgálása 's társaival volt szólalkozása közben teltek el. D. mind e' mellett remek védirást ada, 's csak az a' gáncs éri, hogy benne igen kitünteti a' csupa ügyvédet 's a' kormányfi magasb álláspontjához nem emelkedik fel. Dec. 26. 1792 tartá védbeszédjét a' sorompók előtt. Későbben gyanuba esett 's elfogták, csak Thermidor 9-ike adta vissza szabadságát. A' Bourbonok visszatértekor bő tisztelet lőn jutalma, és a' cessatioudvar előlülőjévé 's a' kir. rendek nagykincstárnokjává nevezteték. 1815 Gentbe követte az udvart, mellynek visszajöttekor gróf, Francziaország paire 's Ducis helyett az academia tagja lett. Megholt Parisban Maj. 2. 1828.

Desfontaines (Péter Ferencz Guyot, abbé), szül. Rouenben 1685, megholt Parisban 1745, azon franczia literatorok egyike, kik Voltaire-el tollharczba keveredtek. Ámbár Voltaire elmés gunyaival sokat részére hóditott, bizonyos még is, hogy Desfontainesnek gyakran igaza volt. Criticáját kevessé keménynek ugyan, de helytelennek nevezni nem lehet. Voltaire főkép „*Dictionnaire néologique*" (6. kiad. Amst. és Lipcse 1750) czimü munkája ellen kelt ki, mellynek czélja az volt, hogy a' 17-ik század tudós férjfijaitól szerzett franczia nyelv tisztasága fen maradjon, 's e' tekintetben a' nevezett munka sok jót foglal magában. *Sz—i.*

Deshouliers (Antonia született Du Ligier de Lagarde) Parisban élt 1634—94. Szép alak 's könnyü, nyájas versezetekre jeles tehetség diszesiték, melly utóbbit Hainault vezérlete alatt még inkább kimivele. Értett latánul, olaszul, spanyolul; később éveiben, huzamos betegségtől sanyargatva, foganattal tanula philosophiát. Voltaire itélete szerént legtöbb figyelemre méltó a' franczia költönék között. Több tudós társaság vevé fel tagjaul, 's az elmés, kellemes asszony, kinek vig kedve csak ritkán borult el szelid andalgássá, éke volt az akkori miveltebb köröknek. Nem tudni, mi okból, a' Spanyolok 1658 fogságba veték Brüsselben, de férje, katonatiszt, kimenté. Munkáji, leányaéival együtt (ez, Antonia Theresia, mh. 1718, szinte de nem olly szép sikerrel üzé a' költészséget) legteljesebben 1753 jöttek ki Parisban (2 köt. 12-r.) és Brüsselben (1740. 2 köt.) igy „*Oeuvres de Madame et Madamoiselle Deshoulières*" Tartalmok: 1) Idyllek, mellyek a' franczia idyllek jobbjai közé számlálhatók. Legszebb közöttök „A' báránykák" (*Les moutons*), melly azonban csaknem szóról szóra Cotel v. Coutel Antonia (mh. 1580) régibb költeményéből vétetett. 2) Odák csekély becsüek. 3) „Genserich" szomoru játék; ez sem szerencsés. 4) Poëtai levelek. 5) Madrigalok, epigrammok 's más apróbb költemények, mellyekből sok igaz és elmés észrevétel a' Francziáknál köz mondássá vált. II. Fridrik egy, kevessé esmert gyüjteménykét ada ki mme D. és Chaulieu költeményeiből igy: „*Choix des meilleures de Madame Deshoulières et de l' Abbé de Chaulieu*" Berlin 1777.

Desmologia (syndesmologia, szalagtanitmány), azon része a' anatomiának, melly a' csontok, izmok, belrészek kötőjit (szálait) nevek, fekvések, öszvekötésmódjok és hasznok szerént adja elő. Némelly bontszolók a' kötőket saját szakaszban, — mások pedig azon részekkel, mellyekhez kötve vannak, együtt irják le. *Dr. P.*

Desmoulins (Benoit Camille), szül. 1762, Guiseb. Aisne depart. Ügyvéd 's egy volt az elsők közül, kik a' franczia revolu-

tio elején tüzes buzgóságok által magokat kimutatták. Külseje nemtelen volt, arcza szine fekete, tekintete visszataszitó. A' revolutio elején hajdani tanulótársához, Robespierrehez, csatolta magát. Azon éjjeli öszvejövetelekből, mellyeket akkor Mousseauxban az orleansi herczeggel tartott, azt következtethetni, hogy elejénte csak ezen herczeg ügyviselője volt. A' palais royalt választá polgári apostolságának közönséges néző helyévé. Ott lehetett őt látni szüntelen számos szónokoktól körülvéve, kik vele együtt a' Bastille bevételére készitgették a' népet. Ezen első diadalma után a' nép szellemét igyekezett felhevitni majd beszédjei, majd pedig irásai által, 's a' lámpás főügyvédjének neveztété magát. Utóbb egyike volt a' cordelierek clubbja alkotójának, ezolta legszorosban kapcsolá magát Dantonhoz 's állhatatosan meg is maradt mellette. XVI. Lajos Varennesbe szökte után, egyike volt a' marsmezei gyülés szerkeztetőjinek. Az 1792 Jun. 20-kai lázadás alatt, melly a' monarchia megbuktatásának kezdete volt, 's Aug. 10-én kiváltképen kimutatá magát. Ezen időtájban Dantonnak, az igazságszolgáltatás ministerének, titoknokja lőn 's vele együtt készité a' septemberi jeleneteket. Mint parisi követ a' nemzeti conventnél védte Dec. 16 az orleansi herczeget; Jan. 16. 1793 XVI. Lajos halálára szavazott. A' 22 (Girondisták) megbukására is sokat hatott. Dantonhoz szitása volt vesztének oka. Robespierre a' jólléti küldöttség elölülője, nagy lépésekkel közelitett a' tyrannsághoz: Danton, a' cordelierek vezéreitől segittetvén, ellen akart állni ezen kiküldöttségnek, 's Camille elkezdé a' megtámadást a' „Le vieu cordelier" czimü journalban, mellyben magát a' rémitő rendszer ellen nyilatkoztatá ki, 's még e' szavat kegyelem (clémence) is kimondá. Erre-St. Just javalására, kit Camille hasonlokép kicsufolt journalában, Maj. 31. 1794 éjjel elfogatott mindazokkal együtt, kiket részeseinek tartottak; Jun. 4. a' revelutio törvényszéke elejébe állittatott és halálra itéltetett: „mivel a' revelutio rendszerét meggyalázta 's a' monarchiát visszaállittani törekedett." 5-kén nem kis bajjal vitetett ki a' vesztő helyre; teljes erejéből vonakodott a' talyigára fellépni. Felesége, kit ő imádott, 's a' kitől gyengéden szerettetett, egy szép, bátor 's lelkes asszony, osztozni kivánt sorsában. Ezt Robespierre férje halála után 10 nap mulva szinte a' vesztő helyre vezetteté. A' derék asszony bámulatra méltó nyugalmat mutatott pere alatt 's nagyobb állhatatossággal holt meg, mint férje. *Zs. G.*

Desnoyers (Auguste Boucher), rézmetző, az intézet tagja, a' bécsi és genfi academia tiszteletbeli tagja, 1828 olta báró, szül. 1779 Parisban, hol atyja XVI. Lajos szolgálatjában vártiszt vala. Elébb historiafestőnek készüle 's Romában tanulá mivészetét, hol vizfestékben több festményeket lemásola. Ezután a' rézmetszéshez voná hajlandósága, miben Tardieu vala tanitója. Hirét első nagyobb próbatétele 1805, *La Vierge, dite la belle jardiaière*, Rafaël után, — egy év alatt lőn kész — alapitá meg. Legjelesb mivei ezenkivül Napoleon arczképe koronázási öltözetben, Gerard festése után, mellyért 50,000 francot kapa a' császártól; egy Belisar szinte Gerard, a' *Vierge aux rochers* Leonardo da Vinci, a' *Madonna da Foligno* Rafaël és *Madonna del pesce* szintezen mivész után. D. Felette sebesen dolgoz, lapjaihoz maga készíti a' rajzokat. Előadása egyszerü nemes, 's az anyag választásában szerencsés; árnyék- és világai ragyogó hatásuvá teszik metszéseit. *I.*

Despotia, a' mai szólásmód szerént az az országlásforma, mellynél fogva egyes ember akaratja legfőbb törvény gyanánt szolgál valamelly nemzetnek (korlátlan egyedüluralkodás), szorosabb értelemben véve pedig azon neme az egyedüluralkodásnak, melly tul lépik a' status-hatalom természet-tüzte határain — avagy erőszak uralkodás. Az igazságos országló megvallja, hogy a' status nem ő érette van, 's hogy ő az öszveség hatalmát az öszveség javára forditni tartozik, a' despota ellenben csupa eszközül használja azt önkényes czéljainak elérésére. —

Maga a' szó a' görög nyelven eredetiképen nem jelentett egyebet urnál, ellentételben a' szolgával; utóbb tiszteleti czimmé vált, mellyet a' görög császárok fijaikra 's vejeikre ruháztak, midőn reájok valamelly tartomány igazgatását bizták. Ugy tartják, az Angelus melléknevü III-Elek hozá be legelsőben e' méltóságot a' 12 század vége felé, 's legelső rangra emelé a' császári után. Igy volt moreai, serviai 's t. e. despota. A' moldvai és oláhországi fejedelmek czime (Hospodar) ennek maradványa. *Zs. G.*

Dessalines, l. Haiti.

Dessau (Anhalt), egy az anhalti három herczegségek körül, melly az 1603 történt utolsó osztozáskor János Györgynek jutott. (L. Anhalt). Hozá számlálván a' zerbsti birtokoknak 1793 örökség szerént reászálott részét, 17 nsz. mf. fekszik 56,000 lak. Jövedelme 510,000 f. tétetik. Ezeken kivül bir a' herczeg prussiai felsőség alatt 26 nsz. mf. 66,000 lak. (kik 8 vár. 4 mvár. 's 940 fal. laknak) 's 200,000 f. jövedelemmel. Katonasága 600 főből áll. Az uralkodó herczegi nevével 1807 olta él. Mostani herczege Leopold Fridrik (szül. 1 Oct. 1794), a' ki 1817 követte nagyatyját, (Leopold Fridrik Ferenczet). Lakvárosának, Dessaunak, a' Muldanál, 9400 lak. 's szép mulató erdeji 'sat. vannak, l. mf-re fekszik töle Wörlitz *L—ü.*

Dessert, l. Csemege.

Dessolles (János Jósef Ágoston, marquis), Francziaország vezérhadnagya 's paire, statusminister 'sat. egy gascogney hires nemes familiából származik. Szül. Auchban a' gersi departementban Jul. 3. 1767 's gondosan neveltetett. A' revolutio kiütésekor a' szabadakaratuak zászlója alá állt, 1792 a' nyugoti pyrenaei seregnél mint kapitány szolgált, segédje lőn general Reyniernek 's felvétetek a' generalstabba. 1896 az olasz seregnél generalsegéddé 's bataillonvezérré tétetett Bonaparte alatt 's 1797 a' Leobenben köttetett előleges békelevelet megvivé Parisba. Erre brigadás generalnak neveztetvén ki, Veltlinben Sta Mariánál megveré az Austriaikat, azután (1799 Apr.) osztályos general lőn 's feje a' generalstabnak Scherer alatt az olasz seregnél, hol Moreau becsülését 's barátságát szerzé meg magának. Jeles vitézség által különböztete meg magát D. barátjával, Gouvion-St-Cyrrel, együtt a' novii ütközetben. Midőn Moreau 1800 tavasszal a' rajnai sereg vezére lőn, a' vitéz Dessollest kivánta 's meg is nyerte generalstabja kormányzójának. Ezen hires táborozás 's a' hohenlindeni ütközet veté meg alapját Dessolles katonai hirének, kinek tudósitásai még most is remekeknek tartatnak. 1805 Mortier elmente után ideiglen vezérelte a' sereget Hannoverában, hol mérséklett 's önhasznát nem vadászó viselete köz tiszteletet gerjeszte iránta. Bernadotte elérkezte után Parisba ment, hol Moreau perében Macdonald- és Lecourbe-al együtt hevesen védte barátja ártatlanságát. Nem sokára ezután Auch melletti jószágára vonult. A' császár 1808 Spanyolországban biza reá egy vezérlést, mellyet szintolly vitézséggel, mint emberiséggel viselt. 1810-től fogva 1812 ismét mint privat ember élt Francziaországban, mivel nézetei nem egyeztek meg a' császár terveivel. Még is kinevezte Bonaparte 1812 az alkirály seregénél generalstab fejének; azonban Smolensk bevétele után, mivel az Oroszország belsejébe menetelt ellenzette, elbocsáttatását kérte, hogy egészségét helyre állíthassa, 's Parisba ment, hol Talleyrand-al öszveköttetésben volt. Mart. 31. 1814 az ideigleni országlás a' parisi nemzeti őrsereg vezérlését bizta reá. Akkor valamint Talleyrand, ugy ő is, Napoleon lemondásának egyik feltétele, Maria Ludovica országlása, ellen 's a' Bourbonok visszaállitása mellett nyilatkoztatá ki magát Sándor császár előtt Apr. 6. éjjel. Nem sokára azután a' Seine departement hadi kormányzójává 's a' király testvére alatt állt francziaországi nemzeti őrsereg generalstabjának fejévé neveztetett. XVIII. Lajos pair és statusministerségre emelé. A' 100 nap

alatt mint privat ember jószágán élt. Jul. 7. 1815 ismét belépett a' kamarába mint pair 's XVIII. Lajos a' titkos tanács tagjává nevezé. De mivel az ultrák visszatorló rendszerét helyben nem hagyta 's a' pairkamarában a' szerkezeti okfejek követése mellett szólt, kénytelennek látá magát 1815 eszt. a' parisi nemzeti őrsereg vezérléséről lemondani, melly erre herczeg Reggiónak adatott. Most felváltva jószágain vagy Parisban élt, hol a' pairkamara biztosságaiban igen munkás volt, 's az ujonczszedési törvényt kiváltképen támogatta. Dec. 29. 1818 a' Decazes alkotta ministeriumban a' külső ügyek igazgatása bizaték rá 's előlülője lőn a' ministeriumnak, mi által Richelieu helyébe lépett. Egyszersmind marquisvá is tette a' király. Mint minister hive maradván a' szerkezeti rendszernek, hevesen ellene szegült az 1817-diki választási törvény megváltoztatásának, 's ez is volt oka, hogy Nov. 17. 1819 hasonló gondolkozásu társaival, St-Cyr- és Louis-val, gróf Decazes (l. e.) ministeriumából kiállt. Felváltója báró Pasquier volt. Dessolest akkor állhatatossága miatt csak le ministre honnête homme nak nevezte a' nép. A' király is, ki őt 1814 a' becsületrend nagykeresztesévé, 1818 Sz. Lajos 's 1820 a' Sz. Lélek rendje commandeurévé nevezte ki, megtartá statusministernek 's mint titkos tanácsa tagját gyakran megkérdezé véleménye iránt. Azonban 1822 ezen helyeit is elveszté, részént Majusban a' követek választásánál kimondott gondolkozása következésében, részént mivel az oppositióval tartott. A' pairkamara tanácskozásaiban több alkalommal szavazott Talleyrand-al. Egyenesség, constitutionalis állhatatosság és egyenesszivüség jelelte ki ezen kormányfit. Mh. Parisb. Nov. 2. 1828. (Vö „*Zeitgenossen*" XIX. füz.) *Zs. G.*

Destillálni, l. Lepárolni.

Destouches (Philippe Néricault), a' franczia legjobb játszi költők egyike szül. Toursban 1680 's Parisban neveltetéket. Előbb volontier volt a' gyalogságnál, de lemonda e' szolgálatról 's marquis Puisieux, ki Schweizban követ vala, szeretetét megnyervén, ehhez vette magát. Schweizban kifejlék szinköltői talentuma, 's több játékot ira, mellyeket tapssal fogadtak. Diplomaticai esmeretei kegyébe juttaták a' kormányzónak, ki őt 1717 abbé Duboisval Angliába küldte, hogy ezt dolgaiban segélje. Dubois visszatértekor D. Londonban maradt 's megházasult. Dolgait olly jelesen vitte, hogy a' kormányzó eléglete olly bizonyságait igérte nekie, mellyeken majd bámul Francziaország; de ezen fejdelemmel D. reményei is elhunytanak. Melun mellett fekvő fort-oiseaui jószágára vonula tehát, földmivelés, philosophia és Musák közt elfeledni a' sors makacsságát. Card. Fleury Petervárba követül akarta küldeni, de nem fogadta el ezen ajánlást. Mh. 1754 's egy fija maradt, ki XV. Lajos parancsára apja munkájinak kiadását eszközlötte. Molière és Reynard után D-t tartják a' franczia játszi költők közt legjobbnak, 's „*Le glorieux*" és „*Le philosophe marié*" czimü játékai főmivek a' franczia szinen. Mivel azonban a' moralisnak alárendelte a' comicus hatást, mivei inkább tartozók azon korcsneméhez a' szinjátékoknak, mellyek az ugy nevezett siránkozó szinjátékot késziték előre. Képessége legfinomabb characterrajz-, könnyü lelemés-, kedves elmésség-, csin- 's élénk és illendő dialogban mutatkozik. Számos epigrammáji gyengék. Mivei fényes kiadásban 1750 jelentek meg Parisban, 4 köt. 4-rét. *bb.*

Destutt de Tracy (Antoine Louis Claude), gróf, franczia bölcselk. iró, a' revolutio kilobbantakor oberster volt a' gyalogságnál 's a' bourbonnoisi nemesség részéről követ a' generalstatusoknál. A' liberalis ideák nagy barátjának mutatkozék. Lafayettenek kisérője vala, midőn ez Aug. 10. 1792 Francziaországot elhagyá, 's vele együtt fogva volt 1795. Bonaparte uralkodásának egész ideje alatt senator volt, noha épen nem tartozék hizelkedői sorába. 1814 pairré nevezte XVIII. Lajos, 's mivel Napoleontól a' cent jours alatt hivatalt nem nyere,

megmaradt ezen méltóságban. A' nemzeti intézetnek alkottatása olta tagja volt 's 1814 ülést nyere a' negyvenek academiájában. A' legjelesb franczia philos. irók egyikének tartatik. Munkáji: „*Commentaire sur l' esprit des loix de Montesquieu*"; „*Elémens d' idéologie*" (legelőször Paris 1801—4) olaszra és spanyolra is van forditva; „*Traité d' économie politique*" (az elébbinek 4 dik része 1923). *bb.*

Detachement, csapat, külön csapat, egy nagyobb vagy kisebb sokaságu katonaság, melly külön vezér alatt ideiglen egy nagyobb seregtől elválasztatik. Detachirozott mivek, az erősség azon külmivei, mellyek 200 vagy több lépésnyire a' glacis-n tul fekszenek, 's valamelly uralkodó magasság vagy egyéb nevezetes pont megtartására szolgálnak. (L. Külmivek.) *Th.*

Detail, rész, egyes részei az egésznek, kisebb környületei a' dolognak, történetek 'st., müszava lett az életnek és mivészetnek. Detail, detailleur a' kereskedésben (kis kereskedő) ellenében áll az *en gros* (nagy kereskedésnek). Detail a' mivészetben (költés és képirásban) a' részek és részecskék 's azoknak kisebb vagy nagyobb pontosságu ábrázolása. A' képiró, például, ha kezet fest kisebb vagy nagyobb hüséggel 's pontossággal adhatja a' kéz külön részeit, u. m. az izeket, körmöket, redőket, gödörkéket, hajszálakat, bőrlyukakat 'sat. 's itt épen az a' fontos kérdés támad, mennyire lehet és kell e' detailba (aprózatba) ereszkednie, a' nélkül hogy az egész szépsége és harmoniája csonkuljon? A' temészethü v. mivigázság mint mivészeti elv baráti nem hiszik, hogy ebben a' helyesen tul lehetne menni, 's az illyen aprózott kivitelben Denner felülmul minden mást. Ellenben az undulisták (ettől unda: hullám). A' képirók között pél. ollyanok, kik Hogarth ama' principiumát, hogy minden szépség a' hullámforma vonalon alapul, tolják elő, midőn miveiken a' correct rajz és gondos kivitel hijánya gáncsoltatik, igen örömest 's mintegy igazlatul hozzák fel, hogy a' régibb mivészek is keveset gondolak a' detaillal. Néha, ez igaz; de helyén és többször a' régiek nagyobb mivészséggel 's több izléssel dolgózák ki a' detailt, mint akarmellyik az ujabb képmivészek közül. Általjában szabásul lehet venni, hogy a' mivész az igazban és hüben mindenkor a' szép tetszeményt vegye mértékül; miben ismét ugy boldogulhat, ha olly szelid távolban festendi tárgyait, mellyben azok a' szemlélet tisztasága 's illő világossága mellet és egészben felvehetők. Ez a' költésre és képző mivészetekre egyiránt illik. Ki a' részecskéket v. detailt egészen mellőzi, az könnyen száraz, hideg, teljetlen mivet fog alkotni; ki pedig a' detailba igen is beereszkedik 's minden legkisebbet nagy goddal 's külön szorgalommal kihimez, az szétömlik, eltéved 's nehezen fog jó öszves hatásra szert tenni, mert nem lesz mivében az az együttség, Ensemble (l. e.), melly a' detaillal ellenben áll. *—t—*

Determinismus, a' metaphysicában és moralban azon vélekedés, melly szerént mindeu, a' mi történik, következőleg minden emberi cselekedet szükségképen meghatározó okoktól függ. Egészen kizárja tehát az erkölcsi szabadságot. A' ki ezen nézetnek hódol, deterministának, 's ki a' határzó okok öszvefüggését sorsra —*fatum*— vezeti vissza, fatalistának mondatik.

Detmolt, l. Lippe.

Deucalion, Hellen atyja 's a' Hellenek' törzsöke, Prometheus és Pandora fija, Asiából Görögországba gyarmatot vezete 's Lycoreában telepedett le a' Parnassus hegyén, honnét utóbb Thessaliába beütött 's a' Pelasgusokat kihajtotta. Itt állotta ki a' híres vizözönt (a' deucalioni vizözön a 16 században K. e.), mellyet Peneus folyója támasztott 's a' mese igy beszél: Midőn Jupiter eltökélette magában, az emberi nemet romlottságáért viz által kiirtani, 's az eső szörnyü vizáradásokat okozott, Deucalion feleségével, Pyrrhával, a' Parnassus tetején talált menedéket. Az ár elapadtával megkérdezték Themis oracu-

lumát, hogyan népesitsék meg ismét a' földet. Ez azt felelte, hanyják anyjok csontjait magok megé. Ezen homályos mondást ugy fejtek meg, hogy anyjok a' föld, annak csontjai pedig a' kövek. Ugy cselekedtek tehát, a' mint az oraculum parancsolta, 's a' Deucalion vetette kövekből férjfiak, a' Pyrrha vetettékből pedig asszonyok lettek. Egyébiránt különféleképp beszélik kürnyülményeit. Nagy ezeknek hasonlósága azokkal, miket a' szent könyvek Noéról emlitnek. *K. L.*

Deutsch, l. Német.

Dévai Bíró (Mátyás), azon tanítók között, kik a' mohácsi veszedelem után az evangelium szerénti tudományt terjeszték a' magyar földön, legnagyobb hirt szerzett magának, ugy hogy némellyektől magyar Luthernek neveztetnék. Született Erdélyben Hunyad vármegyében és, valamint Luther, egy darabig szerzetes vala; de miféle szerzethez tartozott és mellyik monostorban lakozott legyen, nem tudatik, valamint az sem, mi okból és mikor hagyta el monostorát és szülő földjét. Annyi bizonyos, hogy már 1529 a' wittembergi tanulók lajstromában találtatik neve. Wittembergből, a' hol magánál Luthernél volt szálása 's asztala, 1530 Kassára hivatott egyházi tanítónak 's itt laktában Luther tudományát előmenetellel terjeszté Kassa vidékén. E' miatt elvádolta őt I Ferdinandnál Szegedi Gergely, Sz. Ferencz szerzetese 's a' Sorbonna által nevezett istentudománydoctora. Ferdinand parancsára 1531 az egri püspök, Szalaházi Tamás, elfogatta Dévait Pekri Lajos huszárai által és felvitette Bécsbe, a' hol bezaratván, Faber János bécsi püspöktől kérdőre vonatott, a' ki 27 czikkelyt adott elejébe, mint megannyi eretnekségeket, a' mellyeket ő Kassán tanitott volna, 's ezek iránt kinyilatkoztatasását kivánta. D. némelly czikkelyeket, mint költött vádakat, visszavetett; a' többit sz. irásbeli mondásokkal támogatta. De jóllehet őt a' püspök állitásairól való lemondásra nem birhatta, szabadon bocsáttatott még is a' király rendeléséből. Bécsből Budára ment, a' hol akkor I János király udvara vala, de itt tanitása miatt ismét fogságra vettetett a' király parancsára. Történetből egy vasverő vala fogolytársa, kit a' király a' miatt vettetett vala tömlöczbe, minthogy hibásan vasalta kedvelt paripája körmét és megsántitotta ez által a' lovat. A' vasverőre ez vala kimondva, hogy ha meggyogyul a' ló lába, szabadon bocsáttatik, különben életével lakol. Ezt a' halálra szánt embert az evangelium vigasztalásaival támogatá D. 's buzgó 's háládatos követőt nyert benne. Mert minekutána a' megrontott ló tökéletes felépültével szabadon bocsáttatott volna, megnyerte közbenjárása által az örvendő királytól, hogy tanitóját és vigasztalóját is szabadulással örvendeztetné meg. Ezután egy darabig még Budán mulata D. és tudománya terjesztésében munkálódék szóval és irással. Minekutána pedig János király N. Váradra tette által udvarát, ő is elhagyta Budát és Sárvárra ment Nádasdi Tamáshoz, a' ki nem csak maga bevette tőle Luther tudományát, hanem annak terjesztését is megengedte, sőt előmozditotta Vas vármegyében, a' mellynek akkor főispánya vala. Minthogy pedig ujra kikelt vala D. ellen Szegedi Gergely „*Rudimenta salutis*" czimü irásában, két rendbeli munkát dolgozott amaz Sárváron, „*Confutatio apologiae cujusdam Gregorii Zegediensis, ordinis S. Francisci, super quadam sententia Matthiae Dévai editiae, per eundem Dévai, Hungarum*" és *Apologia quarumdam propositionum summam doctrinae christianae continentium, contra indoctas censuras indocti Franciscani Gregorii Zegediensis*". Amazt Bebek Imre gyulafejérvári, ezt Bácsi Ferencz szepesi prépostnak és János király titoknokjának ajánlotta, a' kik mind a' ketten bevették vala tőle Luther tudományát, midőn Budán tartózkodnék, A' Bebeknek szóló ajánló level neveztesen 1535 költ Sárváron 's e' szavakkal végződik: *Vale in Christo, una cum consorte, pro qua, verbo Dei eruditus, omnem haereditatem paternam malusti amittere, quam more quorumdam per vagos concubitus volutari.*" E'

munkák kinyomatása végett Németországba távozott D. 's Nürnbergben, a' hol megbetegedése miatt egy darabig mulatott, Vitus Theodorus öszszönözésére irásba foglalta Faber Jánossal tartott szólalkozását, illy czim alatt: „*Articuli, in quibus Mathias Dévai, Ungarus, Viennae a Reverendo patre Joanne Fabro damnatus est, non eo prorsus ordine, quo examinatus est, sed quem memoriae beneficio tenere potuit, conscripti.*" Mind a' három munkát azután együtt kiadtá Vitus Theodorus 1537, melly könyv megvan a' debreczeni collegium könyvtárában. Meglátogatta az uttal d. Luthert és Melanchthont, a' kitől igen csinos levelet hozott vissza Nádasdinak. Mi módon történt, hogy D. az urvacsora feletti hitszabásban utóbb Zvingli értelméhez állott, a' mi kitetszik Luther Mártonnak 1544 költ és ez eperjesi és szomszéd egyházi tanitókhoz intézett válaszából emezeknek vádoló levelére: azt nem tudni; valamint azt sem, hol tartózkodott ezentul, mit mivelt, mikor, hol és mi módon végezte életét. Fentartja emlékezetét amaz istenes ének, melly a' magyar ref. felekezet énekkönyvében, a' dicséretek között, a' 270 szám alatt találtatik eme' kezdő szavakkal: „Minden embernek illik ezt megtudni." Ez a' keresztény hit summáját magában foglaló ének t. i. D. Mátyás munkája; kitetszik ez a' versek kezdő betüjiből mellyek öszverakva ezt a' mondást teszik. „Mathias Dévai f. (fecit)." *Fábri Pál.*

Dévalvatio, valamelly vert pénznek finom tartalma becsére való leszálitása 's ennek kijelentése az igazi országos pénz szerént Megesik ugyan is sokszor, hogy olly pénz veretik, mellynek neve nagyobb finom tartalomra mutat, mint a' mennyi valóban megvan benne, 's melly tehát valamelly ország hasonló nevü, de nagyobb finom-tartalmu pénzével igen könnyen juthat egyenlő értékre, mi által a' vidék népsége kárt szenved, a' csekélyebb értékü pénzért szintannyit adván, mint a' nagyobb értéküért. Ennél fogva kötelessége az országlásnak, a' forgásban lévő különbféle pénznemek belső finom tartalmát megvizsgáltatni 's tudtára adatni a' népnek, mennyi finom-tartalom legyen illyes pénzekben az esmeretes igazi országos pénzekkel öszvehasonlitva, 's igy kiszabni az értéket, mellyben illyen pénzeket veszteség nélkül elvehetni. Ez a' devalvatio főképen olly idegen pénzeknél szükséges, mellyek az országbeli pénzekkel egy nevet viselnek, finom tartalmokra nézve pedig ezeknél még is rosszabbak, 's mellyek egyenlő nevek miatt, kivált határhelyeken egyenlő értékre is könnyen emelkedhetnek 's becsuszhatnak a' kelendő pénzek közé. Azonban vannak ollyan pénzek is, mellyek ugyan nem viselnek egyenlő nevet az országbeliekkel, még is — Isten tudja micsoda környülmények által — egyenlő értékre emelkedtek ezekkel. Hogy ezeknek igazi finom tartalmáról is szükség a' közönséget felvilágositni, 's értékeket az országbeli pénzeké szerént meghatározni, nem szenved kétséget. A' devalvatio által egyszersmind az is elhatároztatik törvényesen, ha el kell e a' leszálitott értékü pénzeket fogadni az országban mindenütt, 's micsoda értékben. *Zs. G.*

Dévén, Posony várm. mezőváros 229 ház. 1521 l. a' Duna és Morva öszvefolyásánál, Posony városától 1 órány. magas kősziklán ülő várával, mellyről Moson vármegyének nagy részét lehet látni. Gróf Pálffy nemzetsége birja. I. Ferdinand uralkodása alatt itt holt meg Bátori István nádor. Most kir. harminczad van benne. *I.—ú.*

Devise, 1) Választott mondás, melly jelképre viszonylik. (L. Jelkép.) Ezen devisek a' jelképektől vették eredeteket, mellyekhez több értelmesség okából felirások rekesztettek, 's két részből állanak: jelképi alakból és választott mondásból. 2) Allegóriai jegyek magyarázó aláirassal vagy nélküle. 3) Az épitésben ékesités, melly egyszersmind emblema. 4) A' kereskedők és bankászok nyelvén bizonyos váltólevelek nemét jeleli. 5) Jelképi alakocskák, mellyekbe választott mondást czédulára irva teszen a' czukrász.

Devolutio, valamelly jus vagy jószágnak másra szállása, főkép pedig 1) azon, Németország némelly vidékein fenálló jus, mellynél fogva egyik házastárs halála után mind a' két házastárs vagyonja gyermekeik számára foglaltatik el, csupán a' haszonvétel hagyatván meg az életben maradt házastársnál; 2.) az a' jus, melly szerént a' megürült (kivált egyházi) hivatalokra való kinevezést illető pártfogási jus, elmellőzés vagy elmulasztás miatt, bizonyos idő mulva elvesztetik a' jelen esetre nézve, 's a' felsőbb kormányszékre (püspökre, fejdelemre, vagy ennek consistoriumára) megy által. — Devolutivumoknak azon törvényes óvó szerek neveztetnek, mellyek által valamelly törvényszék előtt forgott ügy az alsó birótól felsőbb biró elejébe vitetik. *Zs. G.*

Devonshire, 1.) Georgine Cavendish, hczgné, szépség-'s költői talentumáról hires, honfiui barátnéja Fox szónoknak, szül. Londonban 1746, a' Sz. Gotthardon való áltmenetelt éneklé meg (francz. Delilletől Paris 1802). mh. Mart. 30. 1806. — 2) Ersébet, szül. Hervey, hczgné, 1815 olta Romában éle, hol Mart. 30. 1814 eszt. hala meg. Mindennemü kellem birtokában magához tuda hóditani minden kebelt. Fontos kormányfiak bizodalmát nyeré meg, 's honjának sok jót tőn, mig házi bal esetek Italiába menni indíták. Itt jeles férjfiak főkép mivészek körében éle. Őszveköttetésben álla card. Consalvi-, Canova-, Camuccini-, Thorwaldsen-'s másokkal. A' forumon felfedeté Phocas oszlopát 's Virgil miveit Caro Annibale fordításában rezekkel, Roma legjelesb mivészinek rajzai után, adta ki. Ezen 150 példányi kiadást europai uralkodók, nevezeteseb könyvtárak- és barátjainak osztá ki a' herczegné. Ezen terv szerént adta ki Horatius 5-ik satyráját. Dantéval is ezt akará tenni, midőn a' halál elérte.

De Wette, l. Wette.

Dey, az éjszakafrikai köztársaságokban, Algirban, Tunisban és Tripolisban, legfőbb kormányzó, kit a' főbb hadi kormányszékek gyülése választ. A' dey határtalan hatalommal uralkodik. Tunisban bey nevet visel. *L—ú.*

Dézma, ezen latán szóból származik decima. Értődnek pedig ezen nevezet alatt mind a' tized, mind a' kilenczed, mellyeket némelly termésekből 's állatnemek szaporodásaiból, sőt régenten Sz. László III. t. k. 13 fejezete szerént a' rabszolgákból is venni szoktak azok, kiket az törvényesen illet vagy illetett. A' mi a' tizedet illeti, keletét már az ó testamentomi rendelésekből származtatják, 's a' főbb egyházi személyeknek ahhoz való jusát az egyházi törvények is eléggé védik. De ha valljon a' magyar hazában a' legrégibb időkben is az egyházi személyeket és pedig általjában minden adó alá tartozó földekből illette e a' tized? azon kételkedni csak annyiban is lehet, mivel a' tizedek mint tudjuk, még mind e' mai napig is, szinte a' szerént, mint régenten a' malmok, halászatok 'sat. jus regáléknak vagy is királyi hasznoknak neveztetnek, sőt Erdélyben maig is azoknak lenni tartatnak; de különben Sz. István királynak 1001-iki oklevele is azt mutatja, hogy a' Somogy vármegyei dézma csak akkor adatott legelőször birtokába a' pannonhalmi monostornak, a' honnan méltán ugy lehet vélekedni, hogy a' várakhoz tartozó földekből vagy is a' vármegyékből bejövő tized a' legrégibb időkben egyenesen a' fejedelmeket illette. Nem soká maradott azonban hazánkban a' tized a' magyar királyok sajátja, mivel már Sz. István király II. t. k. 52-ik fejezete is arra mutat, hogy akkoriban a' tizedszedést az emlitett király már a' főpapoknak 's egyháziaknak számára rendelte; mind ezáltal nem kell azt gondolni, mintha azon törvényczikkely értelme általjában minden termesztményekre 's földekre nézve kiterjesztetett volna, mivel több ellenokok szólanak ellene; nevezetesen II. András arany bullájának 5-ik és ugyan azon király 1231 törvény könyvének 12-ik, nem különben az

1292 t. k. 37-ik czimei azt bizonyitják, hogy a' serviens nemesek örökös jószágaiban a' tized dolga a' vármegyék főispányainak hatalma alá rendeltetett, ugyan csak azon emlitett 1231 t. k. 29-ik czikkelyének értelme szerént a' tized helyett rendelt huszad egyenesen a' királyt illette. Továbbá az emlitett arany bulla 29-ik és a' mondott 1231 t. k. 34-ik czikkelyei altal a' cseberrel való dézmálás egyenesen a' király számára rendeltetett, sőt még az 1291 t. k. 26 és 27-ik czikkelyeik sem rendelik a' nemesektől és a' Szászoktól szedendő tizedet világosan a' főpapok részére; mind ezeknek következésében tehát ugy vélekedhetni, hogy az arpádi házból való királyok alatt az egyházi személyeket a' tized egyedül tulajdon jószágaikból illette, a' mint hogy I. Lajos t. k. 6-ik czime is ezt látszik bizonyitani; későbben azonban az egyházi személyeknek ezen jusa más jószágokra nézve is kiterjesztetett, a' mint ez Ulászló VI t. k. első czikkelyéből is eléggé világos. Különben a' tizedre nézve megjegyzésre méltók még ezek hogy: 1-ör Jóllehet Sz. László II. t. k. 40-ik fejezete szerént a' tized a' maga valóságában megvétetni rendeltetett, mindazáltal több későbbi törvények, 's nevezetesen az 1291 26-ik 's más törvényczikkelyek szerént a' tized régenten kész pénzzel is váltatott meg. 2-or Jóllehet régenten a' tized, ugy szólván, mindenfélébül megvétetett, mindazáltal későbben Mátyás V-ik t. k. 1-ső és Ulászló III-ik t. k. 51 és 54 czikkelyeik szerént a' tizedelés csak neminemü termesztményekre s' állatnemekre határoztatott, mellyek közül utóbb az urbarium behozatala alkalmával a' tenkelynek 's kecskéknek tizedelése is kivétetett. 3-or Régibb törvényeink, 's nevezetesen az 1291 26-ik törvényczikkely szerént régenten a' serviens nemesek is tizedet tartoztak adni, de Albert király törvénykönyvének 28-ik czikkelye által az alól a' nemesek birtokaikra nézve felmentettek, 's ezen felmentetésekben Ulászló király által is megerősittettek. Végre 4-er Az 1552 3-ik az 1555 5-ik 's több más törvényczikkelyek szerént is a' tized régenten a' banderiumtartásra, utóbb pedig a' várak fentartására volt rendeltetve. Mi a' kilenczedet illeti, melly földes urak sajátja volt régenten is, I. Lajos t. k. 6-ik czikkelyéből az tetszik ki, hogy az leginkább ezen király alatt jött keletbe, és valamint az ezen emlitett czikkely utólsó §-ból ugy az 1559 24-ik törvényczikkelynek értelméből is az tetszik ki, hogy valamint a' tized, ugy a' kilenczed is, szinte a' katona- vagy is banderiumtartásra volt rendeltetve. *Perger János.*

Dhawalagari, l. Himalaya.

Diaconus, l. Egyházi személyek.

Diadal, egyike a' hajdani Roma legnagyobb innepléseinek 's legfőbb jutalma a' győző hadvezérnek. Kétféle volt, nagy és kis diadal. A' tanácsnak kellett mindeniket rendelni a' nép megegyezésével; és törvény szerént nagy diadal csak dictatornak, consulnak vagy praetornak engedtetett, ki mint fővezér (*suis auspiciis*) törvényes háboruban valamelly külső ellenséget, de szabad nemzetet, meggyőzött 's belőle a' csatamezőn legalább 5000 embert elemésztett. A' hadvezéri törvény (*lex porcia triumphalis*) szerént köteleztetett seregével együtt Roma előtt (*ad urbem*) megjelenni 's kérését a' Bellona templomában öszvegyült tanács elejébe terjeszteni, melly ha tanács- és népvégzés által megadatott, az inneplés igy ment végbe. Először a' diadaltartó fényesen öltözve 's kezében borostyánágat hordozva, öszvehitta a' népet 's katonáji közt pénzt, érdemjeleket, karkötőket, dárdákat és koszorukat osztogatott. Azután elejébe ment az egész tanács, ő pedig négy fejér ló vonta, aranyozott szekeren, bibortunicába (*tun. palmata*) és himzett togába (*toga picta*) öltözve, borostyánnal koszoruzva, kezében sasos elefántcsontbotot tartva a' Campus Martiusr l Roma innepien ékesitett utszájin keresztül ment a' capitoliumba. A' menetelt dalosok és hangászok nyiták meg, következtek utánok az áldozatra kiszemelt 's

szépen ékesitett marhák, ezek után vitték a' martalékot 's az elfoglalt tartományok és városok képeit, ezekre következtek a' fogoly fejedelmek vagy hadvezérek lánczon. Most jött a' győző, kisérve örömöt harsogtató rokonjaitól, barátjaitól 's innepien öltözött számos polgároktól. Végre a' győzedelmes sereg, gyalog és lovon, borostyánnal koszoruzva 's nyert érdemjeleivel diszeskedve, sokszorozván az „*Jo triumphe*" örömkiáltást, és különbféle öröm- és gunyénekeket dalolván. Egy régi valóban érzékenyitő szokás szerént a' diadaltartó fővezér hata megett rabszolga ment, ki drága kövekkel rakott aranykoszorut tartott 's ismételve ezen fontos szavakat kiáltá: „Nézz vissza 's gondold meg, hogy ember vagy". — A' Capitoliumban isteneinek a' győző nyilván hálát adott győzedelméért, leölette az áldozatra szánt marhákat és Jupiternek a' koronát 's martalékja egy részét feláldozta. Azután rendszerént nagy vendégséget adott, és estve az öszvegyült néptől fáklyákkal és örömkiáltás közt kisértetett haza. Nem csuda, hogy diadalt érdemelni minden romai polgár törekedett 's legnagyobb megtiszteltetésnek tartá, ha arra méltónak itéltetett. A' ki tengeren győzött, hajós diadalt (*triumph. navalis*) tartott, mint először Duilius a' Carthagoiakon vett győzedelméért. A' diadalttartottak (*viri triumphales*) egyéb megkülönböztetésben is részesültek, p. o. első helyeken ültek 'sat. — Az „ovatio"nak (hihetőleg „*ovis*" juh szótól, mert ennél ez áldoztatott) nevezett kisebb diadalnál gyalog vagy lovon ment Romába a' hadvezér toga praetextába öltözve 's myrtussal koszoruzva. Ezen kevesbbé innepi és fényes diadal akkor engedtetett, ha a' győzedelem nem volt olly tetemes, melly ama' legfőbb tiszteltetést érdemelné. — Augustus olta keves diadalt tartottak, és csak magok a' császárok; egyéb hadvezérek diadali jeleket nyertek. *B. L.*

Diadali iv, Romában 's birtoka egyéb részeiben hadvezérek 's császárok tiszteletére emelt kapu, ha háboruból győzedelmesen tértek vissza és diadallal mentek a' városba (Dio XLIX. 15; LI. 29; LIV. 8), elejénte egyszerüen téglából vagy szegett kőből félkörformára épitve — honnan Cicero (Verr. I, 7, II. 63) „fornices"nek nevezi — azután sokszor márványból 's a' hős tetteit ábrázoló emelt mivü jelképekkel és feliratokkal ékesitve. Már a' köztársaság idejében voltak illy tiszteletkapuk; de főkép a' császárok alatt épültek a' rajtok látható pompával. A' diadali ivek nagy, pompás, felülről félkörrel zárt kapuhoz hasonlitnak. Csak az ugy nevezett aranymivesek ive Romában van négyszegü nyilással, felülről laposan befedve. Némellyeken csak egy nyilás van, mint a' Titusén; másokon két egyenlő, egymás mellett; a' legnagyobbakon és pompásabbakon egy nagy mindenik oldalról egyenlő kisebbtől környékezett, mint a' Septimius Severusén és Constantinusén. A' nyilás fogja el magasságok nagyobb részét 's felette mindenkor bábfal (attica) emelkedik. Ékesitéseik oszlopokból, emelt mivekből 's szobrokból állanak. Bábfalaikon mindég lovagszobrok vagy négy lovas szekerek és diadali jelek voltak. Még láthatni némelly résznyire már öszveromlott diadali iveket Romában, mint a' Titusét, hires a' rajta előforduló 's a' Zsidók meggyőzését ábrázoló jeles emelt müről a' Septimius Severusét, Gallienusét, Constantinusét, Dolabelláét, melly consulok ivének is neveztetik. Nézd ezekről: J. P. „*Bellori Veteres arcus August. triumphis insignes*" kiadta Rubeis. Rom. 1590. egész rétb. 52. rézmetsz. Ezeken kivül sok olasz városok mutatnak szép maradékokat, mint Benevent, Capua, Ancona, Rimini, Ravenna, Verona, Fano, Poła Istriában és Susa Piemontban; még Francziaországban is láthatni, mint Orangesb., Carpentrasb., Arlesb., Nismesb., Reimsb. 's másutt. *B. L.*

Diadali jelek (τροπαια), elfoglalt fegyverekből öszverakott győzedelmi emlékek, tágasb értelemben mindenféle győzedelmi jelek. A' hajdan népei illy jeleket rendszerént a' győzedelem helyén állitottak. A' Görögöknél már hajdan szokás volt az ellenségtől elvett fegyvereket

és martalékot olajfára mint a' béke jelképére vagy a' Zevsnek szentelt tölgyfára aggatni ugy, hogy egész fegyveres embert ábrázoljanak. A' legközelebb álló fa ágait többnyire levagdalták 's a' meghagyottakra paisokat, kardokat, dárdákat 'sat. aggattak, tetejét sisakkal fedtékbe 's tövéhez panczélt támasztottak. Ezt hitták tropaeumnak a' görög τροπη „futás" szóról mivel az ellenség megfutamodott. Ha élő fa a' csatahelyen nem volt, szálfát ástak el 's erre aggaták a' diadali jeleket; de kőből nem készitének diadali jelt, mert a' Görög nem akará fentartani az ellenségeskedés jelét 's ezért a' diadali jelt meg sem ujitá. (Plutarch. „*Quaest. Rom*" 36.). Csak későbben emeltek diadali jeleket érczből, márványból sőt aranyból is, mellyek pénzeiken gyakran előforduló tárgyakká lettek. A' meggyőzött tartományok vagy városok jelképeit szomorkodó helyezetben néha alól az émlék-derekához álliták, az egészt pedig felirással ékesiték, melly a' kivivott csatát röviden megemlité. Ezt oltárokra is tették. Néha a' győzedelmet örökitő felüliras egy felfüggesztett pais hordozá. Diadalkor szokás volt a' diadali jeleket a' hadvezér előtt vinni. — Az épitő mivészség ezek utánzására különbféle czifraságokat rak fából és kőből az épületekre, kivált a' diadali ivekre. *B. L.*

Diadem, különbféle anyagokból szőtt homlokkötő, mellyet, mint némellyek mondják, Bacchus talált fel, hogy a' főfájást, a' rézegség következéseit, enyhitse (inkább azért viselte, mivel keletről, Indiából, jött), 's melly később a' királyok különböztető ékessége lett. Az egyiptomi istensségek és királyok homlokkötőjét a' szent kigyó symboluma jelezé. Persiában a' királyi tiarát övezte 's fejérkék szinü volt. A' bacchusi diadem, melly antik ábrázlatokon, főkép a' Bacchuséin, gyakorta látható 's credemnonnak is neveztetett, a' homlokot 's halantékokat körülvevő, széles öszvegöngyölt kötőből álla, hátul megkötve, lelógó végekkel. Kigöngyölve valódi fályolt képze 's ezért gyakran calyptrának is mondták a' Görögök. Később Bacchuson 's a' kiséretében lévő személyeken kivül, egyébb istensegéknek is adtak diademet, ezekről a' királyokra szált. A' legrégibb időkben igen keskeny volt. Nagy Sándor vevé fel a' persa királyok széles diademjét, mellynek végei a' válakra lógtak le, utánjai megtarták a' királyi méltóság ezen jelét. Pénzeken királynékat is látni diademmel, mellyhez fátyol van csatolva. Az első romai császárok nem viselték ezen ékességet, hogy a' népnek félre ne tessenek. Nagy Constantin vevé fel először 's még ekesbbé tette. Azolta egyes vagy kettős gyöngy sor vagy drága kő ékesité, mi által a' török csalmához lett hasonlóvá. A' módi egy asszonyi hasonló fejékességet nevez igy.

Diaeta, l. Országgyülés.

Diaeta (életrend), azon rend, melly szerént az ember egymis (individualis) valójához képest egy részről a' tápszereket olly irányban veszi magához, cselekedetit ugy intézi, hogy általok a' test illendőleg tápláltassék, az egészség fentartassék és az elvesztett vizsszaszereztessék: más részről a' külső ártalmas befolyásokat kerüli ki. Az életrend körébe tartoznak tehát az étek- és italon kivül az álom és ébrenlétel, a' mozgás és nyugvás, a' levegő és mind azon dolgok, mellyekkel az ember érintésbe jő. Az életrend, az embert egyenként tekintve, annyiféle lehet, hányféle ez, minek okát az éghajlat, a' testalkotmány, kor, nem, foglalatosság, szokás' 's t. e' f. különféleségében találhatni fen — Egészséges ember (fájdalom!) az életrendre nem igen ügyel, inkább a' a' beteg, ki ezen állapotjában az orvostól vár utasitást. Az életrendet mindenik orvcs oskolája szelleméhez képest rendeli el, p. o. a' Brownianus örömest ingerlő tápszerekkel tömné betegét, a' homoeopath ellenben minden gyógyszeres testet (az étek izeit) eltilt; az okoskodó (rationalis) orvos a' betegség alapjákoz módositja azt, igy általjában a' lobos (gyaladásos) és ingerlékeny betegségeknél elvon minden tüzelő és

ingerlő tápszert: ellenben a' valódi gyengeségben helyben hagyja azt; különösen pedig arra tekint, nehogy a' szok tt életrend az adott gyógyszer munkálódását hátráltassa, semmivé, — avagy épen kártékonnyá tegye. — Diaetetica, azon tudomány, melly az életrend törvényeit tanitja. *Dr. Pólya.*

Diagnosis, a' mathesisben a' nagyságok miségeiről szóló tanitmány. — Az orvostudományban (kóresmeret), a' betegség létalapos megkülönböztető jeleinek esmerése. Diagnostica azon mesterség, melly által a' külsejekre nézve hasonló betegségek egymástól megkülönböztetnek. L. Wichmann: „*Ideen zur Diagnostik*" (Hannov. 1828) és Schmalz: „*Versuch einer medicinisch-chirurgischen Diagnostik in Tabellen*"(Dresda és Leipzig 1825.)

Diagonalis, azon linea, melly az egyenes vonalu háromnál több oldalu figurákban két nem egymás mellet lévő szegletet köt öszve. Ezen linea annyi háromszegekre osztja az egész felületet, hány az oldalak száma, kettő hiján. Igy lehet a' trigonometriai mérésekben az egyik álláspontból az egész tájék felületét igen szorosan felvetni. De épen az illyen diagonalisok által előállott háromszegek segitségével lehet akarmi felültetnek egyirányi közepét is (*centrum staticum*) kikeresni. *N. I.*

Diagramma, a' külső tárgyaknak levétele, leirása, rajza abrosza. — A' muzsikai nyelv igy nevezi 1) a' hanglajtorját, 2) azon öt lineát, mellyekbe a' kották iratnak (a' linearendszer); 3) a' partiturát is. — A' Gnosticusoknál a' kettős háromszeg, mellyre az istennek valamelly mysticus neve volt irva 's a' melly amuletumul szolgált.

Dialectica. a' logicának vagy gondolkozástudománynak régibb neve (e' szótól διαλεγεσθαι beszélni), mivel a' gondolkozás a' beszéd által adja ki magát, és ezen használatjában vétetik először vizsgálat 's törvények alá, valamint hogy a' lélek általján fogva is a' különösről megy által a' közönségesre. A' logica tehát (l.e.) ezen nevezetnél fogva hajdan a' beszélésnek, disputalásnak mestersége volt. Plato a' dialectica alatt a' speculativ gondolkozás methodusát és az érzék-feletti tárgyak tudományát is értette. Kant philosophiájában megkülönböztetik a' logicai, a' transscendentalis és a' természeti dialectica. Az első alatt értetik a' látszat (*Schein*) logicája, azaz, a' logicai látszat felfedezéséről 's eltávoztatásáról és az igazság criteriumairól szóló tudomány; a' második alatt transscendentalis itéletek látszatját felfedő tudomány; a' harmadik alatt bizonyos vonzódás a' kötelesség sanyaru törvényei ellen bölcselkedni, 's azokat, mint csak lehet, a' magunk hajlandóságaihoz szabni. Hegel szerént a' dialectica a' logicai munkásságnak egyik momentuma, t. i. az értelem elvont meghatározásinak félbeszakasztások és által- 's továbbmenetel az ellenesre, arra, a' mi magának a' tárgynak tulajdonja. Egyszersmind értetik a' dialecticuson a' dialecticának valamelly tanitója vagy ollyan, ki logicai disputálás mesterségének birtokában van, és az által elámit másokat; dialecticai pedig az, a' mi ezen mestersége vitetik (p. o. dialecticai mesterségek) kivált a' mi mesterséges okoskodásokkal ámit, egy szóval, a' mi az ezzel való visszaélésre tartozik. *A. B. S.*

Dialectus, beszédmód, mint ugyan azon nyelvet különbféle vidékeken beszélik. A' nyelv beszédmódjainak különbözése részént a' hangejtésben, részént bizonyos saját szavakban, fordulatokban és kifejezésekben áll. Igy esmerni meg a' Németeknél a' Sászot, Svábot, Bajort, a' Magyaroknál a' Duna vagy Tisza mellékit, Göcseit, Palóczot, Székelyt hangejtésekből 's szólásmodjokból. (Vö. „A' magyar nyelv dialectusairól" Irta Horváth Ádám. Jutalon feleletek I köt. Pesten 1821) A' játékszinen, hol könyvből tanult tiszta nyelven kell szólni, a' szinjátszó születése vagy nevekedése helyét eláruló szóejtés hiba; ellenben valamelly beszédmódon önkényesen szólni nagy tökély a' szinjátszóban

és declamatorban, mert vannak kivált vigjátéki, szerepek, mellyek hatása főkép a' beszédmodon épül, p. o. Zsidószerepek 'sat. a' német nyelv bécsi, berlini, nürnbergi beszéd módjában. Vannak költemények szántszandékkal valamelly dialectusban készitve, tehát a' declamatornak is is abban kell előadnia. Hasonlókép jőnek elő helybeli furcsaságok Bécs mellékjátákszinein többnyire bécsi beszédmódban irva, mellyek szóbeli előadás nélkül comicai erejek nagyobb részét elvesztenék. Hol illy költemények vagy szerepek beszédmódja nem honi, ott a' szóló azt illőleg mérsékelje, azaz: a' közönséges nyelvhez annyira alkalmaztassa, hogy hallgatóji megérthessék. *B. L.*

Dialogus, 1) beszélgetés, azaz: több személyek váltógatott beszélése, 2) beszélgető forma vagy költött beszélgetés. A' régi kivált görög philosophusok szerették ezen formát, tudományos tárgyakról tett nyomozásaikat ezen közlötték 's az ellenkező véleményeket mintegy megszemélyesitve nagy mivészséggel adtak elő, p. o. Plato az ő philosoph. dialogusaiban, mellyek, ugy szólván, philosoph. dramák. Az ugy nevezett socratesi dialogus olly módon van kérdésekre és feleletekre osztva, hogy a' kérdések épen azon képzetek felélesztésére birják a' kérdezettet, mellyeket a' kérdő benne gerjeszteni akart. Ezen dialogus szerencsés folytatására a' kérdőnek általjában az emberi természetet, főkép pedig és különösen a' kérdezettét kell esmernie. Már ma a' dialogus inkább csak az élő szóbeli oktatásban fordul elő, a' philosophiai pedig szokásainkhoz 's tudományaink állapotjához nem látszik illeni. Egyébiránt a' philosophiai dialogusról nagyobb vagy kisebb mértékben mind az értetik, mi a' költöttről mondatik, különösen ügyelvén a' philosophiai előadás czéljára, az igazságnak képzetek által való kifejtésére. A' Németek közt Rotterdami Erasmus, későbben, Lessing, Mendelsohn, Engel, Herder, Jakobi, Schelling, Solger mivelték ezen formát. A' comic. és satyr. dialogusban Wieland a' gunyolódó Lucianust nagy szerencsével utánazta. Az Olaszok közt Petrarca („*De vera sapientia*") Macchiavelli, Gelli, Algarotti és Gozzi jelesek, a' Francziaknál Sarasin és Malebranche után Fénélon; Fontenelle és St. Mard Lucianust utánazták. Berkeley és Hurd Angolok Platót követték, Harris Cicerót. — Nálunk e' forma mind eddig nem igen talált mivelőket. — Ha a' beszélgetés tettre elevenit, akkor dramai, 's benne a' gondolatfolyamat sebes mozgása 's a' kimenetel türhetetlen várása uralkodik. Könnyü belatni, mint vetemedék a' mivészség némelly tárgyak illyetén előadására. Ekkor valóságos beszélgetés törvényeihez van kötve. Magában világos, hogy itt nem a' köz élet beszélgetését (hanemha ez készakarva utánaztatik), hanem a' miveltebbét értjük, következőleg hogy a' kifejezés értelmességét, hibátlánságát, tisztaságát általjában előretesszük. Hasonlóan álig szükséges emliteni, hogy a' kifejezések ne legyenek keresettek, 's öszvekapcsásaik mesterkéltek, mivel mindennek a' szempillantatban származottnak kell látszania, bátor a' müdialogus kétség kivül tisztább 's pontosabb lesz mint a' köz-életbeli. Tárgyát (az igazságokat, érzelmeket, tetteket) a' költői dialogus aestheticai formában tartozik előadni, azaz: egyes részeit kellemetesen elrendelni 's szép egésszé olvasztani. Az igazságok lassánként fejtessenek ki 's első zsengéjektől fogva szinte felvilágosodásokig nyomoztassanak, a' tettek már csirájikból feseljenek, az eltökélés lassanként tenyésszék és nevekedjék cselekedetté. Itt is ott is belső cselekedet vagyon, ámbár nem mindég külső történet. Ezen belső cselekedet élénkségét gyarapitja 1) a' tárgy természete, mert csak a' legalább is két oldalról tekinthető tárgy alkalmatos illy előadásra, és 2) a' beszélgetők véleményének ellenkezése, kik a' fenforgó egyenetlenséget kölcsönösen eligazitani törekesznek. De hogy ezen ellenkezés teljes részvételt gerjesszen a' dialogusban 1) minden személy határozott, őt a' többitől megkülönböztető characterrel birjon, és 2) ezen characterét az egész előadás alatt megtartsa. A'

melly beszélgetésben több személyeket nem különböztethetünk, azt valóságosnak nem tarthatjuk. Következik innen, hogy a' dialogusban más a' gondolatok folyamatja, mint az elmélkedésben, mert ebben csak belső, amabban pedig külső okoktól is függ, az egymással szünetlen viszonhatásban álló beszélgetők mondásaitól. Mindazáltal olly természetesen kell folyniok 's egymásba füződniek, hogy a' képzelő erő, okosság és érző tehetség törvényei szerént az emberi ész és sziv folyamatjával, a' személy helyezetével és characterével megegyezzenek. Milly képzetbőség, milly élénk képzelő erő, milly ügyes elmésség kivántatik ehhez, szembe tünő. Egy egészbe füződik az egyes, ha, a' mi mondatik, mindég az elébbeni által el van készülve. A' dramában a' szoros értelemben vett dialogos ellenébe tétetik a' monologusnak, a' daljátékban az éneklő résznek és beszédrészt jelent *B. L.*

Diameter, áltmérő, közönségesen az a' vonál, melly a' figurák közepén megyen által, különösen a' körben vagy circulusban az a' vonal, melly a' középen megyen keresztül, a' kört két egyenlő részre hasitja, legnagyobb egyenes, mellyet a' körben vonhatunk és igy legnagyobb hur vagy chorda.

Diana, a' Görögöknél Artemis, Jupiter és Latona leánya 's Apollóval ikertestvér. Még gyermekkorában azt kérte atyjától, engedné örökké szüzen maradni, minthogy anyjának szüléskori fájdalmai vele a' szerelmet meggyülöltették. Egyszersmind azt is kérte, adjon neki kézivet és nyilakat, egy várost, 60 Oceanidát és 20 folyói Nymphát 's minden hegyeket, 's engedné fáklyát hordozni 's vadászni. Az atya többet tett, mint leánya kére. 30 várost különösen 's kirekesztőleg szolgálatjára rendelt 's azonkivül egyéb városokban is más istenekkel közös tiszteltetést. Ekkor Diana Creta szigetének erdős hegyére, Leucusra, ment 's onnnét az Oceanhoz, hol nagy sereg kilenczévü Nymphákat választa késérőjinek. Azután a' Cyclopsokhoz ment Lipara szigetére 's tőlök cydoni kézivet, tegzet és nyilakat kivánt. Ezek teljesiték az istenné parancsát, 's igy felfegyverkezve jelent meg Pannak arcadiai tartományában, ki szép vadászebeket ajándékoza nekie. Ezekkel Parrhasius hegyén négy szép aranytürkü szarvast fogatott, mellyeket szekerébe fogván, elébb a' thraciai Haemusra kocsizott. Mysiában az Olympuson egy fát vágott le fáklyának 's Jupiter villámánál gyujtá meg. Mikor a' vadászzsákmánnyal az istenek lakhelyébe visszatért, Mercurius és Apollo a' pitvarba elejébe mentek, amaz a' fegyvereket, ez a' vadakat vette altal, Nymphaji a' szarvasokat fogák ki, Juno rétein legelteték 's arany edényekből itaták meg. Ekkor Diana belépett az istenek csarnokába 's Apollo mellet foglalt helyet. Valamint az a' nap szekerét, ugy ő a' holdét kormányozta. Amor és Venus hijában kisértették, nem tudták meggyőzni, csak vadászat, muzsika és táncz voltak mulatságai. Azon leányokat, kik szüzességet fogadtak neki 's fogadalmokat megszegték, kiméletlenül büntette, de még keményebb volt azon férjfiak iránt, kik szüzessége szentségét sérteni merészlék. Actaeont, Cadmus unokáját, ki őt a' ferdőben megleste, szarvassá változtatta, 's a' boldogtalant saját kutyáji szaggatták öszve. De a' szép Endymion vadásznak még is szerencsült, Dianával a' szerelem hatalmát éreztetni. Ha éjjel mint Luna világolt 's a' szép alvót vadászattól elfáradtan az erdőn szenderegni látá, leszála a' magasból 's megcsókolá a' szép ifju ajákát, ki ekkor olly gyönyört érzett, millyenben sem istenek, sem halandók nem részesültek. Diana, bár gyülölte a' szerelmet, még is segitőjök volt a' vajudóknak, kik szülések fájdalmában gyamolul hivák. Más felől, valamint Apollo, a' halál istensége is volt 's az asszonyi nemre intézte nyilait, mellyekkel a' korosokat csendesen kivégezte, hogy a' serdülő nemzedéknek helyet adjanak. Ha megharagudott, ő is, valamint Apollo, betegségek és ragályok által ölte az embereket. Sérelmeket irgalmatlanul ére bosszuja. Orion

vadászt irigységből megölte, mivel Aurora megszerette őt; valamint Niobe leányait is, mivel ez Latonánál többnek tartotta magát. A' trojai háboruban, valamiut Apollo, a' Trojabelieket segitette, 's a' Gigasokkal és Titanokkal viselt háboruban hősi lelket mutatott. Diana tisztelete egész Görögországban el volt terjedve, 's nem csak Diana, Luna, hanem Hecate, Eileithyia 's más nevek alatt is tiszteltetett. Az Artemisiak innepei kivált Delphiben, pompásan szenteltettek számára. Elejénte diademmel, utóbb fején félholddal 's válain kézivvel, nyilakkal és tegezzel képeztetett könnyü vadászöltözetben, mellete vadászebek. Leghiresebb temploma Ephesusban volt, melly a' világ csudáji közé számláltatott. Itt ugy tiszteltetett mint a' termékeny természet jelképe és sok emlővel képeztetett, mellyeket sokrétü kötők fedetek el. *K. L.*

Diana, (Poitiersi), valentionisi herczegné, II. Henrik franczia király kedvese, szül. 1499. Brezé Lajossal igen korán lépvén házasságra, már 31-ik évében özvegységre jutott 's kevessel azután az ifju orleansi herczeg kedvese lőn; 's midőn ez koronaörökös lett, mérges gyülölség forrott fel Diana és I. Ferencz kedvese, Etampes herczegné, közt, ki az elsőnek kevessé korosb voltát gunyolta. II. Henrik királyságra jutván, Diana elébbi gunyolóját számkivettette. Kecsei által olly igen megbájolta a' királyt, hogy némelly babonás emberek varázserőt tulajdonitanának neki. A' király halála után 1559 Anet várába vonult, hol 12 gyámtalan özvegynek kegyes intézetet állitott. Megholt 1566. Emlékpénzek is vannak, mellyeken ő a' szerelem istenét lábaival tapodja ezen körülirással: „*Omnium victorem vici*". *Sz—i.*

Dianafa vagy ezüstfa, az elébb salétromsavanyban feloszlott ezüstrészecskéknek növényalaku szerkezete. Dianafának azért neveztetett, mivel az ezüst a' chemiában a' hold (Luna vagy Diana) jegyével jeleltetik. Többféle mód van a' Dianafat chemiai munkálattal előállitani. A' legrövidebbek egyike e' következő: Készitsen az ember négy könt ezüstporból vagy ezüstlevelkéből és két könt kénesőből hideg tükörmázat (amalgamot), olvassza fel ezt nyolcz lat vagy elegendő mennyiségü tiszta és mértékletes-erős salétromszeszben; higitsa fel az olvadékot mintegy másfél font lecsepegtetett vizzel, rázza öszve a' vegyitéket és tartsa zárt üvegben. Használatkor kivesz belőle két latot, csészébe vagy pohárba önti, irós vaj lágyságu arany vagy ezüst tükörmázból egy borsónyit hozzátévén, az edényt csendben hagyja. Nem sokára apró szálak emelkednek fel az amalgamagolyóból, mellyek gyorsan nevekednek, mindenfelé ágakká válnak és apró bokrok formájába szerkeződnek. E' tünemény azon alakoknak mivolti tulajdonságain alapodik, mellyek annak előállitására fordittattak. Minthogy a' kéneső közelebb rokonságban van a' salétromsavannyal, mintsem az ezüst; tehát kényteti az ezüstőt ezen savanytól elválni és leülepedni. Hogy ezen ülepedetnél az ezüst szine, természeti alkatja és érczi fénye ismét előtünik, onnét vagyon, mivel az ezüst a' salétromsavanytól bizonyos ércz-alak által választatik el. Ugy látszik, hogy minden ércczel egyáltaljján ez történik, valahányszor az valamelly savanytól más ércz által választatik el; holott ellenleg mindenkor mész avagy földes vagy sónemü száladék-alkatban minden érczi tekintet nélkül jelenik meg, midőn más valamelly eszköz által ülepittetik le. Az ezüstrészeknek különös helyezetét a' Dianafával való próbánál kétség kivül a' vonzó erő munkálatjának vagy a' rokonságinak kell tulajdonitani, mellyel az egynemü részek vagy az ugyan azon egy, vagy két egyenlő alak alapszerei egymáshoz vonzódnak. Azon vonzódásnál fogva, mellyel az ezüstrészek még egymás iránt is rokonkodnak, történik, hogy azok, mellyek következőleg a' salétromsavanytól elválnak, azután is inkább egymásra, mintsem más valahova rakodnak. Egyébiránt a' Dianafa legrégibb bizonysága valamelly ércz kristályozatjának kéneső által. Hogy a' Dianafával való próba jól elsüljön, ügyelni kell, hogy az ezüst, salétrom-

savany és viz tiszták legyenek; mert az idegennemü részek legalább részenyire leülepithetnék az ezüstöt, a' minek pedig a' jelen esetben egyedül a' kéneső által kell végbe mennie. Az ezüstolvadéknak továbbá erősen higitva kell lennie vizzel, mert különben az ülepedet igen gyorsan és felette nagy mennyiségben történnék 's nem képezne öszveillő alkatot. Végre a' savanynak, minekelőtte higgá tétetik, egészen jól kell lakni ezüsttel, mert egyébként a' száladék nem megy elébb véghez, még a' savany szabad része hasonlólag jól nem lakik. *Lencsés.*

Diaposon, az octava neve a' régieknél, valamint diapante a' quintaé (l. ee.).

Diarium, l. Napkönyv.

Diastimeter, távolmérő. Sok módjai vannak a' távolság megitélésének. Szemmértékre is gyakorolhatjuk magunkat ennek eltalálásában, a' távolságot t. i. az előttünk esmeretes tárgynak a' messzeségben való kissebbedéséhez hasolitván. De igen egyszerü eszközt javasolt erre D. Rommershausen, egy hosszudad csőt, mellynek a' tárgyfelől lévő végén 3—4 lószőr egymással kis távolságban egyközüleg megyen. Ezen kis elosztások közt vévén már az előttünk nagyságára nézve esmeretes távol lévő tárgyat (mint p. o. egy ember), fogjuk tudni, millyen kicsinynek tetszik az a' szemünktől bizonyos távolságra lévő lószőrmértekek között a' cső végen. Ezen kis háromszegnek (szemünk és a' szőrmutató nagysága) a' szemünk és a' tárgy magasságával való háromszegnek hasonlóságából a' tárgy messzesége meglehetősen kijő. P. o. 3 lábnyi vagy 432 lineányi hosszu csőn egy lineányinak tetszik egy ember, vagy 5 lábnyi magasságu tárgy: és igy lesz a' hasonlitás: a' mintvan 1: 432-re ugy van 5': az X-re a' hol az X lesz = 5-ször 432, azaz 2160 láb, 's ennyi messzeségre van az ember. Ez az egyszerü eszköz nincs haszon nélkül a' táborban, mert egy közelgető sereg távolságát általa meglehetősen ki lehet találni; de tökéletességet ebben épen nem kereshetünk. Az alkalmatlan lószőrök helyett miért nem lehetne inkább tiszta üvegre vont lieákkal élni, hol ezeket tökéletesebben lehet vonni? Az bizonyos, hogy tisztábban mennek ezen távolmérések olly messzelátók által, mellyeknek szemüvegei katlanjában üvegre metszett micrometrum van, mellynek nagyobbitását mindenkor (akar felvetés, akar csak probák által is) kikereshetjük. Mert ha p. o. 20-szor nagyit a' cső, és egy ember a' micrometrumon $\frac{1}{10}$ lineát foglal el: puszta szemmel akkor $\frac{1}{200}$ lineányinak látszanék az az ember a' micrometrum távolságában. Ha már tiz lineányira van a' micrometrum a' szemüvegtől, ezen proportio leend: a' tárgy távolsága ugy áll a' tárgy nagyságához (p. o. 5 lábhoz) mint 10: $\frac{1}{200}$ vagy = 2000: 1. a' mikor az ember távolsága 10,000 láb volna. De mind ezek felett legalkalmatosb diastimeter marad az ugy nevezet pantolabium, melly egy hosszu rud végeire alkalmaztatott tökéletes elosztásu alidada. Ezen hosszu rud két végéről élesen meghatároztatván a' tárgyra néző szegeletek: az egész háromszegbe egy oldal (a' rud) és két szegelet meg lévén határozva, trigonometriai számvetések által a' tárgy távolsága világosan kijő. *N. I.*

Diasyrmus, rhetoricai figura, a' tárgyat szerfelett kisebbiti 's igy ellenkezője a' tárgyat felette negyobbitó hyperboléknak (l. e.). Czéljok és okozatjok alkalmasint egy, mert mindenik arra szolgál, hogy az öszvehasonlitás okozta szemlélhetőségét a' hasonlóság vagy viszony tagjainak különbsége által emelje 's gyarapitsa.

Diatonicus, a' hangok olly folyta, melly egész és nagy fél hangok által halad; innen a' közönséges hanglajtorja: diadonica scala. (L. Hang, Hanglajtorja).

Diatribe, (διατριβη), eredetileg tudós mulatkozás vagy kisded értekezés, az ujabb nyelvszokás szerént keserü kifejezésekbe foglalt, főkép literaria-criticai irás.

Diaz, (don Rodrigo, gróf de Bivar), Cid melléknévvel, szül. 1026. Benne egyesültek századja hőserényei, 's a' spányol lovagság dísze volt. Elébb csaknem egyedül Corneille szinmivéből esmerők szerelme történetét. Rodrigo olly gyengéden szereté, mint szerettéték, Ximenét, gróf Gormaz leányát. Gormaz és Diego, Rodrigo atyja, castiliai I. Ferdinand udvaránál tündöklének a' lovagok között. Amannak féltékenysége, Diegót magánal fényesben kijéleltetni látván, öszvehaboritá a' két atyát, 's midőn párviadalban Gormaz az ősz Diegót meggyőzte vala, a' megalázott ellenje vérét kivánta fijától. Becsület és szerelem vivott Rodrigo keblében, végre győzött az első, 's Gormaz elesett. Ximene, a' boldogtalan leány és szerető, nem hallhatta a' szerelem szavát; kénytelen vala bosszut esengni annak fejére, kiért egyedül vert szive, 's örömest harczolt volna Rodrigo, önvérében kioltani széttépedt szive tüzkinjait; de senki nem mere vini az ifju oroszlányfival. Öt maur király ronta Castiliába, pusztitás és halál velek. Babieca nevü lován vezeté a' 19 évü Rodrigo vasallusit az ellennek 's leverte hadjait vitéz serege. Az ifju hős Ferdinandnak küldé az elfogott öt királyt; 's Ferdinand hálajelül Ximenét adta neki 's egyesite, mit, ugy látszék, a' sors örökre elválasztott. Valenciában keltek egybe. Ferdinand Galiciát, Leont és Oviedót egyesitette Castiliával. Az utókor Nagynak nevezi e' fejdelmet; de ezen melléknevét Diaz vitta ki. Midőn Ferdinand Ramiro aragoni királlyal Calahorra birása felett vetekedék, ez párbajra hitta ki ellenjét 's Gonzalez lovagot állitá maga helyett. Ferdinandért Diaz vivott 's megnyerte Calahorrát. Ferdinand végintézetében felosztá a' birodalmat fijai között; Sanchónak Castilia, Alfonsónak Leon és Oviedo, Garciának Galicia jutott Portugal meghóditott részével. Ezen osztály testvérháborut gerjeszte, mellynek csátájiban Sancho lett győztes, mivel Diaz, kit az egész had campeadorának nevezett ki, tartá a' lobogót. Alfonsót elfogák, Garciát oktalan kormánya buktatá meg, 's csak Zamora makacs ellenállása volt megtörendő, hol Urraca, Sancho testvére uralkodék. Sanchót orgyilkok végzék ki Zamora falai alatt, 's Alfonso, kit még 8 hónap előtt Diaz meggyőzött vala, hivaték a' királyszékre. Diaz, noha számos nagy szolgálatokat tőn uj királyának, még is gyakorta tapasztalá a' fejdelmi kegy változékonyságát. Az egyenesség és erényben sanyaru, hajlatlan, fen keblü, 's a' puha életet megvető férjfi nem volt udvarnak teremtve; hü barátja 's bajnoktársa, Alvaro Hanez Minaya, neje 's gyermekei voltanak világa; komoly válója tiszteletet gerjeszte, visszavonult élte tért nyita az udvarnokok rágalmának, 's többszöri számüzés érte Rodrigót. Csak baj idején folyamodtak hozzá, 's a' nagylelkü elfeledte akkor a' szenvedt sérelmeket. Végre mindent, a' mit adott neki, elvőn tőle a' király, nejét, kincseit, pénzét; csak nemi szégyenből, talán félelemből, bocsátá később Ximenét szabadon. Megvettetve, kizsákmányoltatva, önerejére szoritva, boldogabb lőn most Rodrigo 's nagyobb, mint valaha; honja- 's vallásához mindég hü maradt; nagy neve elég volt egy hadat alkotni, mellyel a' Maurok ellen harczola Valenciában E győzelmenek közepette Jósef, Marocco alapitója, által nyomatott királyának siete segédül, — most is hálátlanságot váltani nagylelkü tetteken. Ej idején szökék meg leghivebbjeivel királya elől. Nemes lelke ujra meggyőzte a' királyt, 's ez minden kinek szabadon Diazhoz zárakoznia megengede, ki mindég Spanyolország 's az igaz ügy mellett és fényes sikerrel harczola. Az irigy udvarnokok előtt ezt nyilatkoztatá Alfonso: „Ez a' Cid jobban szolgál engem, mint Ti," 's látogatóul ment hozzá. Ezolta kegyét nem vonta el tőle 's csak ártatlanul mozditá elő, mit a' gonoszság Diaz ellen koholt. A' Canionok, két gróftestvér, eltökélték, hogy leányival Diaz kincseit is kezekre keritik. Kérő maga a' király volt 's Diaz engede szavainak. Donna Elvira- és donna Sollal 's Diaz kincseivel utnak eredtek, de alig küldték vissza a' kiséretet, egy vadonban letépék a' hölgyek ruhájit, megkötözék 's verék, mig a' fájdalom

elfogtá szavokat, és a' pénzzel honjokba költözének. Egy meghitt, kit alattomban küldött az atya utánok, megmenté az ártatlanokat 's a' gaztettet napvilágra hozá. Diaz a' királyhoz folyamodék. Alfonso Toledóban tarta törvényszéket. A' kincsek visszaadatása parancsoltaték 's párbaj azokkal, kiket Diaz nevezend. A' gazok meggyőzettek. Diaz utolsó nyilvános tette Sagunt (Murviedro) elfoglalása volt, miután 74 évében (1099) Valenciában hunyt el. Özvegye Castiliába méne a' hős tetemivel 's cardenai Sz. Péternél takarittáta sirba. Ott nyugszik a' nemeslelkü Ximene is 's fák alatt a' klastrom előtt a' hü Babieca: Diaz tettei, főkép számüzése és visszatérte, tárgya a' legrégibb, hihetőleg a' 12 század végén készült castiliai költeménynek: „*Poema de Cid el Campeador*" Megvan ez Sanchez „*Colleccion de poesias castellanas anteriores al siglo XV*" (1775) és Schubert „*Biblioteca castellana, portugues y provençal*" kiadásában. A' későbbi romanczokat e' hősről Fernando del Castillo gyüjtötte öszve a' 16 század elején 's Pedro de Florez adta ki 1614 a' „*Romancero general*"-ban. Van egy gyüjtemény Escobartól is *Historia del muy noble y valeroso cuballero, el Cid Ruy Diaz, en romances*" (Lissabb. 1615, Barc. 1626, Sevilla 1632). Sok van ezekből Depping gyüteményében („*Sammlung der besten altspanischen historischen, Ritter- und maurischen Romanzen*" Altenb. u. Leipz. 1817). Életét Müller János adta ki spanyol kutfőkből (munk 8 rész). L. e. is „*Cronicle of the Cid, from the spanish by Robert Southey*" (Lond. 1808) és „*Romanzero e Historia del muy valeroso caballero el Cid Ruy Diaz de Bibar*" (M. m. Frank. 1828).

Diaz, 1. Mihály, Aragonbeli, Colombo uti társa, 1495 az aranybányákat fedezte fel St. Christophon, azután helytartó lett Portoricón, de kiesék a' kegyelemből és sok évi ártatlan raboskodás után mh. 1512. D. nak nagy része volt Uj-Isabella (később St. Domingo) alapitásában. — 2. Bertalan, Portugali, II János kiküldötte, uj utat keresni Keletindiába. Merész lélekkel evezett délszaknak 's 1466 Afrika délszaki csucsát fedezte fel. De katonáji fellázadta 's viharok Lissabonba visszatérni kinszeriték. D. minden szorongások (*de todos los tormentos*) fokának nevezte az emlitett csucsot, királya pedig jó remény foka nevével cserélte fel, mivel nem kétkedék, hogy a' vélt ut Indiába találva van. 1500 Cabrallal szált D. vitorla alá, de öt hajóval együtt elveszett.

Dibdin 1) Charles, angol szinválaló, szinköltő, hangszerző és szinész, szül 1748. Uj mulatkozást talál fel, melly éneklés, muzsika és nyilvános declamatióból álla, 's mind maga költé, szerzé, dallá és adá elő. Honfidalai 's az által, hogy minden alkalmat szerencsésen tuda használni, Angliának 23 évi háborujiban tetemesen hatott a' pórságra. Egyik, saját rovására tett válalatja nem sikerülvén, 200 fontnyi évpénzt nyere a' kormánytól. Vannak számos szinmivei, románjai, dalai 's egyéb irásai. — 2) Charles az elébbinek fija, tulajdonostársa volt a' londoni játékszinnek 's számára sok apró darabokat és alkalmi dalokat ira és költe. — 3) Tamás öccse, termékeny szin-és alkalmi költő.

Dibdin (Thomas Frognall), Anglia korunkbeli legnagyobb könyvészinek egyike, pap 's a' régiségek londoni társaságának tagja. Mint gróf Spencer könyvtárnokja a' legdusabb privat könyvtárak egyikét kénye szerént használhatja. A' könyvdühről több derék munkát ada; jelesbek: *Introduction to a knowledge of rare and valuable editions of the greek and roman classics* (3-ik kiad. London 180[illegible]); *The bibliomania, a bibliogr. romance* (3-ik kiad. Lond. 1811); *Bibliography, a' poem* (Lond. 1812). Egyetlen a' maga nemében: *Bibliotheca Speceriana, or a descriptive catalogue of the books printed in the* 15 *century, and of many valuable first editionis in the library of George John Earl Spencer* (3 köt. 1814). Továbbá: *Bibliographical Decameron or ten days-*

pleasant discourse upon illuminate manuscripts and subjects connected with early engraving, typography ad bibliography (Lond. 1817 3 k.), jeles fa- és részmetszetekkel). Franczia és délszaki Németországon 1818 tett utját ebben irá le: *A bibliograpical, antiquarian and picturesque tour in France and Germany* (London 1821, 3 köt. sok rezekkel és fametszetekkel). *Aedes Althrorpianae*, pótlék a' *Bibliotheca Spenceriana*-hoz, és Spencer képgyüjteményének névsorát is magában foglalja. 1779 megjelent költeményei felette ritkák, mert a' hol teheté, elenyésztette a' példányokat.

Dica, l. Rovás.

Dicasterium, l. Kormányszék.

Dictator, legfőbb felsőségi személy a' köztársasági Romában, melly csak rendkivüli és sürgető esetekben neveztetett ki, midőn a' teljesitő hatalomtól legnagyobb erő kivántatott. A' dictator hatalma majdnem egészen korlátlan volt mind a' status igazgatására, mind a' sereg kormányzására nézve, 's nem esmert semmi feljebbvitelt. Elkezdődött pedig mindjárt a' választás után, de csak hat hónapig tartott. A' dictatorok rendszerént még ezen idő eltölte előtt letevék hivatalokat, mindjárt munkájoknak befejezte után. Csak keves példájit találni hosszabb ideig tartott dictatorságnak; illyen p. o. Sulla és Caesar. Azon felsőségi tisztségek, mellyeknek a' status tulajdonképi ügyeiben részek volt, dictator-választás után megszüntek mindjárt, egyedül a' nép tribunjait vévén ki. A' consulok ugyan folytaták hivatali foglalatosságaikat, de a' dictator parancsa alatt álltak 's jelenlétében minden jegye nélkül voltak a' hatalomnek; ezt ellenben a' városon mind kivül, mind belől 24 lictor kisérte fascissel 's fejszével. Élet és halál ura volt, de annyiban még is meg volt szoritva, hogy nyilvános pénzekkel önkénye szerént nem bánhatott, Italiából el nem távozhatott 's a' városban lóra nem ülhetett. Ezentul hivatala letétele után számadásra is vonathatott. A' dictator választatása nem a' nép szavaitól függött, mint más tisztviselőké, hanem a' consulok egyike önkénye szerént nevezte azt ki a' senatus parancsára. Erre a' dictator szabad akaratja szerént választott vezért a' lovas seregnek. Utóbb sürgető veszélyken kivül még innepélyes foglalatosságok megtétele végett is neveztettek dictatorok, p. o. uj consulokat választó comitiák, innepnapok 'st. ef. elrendelésére. Ennél fogva későbbi származtatott értelemben kárhoztatva dictatornak neveztetik ollyan ember is, ki az ő csupa hatalomszavára hitelt, helybenhagyást 's engedelmességet kiván; a' honnét dictatori annyi, mint parancsoló, hatalmaskodó, dictatori itélet hatalomszó alap 's bizonyitás nélkül. — Legujabb időben Lengyelországnak is volt dictatora (l. Chłopiczki). *Zs. G.*

Dictio, stylus, mellyel gyakran ugyan az. Szorosb értelemben a' dictio inkább a' gondolatok kifejezésében 's ennek megválasztásában, a' stylus pedig azok logicai és grammaticai öszvefüzésében áll. *B. L.*

Didactica l. Oktatástudomány.

Didactica poesis, l. Oktató költés.

Didascalia, a' Görögöknél majd valamelly szinjáték előadását jelenté, majd olly értekezést tett, melly tudósitást közölt a' szinjátékok szerzőjiről, foglalatjáról, eljátszatások idejéről és millyenségéről, p. o. nyilván adattak e elő vagy nem? valljon azon költőtől származtak e, kinek tulajdonittatnak? 'sat. A' régi irók közül sokan irtak illyeneket 's ugy látszik, nem csak játékszini jelentést foglaltak magokban, hanem a' dramai criticára a' drama planumának feltagolására, szépségeinek 's hibájinak fejtegetésére is kiterjeszkedtek. *B. L.*

Diderot (Dénys), szül 1713 Langresben a' Champagneban 's a' Jesuitáknál, kik rendjek tagjává akarák tenni, vőn nevelést. Atyja törvénytudónak szánta 's egy parisi ügyvéd vezérlésére bizta. De az ifjut inkább vonák a' szép tudományok. Atyja haragja, 's a' mi követte.

gyámol hija, sem tántoritá el; saját talentumában lele forrásokat. A' mathesist, physicát, szemlélődő philosophiát és szép tudományokat buzgalommal tanulta 's nem sokára névre kapott a' főváros szép lelkei között. Hirét „*Pensées philosophiques*"-jei (1846) alapiták meg, egy a' keresztény vallás ellen intézett repleg (*pamphlette*), melly egy évre a' vincennesi toronyba juttata 's a' parlament rendeletéből höhér keze által égetteték el. Későbben Eidous és Toussaint társaságaban a' „*Dictionnaire universelle de médecine*-t (6 fol. köl.) adta ki. Azon javalat, melly e' munkát minden hijányi mellett követte, encyclopaediai szótár észképét ebreszté fel lelkében. Tervét elkészité 's kivitelére Daubenton-, Russeau-, Marmontel-, Le Blond-, Lemonnier-, leginkább pedig D' Alembert-el egyesült, ki utána ezen válalatban legtöbb részt veve. Ő maga a' mivészetek és mivességek (*Künste und Handwerke*) körébe tartozó minden czikkelyek dolgozását vitte 's mint kiadó a' társai hagyták hézagokat egyéb osztályokban is pótolta. (L. Encyclopaedia.) 20évi tartós szorgalma gyümölcse, rendetlen gazdálkodása mellett, felette csekély vala, 's könyvtárát kénytelenitteték áruba bocsátni. A' muszka császárné 50,000 liv. vette meg, 's használtatását neki engedte holta napjáig. D. maga volt Pétervárban, de egy kétértelmü quatraine kizárá a' császárné kegyéből, 's nem sokára visszautazott. Mig az encyclopaediával fogtalatoskodék 's temérdek kellemetlenséggel, mellyek gyakran évekig gátlák a' nyomtatást, kelle vinia, egyéb munkákat ada ki; illyenek: a' szatyár román „*Les bijoux indiscrets*" 's a' két érzékeny vig játék „*Le fils naturel*" és „*Le pére de famille*". „*Theatre de Diderot*" czim alatt többször megjelentek, dramai mivészségről szóló értekezéssel együtt, melly sok éleselmü észrevételeket foglal magában. Mh. D. Jul. 31. 1784. Charactere iránt különböznek a' véleméuyek. Baráti nyilt, egyenes, önhasznát nem kereső férjfinak irják; ravaszság és haszonleséssel vádolják elleni. D. egyike vala századja legfelvilagultabb férjfijainak. Naturalistai nézetei, mellyek a' religióban tagadák az igenlegest (*positivet*), 's töredékes (*fragment.*) psychologián alapult tiszta morala, valamint általjában élénk encyclopediai szelleme nagyon megkedvelteték egykoruji- 's honfijaival phil. irásait. A' poëticában és poësisben az erkölcsi érzékeny 's kellemes természetesség körének nagyobbitása vala czélpontja, e' miatt nevezék gyakran az érzékeny vig- és polgári szomoru játék atyjának. Róla mondták először, mit azután sokszor ismételtek, hogy szép oldalakat igen, de jó könyvet irni nem tudott. Élénk declamatori előadását homállyal vádolták. Hagyományából holta után néhány jeles munka jelent meg, mint „*Essai sur la peinture*"; „*Abdication d' un roi de la fève*", még 1772 irt dithyramb; „*La religieuse*" és „*Jaques le fatalist e son maitre*". Öszves munkáji Londonban 1773, 5 köt., Parisban 1819, 6 köt. jelentek meg. *bb.*

Dido vagy Elisa, Carthago alkotója, némellyek szerént Agenor (Belus), mások szerént Carchedon leánya. Még mások Mutgo- vagy Muttinusnak nevezik atyját. Bátyja, Pygmalion, Tyrus királya volt. Atyja Sichaeus- vagy Sicharbasnak, egy felette dus Phoeniciabelinek, ki egyszersmind Hercules papja volt, adta nőül. D. gyengéden szereté férjét, 's annál inkább busitá meggyilkoltatása, mellyet Pygmalion követett el titkon az oltár előtt, hogy kincseit magáéivá tehesse. Álmában jelent meg a' nőnek férje lelke, felfedezte a' tettet, távozást tanácsolt nekie, 's megjelte azon helyet, hol a' kincsek voltanak, mellyeket a' gyilkos hijába keresett. D. a' kincsekkel 's hiveivel vitorlák alá szált 's minekutána Cypruson több fiatal hölgyeket vett vala hajójába, kik nélkül uj gyarmatot nem alkothatott volna, Afrikában kötött, ki, nem messze Uticától, egy tyrusi telepvárostól. A' lakosok szivesen fogadák 's azt tanácslák, hogy azon helyen, a' hol kikötött, épitsen várost. E' végre egy darab földet vásarla a' benszülöttektől 's elébb Byrsát (bőr, mivel kerülete egy szálakra metélt ökörbőr által méretett ki),

későbben CARTHAGÓT (l. e) alkotta 888 K. e., melly nem sokára nevezetes hellyé emelkedett. Hogy Jarbasnak, egy szomszéd fejdelemnek, unszolásait, a' ki kezéért esdekelt, kikerülhesse, máglyán végezte életét. Virgil Aeneas hütelenségét adja D. halála okául, noha 200 évnyire esnek egymástól.

DIDOT, parisi könyváros és könyvnyomtató familia. 1.) Ferencz Ambrus, D. Ferencznek, ki Parisban könyváros és nyomtató volt, fija, szül. 1730. Ő találta fel az öntött és az egyhuzamu sajtókat; mühelyéből kerültek a' csinosb alaku typusok 's XVI. Lajos parancsából franczia classicusok gyüjteményét adá ki a' dauphin számára. A' hibátlanságra nagy gonddal ügyelt. Mh. 1804. 2.) Péter Ferencz, amannak öccse, könyváros és könyvnyomtató, szül. 1732. Több munkák (p. o. *Voyage d' Anacharsis*) fényes kiadása készült mühelyében. Mh. 1795. — 3.) Péter, az öregbik, Ferencz Ambrus fija, szül. 1761. 1789 áltvette atyja nyomtató mühelyét, befejezte a' dauphin számára kezdett classicusgyüjteményt 's az elébbinél még több szorgalmat fordita fényes kiadásokra, mellyek közt Virgil, Racine 'sat. jeleskednek. A' betüöntésen sokat javitott ő is, 's XVII. Lajostól Sz. Mihályrendet nyere tiszteteül. Virgil- és Horatiushoz latán vezérszót rekeszte 's ira többfélét franczia prosában és versekben is.— 4.) Firmin az elébbinek testvére betüöntő és könyvnyomtató. Ez találta fel a' stereotypokat 's az irásbetük egy uj nemét. Forditott görög és latán idylleket is francziára. — 5.) Henrik, Péter Ferencz fija, betüöntő, egy uj öntő müszert talált fel, mellyet fonderie polyamatype-nek nevezett.

DIDYMAEUS (a' szó értelme szerént kettős, iker), Apollo mellékneve vagy azért, mivel Dianával iker volt, vagy a' napnak és holdnak kettős világáért, mellyet ő adott az embereknek. Apollo ezen név alatt igen nagy és hires templomot 's oraculumot birt Didymában Miletusban. Pindarus Dianát is Didimanak nevezi. *K. L.*

DIEMEN, l. VANDIEMEN

DIES IRAE, ezen szavakon kezdődő, rimes latán versekben irt hymnus, melly az utolsó itéletet velősen ábrázolja 's irgalomért való esedezést foglal magában. Ezen hymnus főrésze a' requiemnek 's a' szent leczke után mondják és éneklik. Szerzőjének Caelano Tamás Minoritát tartják, ki a' 13 században élt.

DIETRICH (János Vilmos Ernesz), néha Dietricynek irá magát, hires képiró, k. lengyel 's választói szász udvari festő, professor a' dresdai mivészacademiánál 'sat. szül. Oct 30. 1712 Weimarban. 12-dik évéig atyja, ügyes arczkép-, csata- és bambocciadafestő, oktatá, 's szép reménnyel biztatának fejlő talentumai, mellyek tökéletesb kiképzése végett Dresdába küldetett, hol Thiele Sándor alatt tanula. II Auguszt halála után gróf Brühlben lele pártfogót, kinek gyámolitása alkalmat ada nekie, a' salzdalumi galeria 's Holland és Italia cabinetei látogatása által bőviteni müesmeretét. A' másolásban hihetetlen ügyességgel birt 's különösen Rembrandt, Palemburg, van der Neer, Everdingen, Berghem 's Claude Lorrain után képződött. Legjelesb mivei 1730 — 60 készültek. Bibliai történetiben mint ügyes historiafestő mutatkozik; pórdarabjaiban Rembrandt, társasági darabjaiban Watteau izletére esmerünk; de eredeti és jeles tájfestésiben. A' lelemés nem legfényesb oldala miveinek; de a' compositio különbféle és dus, elrendelese izletes, világitása kellemes, ábrázlása szép és áltlátszó, ellenfényei hatósak, szinei vidamak és tiszták 's báj van előmölve az egészen. Mh. Apr. 24 1774. Festései csaknem egész Europában el vannak szórva; a' dresdai cabinet 34 bir; kézrajzai részént az ottani rézmetszettárban, részént privat gyüjteményekben találkoznak. *I.*

DIFFAMATIO, elhiresztelés, rossz hir terjesztése valaki ellen (elhiresztelő irás, gunyirás) kivált pedig valaki elleni keresettel való di-

csekedés. Azon szabás ellen, hogy senkit sem kinszerithetni jusa törvényes megbosszulására, a' romai törvény egyik helyének analogiája szerént jusa van annak, ki ellen rossz hir terjesztetik (az elhirekzteltettnek, *diffamatus*), az elhiresztelő (*diffamans*) ellen ollyan vádat intézni (*provolatio ex lege diffamati*), hogy az vagy bizonyitsa be állitását, vagy kénytelenitessék vele örökre elnémulni. Csupa sértegető hiresztelés miatt, ha követeléssel nincsen egybe kötve, becstelenités diját követő vádat is használhatni ez elhiresztelő vád helyett. *Zs. G.*

DIFFERENTIALIS CALCULUS I. INFINITESIMALIS CALC.

DIGERALNI, valamelly szert bizonyos folyadékban zárt edénnyel gyenge melegnél több ideig tartani. Czélja ezen chemiai mütételnek a' szer kivonható részeinek a' másoktól leendő elválasztása. Illy módon készülnek az essentiák, festvények (tincturák) 'sat.

DIGESTA, l. ROMAI TÖRVÉNY.

DIGNITARII e' latán szótól: dignitas, méltóságviselők, kivált azok, kik főstatus- vagy udvari hivatalokat viselnek, innét nagyméltóságuak, grands-dignitaires a' hajdani Francziaországban, vagy is az országlás főtisztviselői, p. o. a' kir. herczegek, vagy a' tartományok kormányzói. Hanem szintezen névvel neveztettek az udvari főhivatalok is, mellyeket részént kir. herczegek viseltek, nevezetesen a' palota nagymarsalja (*grand maréchal du palais*), a' nagykamarás (*grand-chambellan*), a' nagylovásznok (*grand ecuyer*), a' nagyvadász (*grand-veneur*) 's a' cerimoniák nagymestere (*grand maitre des cérémonies*). Az angol egyházban azon papok neveztetnek dignitariusoknak, kik a' püspökök 's predikatorrok közt állanak, következőleg a' főesperesek, praebendariusok. — Dignitas a' romai egyházban törvényhatósággal vagy igazgatással egybekapcsolt egyházi hivatal. *Zs. G.*

DIJ, tágabb értelemben ár, jutalom; törvényes értelemben pedig hazánkban a' nem készakarva történt gyilkosságért vagy vérengezésért fej-váltság fejében törvényesen kiszabott pénzbeli büntetést (homagium) teszen. — Verbőczy III r. 5-ik czimében a' gyilkos fejváltságának lenni tartja a' díjat, mostan pedig közönségesen a' meggyilkolt ember árának lenni tartatik. Ugy szinte a' dij Verbőczy III r. 3-ik czime szerént régenten kétféle volt t. i. eleven és holt dij, amaz felét teszi emennek; mostan pedig az eleven dij nem igen van keletben. Különben a' dij hazánkban 's az ahhoz kapcsolt iartományokban mindenkor különböző volt. Igy Magyarországban az országbároknak vagy is szabad zászlósoknak 's a' praelatusoknak vagy is főpapoknak dija 100 marcát vagyis 400 ftot, a' nemeseké 50 marcát vagy is 200 ftot, a' parasztoké pedig 10 marcát vagy is 40 ftot teszen. Tótországban a' nemesek dija száz; Erdélyben hatvanhat; a' Székelyeknél huszonöt; az erdélyi Szászoknál pedig negyven ftra határoztatott. (Vö. HOMAGIUM.)

DIJON, a' burgundi herczegségnek hajdani fővárosa, az Ouche folyónál, most Côte d' Or franczia megyének fővár. Nagy, jól épült, megerősitett város 's három külső városaval együtt 22,500 lak van. Püspök lakhelye, a' kinek megyéjéhez most a' côte d' ori 's felső marnei depart. tartoznak 's ki a' besançoni érsek alatt van. Régen gazdag klastromok nevezetesen a' Cistercitáknak asszonyi apátsága voltak benne. Közönséges épületei közt kitetsző a' hajdani burgundi herczegek régi, roppant nagyságu 's jól épült kastélya. Vannak sipka-, harisnya-, kártya-, pamutszövet- és viaszgyertya manufacturáji; ezen felül nagy borkereskedést üz. A' tudományok academiája, most a' literatura, mivészségek és tudományok társasága, 1725 alkottatott 's 1740 erősittetett meg a' királytól. Ezenkivül van három karból álló academiája, 40,000 kötetből álló közönséges könyvtára, museuma 's más tádományos intézetei. — Azon tájék, mellyen a' város fekszik, *le Dijonais* nevet visel. — Fontainele Dijonban, a' várostól 1 orányira fekvő faluban, született Szent Bernhard, későbben clairvauxi apát. *L—ú.*

Dike l. Astraea és Horák.

Dilemma, egy foglyos és rendesen a' megczáfolásoknál használokoskodás a' logicában, a' mellyben egy tétel előre való feltevés gyanánt vétetik, mellyből azután két (a' mikor tulajdonképi értelemben dilemma) vagy több (polylemma) hamis és képtelen következést huznakle, ugy hogy a' főtételnek egy hypotheticus első tagja és egy disjunctivus hátulsó tagja van, az altételben pedig az ezen disjunctióba foglalt esetek vagy következések lerontatnak, azután pedig a' berekesztésben az első tag vagy az előre való feltevés is lerontatik. Ezen okoskodás foglyossága abban áll, hogy azon lehetséges eseteket, mellyek abban felvétetnek, nem nézheti az ember mindenkor szorosan által, és nem vizsgálhatja meg, mint ollyanokat. Ez a' tétel p. o. Az Isten megváltozhatik a' maga feltételeiben, igy czáfoltatik meg dilemma által: Ha az Isten a' maga feltételeit megváltoztatná, ugy vagy nem fontolt volna meg mindent öröktől fogva, vagy nem jól fontolt volna meg némellyeket, vagy szabad kéj szerént mivelne. Ugy de mind a' három képtelenség (itt az okokat elő kell adni), és igy hamis állitás, hogy Isten a' maga feltételeiben változó volna. *A. B. S.*

Dilettant (olaszból), ki valamelly mivészetet vagy tudományt csupa kedvelésből gyakorol 's azt polgári foglalatosságává nem teszi; innen dilettantismus, kedvelésből való foglalatoskodás valamelly mivészet- vagy tudománnyal.

Dillenius (János Jakab), füvész, szül. 1687 Darmstadtban. A' növények 's kivált a' lopvanőszők nemzése leirásáról már Linné előtt esmeretes volt. Wilh. Sherard gazdag füvész meghivására 1721-ban Angliába költözött 's felváltva Londonban 's barátjánál Elthamban lakott. Itt adta ki a' többek között „*Hortus Elthamensis*" (1732) nevü munkáját, mellyhez tartozó hü rajzolatok sajat munkáji, és a': „*Historia muscorum*"-ot. A' mint mondják, Sherard az oxfordi egytemnél barátja kedvéért egy füvészi tanitószéket állitott fel. Meghalt Oxfordban 1747. *Dr. P.*

Dinnye, gazdaságbeli elnevézése ezen minden előtt esmeretes gyümölcsnek. A' füvésztudományban tartozik a' XXI-dik seregben az egylakiak-falkások két neméhez. A' görög dinnye faja a' töknemnek, a' sárga dinnye pedig az ugorkának. Mind a' két fajnak számos fajtáji vannak. Magvából enyhitő tej (emulsum) készül; nyers héját czukrozni szokás, béle hivesitő étek. *Dr. P.*

Dió, gyümölcse a' diófának, melly a' füvésztudományban a' XXI-dik sereg egylakiak-sok himesei közé tartozik; fája a' pompás diófa, mellynek számos fajtáji a' gyümölcsök nagyságára, formájára, héjok keménységére nézve különböznek. Éretlen gyümölcsét czukorral befőzve, és érett gerézdjeit éteknek használják; zöld kopáncsával festenek, héja Pollin hires főzetének (*decoctum*) egyik ingrediensét teszi. *Dr. P.*

Dio Cassius, Nicaeában született Bithyniában 155 körül K. u. 's némellyektől Romainak is neveztetik, mert romai polgárságot nyert, Pertinax császár és három következője alatt Romában különbféle hivalalt viselt, és ott sok ideig tartózkodott. Roma történetét Aeneas Italiába jöttétől fogva 228-dikig K. u. 80 könyvre, mellyekből azonban teljes épségben csak a' 36—54, a' többit pedig Xiphilinos kivonatjában birjuk, terjedt munkájában irta le 's erre 22 évet szentelt. Érdeme az, hogy a' történeteket időrend szerént, 's mennyire maga tapasztalá, helyesen közli, azonban gyakran igazságtalan a' nagy emberek iránt, babonás, hizelkedő és rabgondolkozásu. Szónoki előadása a' történetiráshoz nem illik. Kiadta Reimarus (Hamburg 1750—52). *B. L.*

Dioecesis, 1) helytartóság. Strabo szerént már August és Tiber alatt legalább Asiában szokásban vala a' romai birodalomnak dioecesisekre osztatása. Később Constantin az egész birodalmat 14 dioece-

sisre osztotta, mellyek öszveleg 120 provinciát foglalának magokban. Minden provinciának egy procunsul, minden dioecesisnek egy birodalmi vicarius (a' császár képviselője) volt elöljárója. 2) Egyházi megye. (L. MEGYE.)

DIOCLETIAN (C. Valerius), Jovius melléknével, alacsony származasu, 284 romai imperatornak kiáltotta a' sereg. Szerencsésen harczolt ellenségivel, Carinust megverte Moesiában (286), az Alemannokat meggyőzte 's jósága igen kedvessé tette. De uj lázadások 's a' romai birodalom megtámadtatásai országló társat választani kényszeriték. (286) Maximinianus (M. Aurel. Valerius) volt ez, uralkodásra vágyó, zordon 's kegyetlen harczfi, ki azonközben, mig D. Persia ellen szerencsével hadakozott, napkeleten 's Németországban a' Duna forrásáig nyomult, Galliában győzedelmeskedett; később (292) C. Galeriust is, valamint Maximianus Constantiust (Chlorust), császárnak választá. Igy 4 részre szakadt a' birodalom. Mig D. munkálódék, tartott az egyetértés; de ez (305) Nicomediában letette a' császári méltoságot 's azon évben Maximin is Milanóban. D. Salona meletti majorjába vonult Dalmatiába 's ott hunyt el 80 eszt korában. Ó alapitotta a' korlátlan uralkodást, mellyet Constantin familiája csak megerősitett.

DIODORUS, argyriumi születés Siciliából — innen „Siculus" melléknéve — hires történetiró volt Julius Caesar és Augustus idejében. Hogy munkájának lehetséges tökéletességet és pontosságot szerezzen, bentazta Europa és Asia nagy részét. Nagyon kár, hogy történetirási könyvtárnak nevezett mive, melly az okszövetséges bánásmódot Theopompos és Ephoros példája után a' rhetoricával párositá és 30 évi fáradozás szüleménye volt, nagyobb részént elveszett. 40 könyvből állott, főkép pontosan volt irva 's a' föld közel minden népeinek történeteire kiterjedt. Birjuk még az 1—5 és a' 16—30 könyvet. Legjobban adták ki Wesseling és Eichstaedt Heyne magyarázatjaival (Zweybrück. és Strasburg 1793—1807; 11 köt.). Dindorf Lajos Diodorusa kézi kiadásihoz (4 köt.) még ezt adta: *Excerpta vaticana Diodori Bibliothecae historicae L.* VI—IX és XXI—XL Majo észrevételivel az olvasásmódot megjobbitva. (Lipcse 1828)

DIOGENES Sinopéból, Pontusnak egy városából, a' 4 században Kr. e. a' cynicus philosophusok leghiresbike. (L. CYNICUSOK.) Minthogy atyjával, ki álpénzcsinálással vádoltatott, születése helyéből számüzetett, Athenébe ment 's megkérte Antisthenest, vegye tanitványául. Ez kérését csak akkor teljesité, miután az unszolót meg ütésekkel is hijában igyekezett magatól elidegeniteni. Diogenes egészen tanitója oktatásának szentelte magát, kinek szabasait nem sokára még tovább kiterjesztette. Nem csak, mint ő, minden bölcselkedéstudományt megvetett 's hasonló szabadsággal kikelt ideje erkölcstelensége ellen, hanem egyszersmind erkölcsi tanitásainak magára alkalmaztatását a' lehetőségig vitte. Antisthenes setét komolysága nem tetszett, de Diogenes vidámsággal és elmésséggel tudta kortársainak bohóságokat megmutatni, 's igy alkalmasabb volt a' nagy sereg erkölcstanitójává, bár mi keveset jobbitott is valóságosan. Egyszersmind azon állitását, hogy mindentől, a' mi nélkül ellehetni, meg kell szabadulni, igen természetesen kimutatta a' valóságban. A' bölcsnek, azt tanitotta, hogy boldog legyen, igyekezni kell magát a' szerencsétől, az emberektől 's önmagától függetlenségben tartani, 's e' végre a' gazdagságot, tekintetet, becsületet, mivészséget 's tudományokat 's az élet minden kellemeit meg kell vetnie. Maga kivánt példány lenni a' cynicus virtusban kortársainak. Azért a' legsanyarubb szükölködésnek alája veté magát 's minden kényszeritéstől megszabaditotta. Gyakran az éhséggel harczolt 's a' legrosszabb eledelekkel elégitette azt ki; még olly vendégségeknél is, hol legnagyobb bőség uralkodott, nagy öntartózkodást igyekezett mutatni 's néha alamizsnáért is kinyujtotta kezét. Nappal lábbeli 's felső ruha nélkül, hosszu szakállal,

kezében bot, hátán tarisznya lévén, járkált Athenében; éjjel hordóban nyugodott. Az idő minden zordonságát erősen eltürte, 's nyugalommal a' nép csufolódásait, szidalmait és sértegetéseit. Fa poharát, mint mondják, mint szükségtelen eszközt elvetette, midőn egy gyermeket kezével látott vizet meriteni. Az emberek eszelősségeit soha sem kiméltе, fen szóval 's engesztelhetetlenül szólott minden vétkek és visszaélések ellen, satyrával 's a' még rettenetesb ironiával élvén beszédjében. A' nép 's még a' miveltek is örömest hallgatták, elméjeket gyakorolván rajta, de ha felsőbbségét sejtették, gyakran sértegetésekre mentek által, mellyek azonban hévre nem lobbanták. Sokszor szemekre vetette az olly kifejezéseket és cselekedeteket, mellyek a' szemérmet megsértik, nem hihető tehát, hogy azon feslettségek igazak volnának, mellyekkel ellenségei vádolták. Illetlen magaviselete inkább a' szokást, mint az erkölcsöket sértette meg. Egyébiránt ezen különczről sok anecdotok költtettek, 's még a' hordóban lakása is kétséges. Aegina szigetére utaztában tengeri haramiáktól fogatott el, 's mint rab Cretában a' corinthusi Xeniadesnek eladatott. Ez szabadon eresztette 's gyermekei nevelését bizta reá. Uj foglalatosságát a' legnagyobb gonddal viselte, 's nyáron rendszerént Corinthusban, télen Athenében éle. Corinthusban látta Nagy Sándor, követőjivel a' statusgyülésbe menvén, az uton a' napon heverni 's csudálkozva azon egykedvüségen, hogy a' rongyos koldus vele nem gondol, beszédbe eredt a' philosophussal 's neki végre engedelmet adott valami kegyelmet kérni magának. „Nem kérek egyebet", felele a' bölcs, „csak a' nap elől menj el". Mondják, a' király bámulván a' legnagyobb elégletnek olly kimutatásán, igy kiálta fel: „Ha Sándor nem volnék, Diogenes szeretnék lenni." Másszor világos délben lámpással járkált Athenében, 's kérdeztetvén, mit keres: „embereket" felelé. Lacaedemonban, ugy hitte, legtöbb képességet talált, melly olly emberekkel biztatá, millyeket ő kivánt, azért azt mondotta egykor: „Embereket sehol sem láttam, de gyermekeket igen Spartában". Azon kérdésre, mellyik a' legveszedelmesebb állat, azt felelte: „A' vadak között a' rágalmazó, a' szelidek között a' hizelkedő". Megholt Kr. el. 324-ben agg korában. Midőn halála közeledését érzette, az olympiai uton leült, hol az oda tódulló sokaság szemei előtt igaz philosophusi nyugalommal mult ki. Egy korábbi illynevü philosoph, Apolloniai Diogenes, a' ioniai tanodához tartozik. A' levegőt ősanyagnak tartá 's a' szellemi életet is a' lehelésből fejtegeté. Az 5 százban K. e. élt Athenében. — Diogenes Laërtius Ciliciából, ki hihetőleg a' 3 száz első fel. K. u. éle, görög philosophusok életét irá: „*Diog. Laërtius de vitis, dogmatibus et apophtegmatibus claror. virorum* 10 könyv. Kiadta Hübner H. G. Ambrosius latán fordításával (Lpicse 1828).

Diomedes, 1) a' Bistonok királya, ki a' tartományába jövő idegeneket lovaival étette fel. 2) Tydeusnak 's Deïpylének fija 's Argos királya. Atyját korán elvesztette Thebánál, részt vett a' második thebai háboruban 's Helena kérői között volt, kinek elragadtatását megbosszulni a' többi görög királyokkal együtt Trojához hivatott, hol az Argivusoknak, Tyrinthiusoknak 's több más nemzetségeknek parancsolt. Vakmerő bátorsága a' fővitézek sorába helyeztette, mivel azokban Nestor bizonysága szerént minden egykoruakat felülhaladott. Minervától védelmeztetvén, nem csak a' legvitézebb ellenségekkel megvivott, sokat közülök megölvén, hanem még a' halhatatlanokkal is harczba mert ereszkedni. Midőn Venus fijának, Aeneasnak, ellene segitségére jött, dárdájával az istenné kezét megsebesitette 's Aeneast tőle elragadja vala, ha Apollo ennek megmentésére oda nem siet. De még ezzel is háromszor meg akart ütközni, mig a' rettenetes isten fenyegető szavai visszaijesztették. Minervától serkentetvén, ezután Mars ellen fordult, azt hasán megsebesitette 's az Olympusba visszatérni kényszeritette. A' tanácsban hasonlóképen megkülönböztette magát. Agamemnon tanácsának, hogy Troját a' há-

boru bevégezése előtt el kellene hagyni, merészen ellene mondott 's azt megakadályoztatta; 's még akkor is megmaradott elébbeni vélekedésénél, midőn Achilles a' neki tett békülés ajánlására reá nem állott. Az által, hogy Rhesus lovait kezére keritette, teljesitett egyetazon feltételek közül, mellyekhez Troja elfoglalása mellőzhetlenül volt kötve. Herculesnek a' város bevételéhez hasonlóképen szükséges nyilait és Philoctetest is ő hozta el Ulyssessel együtt Lemnosból, ő is a' falóban vala, melly által Trója végre bevétetett. Szerencsésen haza érkezett ugyan, de Venus üldözte bosszujával. Távolléte közben feleségében, Aegialiában, vétkes hajlandóságot gerjesztett Comedes iránt, 's Diomedesnek visszajövetelénél meg kellett igérni, hogy Argost elhadja 's halál büntetése alatt soha vissza nem tér. Legszivesb barátival Italiába hajózott tehát, hol mulatásáról sok egymással ellenkező meséltetik. Majd nagy aggságban hagyják őt meghalni, majd Dannus királytól megöletni, majd csak a' róla nevezett szigeteken eltünni. Halála után isteni tisztelet adatott neki. *K. L.*

Dion, syracusai polgár, ki honja történetében halhatatlan nevet szerzett magának. Élt a' két Dionysius korában, kiknek rokonja és egy ideig nagytekintetü tanácsosa volt. Hanem midőn az ifjabb Dionysius önkénes uralkodását a' philosophia szelid tanitásai által mérsékelni törekedett, ellenségei gyanuba keverték 's számkiüzését kiviták. Dion Görögországba ment, hol szép termete, leginkább pedig esze és szive jeles tulajdoni annyi követőket szereztek neki, hogy a' szelidebb tanácsnak fület zárt fejedelem ellen fegyvert fogni 's hazáját megszabaditani eltökélé. E' végre 800 bátor vitézzel hajóra ült, Siciliába kiszállott, és mivel Dionysius épen néhány nap előtt Italiába elutazott, sietve Syracusába ment, hol a' lakosoktól örömzaj közt fogadtatott. Hazatérvén Dionysius, néhányszor törekedett viszaszerezni elébbi tekintetét; de végre csakugyan kénytelen volt a' biborról lemondani és kincseivel Italiába futni. Hanem polgártársai igazságtalan gyanuja miatt Dion is kényszeritettetett a' várost elhagyni. Azonban uj zavar támadván, viszszahivatott 's épen a' köztársasági kormányt akará helyre állitani, midőn hiteszegett barátja, Athenei Calippos, 354 K. e. megölte. Igy holt el e' nemes gondolkozásu, bátor lelkü 's honját tántorithatatlanul szerető férjfi. Plato volt legtitkosb barátja. Életét Platarchus és Cornelius Nepos irta le. *B. L.*

Dionea muscipula (kapzsi), Éjszakamerikának, főkép déli Karolinának nedves-árnyékos tájéki termik ezen növényt. Külseje hasonlit a' kereklevelü harmatfühöz, melly nálunk terem. A' közönséges növényektől az által különbözik, hogy ha légy repül valamellyik karéjos levelére, az azonnal öszvecsapódik 's mind addig zárva marad, mig a' légy motszan. A' levelek szélén lévő serték oldalvást, a' mellékserték pedig előlről zárják azokat be, ugy hogy a' légy semmikép sem talál szabadulást, hanem ha a' levelek széttépetnek; a' légy megdögöltével pedig önként kinyilnak 's ekkor az leesik. A' leveleken lévő mirigyek édes nedvet szivárognak ki 's ez látszik a' legyeket odacsalni. Nálunk tenyészik ugyan, de magvat nem hoz. Többféle esmeretes. Hazánkban a' borboja (*berberis*) himjei csapódnak öszve egyszerre, ha valami hozzájok ér *Dr. Pólya.*

Dione 1) Az Aether és Gäa leánya, Venus anyja, innen Dionaea Venus mellékneve. 2) Venus. — 3) Atlas leánya, Tantalus neje, Pelops anyja. 4) egy Oceanida.

Dionysia annyi mint Bacchanalia, l. Bacchus.

Dionysius, halicarnasusi születés Cariából, mint tudós mübiró és ékesenszólást tanitó mintegy 30 év. K. e. jött Romába 's honfijai számára romai archaeologiát irt, mellyben Roma régibb történetét és alkotmányát festi a' carthagoi első háboruig. Első 11 könyvét 's a' többinek némelly töredékeit birjuk. Ezeket Hudson után Reiske adta ki (Lipcs. 1774—77). Romában 22 évi lakása, a' legtudosb Romaiakkal volt

társalkodása 's a' régiebb évkönyvek haszonvétele igen fontossá teszi a' criticus történetnyomozó előtt, ámbár bánásmódja tetemesen behatott a' romai népmondák előadására. Aestheticai munkáji sincsenek minden érték nélkül, csakhogy criticai megválasztást kivánnak. Igy az „*Ars rhetorica*" (kiadá Schott Lipcs. 1804) csak résznyire övé, és mostani alkatjában hihetőleg a' 3-dik század. K. u. származik. *B. L.*

Dionysius (az öregebb), köz sorsból szinte fővezérré 's ez által Syracusa uralkodójává lőn 406. körül K. e. A' Carthagoiaktól elfoglalt Agrigentum megszaladt lakosai árulásról vádolták a' syracusai hadvezéreket; Dionysius támogatta e' vádat 's annyira vitte, hogy a' felzudult nép más hadvezéreket választott, kik között ő is volt. Nem sokára ezeket is gyanuba tudá keverni 's magát fővezérré neveztetni. Ezen hivatalában könnyü volt neki a' részére hóditott sereggel Syracusa várat a' benne találtató fegyverrel és élelemmel együtt elfoglalni, mire 25-dik évében magát királynak nevezte. Hatalma megerősitése végett Hermocrates leányával, ki Syracusa legelébbkelő nemzetségéből volt, lépett házasságra. Minekutána a' Carthagoiakkal egy rövid háborut elvégzett és különbféle lázadásokat szerencsésen elfojtott, ugy hogy a' sziget egyéb városait is meghóditná, nagy haborura készült Carthago ellen. Az elejénte mosolygó hadi szerencse csak hamar elpártolt tőle. Már Syracusába zárva ostromoltatott, hogy döghalál ütött ki Carthago seregénél. Dionysius épen akkor 30 hajóból álló segitséget kapván, hasznára forditá ellenségei csüggedségét, megtámadá őket szárazon és vizen, teljes győzedelmet vőn 's nem sokára hasznos békét kötött. Alsó-italiai háborujakor kiéheztette Rhegiumot. Carthagóval volt rövid harmadik háboruja után egy ideig nyugalomban élt 's költéssel foglalatoskodott, mellyben nyomoru miveivel is hasolóan jeleskedni kivánt. Sőt az olympusi játékokban pályára kelni is merészkedett, e' végből pompás követséget 's költeményei felolvasására sok előkelő declamatort küldött oda: de kik minden mesterségekkel sem gátolhaták meg, hogy Dionysius sátorát a' nép le ne rontsa és ki ne rabolja. Még csufosban fogadtatott négy évvel későbben második követsége. A' miért majd megőrült. Eszelősségéről még sem akart lemondani és versei felolvasásával költőket 's tudósokat szokott kinozni. Végre rosszkedvüségből ismét háborut izent Carthagónak, hogy Sicilia birtokából elüzze, de czélt nem érhete 's kénytelen volt káros alkura lépni. Ellenben sikerült neki egyik szomoru játékát Atheneb. megkoszoruzva láthatni. Ennek hire olly mértéktelen örömre fokasztá, hogy megbetegült bele, az orvosok pedig fija unszolására orvosszer helyett altatót adtak neki, melly felébredni többé nem engedé. Igy holt el 25 évü uralkodása után. — Követte idősb fija, Dionysius, az ifjabb, kit Dion (l. e.) hogy szokott kicsapongásaitól elvonja, Plato tanitására figyelmeztete 's elejébe adá, hogy csak e' philosophus tanithatja meg helyesen uralkodni, mitől pedig mind saját, mind népe boldogsága függ. Ennél fogva udvarába hitta Platót. Sürgető hivásainak engedett Plato, és mind a' fejedelmet erényre és tudományra tudta vezérleni, mind általjában egész udvarát uj szinbe öltöztetni. De az ellenpárt, mellynek Philistus történetiró volt feje, gyanussá tevé Dion hivségét 's kivitta számüzetését. Plato hijában törekedett barátja visszahivatását eszközölni, és végre minekutána sokáig neminemü erővel feltartóztattatott, elhagyá Syracusát, midőn egy kiütött háború Dionysiusnak máshol adott dolgot. Békekötés után a' király ismételt kérésére visszatért. Most ujra sürgeté Dion hazahivatását, de sikeretlenül. Honnan elbocsátását kéré. Dionysius az által tudá megnyerni, hogy Dionnal szinlett öszvebékülést igért, mellynél fogva vagyonját visszaadja neki, ha megfogadja, hogy ellene semmibe sem avatkozik. Hanem ezen igéretét sem teljesité, azért is Plato, minekutána sok bosszontást kellett szenvednie, elhagyá a' veszni indult udvart. Most megjelenvén Dion, elfoglalá Syracusát, hozá Dionysius csak Dion meggyilkolása utan térhete vissza. De

szerencsétlensége még vadabbá tevé. Az elébbkelők elfutottak zsarlásai elől. Közben Carthago uj háborut inditott neki és Icetassal, ki Syracusát el akará foglalni, titkon szövetségre lépett. Ez még szinkedett, sőt helyben is hagyta, hogy Corinthustól segitség kéressék. Timoleon hajóssereggel jelent meg Syracusánál, és mind az uralkodót mind ellenségét elüzte. Dionysius megadván magát, Corinthusba vitetett hol nyomoru kenyerét tanitással kereste 's kicsapongásai által magára vont megvetésben holt el. *B. L.*

Dionysius Areopagita, az Areopagus nevü törvényszék birája Atheneb., az első század közepe körül, Sz. Pál apostol a' keresztény hitre térittetvén, Athene első ker. püspöke lőn, hol mint vértanu magát a' hitért feláldozta. Nevezetes a' neki tulajdonitott görög irások miatt és mint Francziaország védszente. Ezek a' mennyei hierarchiaról, Isten nevéről, egyházi hierarahiáról és mystica theologiáról értekező, ho mályba burkolt irások, valamint az előadások, foglalatjok és történeti viszonyok által szembe szökőleg a' 4-dik század előtt nem élhetett iróra mutató levelek Dionysius munkáji gyanánt csak a' 6-ik században jöttek napfényre. Francziaország, mellynek fővárosában, Parisban, egy Dionysius állitá első kereszt. községet a' 3-dik században, kapva fogadá ezen irásokat a' 9-dik században és Dionysiusából minden vizsgálás nélkül Areopagitát csinált, hogy egyháza kezdetét szinte az 1-ő századra felvihesse, és az apostolok közvetetlen tanitványát védszente és vértanu gyanánt tisztelhesse. A' st. denysi, eredetiképp a' parisi kereszténység alapitójának most az Areopagitának szentelt monostor Paris mellett vetekedésbe elegyedett a' 11-dik századb. St. Emmeran regensburgi monostorával az Areopagita ereklyéji felett. Hanem mind ezen ereklyék és irások hiteletlenségét mind azt is, hogy Dionysius Areopagita sem illy miveket nem irt, sem Francziaországban soha nem tanitott, 17-ik századi franczia criticusok Daille, Sirmond és Lauroi kétségbe hozhatatlanul megmutatták.

Dionysius Exiguus (kis alakjáról), szittya barát, a' 6 század első felében egy klastrom apátja volt Romában 's 545 holt meg, mint a' keresztény időszámolás kezdője feledhetetlen. 526 egy husvétcyclust számola ki és hiteles régi adatok szerént Roma épittetése után 753 évre tette Krisztus születését. A' Krisztus születésen kezdődő időszámolás, melly itt alapult, csak a' 8 évszázban jöve nyilvános szokásba. Hirtelenb javalat követte gyüjteményét, mellybe egyházi törvényeket, t. i. ugy nevezett apostoli canonokat, a' romai püspököknek kedvező conciliumvégzéseket 's romai püspköktől származó tiszti leveleket, a' 4-dik évszáz vége olta — nevek decretalék — szede öszve. Ezen gyüjteményt nem sokára kutfejéül tekinték az egyházi törvénynek. Barátja Cassiodor azt irja, hogy D. jó latán stylista volt 's tudta a' görög nyelvet, mellyből sokat forditott. Egyébiránt csak azt tudjuk felőle, hogy kedvezett a' Theopaschiták babonájának.

Dionysos, l. Bachus.

Dioptra 1) az astrolabiumnak vagy egyéb mérő müszernek nézrései; ugy neveztetnek a' lyukakkal vagy résekkel felkészült, egy vonalazón függőlegesen felállitott érczlapok is. 2) Seborvosi müszernek neve; 3) ezen nevet viseli a' hutásoknak egy müszere is.

Dioptrica, a' tört sugárokról szóló tudomány, vagy azon törvényekről, mellyek szerént a' látás történik, ha a' világ sugárok, minekelőtte a' szemet érik, különbféle törő közökön, p. o. a' levegő elébb a' szemeink elejébe tartott messzelátó üvegén, általmennek A' 17 század nyitotta fel ézen mathesisi tudomány titkait. Hogy a' különböző átlátszó közökön általmenő világsugárok ugyan azon nemü közökön mindég egyenlő törvények szerént törnek meg, azaz, a' beesés szeglete sinusára (kebelére) állandó irányban van a' közben megtört sugár sinusa, Cartes adta ki legelőször, ámbár bizonyos, hogy azt tanitójától Snell Willebrordtól, vette. Azolta minden féle lapu, gömbölységü fe-

lületeknek sugárszélesztő tüneményei hatalmunkban vannak. Hatalmunkban vannak minden opticai látásmüszerek (látmüszerek) mint: szemüvegek, nagyitó üvegek (*microscopiumok*), messzelátók (*telescopiumok*), a' sokféle setét kamarák, bájmécsek, napnagyitók (*microscopium soloare*) 'sat. Uj felfedezése volt Newtonnak az, hogy annál inkább megtörik a' sugár, mennél sürübb és égékenyebb az áltlátszó köz és innét jövendölte meg, hogy a' gyémánt égékeny 50 esztendővel elébb, mint azt meg égethették volna; — igy mondta meg előre, hogy a' vizben is van égékeny anyag. De legnevezetesebb tökéletesitést vett a' dioptrica a' mult század legnagyobb mathematicusának, Eulernek, azon találmánya által, hogy az állatszemek példája után különböző megtörő hatalmu áltlátszókból lehetne az opticai müszereket öszverakni 's achromaticus (szintelen) müszereket nyerni. Illyen különböző nemü üvegeket készitett azonnal Dollond (l. e.)

Diorama, l Orama.

Dioscorides (Pedanius), görög orvos, szül. az 1-ső században Kr. u. a' ciliciai Anazarbusban. A' gyógyszerekről irt munkajához a' 16 századig ragaszkodtak az orvosok, hozzá vagy commentariust irván vagy azt kivonván. Több chemiai készitményeket esmert, ő irja le először a' gyógyszerek meghamisitását 's ennek esmertető jeleit. A' „*Theriaca*" és „*Alexipharmaca*" nevü munkáji Nicander commentatiójának látszanak, az „*Euporista*" nem igazija; a' gyógyszereknek izeknél fogva való megesmeréséről van Madridban az ő neve alatt egy munka. Ezen munkák régibb kiadási között legjobb a' Saracenusé (Frankfurt 1598 fol); commentariusai közöt pedig Mathiolus (Velencze 1565 fol).

Dioscurok, Castor és Pollux, Jupiternek ikerei, a' bajnokok, lovagok 's hajósok védistenei. (L. Castor és Pollux.) *K L.*

Diós-Győr, Borsod várm. mezőváros 347 ház. 3170 lak. 's a' kir. kamarai gazdasági főhivatal helye, szép völgyben Miskolcztól nyug. felé. Sok gyümölcsöt és jó szőlőt termeszt. Vára alatt folyó Szinva nevü patakja bővelkedik pisztranggal. Völgye mind szépségéről, mind sok vashámorairól, mellyekben egész országban legjobb vas és aczél készittetik, I papiros malmáról 's üveghutájáról nevezetes. Megjegyzést irdemelnek a' völgyben lévő számtalan csigák és más állatok maradványi, mellyek arra mutatnak, hogy azt a' tájékot valaha tenger fedte. Várát, melly most omladékaiban hever, Maria királyné, I Lajos leánya, épittette 's igen pompásan. A' vár a' várossal együtt hajdan a' magyar királynéké volt; most a' város a' magyar korona sajátja. Vásárai vannak. *L—ú.*

Diphtongus, kettőshangu, azaz, két vocalis (magánhangzó) öszvetételéből eredt, egy szájnyilással kiejtett hang, p. o. aü-tumnus, Eu-ropa. A' magyar nyelvnek nincsenek diphtongusai.

Diploma (oklevél), származik ezen görög szóból διπλόω, melly annyit tesz mint öszvehajtani, minthogy a' régieknél szokásban volt az oklevelet kettős tábla formában elkésziteni 's öszvehajtani. Különben, jóllehet a' diploma nevezet alatt régenten több különbféle levelek is értődtek, mindazáltal mai időben a' diploma nevezet alatt értünk ollyan jeles szavakkal 's jegyekkel felruházott 's ékesitett iratformákat, mellyek valamelly törvényes igazakat (jus), kötelességeket vagy pedig tett dolgokat foglalnak magokban. Mi az okleveleknek eredetét illeti. azt világosan meghatározni nem lehet, mindazáltal ugy vélekedhetni, hogy azok nem sokkal az irás mesterségének feltalálása után vették kezdeteket, 's éltek azokkal a' Zsidók, Görögök, Romaiak 's más pallérozottabb nemzetek is; a' régi kornak hódoltató 's mindent feldulni kivánó lelke mindazáltal nagyobbára megfosztott bennünket a' régiségnek ezen drága kincseitől, melly miatt a' hajdankor történeteit maig is örök homály boritja. Különben egyiptomi papiroson vagy is iróhártyán irott 's eddig feltalált legrégieb oklevel, mellyről Mabillon em-

lékezik, a' Krisztus születése utáni 5-dik századnak köszöni születését. Magyar hazánkban pedig jóllehet vannak némelly csekély nyomai, hogy már a' fejedelemnek idejében is adattak oklevelek, mindazáltal mostan Sz. István király 1001-iki diplomájánál, mellynél fogva a' nevezett király a' pannonhalmi apátságot felállitotta, régibb nem találtatik. Mi a' diplomák nemeit illeti, számtalan félék; törvényes tekintetekre nézve pedig eredetiek vagy másolatok; a' másolatok ismét vagy hitelesek, vagy hiteletlenek, és ismét vagy szóbeliek vagy értelembeliek. Hitelesek azok, mellyek a' törvény által meghatározott módon 's az arra törvényesen meghatalmazott személyek által az eredeti levelről másoltatnak le 's adatnak ki; hiteletlenek pedig azok, mellyek ellenkező módon készülnek. Szóbeliek ismét azok, mellyek szóról szóra; értelembeliek pedig, mellyek csak értelmek szerént másoltatnak le. Továbbá hazánkra nézve mind az eredetiek, mind a' másolatok lehetnek még szabadságos vagy is privilegium formában (l. Privilegium) és ismét nyilt formában készittettek (l. Patens); az elébbiek a' törvényes igaz védlésére 's követelésére törvényes erővel birtak régenten is és a' privilegialis pecséttől vették azon tulajdonságokat, nem pedig az utóbbiak, mivel ezek ha csak privilegialis level formába által nem változtattak, egyedül a' megtörtént dolog bizonyitásaul szolgáltak 's ugyan azért foglaltatnak többnyire az ezen utóbbi féle régi adományos levelekbe ezen zárlatok „*dum nobis in specie reportata fuerint, in formam privilegii redigi curabimus.*" Mi külső formájit nézi a' diplomáknak, azok szinte több félék, és pedig 1-ör vagy szabadságos level (privilegialis) formajuak, mellyek a' régibb időben ugyan egészen nyiltak voltak, utóbb azonban szokásba jött alólról kevessé a' kutyabőrt (pergamen) felhajtani azért, hogy erősebben állhasson az oklevelen a' függő nehéz pecsét. Ezen szabadságos formáju levelek ismét vagy érczpecsétesek t. i. arany-, ezüst-, réz-, fejér 's fekete viaszból készült pecsétes levelek voltak. Az elébbiek közül hazánkban egyedül az aranypecsétes levelek használtattak, az önpecsétet pedig leginkább a' pápák használták; 2-or nyilt formájuak, mellyek egészen nyilva voltak, 's ezeknek hatuljára üttetett a' pecsét; 3-or zárt formájuak, mellyek egészen zárva voltak, olly formán, hogy régi szokás szerént egy kis darab bőröcske az oklevelen keresztül huzatván, annak két vége lepecsételtetett, 's midőn az felnyittatott, egyedül azon kis bőröcske metszetett két felé, 's ekképen elolvastatván, az ismét lepecsételtetett 's oda, a' honnan jött, ismét visszaküldetett, a' midőn is az effélék pecsét-fejjel lepecsételt leveleknek neveztettek (*litterae capite sigilli obsignatae*); 4-er könyv formajuak, mellyek több egybe kötött lapokból állanak; 5-ör level formajuak, mint a' mai intimatumok; 6-or göngyölt formajuak; 7-er metszett formajuak (cyrographa) 's ezek olly oklevelek voltak, mellyek többször ugyan egy lapra leiratván, az egyik 's másik pár között hagyott ürességre pedig az A. B. C. néha D. 's E. betük, vagy ollykor bizonyos ábrázolatok is leiratván 's lerajzoltatván, azon különbféleképp kétfelé metszettek olly formán, hogy azon betüknek vagy rajzolatoknak egy része az egyik, más része a' másik oklevelen maradtak, melly szokás egyedül azért jött keletbe régenten, hogy midőn az egyik oklevelpárról valamikor valamelly kétség támadott, az a' hiteles helyen maradott másik párhoz egyeztetett, 's ha azzal megegyezett igaznak, ellenkezőkép pedig hamisnak találtatott az oklevel. Egyébiránt későbben minden kétségnek 's csempeskedéseknek eltávoztatására nézve keletbe jöttek a' hiteles helyeken az ugy nevezett okleveles jegyző könyvek is, mellyekbe a' szabadságos formában kiadott oklevelek beirattak; illyetén királyi jegyző könyveket mindazáltal, jóllehet azoknak régibb időkről több nyomaira akadhatni, az austriai ház uralkodása olta készülteknél régibbeket nem találhatni. (Vö. Diplomatica).

Perger János.

Diplomatia. Igy nevezték ujabb időben a' külső politica azon részét, melly azt tanitja, millyen békés eszközök által hozhatják 's tarthatják fen a' statusok kölcsönös viszonyaikat olly állapotban, hogy czéljaikat valamelly idegen statusnál elérhessék. A' status organjai, kik ezen tudomány vagy mesterség gyakorlásával meg vannak bizatva, diplomaticusoknak, diplomatoknák neveztetnek. Nagyobb statusokban saját collegiumok állnak fen, külső departement név alatt, mellyek rendeltetése az ezen czélokra intézett munkák 's alkudozások kormányzásában áll. Szükség tehát egy illy departement tagjainak tudni 1) azon különböző statusok jusait, viszonyait 's érdekeit, mellyek az övékkel öszveköttetésben állnak vagy öszveköttetésbe jöhetnek; 2) pontosan kell esmerniek azon formákat, jusokat, szokásokat 's illendőséget, mellyek az idegen statusokkal való alkudozásoknál szükségesek 's megtartatnak. Az idegen statusokkal való alkudozások 's ügyek viselésebeli ügyesség nem olly mesterség ugyan, mellyet csupa theoriából meg lehetne tanulni; azonban még is vannak bizonyos tudományok, mellyek nélkül ezen mesterséget tökéletesen üzni lehetetlen, 's mellyek azért akarmelly tökéletes diplomaticusban mindég feltétetnek, 's meg kell lenniek a' külső ügyek departamentjában, ha hogy ennek munkálatja czéliránnyos legyen. Ezek a' tudományos esmeretek öszvesen véve teszik az ugy nevezett diplomatiai tudományokat. Ide tartoznak: 1) a' statusok közönséges és positivus jusa; 2) a' nemzetek természeti 's europai positivus jusa; 3) a' közönséges politica, 's kivált a' fenálló statusoké egymás iránt; 4) mind azon statusok statisticája, mellyekkel a' mi statusunk öszveköttetésben 's viszonyban áll, főkép pedig minden, azok közt fenálló politicai és jusi viszonyok 's érdekek szoros esmerete; 5) a' követségi jus 's az országlás minden külső agenseinek jusa; valamint 6) a' külső statusok közti alkudozásokban bevett formákról és módokról, a' statusok ügyviselőjinek mind egymásközti, mind a' különböző fejedelmek külső ministeriumával, ugy szinte magok a' fejedelmek egymásközti irás- vagy élőszóbeli és személyes alkudozásainak cerimoniájáról 's formájiról szóló tanitás. Ha mind ezen tudományok mellett diplomatia név alatt még egy különös áll fen, ennek azt kell megmutatni, miként kelljen mind azon tudományokat ugy használni, hogy általok a' status czéljai legbiztosabban 's legtartósabban éressenek el. Minthogy a' statusok az erkölcsi törvény által szintugy köteleztetnek, mint a' privat személyek: azért a' diplomatiának az erkölcsieknél egyéb okfejek nem szolgálhatnak alapjául, 's nem lehet az egyéb, mint a' statusok egymásiránti viselete szerént alkalmaztatott moral. Tanitja a' történetirás, hogy a' statusok gyakran leggyalázatosabban 's erkölcstelenül bántak egymással, egymás ellen mindent megengedhetni vélvén, a' mi czélhoz vezete, habár még olly gyalázatosak, még olly alávalók voltak is az e' végre használt eszközök. Hanem tudományos diplomatia nem fogadhat el illyen okfejeket, sőt inkább erkölcsi okfejek közé kell minden maximájit szoritnia, legyen bár, hogy e' miatt mint el nem érhetőkkel, sok czéljaival kénytelen felhagyni. Mert azt kivánja a' józan ész, hogy ne csak a' czél, hanem minden eszközök is megegyezzenek okfejeivel. Illyen diplomatia azonban nincs még eddig tudományos formába foglalva, 's a' praxisban még ujabb időkben is gyakran jóvá hagyattak a' diplomaticusok némelly lépései, mellyek minden egyéb viszonyokban egyenesen ellenkeznek becsületes ember nyiltszivüségével, 's mellyek csak azon állitással mentethetnek, hogy senkinek sincs jusa valakitől másforma viseletet kivánni, mint a' millyent ő mutat amaz iránt. Való hogy ez a' mentség nem elébb fog megszünni, mint magok a' statusok az erényt minden felett becsülni kezdik. Illyen értelemben vett diplomatiának tudományos kidolgozása jövendőre van hagyva. A' mit erre nézve Bielefeld „*Institutions politiques*"-eiben találni, az még igen tökéletlen. Schwarzkopf, Koch 's idősbb Martens munkáji, több másokkal

együtt csupa iromány gyüjteményeket foglalnak magokban, mellyek ugyan hasznosak a' fenálló statusok közti jusviszonyok kitanulására, 's ugyan azért szükségesek a' diplomaticusokuak; hanem diplomatiai theoriát korán sem nyujtanak. Azon álláspontot, mellyre a' diplomatia, mint tudomány ujabb időkben jutott, „*Manuel diplomatique par le baron Charles de Martens*" (1822) czimü munkából láthatni. Luden tett próbát illyen theoriával „*Politik*" czimü irásában. De minthogy annak okfejeit a' történetirásban 's nem a' józan észben keresi, vállalatja nem számittathatik a' sikerültek közé, 's a' diplomatia alapos és a' józan ész erkölcsi okfejeivel megegyező tudományának irásával még ezután fog valaki becsületet szerezni.

Volt ugyan egy idő, mellyben csak valódi és alapos tudósság, a' régi és uj nyelvek, történetek 's törvények esmerete tőn valakit jeles diplomattá, Az innepélyes beszédeket tudósok nyelvén kelle tartani, latánul iratának minden egyezségek, latán volt a' közönséges diplomaticai nyelv. Még a' westfaliai békegyülés is tudósok gyülése volt egyszersmind; a' Grotius és Pufendorf neveknek nincs szükségek magasztaltatásra. XIV. Lajossal kezdődik a' diplomatia második időszaka, mellyben a' franczia nyelv lőn közönségesen uralkodóvá; Eugen savoyeni herczeg és Villars 1715 arra is nyujtának példát, hogy a' fővezér gyakorlott tekintete 's elszánt cselekvési módja nem alkalmatlan diplomatiai tanácskozásokra. — Fénylett ugyan azolta is némelly név a' diplomatiai karban, melly a' tudós köztársaságban jeles helyet foglal el (Azzara, Lucchesini, Orloff, Souza, Niebuhr 'sat.), de még sem kerülheté ki az ujabb diplomatia ezen szemrehányást, hogy inkább az udvarok apró mesterségeire, inkább az etiquette üres formájinak esmeretére, inkább az emberi gyengeségek ravasz használására szorult, mintsem hogy a' közönséges emberi, vagy csak igazán nemzeti érdeke (mellyek végre amazokkal mindég megegyeznek) magasabb álláspontjára emelkedni törekedett volna. A' politicai sulyegyen vagy álmodozott kereskedési bilanz semmit nem jelentő formáji viselék sokáig a' diplomatiában az erkölcsiség és jus ama' nagy vezérokfejeinek szerepét, pedig csak egyedül ezekből származhatik az igazán hasznos. Napoleon gyanitani látszott a' nemzetek közti egybeköttetés ama' főtörvényeit; egy nagy europai nemzetfamiliáról való nézetei, ha igazak, nem pedig üres ürügyei lettek volna hadi becsület 's uralkodás vágyának, bizonyosan uj és tartós irányt adandók voltak a' diplomatiának. Az ujabb diplomatia egyik legnevezetesebb jelenete fog maradni mindég az 1815 Sept. 26-kai szövetség, melly diplomaticai ügyviselő vagy ellenjegyző ministerek hozzájárulta nélkül Austria, Orosz- és Burkusországok fejedelmei által személyesen köttetett, 's mivel egyáltalján semmi önhaszonkereső czélra nem mutat, méltán neveztetik szentnek. Az 1814-ki bécsi békegyülés olta a' fejedelmek személyes öszvejövetele legsikeresb eszköze lőn a' legujabb diplomatiának, 's elébbeni characterétől egészen különbözőt adott neki, noha előre látható, hogy ezt nem sokáig fogja megtarthatni. — A' diplomaticai közlekedések tudománya már régen ki van dolgozva némelly munkákban. „*L' ambassadeur et ses fonctions*" (de Wicquefortól, 1764 4. 2 köt.) hajdan igen becsültetett, 's 6 izben adatott ki. Mably „*Principes de négociations*"-a bevezetésül iratott „*Droit public de l' Europe fondé sur les traités*" czimü munkájához; Pacassi ira „*Einleitung in die sämmtlichen Gesandtschaftsrechte*" (Bécsben 1777); Ahnert „*Lehrbegriff der Wissenschaften, Erfordernisse und Rechte eines Gesandten*" (Dresda 1784); Römer „*Einleitung in die rechtlichen, moralischen und politischen Grundsätze über die Gesandtschaften*" (Gotha, 1788); Mosham „*Europäisches Gesandtschaftsrecht*" (Landshut, 1805); Martens (a' hajdani göttingai professornak öccse) „*Annuaire diplomatique*" (Leipzig, 1823, 25). Francziaország diplomatiai történeteihez jó felvilágositást nyujt Flassan „*Hist. génér. et rais. de la diplomatie*

franç." (2. kiad. Paris, 1811, 7 köt.). E' kérdést, mikor nyomatott legyen ki a' statustanácskozásokból a' latán nyelv a' franczia által, Pudor K. F. fejté meg „*De palma linguae latinae ab Europae civitatibus, de pace, foederibus etc. publice agentibus optimo jure retribuenda*" (Boroszló 1817) czimü munkájában. A' franczia nyelv a' burkus udvarnál Fridrik Wilhelm, brandenburgi nagy választó fejdelem, alatt jött divatba; a' rastadti béke után (1714) pedig kicsinyenként a' külső ügyekre is kiterjesztetett a' porosz statusokban. *Zs. G.*

Diplomatica (oklevelesmeret), olly tudomány, melly rendszabásokat ad, miképen kelljen az okleveleket olvasni, érteni, az igaz okleveleket az állevelektől, a' hiteleseket a' hitetlenektől 's a' törvényes erővel birókat a' törvénytelenektől megkülönböztetni. — Ezen tudománynak valódi kifejlődése egyedül a' 18 századnak köszöni kezdetét, a' midőn is Francziaországban az első okleveles háboru a' Jézus szerzetebeli 's Sz. Benedek rendjén lévő barátok között kiütött, kik között jelesebb vetélkedők voltak Papebroch és Mabillon franczia szerzetesek. Ezen okleveles háborut nem sokára követték a' Németek is, kik között mindenek előtt a' csatapiaczra kiállottak Hertius és Schannat, nem különben Bessel és Hahn. Magyarországon jóllehet az oklevelekről való vetélkedés már hajdan is keletben volt törvényszékeink előtt, mindazáltal a' legnevezetesebb első okleveles haboru csak a' 18 század elején lobbant ki, midőn bizonyos iglói születésü Schwarz Gottfried II. Sylvester pápának Sz. István király részére kiadott 1000-iki oklevelét nagy tüzzel megtámadni bátorkodott. Ez ellen ismét feltámadtak a' Jézus szerzetebeli papok, nem különben Kollar és Stiltingus, de a' kiket későbben viszont megtámadott Kerchelich zagrábi kanonok annyira, hogy e' miatt későbben Kollar is pártot ütni kénytelenittetett. Ezen vetélkedést nem sokára követte egy másik szinte Sz. István királynak 1001-ben a' pannonhalmi monostor részére kiadott oklevele iránt, mellynek igaz voltát megtámadták Cornides Daniel és Benzur Jósef, kiknek ismét ellene szegezték magokat gróf Battyányi Ignácz, Gánóczy Antal és későbben Koller Ignácz kanonokok, ugy szinte Novák Kristóf Sz. Benedek rendjén lévő szerzetes. Harmadik okleveles haborut támasztott volna több oklevelek iránt Kövesdy László magyar törvénytudó, mindazáltal, mivel keves ellenkezői támadtak, ezen vételkedés inkább csak lecsilapittatott, mint elvégeztetett. Ezen most emlitett okleveles háboruk nem is voltak minden haszon nélkül hazánkra nézve, mivel ezeknek köszönhetni leginkább azt, hogy az oklevelesmeret tudománya hazánkban is kifejlődni kezdett, 's már 1777 a' budai kir. tudományos egyetemben ezen tudomány tanittatott is. Nem kell azonban mind ezek mellett is ugy vélekedni, mintha a' magyar hazában az oklevelvizsgálat a' régibb időkben is nem volt volna keletben; mivel akkor, midőn még a' közönséges leveltárak a' magok épségében voltak 's a' külső 's belső ellenségek prédajátékává nem tétettek, az oklevelvizsgálat sokkal bizonyosabb rendszabásokra volt épitve, mint a' később időkben; meglévén t. i. minden leveltárban a' hazafiak részére kiadott nevezetesebb okleveleknek párja, mellyeknek öszveegyeztetése által az igaz leveleket a' hamisaktól igen könnyü volt megkülönböztetni. — Egyébiránt a' diplomatica vagy is oklevelesmeret tudományának három része van, t. i. 1) Az irásesméret (*graphica*), 2) Jegyesmeret (*semiotica*), 3) Beszédesmeret (*formularia*). Az irásesmeret megesmerteti a' minden időszakaszban keletben volt különbféle betüket, orthographiát, az egyes vagy huzamos beszédet tevő szavak leirása módját, nem különben az oklevelirásnál megkivántatott müszereket. A' jegyesmeret megesmerteti az oklevelekben minden időszakaszban keletben volt jegyeket. A' beszédesmeret pedig az oklevelekben előfordult 's szokásban volt mindenkori beszédformákat, vagy is az okleveleknek irásbeli foglalatjait adja elő. Továbbá az okleveles irásesmeretben a' betüesmeret szól a' minden idő-

ben uralkodó betüformákról 's betüékezésekről; az orthogr. esmeret magában foglalja az okleveles szavakban előforduló betükihagyásokat, betücseréléseket, betüszaporitásokat 's szóröviditéseket (*brachygraphia*), melly utóbbi ismét szól a' betüszoritásról, betükihagyásról; szóbeli 's számbeli előbetüzésről (*siglae*), az ugy nevezett tirói jegyekről (*notae tyronicae*) és a' titkos irásokról (*cryptographia*); az okleveles huzamos beszédet tévő szavak leirásáról szóló esmeret magában foglalja az irássoroknak különbféle fekvésének 's a' pontozásoknak (*stigmeologia*) leirását; az okleveles müszeresmeret végre magában foglalja azon müszereknek megesmertetését, mellyek az oklevelirásnál minden időben keletben voltak. — Továbbá az okleveles jegyesmeret magában foglalja a' keresztjegynek (*signum crucis*), keresztényi jegynek (*chrismon*), a' cancellariusok 's más közönséges jegyzők (*notarii publici*) jegyeinek, a' szórejtő jegynek (*monogramma*) 's a' különbféle pecséteknek megesmertetését. — Az okleveles beszédesmeret végre magában foglalja az oklevelekben időszakaszonként keletben volt előbeszéd (*formulae exordii*), derékbeszéd (*formulae textus*) és végbeszéd (*formulae epilogi*) különbféle foglalatjainak 's formájinak megesmertetését. Egyébiránt mindezeknek bővebb megesmérése végett Magyarországra nézve l. *Martini Schwartner introductio in rem diplomaticam aevi intermedii praecipue Hungaricam*" (Budae 1802). Ugyan csaak zen munkának megvizsgálását az 1819-iki *Tud. Gyüjt.* 8-ik 's köv. köt. Továbbá ugyan csak azon munkának magyar forditását jegyzésekkel megbővitve Perger János által ezen czim alatt „Bevezetés a' diplomaticába, vagy is az oklevelesmeret tudományába" (Pesten 1821). Ismét „*Georgii Pray syntagma historicum de sigillis regum reginarumque Hungariae, pluribusque aliis*" (Budae 1805); Kollar „*Historia diplomatica juris patronatus Hungariae regum*" (Vindobonae 1762); Kaprinay „*Hungaria diplomatica temporibus Mathiae de Hunyad*" (Vindobonae 1767); Szegedy „*Cerographia Hungariae*" (Tyrnaviae 1734) 'sat. A' külföldi diplomaticára nézve pedig ajánlhatni „*Noveau traité de diplomatique etc.*" (Paris 1750—65). Ugyan ennek német forditását. Nem különben Mabillonnak, Besselnek, Heumannak, Gattererneк, Schönemannak, Grubernek 'sat. diplomaticai munkájit. *Perger János.*

Dipodia vagy syzigia, a' versmértéknek két lábat magában foglaló szakassza, p. o. egy dijambus.

Diptychon (gör.), eredetileg annyi mint diploma, kétszeresen öszvetett. A' Görögöknél és Romaiaknál diplomák vagy diptychonok öszvetett, áltvont zárral öszvefoglalt ércz, elefantcsont vagy fa egyenlő nagyságu táblák voltak. Ezen nevezet ujabb időkben más értelemben használtatott. A' diptychonok fontosak lettek a' keresztény egyházi szerkezetben, hol 3 nemek számláltatott: a' püspökök, élők és elhunytak diptychonjai. Az első rendük érdemes püspökök nevét és életét foglalák magokban; innepekkor szoktak vala felolvastatni, 's ez adott alkalmat a' canonisatióra. Az élők diptychoniban élő pápák, patriarchák, püspökök 's e. papok, császárok, királyok és más nagyok nevei az egyházi imádság végett voltak feljegyezve; az elhunytakéikban az urban megholtak valának felhozva, kikről az egyházi imádságban is tétetett emlités. Lelünk azonkivül megkereszteltek neveivel is diptychonokat.

Director, l. Igazgató.

Directorium, társasági egyesületben a' munkálódás legfőbb kormánya 's az a' kiküldöttség avagy személyek, kikre az bizva vagyon. E' volt a' neve egy, öt statustisztviselőből álló collegiumnak, mellyre Francziaországban a' harmadik szerkezet szerént a' végrehajtó hatalom ruháztatott, a' mit egyéb statusokban is követtek, hol annak uralkodó befolyása volt, nevezetesen Helvetiában, Hollandban 'sat. A' két törvényhozó tanács választá annak tagjait, kik közül egy minden évben kilépett 's más által váltatók fel. A' directorium általjában mind

azt igazgatá, mit az 1791-diki szerkezet a' királyi hatalomra bizott. A' hét statusminister közvetetlen alatta állt, 's szabadsága volt ezeket letenni 's kinevezni. A' Brumaire 18-dikai revolutio által eltöröltetett ezen kormánytest, valamint a' vele egybeköttetésben volt III. évi szerkezet is. A' directorium 's Brumaire 18-ka történeteire nézve fontos a' directorium utolsó elöülőjének (Lorris Jérome) „*Mémoires de Gohier*" czim alatt megjelent munkája (Paris 1824, 2 köt.). *Zs. G.*

Dirák, l. Eumenidák.

Dis, Pluto a' Romaiaknál.

Dis, a' muzsikában, az egy félhanggal felemelt második lépcsője a' diatonica scalának; hasonló az egy félhanggal alászállitott Es lépcsőhöz.

Discant, l. Sopran.

Discantkulcs, l. Kulcs.

Disciplina, l. Fenyiték.

Disconto (olaszul), procentek szerént meghatározott levonás, ha áruk vagy váltólevelek a' meghatározott időnél előbb fizettetnek ki. Innen discontózni: 1) a' váltólevelet ideje multa előtt bizonyos levonással azonnal kifizetni. 2) A' még sokáig folyamatban leendő váltólevelet más harmadiknak kész pénzért eladni 's e' mellett (procentek szerént meghatározott) levonást szenvedni. — Discontobank, olly hitelintézet, melly a' discontózással foglalatoskodik. — Discontocassa (*caisse d' escompte*), Parisban 1776 privat emberek által 12,000,000 liv. tőkével alkottatott czédulabank. A' revolutio elenyésztette 's helyébe a' *Banque de France* lépett. — Discontocomptoir, Svédországban kir. intézet a' kereskedés előmozditására.

Discordia, l. Eris.

Discretionapok, a' váltótörvényben engedelem- vagy késedelemnapok, mellyek a' váltólevel határnapja elmultával adatnak. Ezek nem minden kereskedő helyeken egyformák. Amsterdam p. o. hatot ad, Hamburg tizenegyet, Leipzig pedig egyet sem. Közönségesebben becsületnapoknak (Respecttage) neveztetnek. Rossz jelnek tartatik, ha az elfogadó a' becsületnapokat mind használja, most az elfogadott levelet mindjárt az első bemutatáskor szokás kifizetni. *Zs. G.*

Discus, lapos, kihornyolt, középen áltfurt 's szijakkal a' kézre kötött kő-vagy érczkarika a' Görögöknél és Romaiaknál. A' karikavetés egyike volt a' küzdők gyakorlásainak. Ki magasabbra vagy messzebbre vetette, az volt nyertes. Az olympusi és más játékoknál nagy érdemnek tartatott győzni a' karikavetésben. Perseust állitják feltalálójának, és Apollo ezzel ölte meg Hiacynthust. Néhol igy nevezik a' tanyérkát, mellyen megáldáskor az ostya van. Nem különben a' virágok középső részét is. *B. L.*

Disjunctio, l. Itélet.

Dispensatio, valamelly tiltó törvénynek egyes esetekbeli elmellőzése vagy lágyitása, melly a' legfőbb hatalomtól származik, 's szintolly különbféle lehet, a' millyen különbfélék magok a' tiltó törvények. Ez a' jus egyfejdelmi statusokban világi ügyekre nézve az országlót illeti; de mivel gyakori használtatása által az egész törvény megsemmisittetnék, vagy a' statusszerkezet egyes fontos viszonyaiban megrázathatnék: azért vannak tőle szerkezeti kivételek. Egyházi (kivált házassági) ügyekben a' dispensatio a' cathol. egyházban az egyházi felsőség, a' püspök, jusa; melly azonban fontosabb esetekben (p. o. a' vérség 's rokonság első 's második fokán) magára a' pápára van bizva. A' világi kormány csak azt kivánhatja meg, hogy tudta nélkül ne kereshessenek 's kaphassanak feloldoztatást alattavalóji. Az evangelica egyházban az illy engedelemadás jusa a' fejdelemre, ha pedig ez catholicus volua, az országló székre 's az ez által rendeltetett legfőbb egyházi kormányra van ruházva. Austriában az Evangelicusokra nézve a' dispensatio kegyelmi

dolog; ugyan azért ha megtagadtatik, nem lehet ellene folyamodni. Vannak azonban természeti határai, mert egy részről mások szerzett jusait soha sem csorbithatja, mire nézve kiadatása 's foganatjai ellen sikeresen tehetni törvényes lépéseket; más részről pedig soha sincs ereje, ha olly törvények ellen adatik ki, mellyek természet vagy vallás rendelései szerént egyáltalján meg nem engedhető gyalázatos cselekedeteket tilalmaznak. Ennél fogva nem adathatik engedelem p. o. a' szülők és magzatok vagy a' testvérek közti házasságra; nem továbbá gyilkosságra, lopásra csalásra 's minden egyébre, mi már a' józan ész szerént vétek. A' fejdelem országlói tulajdonságánál fogva fel van oldva az önkényes törvényadás tilalmai alól (*princeps ligibas solutus est*); de ama' természeti tilalmaktól nem dispensálhatja magát, hanem csak személyes feleletre nem vonathatik, ha azokat általhágta. Igy tehát az ő saját szabadsága nem terjed többre, mint a' mennyire mást is dispensálhatna; szerkezeti törvények által pedig még ebben is korlátok közé szorittathatik. *Zs. G.*

Dispensatorium, a' gyógyszerek törvényes készitését és azoknak, mellyeket a' patikákban készen kell tartani, számát 's megnevezését elő adó könyv. Minden országnak (néha nagyobb városnak is) van saját dispensatoriuma. Neveztetik latánul ezen könyv Pharmacopoea-nak is, igy van: *Pharmacopoea austriaca*, *Ph. borussica* 'sat.

Disparagium, (egyenetlen házasság, mésalliance). Már a' régi Romában annyira megkülönböztettek a' rendek, hogy az egymásközti házasságok törvény elleniek volnának. Az uj europai statusok legnagyobb részét alapitó german nemzeteknél egy nemes országló familia már korán találtatott ugyan, de egyéb minden szabadok egyenlők, a' méltóság által szerzett különbségig, 's csak a' nemszabadok állnak velek szemközt inkább vagy kevesbbé éles elkülönböztetésben. Szabadok 's nemszabadok közt nem történhetik házasság, 's kivált a' szabadok leányainak tiltjak a' régibb törvények, rabszolga felesége lenni. Későbben a' szabadok közt is támadt öröklő rendi különbség a' nemesek és köz emberek között, melly azonban a' birodalmi törvény szerént egész a' legujabb időkig csak alosztályát teszi a' szabadoknak, azonközben, hogy a' régi országló nemzetségekből a' főnemesség származott 's számos felemelkedett familiákkal nevekedett. Különös, hogy az alsóbb nemesség legnagyobb részént nem szabad cselédek rendjéből (udvari 's hadszolgálatbeliekből) annyira felemelkedett a' közönséges szabadok felett, hogy a' határlinea köztök 's a' fő- (országló) nemesség közt bizonytalanná lenne. Más részről a' nemszabadlét köre is kicsinyenként egyre szükült 's majdnem egészen eltünt. Az uj europai nemzetek egyike sem tartá meg ezen különbségeket olly erősen és sokáig, mint a' Németek, 's egyike sem tevé, mint ők, illyen törvény által „a' gyermek a' rosszabb kezet követi", a' vele született rend jusait anyáktól is függőkké. Főnemes férjfi gyermekeitől megtagadtaték a' rang és öröklés, ha alacsonyabb rendü anyától születének. A' tartományok felosztása, mi által az öröklésre just tartó vérrokonok felette élszaporodtak, olly következést szült, hogy a' születés minden hibája argusi szemekkel vizsgáltatott 's használtatott. Az alsóbb nemesség soha sem válhatott ugyan egészen el a' közönséges szabadok rendjétől, mellyhez tulajdonképen tartozik, 's melly hivatal és méltóság (doctori méltóság) által könnyen felülemelkedheték rajta; nemes apának nemtelen anyával nemzett gyermekeit nem zárhatá ki az atya rendje, jusa 's örökségéből, hanem végre, azaz, a' 16 században még is annyira vivé némelly viszonyokban, hogy anyai részről is szükségessé tevé a' nemes származást (mint a' rendeknél, udvari tisztségeknél, némelly országrendes egyesülteteknél) a' nélkül, hogy a' nemesek 's köz szabadok közti házassag valaha egyenetlennek tartathatott volna. Hanem a' fő nemességnél is nagyon nehézzé lett ezen fogat az által, hogy határai a' valóban országló fejedelmek és grófok, mint egyedül ide tartozók, közt továbbá a' csupán czimes fejedelmek és grófok 's a' grófok és barók és

a' régi nemesség közt igen bizonytalanokká levének. Innét a' soha véget nem érő vetekedések az egyenetlen házasságok tulajdonképi fogatjáról, mellynek törvényes meghatároztatása még a' császári válaztási capitulatióban is hasztalan igértetett. Szerelem 's érzékiség gyakran álttörék ezen korlátokat, 's Pütter egy munkájában („*Über Missheirathen deutscher Fürsten und Grafen*" Gött. 1796) számos 's hellyel közzel különös és nevezetes eseteit közli a' részént bizonyos, részént kétlett egyenetlen házasságoknak, mellyek Németország fejedelmi nemzetségeit, sőt magát a' császári udvart, a' birodalmi törvényszékeket 's a' birodalmi gyülést gyakran nagyon elfoglalták. Nemzetségi egyezségektől, mellyek által a' rendképesti házasságok fogatja a' szokásinál szükebb korlátok közé szorittatott, egyenetlennek jelentetvén általok p. o az uj fejedelmi 's birodalmi grófi nemzetségek házassága a' báróiakkal, a' császár rendszerént megtagadá helybenhagyását. A' német birodalom felbomlása után ezen ügy csupa tartományi üggyé vált, 's a' német szövetségacta XIV. czikkelye szerént csak az elébb birodalmi-rendi házak nem fosztatának meg a' fejedelmi nemzetségekkel való egyenlőségtől. A' házasság egyenlősége a' bajor, würtembergi és hassiai szerkezetlevelekben feltétele az öröklés jusának. Más szerkezetek hallgatnak ezen pontról, vagy a' szokásra 's az uralkodó familia ebbeli egyezségére hivatkoznak. *Zs. G.*

Dispondeus, l. Rhythmus.

Disputatio, két vagy több személynek, kivált közönséges helyen, élő szóval való tudós vetekedése, mellynél az egyik fél (az opponens) annak ellenkezőjét igyekszik megmutatni, mit a' másik (a' respondens vagy defendens) erősitett. Egy illy vetélkedés főczéljának mindenkor csak annak kellene lenni, hogy a' vitatások és ellenvitatások által valóságot 's azzal együtt a' vélemények egyezését hozzuk elő; a' mellékczél pedig a' gondolkozási 's beszédi készségnek gyakorlása vagy bebizonyitása. A' disputálás regulájit az alkalmaztatott logica adja elő. — Inauguralis (beavató) disputatio az, melly valamelly academiai hivatalra lépéskor tartatik. Habilitationalis disputatio az, melly által a' közönséges tanitások tartására való jus megnyeretik. — Promotionalis disputatio (pro gradu) az, melly által az ember valamelly academiai méltóságra szert teszen. Szoktak tartatni vagy praeses (azaz, az egyetemnek vagy oskolának korosabb előlülő tanitója) előtt, vagy praeses nélkül. — Disputationak neveztetik a' disputálásnál alapul tett vetekedő irás is. *A. B. S.*

Dissenterek, l. Angol egyház.

Dissidensek, Lengyelországban 1736 olta minden Nemcatholicusok, kik mindazáltal szabad vallásbeli gyakorlással birnak.

Dissonantia, két vagy több hangok, mellyek öszveköttetése magában tekintve kellemetlen a' fülnek, öszvehangzása, továbbá maga a' hang vagy intervallum, melly ezen hatást szüli, 's hogy muzsikailag hasson, rendszerént öszvehangzó (consonaló) intervallumba kell áltmennie (feloldozódnia). (L. Intervallum és Öszvehangzat.)

Distantia, l. Távol.

Distichon, kétsoru vers, főkép egy hexa- 's pentameterből álló verspár. Gyönyörü distichonokat ira Kazinczy a' distichon eredetéről:

„Add te Psychéd nekem, Eros, oh add 's vedd lantomat érte;
Igy a' legtisztább két öröm istene lássz."
„Én e Psychémet, Apoll? 's e' lantért? Lant nekem a' nyil,"
Mond ez, 's ime nyila már az Olympnak ered.
'S a' mint zengve röpül az Olympusig, hexameter lesz:
'S a' mint zengve leszál, o csuda! pentameter.

Distichonnak neveznek, különösen azon nemzetek, kiknek hexa-'s pentameterek nincs, minden kétsoru költeménykét is.

Dithyrambus, Bacchus mellékneve, mivel kétszer született, először anyjától, Semelétől, azután atyjának, Jupiternek, ágyékából

vagy mivel több anyát tulajdonitanak neki. Igy nevezték az innepein tiszteletére énekelt dalt is. Mivel ezen innepeket mindenféle a' borozó isten előtt kedves pajkossággal ülték, ezen isteni tisztelethez tartozó dithyrambust is bizonyos részeg dühnek kellett elevenitenie. Innen merészebb képek 's szókötések, látszó rendetlenség 's részegséghez közelitő merészség bélyegzik a' dithyrambust. A' phrygiai zordon hangnem szeréntkarokban énekelték. Ugy tartják Arion, methymnaei fi Lesbos szigetéről, találta fel; a' nyilvános játékokba Lasos, hermionei lakos, vitte be. Végre a' dithyrambus még vad 's csapongó ihletü lyrai versezetet is tesz. Illyenek Pindarus némelly odáji, mellyek sajátságát igy festi Horatius: „*per audaces nova dithyrambos verba devolvit, numerisque fertur lege solutis*". Az ujabb költők, viszonyaink és időnk változása miatt, dithyrambusainak nem adhatnak görög bélyeget, azért uralkodhatik ugyan illy mivekben legfőbb lyrai lelkesülés, nyelvek és rhythmusok legnagyobb szabadsággal mozoghat; de a' legszabadabb mozgásból is kitessenek az aestheticai egység nyomai, mert a' legnagyobb szabadság és korlátlanság legfőbb biztosságot is kiván. *B. L.*

Divan, 1.) Legfőbb statustanács Törökországban. (L. Osman birod.). Van a' basáknak is divanjok. 2.) A' Törököknél egy lábnyi emelet a' paloták minden teremeiben 's a' privat személyek szobájiban. Ezen emeletet drága szönyegek fedik, számos himzett párnákkal, mellyek a' falhoz vannak támasztva. Onnan nevezzük mi is illynemü pamlagainkat divanoknak. 3.) Az Arabok-, Persák- és Törököknél teljes gyüjteménye bizonyos lyrai költeményeknek, mellyek gaseláknak hivatnak 's azon sajátsággal birnak, hogy egyetlenegy rim van az egész (14 strophanál sohasem hosszabb) költeményben. Teljes ezen gyüjtemény kivánatjok szerént akkor, ha annyi szakasza van, a' hány betüji abéczéjeknek, 's minden szakasz legalább egy költeményt foglal magában, mellynek rimszava az ezen szakaszhoz tartozó betün végződik; némelly betük azonban ki vannak véve, mivel azokon vagy keves vagy épen semmi szók nem végződnek.

Dividenda, a' nyereség azon része, mellyet valamelly kereskedési vagy actiatársaság részvénye avagy betett tőkéjétől huz kiszabott időnként.

Divisio, valamelly, kivált nagyobb seregosztály, rendszerént 2 gyalog brigadából vagy 2—3 brigada lovasságból álló. Innen van az osztályos generalis. Hasonlóul 2 companiának vagy eskadronnak vagy egy compania két czugjának öszve csatolódását is, p. o. a' colonne-marschban, deployirozás végett, divisiónak nevezik. Innen van divisiónként tüzelni. A' flottai divisio teszi annak egy saját kormányozó alatt álló osztályát. — Az arithmeticában divisiónak mondatik az a' számvetés-mód, mellynél fogva egy olly szám (quotiens) vagy általjában olly mennyiség találtatik fel, melly a' maga egységeivel jelenti, hányszor találtatik a' divisor a' dividendumban. Továbbá divisiónak mondatik a' logicában a' logicai felosztás. (L. Logica.)

Divisio, osztály, (a' rom. törv.) 1.) *Divisio parentum inter liberos* — szülői vagyonosztály a' gyermekek között. — A' romai törvény szerént jusok van a' szülőknek vagy nagyszülőknek, utánok maradandó hagyományokat gyermekeik 's unokájik közt minden további formaság nélkül felosztatni. 'S e' végre nem kiváutatik végintézet (mellynek örökösi pótolékot kellene magában foglalnia), hanem csak irásbeli rendelés, vagy a' szülektől vagy magoktól a' gyermekektől aláirva. Illyenkor azután tartoznak a' gyermekek a' nekik szabott részekkel, ha bár nem is egyenlők, megelégedni, 's csak ha tartozási részek sincs kiadva, ennek pótoltatását kivánhatják. 2.) *Exceptio divisionis* — osztozás kifogása. — Ha többen kötelezik magokat közösen valamelly adósságért, mindenik kötelező csak a' maga részéért tartozik felelni (*beneficium divisionis*); hanem gyakran lemondanak ezen jusról (az osztozás kifogásá-

ról), mi által azt nyilatkoztatják ki, hogy mindegyik kiván az egészért kezeskedni. (Vö. Osztály.) Zs. G.

Djezzar (Achmet), akrei basa, Egyiptomban és Syriában Bonaparte győzedelmeinek gátlója, Bosniában születék, 's mint mondják, maga adá el magát rabszolgakép Ali beinek Egyiptomba. Itt olly nagy mértékben tudá ura kegyét megnyerni, hogy mameluckból kahirai parancsolóságra emelkednék. Utóbbi pályáján jóltévői iránti hütlenségének nem kevesbet köszönt, mint bajnokságának 's észtehetségeinek. Mint akrei basa olly rettentővé tevé magát a' rebellisek előtt, hogy három lófarkas basaságra emelteték. Azonban kevessel azután meghasonlék a' kapuval, melly minden válalkozó eszü basa iránt bizalmatlan, 's épen ez által függetlenségre törekedést gerjeszt. D. tudá erőszakkal és fortéllyal megtartani méltóságát a' nélkül, hogy a' konstantinápolyi parancsoknak többet engedelmeskednék, mint neki jónak tetszett. Midőn Bonaparte 1799 Syriába becsapott, magán kivül lőn D. dühében, hogy europai Keresztények bátorkodnak az ő tartományait meghóditni akarni. Nevelé ez a' düh határtalan bajnokságát, 's gyámolitva Philippeaux kivándorlott Francziától, ki mint ingenieur jelesen kormányzá a' várnak védelmét, 's sir Sidney Smithtől, ki néhány angol hadi hajóval legsikeresb segélyére vala, dicsekedheték Djezzar, hogy azon férjfiut, ki előtt Europa reszketett, hátrálásra kinszerité. Utóbb véres háboruja volt a' nagyvezérrel 's a' jaffai basával, 's megholt 1804. Djezzar uralkodása olly vérszomjuzó 's kegyetlen volt, hogy innét viselé a' Djezzar (öldöklő) nevet.

Dobó (István, Ruszkai). Minekutána Perényi Gábor Eger várát visszaadta I. Ferdinandnak, ez pedig az egri püspöknek, Oláh Miklósnak; az utolsó D-t tette abban várnaggyá, Mecskei Istvánt rendelvén melléje tiszttársul. Ezeknek katonaparancsa alatt álla Eger, a' midőn számos magyarországi várak 's utoljára Szolnok megvétele után az egri várat venné czélba Achmet basa, II. Soliman török sultan magyarországi hadjainak fővezére. D. tudósittatván a' dologról, mind a' királytól, mind a' püspöktől segitséget kért, minthogy a' vár őrizete akkor csak 200 lovas és ugyan annyi gyalog katonából álla. A' király irt a' szomszéd vármegyékre, hogy a' veszedelemben forgó vár oltalmára rendeléseket tegyenek. Öszvegyültek ugyan az érdeklett vármegyék rendjei Szikszón, a' hol megjelent közöttök D.-től küldetve, Mecskei is, segedelem sürgetés végett; de a' gyülés válasza az vala, hogy a' püspök emberei, a' kik eddig dőzsöltek a' püspökség jövedelmében, magok gondoskodnának védelmekről. A' püspök szorgalmaztatása még is oda vitte a' dolgot, hogy a' király, némelly vármegyék, királyi városok és földes urak apró csapatokat küldenének a' várba, a' mellyeket maga a' püspök tehetsége szerént annyira pótolt, hogy mintegy 2500 főre szaporodnék az őrizet. E' mellett eszes előrelátással és gondos munkássággal minden készületeket és rendeléseket megtett a' várnagy. Sept. 10. 1552 megjelent Eger alatt a' temérdek török tábor, mellynek száma a' száz ezeret jóval felülhaladta. De ámbár minden módot, fenyegetést, igérettevést, csalvetést, erőlködést, elkövetett a' török fővezér, még sem mehetett semmire D.nak rettenthetetlen bátorsága, lankadhatatlan munkássága, ámithatatlan szemessége, zavarhatatlan eszessége ellen; ugy hogy Oct. 18 kénytelen vala a' vivást abban hagyni. A' Törökök eltávozása után Dobó István 12 ezernél több öreg ágyugömböket hordatott egy rakásra a' vár közepén, mellyek az ellenség által lövettek volt oda be, az apróbbakon kivül. A' következett esztendőben Kendi Ferenczel együtt erdélyi vajdává neveztetett D. 's az egri várnagyságot általadván Pallavicini Sforziának, Szamosujvárra ment lakni. De már 1556 elvesztette Ferdinand Erdélyt, a' hol D. vala utolsó hive, még annakutána is, hogy vajdatársa, Kendi Ferencz, is Izabella, I. János király özvegye, részére állott. Balassa Menyhért tehát, az Erdé-

lyiek főhadvezére, megszálotta tavasszal Szamosujvárt, a' mellyet Nov. 26 kénytelen vala végre Dobó feladni, minthogy királyától semmi segitséget nem kaphata. A' feladásban szabad elmenetelt kötött volt ki magának háza népével és vagyonjával együtt; de minthogy Kolosváratt felfürkészett szekereiben néhány apróbb ágyuk találtattak, a' mellyeknek elvitelét ellenzé az alku, Izabella parancsára Szamosujvárra vitetett vissza 's itt tartatott fogva, mig meg nem ejthette kiszökését Nov. 6. 1557. A' következett 1558 esztendőben megjelent Bécsben szakálosan és válaira hosszan lefüggő hajjal hüsége miatt szenvedett tartós raboskodása jeléül. Ferdinand 32,000 forintot fizettetett és Lévát, Viglest, Gönczöt és Telkebányát ajándékozta neki jutalmul. De jóllehet eléggé megmutatta vala D. az austriai ház iránt való hüségét, el nem kerülhette még is az akkori pártküzdés idejében a' gyanut. Maximilian király uralkodása alatt t. i. 1569 elhitették magokkal némelly magyarországi tisztviselői, hogy szélesen elterjedt alattomos öszveesküvés nyomaira akadtak, melly a' Németek kikergetését és Zápolya Sigmond János közönséges nemzeti királyá való kiáltatását irányozná. E' szövetkezés tüzhelyének Erdély, főterjesztőjének Bocskai György tartaték, a' ki ide 's tova jára Magyarországon 's a' magyár urakat leveleivel szorgalmaztatá. Ez időben Maximilian kassai hadnagyának, Pixendorfi Ruber Jánosnak, általadott Sz. Királyi Miklós egy levelet, a' melly D. és sógora, Balassa János, aláirását és pecsétét viselé, 's a' mellyel ő, a' mint mondá, Erdélybe vala küldve Békési Gáspárhoz, Sigmond János emberéhez. Ruber felküldötte a' levelet Bécsbe, Maximilian pedig mind D.t, mind Balassát maga elejébe idézte. Balassa személyesen megjelent a' király előtt, D. pedig, köszvényétől letartóztatva, Zeleméri Lászlót küldötte maga helyett. Ezek meggyőzték a' királyt a' vád és gyanu alaptalan volta felől, ugy hogy nevezetesen Balassa iránt megkülönböztetett módon jelentené ki kegyelmét Maximilian, mind a' két vádoltnak pedig meghagyta, hogy a' rövid idő mulva tartandó posonyi országgyülésen megjelenjenek. Azalatt elterjedvén az emlitett level elfogatásának 's a' gyanuba esettek Bécsbe hivatásának hire: Draskovics György zagrábi püspök és Kanisai Orsolya, Nádasdi Tamás nádor özvegye, beküldötték a' királynak Bocskai Györgytől kapott felszólitó leveleiket; több más főemberek is kinyilatkoztatták, hogy az ők kezeibe is kerültek hasonló felszólitások. Ennek következésében, a' mi addig szokatlan dolog vala, egy ezred német katonaságtól késértetve jelent meg Maximilian Aug. 10. 1569 a' posonyi országgyülésen 's elejébe terjesztette a' rendeknek a' kezéhez került terhelő irományokat. D. pedig Balassával esedező levelet nyujtottak be, a' mellyben törvény szerént való vizsgálatot kivántak és azt igérték, hogy büntelen voltokat hitelesen bebizonyitják, a' Ruber kezébe került level koholását egy Kenderesi István nevü megszökött papra tolván, a' ki már több rendbeli hamiskodasáról esmeretes vala. Mindazáltal a' kiraly kivánságára azt végezte a' gyülés, hogy a' vádoltak, az ellenek való terhes gyanuság miatt, azonnal fogságba tétessenek; és jóllehet a' nemesség nagy része 200,000 aranyból alló kezességet ajánlott mellettek, el nem fogadta azt a' király, hanem végre hajtatta a' végzést. A' király eltávozásakor mind a' két fogoly kezébe egy egy levelkét nyujtott ugyan Istvánfi, a' mellyben azzal biztatta őket a' király, hogy ügyök vizsgálatját sokára halasztani nem fogja: mindazáltal eltelt két hónap a' nélkül, hogy biró elejébe állittatnának. Balassa János tehát, módját ejtvén a' dolognak, Mart. 8. 1570 kiszökött tömlöczéből és kékkői várába vette magát; D. ellenben, köszvényes volta miatt a' szökésre alkalmatlan lévén, rabságban sinlődék 1572-ig, 's ügye is függőben marada. Végre a' nevezett esztendei posonyi országgyülésen, a' mellyen Rudolf jövendő királlyá választatott, köz akarattal megkérték a' rendek a' választott királyt, hogy vetné magát közbe atyjánál a' két vád

alatt lévő mellett. Maximilian tehát, a' rendeknek Rudolf választásában mutatott készségeket visszonozva, mind a' kettőt kegyelmébe fogadta olly kikötéssel, hogy őt térden állva követnék meg. Balassa ezt személyesen cselekedte Bécsben; D. sinlődő állapotja miatt Ferencz nevü fija és Zeleméri László által. Vagy két hónappal megszabadulása után megholt Dobó István a' maga szeredi várában. *Fábri Pál.*

Doboka, egy a' Magyarok vármegyéi közül az erdélyi nagyfejedelemségben, 56 $^{8}/_{10}$ nsz. mf. 164 helys. 's 108,413 lak. Földjét a' kis Szamos és Körös mossák. Jelesebb helyei: Sz. Mihálytelke, Doboka és Apafalva, mellyről Erdélynek I. és II. Apafy Mihály nevü fejedelmei neveztettek. *L—ú.*

Dobrowsky (Jósef, sajátkép Daubrawsky), szül. Győr várm. 1753, korán Csehországba került 's elvégezvén Pragában a' philosophiát, Jesuita lett 1772. Ezen szerzet eloszoltával is folytatta a' theologiát, de főkép napkeleti nyelveket tanult. 1776 gróf Nostiz házánál mathesis és philosophia tanitója lőn 's általa esmerkedék meg Pelzel történetvizsgálóval. 1787 felszentelteték 's a' kövekezett évben a' hradischi seminarium rectorságát nyeré el. Azonban nem sokára véget ért ezen oskola 's D. ismét a' Nostizokhoz ment, hol barátságosan fogadtak. 1792 a' tudományok kir. cseh academiajának megbizásából gróf Sternberggel Stockholmba, Petervárra és Moszkvába utazott némelly irományok öszvevetése végett. Ipara sikerét Svéd- és Muszkvaországban tett utjáról irt tudósitási adják elő (Praga 1796). Visszatérvén gróf Nostiz Fridrikkel Németország-, Tyrol- és Felső-Italiában tett utjáról, félrevonultan éle tudományokkal foglalatoskodva, mig Jan. 6. 1829 a' halál kitörlé az élők sorából. D. philosophia doctora, sok tudós társaság tagja 's a' legtudósb Slavok egyike volt, 's a' cseh történetek és slav literatura körében fényes sikert látának törekvései. Számos munkáji közül nevezetesbek: „*Fragmentum pragense evangelii S. Marci, vulgo autographi*" (Praga 1778); „A' cseh nyelv és literatura történetei 1526-ig" (ujra dolgozott kiad. 1818); „*Institutiones linguae slavicae veteris*" (Prag 1822); „Methodius és Cyrillus, a' Slavok apostolai" (Prag 1823); „*Historia de expeditione Friderici imperatoris edita a quodam clerico Ansberto*" (1827) 'sat.

Doctor, tulajdonkép tanitó; 1128 és 1137 között lőn tiszteletczimmé, midőn az olasz egyetemeknél a' romai törvényt is kezdék tanitani. Elébb a' császár adá e' czimet jelesb tanitóknak; nem sokára az egyetemek is nyerének jogot *doctores legum* 's majd a' pápák *doctores canonum et decretalium* czimmel nevezni doctorokat. Később ezen két czimet egy is megnyerheté 's innen származott a' maiglan szokásban lévő *Doctor utriusque juris.* A' törvénytudók példájára *Doctores theologiae és D. medicinae* is neveztettek elébb a' császárok és pápák, később szinte az egyetemek által. A' philosophusok *Magister* czimeket sokáig megtarták 's az *artium liberalium D., philosophiae D.* vagy egyszersmind *AA. LL. et philosophiae Doctorok* ujabb időkben támadtak. Az oxfordi és cambridgei egyetem *musices Doctorokat* is nevez. A' doctorczim megnyerését vizsgálat előzi meg, 's ha alkalmasnak találtatik az avatandó, doctorandus- vagy némelly egyetemeknél baccalaureusnak neveztetik az avatásig. Az avatás innepélyen történik. Az illető kar dékánya öszvehija az egyetem tagjait — de nemtagok is lehetnek jelen, — 's a' doctorandus avatási értekezését — *dissertatio inauguralis* — mellylyet kidolgozott 's kinyomatott, vagy a' melléje zárt thesiseket nyilvánosan védi az ellenvétők — opponensek — ellen 's azután esik meg a' promotio. Néha promotio nélkül csupán doctori diploma által is adatik doctorczim. Nálunk közönségesen az orvos-doctorok — *doctores medicinae* — neveztetnek doctoroknak. *bb.*

Doctrinairek. A' franczia következamarában a' Bourbonok második visszatérte után egy kis számu férjfiak különböztéték meg magokat,

kik sem a' korlátlan hatalom magasztalójihoz, sem a' revolutio védőjihez nem akarának számittatni. Ők Decazes-al, az akkori ministerrel szavaztak, 's részént hivatalokat is viseltek a' ministeriumban, mint Camille Jordan és Royer-Collard. Rendszerek szerkezeti monarchiára czélzott, nagyobb erőt kivánva az országló széknek, mintsem a' liberalisok engedni akartanak, de egyszersmind szükebb korlátok közé szorittatást is az uralkodó hatalomnak, 's kevesebb visszatérést a' régi szerkezethez, mintsem a' royalisták szerették volna. Decazes-al együtt ők is lemondtak hivatalaikról 's azolta egészen egyesültek a' szabadlelkűek ellenkezeti pártjával, mig az 1830-diki revolutio után, mellynek szinte lelkes előmozditói voltak, a' mozdulat pártjától elválva, ugy nevezett juste milieut (igaz középet) formáltak. Főszónokjok Royer Collard volt, Guizot pedig legjelesb irójok a' követházon kivül. (L. Franczia kamarak.) *Zs. G.*

Documentum, l. Acta és Tanulevel.

Dodona, hires a' rege szerént Deucalion által épittetett hely Epirusban, hol Görögország oraculumainak egyik legrégibbje találkozott. Az oraculum Jupiteré volt, kinek temploma mellett állott a' szent berek, 's abban a' jövendőlő cserfa. Jupiter, ezt beszéli a' rege, leányának, Thebának, két galambot ajándékozott, mellyek beszélni tudtak. Ezek egykor egyiptomi Thebából elrepültek, 's az egyik Lybiába jutván, ott Jupiter Ammon oraculumát alkotta, a' másik pedig Epirusban egy cserfára szállott le, 's a' lakosoknak világos szóval kijentette, hogy Jupiter ott egy oraculumot akar szerzeni. A' papnék különbféleképen adák jövendőléseket. Néha közel állottak a' jósló fához 's levelei susogására figyelmeztek, vagy a' fa gyökeréhez közel eredő forráshoz léptek 's a' felfelé buzogó viznek hangját hallgatták. Azon kongásból is jövendőltek, melly a' templom körül függő több rézedények öszveütődéséből eredt. *K. L.*

Dög, tulajdonkép holt test; alkalmaztatva gyakori halálos döglés, döghalál, emberdög, marhadög.

Doge, Velencze és Genua (l. e.) hajdani olasz köztársaságok fejeinek neve. Ezek a' nemesség közül választatának, ennek kezében lévén az országlás. A' velenczei Doge holta napjáig viselé méltóságát, a' gennai ellenben csak két esztendeig. Hatalmok szük korlátok közé volt szoritva.

Dogma, a' philosophiában vélemény tanitási tétel (Lehrsatz); a' theologiában Istentől nyilvanitott 's az egyháztól illyennek esmertetett hittanitmány. Innen dogmatica, a' dogmák tudományos és rendszeres előadása; — dogmaticus, mi a' hittudományra viszonylik.

Dogmatismusnak 's Dogmaticismusnak, dogmatica methodusnak mondatik 1.) a' szoros tudományos tanitásmód általjában, nevezetesen az, a' melly, mint a' mathesis, hol az alaptételek megmutatott igazságok, alaptételekből indul ki és ezekből hozza le megmutatások által a' maga tanitási tételeit, és igy a' közönségesről megy a' különösre. Ez a' progressivus vagy syntheticus mód csak ott lehetséges és használható, hol az ember az alaptételek felől már bizonyos lehet (a' honnan methematica methodusnak is mondatik), vagy pedig olly törvényszeres uton jutott azokhoz, hogy a' bennek befoglalt igazságokat alárendelés által kifejtheti, mi az esmeretek egységére és bizonyosságára való törekedést a' legnagyobb mértékben kielégiti. A' mennyiben már a' philosophiai alaptételek nem birnak azzal a' bizonyossággal, mellyel a' mathematicaiak, és még is azokat vizsgálat és megmutatás nélkül nyilván vagy hallgatva előre felteszik, mint alaptételeket, hogy belőlök minden philosophiai igazságokat következetes rendben lehozzanak, annyiban 2.) dogmatismusnak vagy dogmatica methodusnak neveztetik a' philosophiában formájára nézve az, melly valamit

mint bizonyost előre felteszen (állit), mellyre egész systemáját épiti, kivált a' mennyiben ez a' feltevés önkényes és minden előre való vizsgálat nélkül vétetett fel; materiájára nézve pedig az a' nézet, melly a' dolgok létalapja systematicus esmeretének lehetséges voltát (esmereteink objectiva realitasát és az igazság objectiv criteriumainak lételét) állitja A' dogmaticus tehát, azaz, ki a' philosophiában ama' methodust követi, azt hiszi, hogy vannak olly philosophiai tételek, mellyeknek önmagokban objectiv bizonyosságok van és a' mellyekből alárendelés és következetes lehozás által ki lehet fejteni a' minden dolgok tudásába való belátást. Ez által e' kifejezés dogmaticus és dogmaticai még kétféle mellékértelmet nyer, ugy hogy amaz alatt részént olly tanitó értetik, a' ki bizonyos alaptanitásokat mint csalhatatlanokat és apodictice bizonyosakat kérkedve állit, a' dogmaticai alatt pedig az, a' mit apodicticai bizonyossággal vagy mint csalhatatlant állit valaki; részént dogmaticusnak nevezik azt, a' ki a' definitiók, felosztások és megmutatások iránt, mint az értelemnek formáji iránt, és igy a' systemák következetessége iránt határtalan és mérték felett való bizodalmat táplál, mintha már azoknak helyes alkalmaztatása által az előre feltett közönséges okfő szerént élő belátást szerezhetne az ember a' dolgok természetébe, dogmaticainak pedig, a' mi illy systemához tartozik. A' szorosabb értelemben vett philosophiai dogmatismusnak, melly a' dolgok létalapjának nézetét önkényes és meg nem rostált alaptételekből systematice kifejteni igyekszik, és azt a priori megesmerhetőnek hiszi, ellenébe tétetik részént a' Scepticismus (l. e.), melly az emberi esmeretek bizonyosságát az objectiv különböztető jegyek létével együtt, 's a' valóságot általjában, és igy a' philosophiai systemák realitását is tagadja vagy kétli, részént a' Criticismus (vagy a' criticai methodus), melly az esmerő tehetség megrostálásáról megy által magának az esmeretnek theoriájára vagy, mint a' Kanté (mellyel azt nem kell felcserélni), azt állitja, hogy az ember csak a' tüneteket esmerheti meg, nem a' dolgokat önmagokban, következésképen az ő esmeretének csupán subjectiv bizonyossága van, a' dolgok létalapjáról pedig a priori semmit bizonyossággal meg nem határozhat. *A. B. S.*

Dognácska, Krassó várm. kamarai bánya-mezőváros 431 ház. 2015 lak. 's postahivatallal. Bányáji ezüstöt, rezet, igen jó vasat 's ónt adnak. Sokféle granát és asbest is találtatik itt. *L—ú.*

Dohány (nicotiana), bóditó füszeres plánta, melly legelőször Pane Roman spanyol barát előtt leve esmeretes 1496 Domingónak Tabaca tartományában, mellytől is legközönségesebb — Tabak — nevét nyerte. Nicot János, a' portugali udvarnál volt franczia követ, 1560 táján megesmerkedék vele és azt, Francziaországba visszatérvén, a' királynénak benyujtotta 's innen származott Nicotiana és királyné-növevény nevezete. Elejénte nehezen esett az Europaiaknak a' dohányzás. Raphelengi angol volt legyen az első, a' ki azt Virginiában megtanulta és reája Europában másokat is megtanitott. Azonban hihető, hogy bizonyos dohánynemmel való élés Amerika felfedezésénél jóval elébb szokásban volt az asiai népeknél. Elejénte csak egy fajta dohányt esmertek, de utóbb lassanként több fajták fedeztettek fel. A' dohány az öthimes seregbe (*pentandria*) és egyanyás rendbe (*monogynia*) tartozik. — A' közönséges dohánynak erős, ágas, bojtos gyökeréből egyenes, görgeteg, izmos, bördös, molyhos szár emelkedik fel, melly a' földnek, időjárásnak és munkáltatásnak mivoltához képest 4 — 6 lábnyi magasra nő. Levelei tojásdad lándsások, ép élük, molyhosak, ragadványosak, nyeletlenek, néha egy, sőt másfél lábnyi hosszuk. Virágai a' szárhegyen elágazó fürtökben jelennek meg, mellyeknek bokrétája halaványpiros, tölcséres, öt ránczba szedett karimáju. Csészéje tojasdad és állandó. Tokja két rekeszü, két kopácsu, felülnyiló és számos apró olajos magvakkal bővelkedő. Ettől a' kapadohány kisebb termetével, ránczos szá-

rával és levelével, hamvas szinével, kapaforma nyeles leveleivel és sárga-zöld tompa bokrétájával különbözik. Mind kettejek virágzása Juliusra 's Augustusra esik; magvok pedig Septemberben 's Octoberben érik meg. Minden ég alatt megterem ugyan, hol a' buza Augustus első feléig megérik; a' szelidebb 's melegebb égöv alatt mindazáltal jobban diszlik és füszeres illatja jobban kifő. Azon esztendőn, mellyben jó bor terem, a' dohány is kellemesebb és illatosabb szokott lenni. Már tetemes mivolta, erős gyökere és szára nyilván tudtunkra adja, hogy kiformálódására sok tápláló szert, trágyát kiván. Az agyagos földben is megterem ugyan, a' jó homokkal vegyes mély földet azonban inkább szereti 's benne kellemesebbé válik. Innét vagyon, hogy ugyan egy különb helyzetü és földvegyületü határban is különb tulajdonságu dohány terem. Magva kora tavasszal meleg ágyba vettetik, és a' fagy ellen nád- vagy szalmatakaróval védelmeztetik. Ez gyakran megáztatva meleg helyen csirázásra késztetik 's igy hintetik el a' jó apróra 's tisztára elegyengetett meleg ágyba. Minthogy az apró mag későn, meleg nélkül pedig épen nem csirázik, szobában való csiráztatása által legalább két jó hetet nyer az ember, mi a' dohánynak nem csak nevekedésére és megérésére, hanem takaritására nézve is méltó figyelmet érdemel. Szinte a' plánta szapora nevekedésére vagyon irányozva a' meleg ágy is, mellynek aljába trágya terittetik, hogy az a' felette lévő földet gyengén melegitvén, a' zsenge plánta nővését sürgesse. Hogy ez által a' planta el nem erőtlenül, tapasztalás bizonyitja, valamint azt is, hogy a' meleg ágyban nevelt plánta a' mezőn is folytatja elkezdett szapora nevekedését és jóval elébb megérik, mintsem az, melly közönséges ágyban nőtt. A' meleg ágyban serdülő plánta a' szükséghez képest levegőn szeliditett és higitott tyukganéjlével 's felfogott esővizzel megöntöztetik. A' már ültetésre alkalmas plánta a' számára jól elkészitett földbe egymástól 2 — 2 1/2 láb távolnyira Majus vége táján elültettetik. A' dohánytermesztők e' munkára esőt várnak, hogy igy a' plánta annál bizonyosabban megfogamodjék; azon esetben pedig, ha az ültetést szárazságban kénytelenittetnek véghez vinni, minden plánta helyét megöntik. minthogy nem minden plánta idül meg, sőt gyakran nagy részét a' földi kukaczok 's hernyók elemésztik; nehogy a' drága föld és munka haszontalan maradjon, az ültetés megujittatik, mellyet némellyek első kapáláskor is pótolgatnak. Minekutána a' kiültetett dohány megidült, mintegy három hüvelyknyi levelü korában megkapáltatik, hogy ez által a' a' gyomtól megmenekedjék, és a' föld porhulása által a' nevekedésre megkivántató nedvet és meleget annál kellőbb mértékben használhassa. Ekkor a' körülötte lévő szikár földnek felülete fris földdel váltatik fel; a' plánta pedig nehogy türemlése vagy betelepitése által nevekedésében 's gyarapodásában gátoltassék, szabad kézzel eligazittatik. Minekutána azután mintegy másfél lábnyi magasra nevekedik, másodszor is megkapáltatik, melly alkalommal, hogy annál inkább erősödjék, gyengéden megtöltetik. Midőn a' dohányplánta bimbót kezd hányni, ezen uj részeitől megfosztatik, melly munkát néhol kacsozásnak, néhol pedig fattyazásnak neveznek. Ez mind addig ismételtetik, mig a' bimbósarjadzás tart. E' munka felette szükséges, mivel különben a' levelek, virágzásra 's magzásra adózván nedveikkel, elsinlenek 's elfogynak. A' dohányföldet a' marhától menten kell tartani, mivel csatangolása által tetemes kárt tenne benne. A' dohányt semmi barmaink sem eszik meg a' juhokon kivül, mellyek annak nyers leveleit igen szeretik. Néha a' jégeső, néha pedig a' ragya nagyon megrongálja a' dohányt, melly csapást valamennyire pótolni azzal szokás, hogy a' rontsolt levelek idején leszedetnek, 's a' másod leveleknek nevekedése 's gyarapodása helyesen előmozdittatik. Ez által ugyan a' dohánytermésnek mennyisége gyakran egészen kipótoltatik; de jósága nem egy könnyen térittethetik meg. Minekutána a' dohánylevel egészen kiépül, megsárgul, borsókássá válik, megérik és

száráról könnyen leválik: leszedetik, és olly módon leágyaltatik, hogy a' rendben szedett levelszára alul, hegye pedig felül essék. Ez állapotban az idő mértékletéhez képest elébb vagy utóbb forrásba indul a' nyers dohány, mellytől egészen megsárgul és szaporább száradásra alkalmaztatik. E' forrás által a' dohány kellemesebbé válik 's bóditó, undoritó szere résznyire elfő. Illy állapotban azonban nem soká marad épen, hanem a' forrás menetele szerént rothadni indul, megfülik 's végre egészen elrothad. Ugyan azért, mihelyt illően megsárgul, felfüzetvén, póznákra köttetik és száradás végett szellős helyre támogattatik. A' dohány jósága a' kedvező föld munka és időjárás hathatóságán kivül igen nagyon függ száritása módjától. Nem jó a' dohányt napon szikkasztani, mert ez által illatozó füszere jobb részént elenyészik. Az alsó levelek, mellyek alja-dohánynak neveztetnek, korábban megasznak és igy előleg leszedetvén már Augustus elején haszonra fordittatnak. A' megszáradt dohány langyos levegőre tétetik megereszkedés végett, azután csomókba rakatik, 's igy laza kupokba halmozva erejedzésre vagy forrásra bizatik. Az erejedzés által a' dohánynak barnább szine, jobb és kellemesebb szaga készül, melly által kész portékává válik. Valamint a' száritásnak, ugy a' már csomókba rakott dohány erejedzésének is fontos behatása vagyon a' dohány színére, illatjára és ingerlő erejére nézve; melly szerént a' dohány forrását lassan kell eszközölni és midőn már belőle kedves, erős, édes, szeszes szag terjed el, széllelhányás által félbeszakasztani, melly által egészen megszáradván, tiszta mértékletes száraz helyre rakatik, a' hol csendes észrevétetlen forrását lassanként folytatván, folyton érik és finomodik. A' dohányplánta első levelei (java dohány) leszedetvén, más keskenyebb 's gyengébb levelek sorjadzanak, mellyek szintazon mód szerént készittetnek el; melly szerént java- és sarjudohány név alatt kelő termést adnak. Egy holdföldön jó munka 's időjárás mellett 12 — 14 mázsa dohány szokott teremni. A' dohány levelén kivül szárával és magvával is használ, mivel amazt tüzelésre emezt pedig olajütésre fordithatni. Minthogy belőle sok hamuzsir kerül, méltó volna hamvát nagyobb tekintetbe venni. A' magvából készült olaj, kivált ha lágymeleg vizzel a' vele vegyült idegen részektől, jelesen a' kesernyés nyálkától, megtisztittatik, nem csak világitásra, hanem élelemre is alkalmatos. Amerika termeszt legjobb dohányt; de Európában is sok terem. Amerikából Marylandból kerül hozzánk legjelesebb dohány; felvétel szerént Virginiából és Marylandból évenként 100,000 hordó dohány vitetik ki. A' leveldohánynak minden fajtáji között legdrágább a' Havanna-dohány, mellyből a' finom kanaster és finom spanyol-pordohány készittetik. Legjobb fajtáji Varinas-kanaster néven neveztetnek és egymástól G. B. A. és V. betükkel különböztetnek meg. Kanasternek azért neveztetnek e' dohányfajták, mivel hasogatott nádból kötött kosarakban (canastra) hozatnak Európába. A' brasiliai dohánynak, hogy jó legyen, finom kellemes illattal és sárgás-barna szinnel kell jeleskednie, Legittimo- és Curassaóra különöztetik. A' Maranhao-dohány hasonlit az utóbbikhoz. — A' Portorico-dohány tekercsekben hozatik be, és prima, secunda, tertia és quarta fajtára osztatik, mellyek közül az utolsó legroszabb és csak fél annyit ér, mint az első. Europa e' következő dohánynemeket termeszti: a' magyart, leginkább Gyarmaton, Palánkán, Sz. Gotthardon, Jánosházon, Kapuváron, Vitnyéden, Debrőn 's több más helyeken, mellyek közül némelly fajták barnák, feketék és nagyon kövérek; legjobb termesztetik Ujvidéken; a' sclavoniait, melly hasonlit a' törökországihoz, és legbővebben termesztetik Posega vármegyében, mind a' két fajta magva Albaniából vétetett 's esztendőnként 2 millio forint áru vitetik ki belőlök; a' podoliait, melly nem olly barna 's kövér és amazoknál egyáltalján alább való; az ukraini leveldohányt, melly a' magyarhoz közel hasonló; ennek két főfajtája vagyon: a' Tintun-dohány, melly dohányzásra és a' Bakun, melly pornó-

lásra (tobákolásra) fordittatik; ezen kivül divatban vagyon még itt a' virginiai és amersforti — virginiai és hollandi magból — és a' saratofi; a' török dohányt, mellynek apró zöldes, setét vagy világos-sárga levele és kellemes szaga vagyon, de könnyen kábulást okoz; legjobb a' tjenidsei; a' franczia dohányt, melly Flandriában és Elsassban részént carottakká csináltatik, részént pedig megöröltetik és Rapé lesz belóle; a' német dohányt, mellyből különös jóságu terem Nürnbergben, Hanauban, Speierben, Pfalzban, Pommerban, Mecklenburgban 's ezenkivül még a' meiningi birtokban, Sachsban, Alsó-Lausitzban 'stm. Hollandban is sok dohány termesztetik. Az ugy nevezett schneebergi portobák Bockauban, Sorában és Schönheydeben illatos füvekből készittetik. A' Hollandiak és Hamburgiak legügyesebb dohánykereskedők 's a' dohányt legjobban el tudják készíteni. A' leveles dohány mindannyi megpáczoltatik a' fabrikákban, mi által jó izüvé 's kellemes illatuvá tétetik 's a' mit minden fabrika titokban tartogat. A' kövér dohánylevél portobákká öröltetik vagy töretik. *Lencsés.*

Dolce, (Carlo, Carlino Dolce-nak is mondják), hires képiró a' florenczi oskolából, szül. Florenczben 1616, mh. u. o. 1686. Vignali Jacopo tanitványa volt. Fiorillo itélete szerént azon character bélyegzi munkájit, mellyet neve (édes) jelent. Többnyire alakok, madonnák 's egyéb szentek mind a' két nemből, tele bájos szelidséggel. Sőt charactertalan puhasággal is vadolták. A' kivitel szorgalma közel teszi a' hollandi módhoz. De, főkép madonnájiban, sokszor ismétlé magát; ama' félénkség és melancholia is, melly társa volt haláliglan, kicsillámlik képeiben. Munkáji egész Európában el vannak terjedve, legtöbb van Florenczben. *I.*

Dolgozó-házak, az uralkodások vagy egyesületek által felállitott olly intézetek, mellyekben munkátlan emberek mérsékelt jutalom mellett dolgot nyernek, a' szükséges materiale megszerzéséről és az elkészült miv eladásáról maga az intézet gondoskodván. Ezek kétfélék: szegényeké, hol a' dologtalanok vagy önkényt jelentve vagy a' politia által küldetve vétetnek fel, vagy bünösöké, hol a' rabok munkára szorittatnak. Mind a' kettő igen szükséges és hasznos, amaz a' koldulást gátolja, emez a' rabok javitását, dologhoz szoktatását és tartási költségek kisebbitését eszközli. A' munkanemek választása a' helybeli környüllállásoktól függ, de arra vigyázattal kell lenni, hogy nehezen tanulhatók és az egészségre ártalmasok ne legyenek. Az utolsókra nézve szép példát adtak hazánkban némelly törvényhatóságok p. o. Arad és Nograd vármegyék, az utolsóra nézve a' pesti asszonyi egyesület, melly 1817 fenálló dolgozó házában sok századnak nyujtott keresetet és most is közel 300 elnyomorodott szégényt ment meg a' koldulástól, henyeségtől, majd minden rossznak szülő annyától, és a' végveszélytől. Ezen utóbbi intézet lételét és virágzását gróf Teleki László özvegye, báró Mészáros Johanna asszony, igen dicsó buzgalmának köszöni.

Dollart, az éjszaki tengernek öble, keleti Friesland 's Gröningen hollandi provincia közt, az Ems torkolatjánál, 2 ½ német mf. hosszu 's 1 ½ mf. szélés, egy a' tengertől elnyeletett darab földtől vette lételét. Régibb tudósitások szerént, a' viz ellenállhatatlan hatalommal 1277 rohant be, 's mivel a' viz árjai köv. esztendőkben, nevezetesen 1287, ismét betörtek, lassanként a' mostani tengeröblöt alkották, mellynek helyén elébb ötven kisebb 's nagyobb helység állott, mint mondatik. A' kel. frieslandi herczegségnek régibb, Sansontól, Allarttól 'sat. kiadott földabroszain 's a' Homannén 1730-ról, az elsüllyedt földnek rajzolatjait lehet látni; de helyes e, nem e, nem lehet állitani. A' viziépités tökéletesedvén, az utóbbi századokban a' tengertől, kiváltképen lapos kel. frisiai oldalán, jó darab földek vétettek el ismét 's tétettek tartós töltések által bátorságba hasonló szerencsétlenségek ellen. *L—ú.*

Dollond, (János,) angol opticus, megholt 1761. Eulernek az állatszem után különbféle megtörő tehetségü üvegekből lehető tökéletesitését a' messzelátóknak legelőször vette munkába angol mély szorgalommal 's megmutatta, hogy ha a' messzelátók tárgyüvege kétféle (flint- és crown) üvegből van szerkeztetve, ennek katlanjában csaknem szinprémtelen álland elő. Innen kezdődnek az archromaticus (szintelen) csők. Ezek is tökeletesitettek az ujabb időkben bajor opticus Frauenhofer által. Még az Angolok nehezen állithattak elő négy hüvelyknél nagyobb áltmérőjü achromaticus üveget; Bavariában 8—12 hüvelyknyieket is köszörültek, igen tökéleteseket. — Mi módon érik el ezt, nincs ugyan kihirdetve, de gyanitani lehet, hogy a' flintüveg jól mérsékelt részein kivül legtöbbet teszen az, miről Gren 1802-diki physicai journalában olvasunk, melly szerént a' flintüveget a' hutában három napig tüzesen olvadni, öt napig lassanként ott helyben megkeményedni 's hat napig hülni engedik minden kavarás és rendités nélkül, mert ezek habzásokat támasztanak az üvegben, mellyek a' messzelátó tökélyét ellenzik. *N. I.*

Dolomieu (Deodate Gay Silvain Tancrede), geologus és mineralogus, szül. Maltában Jun. 24. 1750. Gyermekkorában vétetett fel a' maltai rendbe, próba alá pedig 18 eszt. korában. A' földközi tengeren a' vele egy hajóban lévő tiszttel az első kereszthábor alkalmával öszveveszett 's azt megölte; mi végett a' maltai törvényszék ruhája elvesztésére itélte, hanem a' nagymester, ifjuságát tekintvén, megkegyelmezett neki, 's ezt végre a' pápa is helyben hagyta; de 9 hónapi fogságot kelle kiállnia. Ez idő alatt a' költésre adta magát 's folytatta azt Metzben is, hova mint karabinos tiszt tétetett; itt esmerkedett meg de la Rochefoucault herczeggel, kinek eszközlésére a' tudományok acedemiája levelezőjének választatott. Hogy magát D. egészen tanulmányinak adhassa, bucsut vett innen 's Maltába visszatért, a' honnan 1777 Bailli de Rohan követségében Portugalba ment. Megvizsgálván ezen tartományt, 1781 Siciliát, a' környéki szigeteket, Neapolist 's a' Vesuviust látogatta meg, bentazta 1782 a' Pyrenaeket és 1783 a' földindulás pusztitotta Calabriát. Visszatértével a' nagymesternek a' nápolyi udvarról tett titkos felfedezéseit ez észre vévén, ezen országtól eltiltatott 's Maltában is több izetlenségeknek volt kitéve miatta. Azonban Olaszország Tyrol és Graubündten hegyeiben fürkészkedett. Hogy gyüjteményeit elvihesse Maltába, visszatért 's Maj. 1791 Francziaországba érkezett, a' hol magát a' nép dühének áldozatjává lett barátja de la Rochefoucault herczeg mezei jószágán, Roche-Guyonon, huzta meg. Geologiai utazását innen kezdte el Francziaországban gyalog, kezében kalapácsot, hátán a' zsákot vivén. 1796 földmérővé és professorrá 's az institutum felállitásával ennek tagjává tétetett. Mind a' két tisztségéhez képest a' föld theoriájat és az ásványok természetét illető irásokat adott ki. Az egyiptomi expeditio alkalmával ehhez csatolta magát, hanem Máltának ezen utban katonákkal lett megrakása kedvét vette 's a' franczia seregnek egyiptomi helyeztetése miatt kevesre mehetett. 1799-ben visszaigyekezett Europába; a' hajó utközben meghasadván, bajosan érhetett Tarentumba; a' hajó nép itt mint hadi fogoly letartóztatott 's midőn ismét szabadságot nyert a' megesmert D., fogságra vettetett, egészségtelen tömlöczében 21 hónap alatt sok rossz bánásnak és szükségnek volt kitéve, még könyvet 's iró eszközt sem kaphatott, csak erős lelke támogatta. Két-három elrejtett könyvének széleit a' fogházban mineralogiai, philosophiai és más értekezéseinek egy fadarabbal és mécs korommal lett leirására használta. Francziaország és Nápoly között Mart. 15. 1801 béke köttetvén, D. kiszabadult és az elhunyt Daubenton mineralogiai tanitószékét vette által a' természettudomány museumánál; hanem a' fogságban megrongált egészsége Helvetia havasaiba, Savoyába és Dauphinébe összel tett utazása által elenyészett, 's megholt Chateauneufön Nov. 28. 1801. *Dr. P.*

Dom (a' görög δῶμα ház, terem szótól), minden kupolaboltozatu fedel. Ezen merész boltozatot főkép a' templomoknál használták (mint a' nagy mecset, hajdan Sophiatemplom, Konstantinapolyban, a' Péter-egyház Romában, a' Santa Maria de Fiori Florenczben sat.) 's azért az illyen templomokat dom-oknak nevezték, melly nevezet későben egyéb, főképen a' székes és collegiált egyházakra ment által a' német nyelvben. Némellyek a' Dom szót a' D. O. M. (Deo optimo maximo) betüktől származtatják.

Domenichino, l. Zampieri.

Domicilium (lakás). A' lakásnak a' Romaiaknál különös jusai voltak. Sérthetetlennek tartatott az. Adóst nem volt szabad lakásán elfogatni; politia- vagy törvényszolgának nem volt szabad privat ház küszöbén áltlépni, hogy abban valakit, habár nem is annak lakóját, elfogjon. Angliában 's Német-Alföldön mai napig megvannak a' lakás ezen jusai. — Ezenkivül minden tartózkodási hely is domiciliumnak nevezetik; szorosabb értelemben pedig azon helyről használjuk e' nevet, a' hol valaki honos, ellentételben azzal, hol valaki csak rövid ideig mulat. Felnőtt gyermekeknek p. o. ott a' domiciliumok, hol szüleik laknak, azaz, oda tartoznak, ott honosok, ha bár máshol tartozkodnak is ők, mint p o. a' szolgálatbeli személyek. A' törvényes nyelvben domicilium habitationis lakhely; domicilium originis születés hely, domicilium necessarium kénytelen tartozkodáshely, mellynek ellenkezője az önkényt választott tartózkodási hely, domicilium voluntarium. Forum domicilii, azon hely törvényszéke, hol az ember honos, ellentételben a' kikötött, vétek vagy elfogatás helye törvényszékével (forum contractus, forum delicti et forum apprehensionis). — Domiciliált váltólevelek azok, mellyeknek lefizetése, ha talán a' kiadó lakhelye nem váltószékes piacz, valamelly közelében fekvő váltószékes hely egyik kereskedő házához utasittatik. Ez által a' váltólevel eladatását netalán gátolható nehézségeket akarják elmellőzni. A. p. o. trassál B.-re Lüneburgban, a' fizetést Hamburgba utasitván. B. Lüneburgban elfogadja a' váltót 's domiciliálja — honositja — C.-nél Hamburgban. Most ez a' váltó elaeladathatik Londonban a' hamburgi folyam szerént, 's birtokosa — a' fizetés határnapja elérkeztével — nem Lüneburgban B. nél, hanem Hamburgban C. nél mutatja be a' váltót, 's ezt ki is fizeti C., ha beváltására el van látva pénzzel. A' honositott váltók folyama mindég kisebb, mint az egyenesen kiadottaké.

Dominante (muzs.), uralkodó kotta, azon hang quintája, mellyből a' darab megy; általjában a' prima után leggyakrabb hang, 's innen a' neve.

Domingo (St) l. Haiti.

Dominicanusok, predikálók, nálunk közönségesen fejér barátok, szerzőjöktől, Dominicustól, neveztetnek igy. Eredtek 1215 Touloseban 's Sz. Ágoston reguláját vették fel. Rendeltetések az eretnekek ellen predikálni. Majd 1220 maga Dominicus Sz. Ágoston regulájához némelly a' Praemonstratensisektől és Carthusianusoktól kölcsönözött rendszabásokat függesztett. Franczia-országban Jacobinusoknak neveztettek Paris Jacab nevü utszájától, hol első monostorok állott. Szerzett Dominic. apáczarendet is ugyan azon regula alatt 's neki Romában klastromot épitett. Ide járult még a' Krisztus vitézi rendje, mellyet nem különben Dominic. állitott a' végre, hogy az Eretnekeket, kik szóra nem hajtanak, fegyverrel kinszeritsék. Ez a' rend Dominicus halála után poenitentiarendjévé változott, és mind a' két nemre kiterjedt; kik ezt követték Tertiariusoknak is neveztettek. — A' Dominicanusok, hogy rendeltetéseknek annál nagyobb foganattal felelhessenek meg, némelly a' kolduló szerzeteknek adott engedéseket nyertek 1272 's ezek által felette megszaporodtak nem csak Europában, de a' világ egyéb részeiben is. Az egész rend egy fő (generalis) által kormányoztatott. Kö-

zülök nagynevü férjfiak kerültek ki; millyenek N. Albert, és az aquinoi Tamás, kik az egyházi tanitás által az egész rendnek nagy tekintetet szereztek. De rettenetessé is lett a' rend az ugy nevezett inquisitio által, melly neki Spanyol-, Portugal- és Olaszországokban áltadatott. Ez a' rend adott a' királyoknak gyóntató atyákat, az universitasoknak tanitókat; ez hozá divatba az olvasó imádságát. Eredetektől fogva nagy vetélkedőket találtak a' Franciscanusokban, 's a' két rendü tudósok között nagy vetekedések támadtak; innen a' Thomisták és Scotisták közötti különbség. Lassanként mind az udvarokból, mind az oskolákból kinyomattak 's eredeti hivatalokra szorittattak. Uj tekintetet nyertek a' könyvbirálás által, melly 1620 a' sz. palota mesterének, ki mindég Dominicanus, adatott által. Tekintetek, melly Europában alább szálott, nevekedett Amerikában és Keletindiában, hol nagyon munkások voltak küldöttjeik. A' 18 században számlált a' rend több mint 1000 férjfi- és asszonymonostort, mellyek 45 tart. és 12 különös gyülekezetre (congregatio) oszlottak. Virágzik ma még ez a' rend Hisp. Portug. Sicil. és Amerikában. — Magyarországban először is frater és magister Gál jelent meg 1221, ki, magyar születésü lévén, Bolognában az egyh. törvényt tanitotta. Innen küldötte őt több társakkal hazájába maga Dominicus. A' magyar korona alatt két provinciájok, és Magy. 's Horv. országokban 's Erdélyben mintegy 28 monostorok volt. Ezen rend fijai közé tartozik a' hires Kolosváry János, utóbb csanádi püspök, és a' tridenti egyh. gyüléshez a' magy. egyház küldöttje. Fen vannak még Kassán, Vasváron, Szombathelyen, Sopronyban és Váczon. Voltak apáczák is, különösen a' nyulak szigetében, kik között Sz. Margit. *G. I.*

Dominicus de Guzman, szerzője a' nevéről nevezett szerzetnek. Született 1170 Calarvejóban Ó-Castiliában; itt lett osmai kanonokká és archidiaconussá 's az Eretnekeknek, különösen az Albigensiseknek felfedezésében fáradozott III. Innocentius alatt Francziaországban. Innen támadt az inquisitio, és Dominicus tartatik első nagyinquisitornak. Mivel pedig rendje tagjainak naponként bizonyos számu miatyánkot és idvezletet rendelt, ugy hiszik, ő volt az olvasó imádságnak szerzője. Megholt Bolognában 1221 és IX. Gergelytől a' szentek közé emeltetett 1233. Élete megvizsgáltatván, kitünt, hogy száz ezernél többet téritett az igaz hitre. *G. I.*

Dominique le Pree, l. Pree, le (Dominique).

Domino, hajdan a' papok téli csuklyájok a' föveggel együtt; most maszkruha férjfiak és asszonyok számára, hosszu selyem köpönyeg föveggel 's bő karmányokkal; igy neveztetik egy játéknem is, hol számokkal jelelt táblácskák a' játszerek.

Domitianus (Tit. Flav. Sabinus), Vespasianus fija és Titus testvére. Született 51-dik K. u. Henye élete, bujasága, gyanakodása, álnoksága és kegyetlenségre hajlása már ifjukorában gyülöletessé tette 's Roma reszketett, midőn bátyja halála után 81-dik K. u. a' bibor reá szállott. Uralkodása elején ámitá ugyan népét némelly jó tettei, jeles törvényei 's igazságszeretete által; de keves idő mulva visszahanyatlott elébbi kicsapongásaira 's kegyetlenkedéseire. Először rokonját, a' semmit nem vétett Flavius Sabinust, orozva megöleté. Mig hadvezére, Agricola, Britanniában győzedelmesen csatázott a' Caledoninsokkal, hiuságból és kegyetlenségből nevetséges háborura indult a' Cattusok ellen; azonban hirtelen visszatért semmit sem téve, és egy sereg német köntösbe öltözött rabszolgát vitt diadallal Romába. Irigységből a' győző Agricolát visszahivá 's teljes munkátlanságra kárhoztatá. Egyszersmind rettegésbe hozott mindeneket, Romában sok előkelőket lenyakaztatván. E' mellett mindenféle bujálkodásra 's legmocskosb fukarságra vetemedett. Végre őrültségében magát isteni módon tiszteltete, urnak és istennek nevezteté 's Minerva fijának állitá. A' capitoliumi játékot 86 szerzette Romában. Ezen évben kezde véres háborut a' Dacusokkal,

mellyet változó szerencsével folytatott 's igért adón vásárlott békével végzett 90. Még is fényes diadalt tartott. Azonban a' nyomoruság nőttön nőtt; a' felségsértési törvény megujitása után senki élete, senki vagyonja sem volt többé bátorságban. Egyszer vendégséget adott, hogy a' tanácsosokat és lovagokat rettegésbe ejtse. Egy fekete szobába gyülekezteté őket öszve, hol mindenik készen találta nevével jegyzett koporsóját, erre a' hirtelen felnyilt ajtókon több meztelen, feketére festett, személyek léptek be meztelen kardokkal 's égő faklyákkal és körül tánczolák az elrémitetteket, mig a' császár halálos rettegéseiken való gyönyörét megelégelvén, elbocsáttatá a' megkinzottakat. Kegyetlenségét mindegyre nevelte a' zsarlót szüntelen gyötörni szokott félelem. Ekkor történetből felesége, Domitia, kezébe akadt egy levelke, mellyre egyebek közt a' testörző sereg vezéreivel együtt ő is mint halálra kiszemelt fel volt jegyezve. Ezért öszveesküdt ellene 's 91-ik szobájában megölte. 15 évig uralkodott és 45 élt. Domitianus Romában a' legpompásb templomot épittette. Halála hirére, Svetonius szerént, a' tanács öszvegyülvén, képeit öszvetördelteté 's nevét a' nyilvános feliratokból kitörölteté, mint erre példát Szombathelyen — a' hajdani colonia Claudia Savariában — is láthatni. L. Schönvisner „*Antiquit. et Hist. Sabari.*" Lib. 9. (Pest. 1791 a' 47 és 48 lap.) *B. L.*

Dömös, falu Esztergam várm. 143 ház. 's 1078 lak. Almos herczeg, II. vagy Vak Béla király atyja, benne Sz. Margitnak prépostságot alkotott. Egy itt lévő klastromba záratta Kálmán király az emlitett Almost Bélával együtt 1113, minekutána szemeiket kiszuratta volna; 's itt oltotta el életét 1063 hazánk jeles kiralyának, I. Bélának, a' királyi szék öszveomlása vagy némellyek szerént egy háznak reászakadása. *L—ú.*

Domremy la Pucelle, Jeanne d' Arc (l. e.) születésének helye, kicsiny falu, Francziaország Wasgau nevü departementjában, nem messze Vaucouleurs (a' maasi depart.) városától, termékeny tájékon, mellyen sok legelők feküsznek 's a' baromtartás jó állapotban van. Itt mutogattatik még most is az a' ház, mellyben a' halhatatlan pásztorleány született. Nem messze áll ettől a' wasgaui dep. igazgatójától vagy praefectusától számára készittetett emlékoszlop, a' leány márvány melyképével, melly Sept. 10. 1820 állittatott fel nagy pompával. Ugyan ott van egy ifju leánykák ingyen való oktatására épittetett oskola is. L. leirását „*Hist. abrégée de la vie et des exploirs de Jeanne d' Arc, par Jollois*" (rézmetsz. 1821). *L—ú.*

Donatio, l. Adomány. Az adomány czim alatt előadottakhoz e' helyt, még e' következőket rekesztjük. Minekelőtte a' magyar hazába a' királyi uralkodásforma fel nem állittatott, az ingatlan vagyonos 's birtokos jószágokra nézve semmi adománylevel sem kivántatott; hanem mind a' hazai, mind a' hazafiusitott idegen nemzetségek részesültek az elfoglalt hazának ingatlan vagyonjában, fenhagyatván ezeken kivül temérdek mennyiségü földek részszerént a' közönséges várak oltalmazására vagy is a' vármegyék alkotására; részszerént a' még bevándorlandó idegen vagy legalább a' hódoltatasban részt nem vevő nemzetségeknek megjutalmaztatására. Az legelébb emlitett földek, mellyek kinekkinek tulajdon meghóditott rabszolgáji által népesittettek meg, minthogy foglalás vagy is préda által szereztettek 's örökös vagyonos jussal tartoztak a' tulajdonoshoz, magyarul szálásnak, latánul pedig *praedium*-nak, későbben pedig *haereditas*-nak; az utóbb emlitett várakhoz tartozó földek pedig, mellyek szinte a' fejedelmet illető rabszolgákkal telepittettek meg, minthogy az ország régi polgári alkotmánya szerént azokat a' váraktól elszakasztani nem lehetett volna, következésképen azok nem örökös jussal, egyedül birtok vagy is feudumképen adtathattak által a' szolgálatot tevő tulajdonosnak, magyarul birtoknak, latánul *possessio*nak vagy is *jus possessionarium*-nak neveztettek; 's ez volt a' magyarországi ingatlan jószágoknak első elrendeltetések. Minekutána azonban a'

nemzet a' királyi uralkodást bevette 's az által az ingatlan jószágoknak ajándékozását is a' királyra ruházta, azon időtől fogva ingatlan jószágot akar örökös jussal, akar birtok- vagy feudumképen egyedül királyi adománylevel mellett lehetett nyerni, 's innét veszi eredetét tulajdonképen a' donatio vagy is adomány. Az adomány nálunk, valamint az adományozóra, ugy a' jószág tulajdonságára vagy is természetére nézve különbféle volt, t. i. vagy királyi, vagy nádorispányi 's helytartói is, vagy nemzetségi, vagy különözött adomany (donatio privata). A' királyi adomány a' jószág természetéhez képest régenten kétféle volt t. i. vagy örökös (*donatio perpetua*), vagy birtokos (*donatio juris possessionarii*); az elsőbbek *descensus*, *haereditas perpetua*; az utóbbiak pedig *possessio*, *jus possessionarium* 's *terra castri* nevezettel diszeskedtek. Az elsőbbek leginkább abban különböztek az utóbbiaktól, hogy azok örökös 's vagyonos jussal tartozván a' tulajdonoshoz, azokat szabadon adhatta, vehette 's hagyhatta még a' magszakadás esetében is akarki, akarkitől 's akarkinek, 's ehhez tartozott a' banderialis kötelesség is; az utóbbiakat azonban, mellyeket kiki egyedül az ahhoz kapcsolt szolgálat teljesitése mellett birhatott, nem lehetett királyi engedelem nélkül (*consensus regius*) senkinek elidegeniteni, 's ez a' *consensus regius*-nak vagy is királyi engedelemnek eredete, mint mind ezeket már Sz. István II. t. k. 5, 6 és 35 fejez. öszveeggyeztetéséből is neminemükép kivehetni. A' jószágoknak ezen különböző természete esmeretes volt hazánkban mindaddig, miglen a' királyok által a' várakhoz tartozó jószágok lassanként örökös jussal mind el nem idegenittettek, melly után azon jószágbeli különbözések lassanként szinte elenyésztek. Továbbá az adománynak vagy is felkérésnek utja vagy is czime, valamint mostani időben, ugy régenten is öt féle volt, t. i. magszakadás, hűtelenség vétke, lappangó királyi igaz, uj adomány és királyi helybenhagyás, csak hogy azoknak némelly része régenten egészen más értelemben vétetett mint mai időben. Ugyan is a' lappangó királyi igazból eredett felkérés régenten csak akkor használtatott, midőn, valamelly jószág nem lévén királyi kéznél, nem tudatott bizonyosan, ha valljon azon jószág valóban a' felséget illeti e vagy sem, mellynek kitudása végett, minekelőtte a' felkérőnek a' valóságos privilegialis level kiadatott volna, a' beiktatás (statutio) egyedül nyilt (*patens*) adománylevel mellett próbáltatott meg, 's ha akkor ellenmondás nem történt, a' felkérőnek a' privilegialis adománylevel kiadatott, ha pedig az történt, addig a' felkérő szabadságos formában való adománylevelet nem nyert, mig az ellenmondástól a' beiktatás meg nem tisztittatott. Az uj adomány által való felkérés régenten nem csak azon esetben történt meg, mellyről Verbőczy I. r. 37 czimébe emlékezik, hanem akkor is, midőn valamelly familiáról valamelly jószág bizonyos uton módon a' királyra szálván, azon jószág ugyan azon familiának ujonnan uj adománylevel mellett adatott vissza. A' királyi engedelem vagy is helybenhagyás (*consensus regius*) mikor 's minemü jószágokra nézve használtatott régenten, az már az elébbeniekben érdekeltetett. Továbbá a' nádorispányi 's helytartói adományokra nézve itten csak az a' megjegyzés lehet: jóllehet közönségesen ugy tartatik, hogy a' nádorispányi adományok nem nemesitenek, mindazáltal ezen kivételnek törvényeinkben sehol világos nyomára nem akadhatni, sőt mivel, a' mint a' következőkben megtetszik, régenten a' különözött adományok is mintegy neminemü nemesi jusokat tulajdonitottak, igen lehet azon csudálkozni, hogy a' nádorispányi adományok azon tulajdonságokat minden világos törvény nélkül is elvesztették. Mi a' nemzetségi vagy is különözött adományokat illeti: ennek tökéletes megesmertetésére nézve szükség megjegyezni, hogy régi időben a' nemzetségek, a' királyokat követvén e' részben, örökös természetü jószágaikból szinte adományokat osztogattak, és pedig szinte kétféleképen t. i. örökös jussal és ismét birtok vagy is feudumképen, ezen

utóbbiképen adott jószágok, szinte mint a' királyi várak jószágai, csak bizonyos katonai vagy más udvari szolgálat teljesitése mellett egyedül birtokul adattak, a' mint ez számtalan oklevelekből bizonyos; az elébbeniek pedig hosszas és hüséges, leginkább katonai szolgálatért örökös jussal ajándékoztattak, 's mivel ezek azon már elébb is emlitett prédaképen nyert örökös jószágokból örökös jussal adattak, az olly adományos a' préda szótól *praedialis* nemesnek neveztetett. Ezen praedialis nemesités 's adomány gyakorlását, minekutána az örökös természetü jószagok nagyobb részben az ecclesiák birtokába kerültek, egyedül csak némelly egyházi személyek tartották fen egész mai napig magoknak, a' más egyes személyek által tett jószágbeli adományozások pedig mai időben inscriptiónak neveztetnek. *Perger János.*

Donatisták, Donatus (carthagoi püspök volt, mint Schismaticus 316 letétetett 's 350 h. m.) párthivei, a' Schismaticusok egy felekezete Ejszakafrikában, kik a' traditorokat — azaz, ollyan papokat, kik a' Keresztények ültdöztetésekor pogány fejdelmeknek kiadták a' szent könyveket — és az általok felszenteltelket egyháziaknak nem esmerék meg 's azért 311 Caecilianusnak carthagoi püspökké lett kineveztetésének ellene mondának, és a' visszatért apostatákon (elpártoltakon) ismétlék a' keresztséget. Az 5-ik száz olta a' 8-ig, mig a' Saracenek alatt el nem ényészék felekezetek, főkép Mauritania- és Numidiában sok zavart okoztanak.

Donatus. (Aelius), romai nyelvtanitó és magyarázó, élt a' 4-dik századb. K. u. kezdő könyvet irt a' latán nyelvről: „*De octo partibus orationis*", melly a' középidőben vezérül szolgált a' latán nyelvtanitásban és csak az ujabban kénytelenittetett czélirányosb nyelvtanitásoknak helyet adni. Egyike volt a' Guttenberg nyomtatta első könyveknek. Tréfából minden oskolai latán grammaticát Donatusnak szoktak nevezni.

Don gratuit, önkényes ajándék, rendkivüli de mindég önkényes adó, mellyet a' fejdelmek rendkivüli esetekben rendjeiktől kivánni, vagy kivánat nélkül is kapni szoktak. Rendszerént ollyan tartományokban van helye, hol az országló, a' rendek megegyezése nélkül, uj adót nem rendelhet; p. o. azon hajdani franczia tartományok, mellyeknek még voltak rendjeik, nevezetesen Bourgogne, Provence, Langvedoc, Bretagne, Artois 's Navarra királysága don gratuit-t — önkényes ajándékot — rendeltek adóul a' királynak. Szintez történt a' hajdani austriai Német-Alföldön 's a' német érsekségekben, mellyeknek országrendes szerkezetek volt. *Zs. G.*

Don quixote, l. Cervantes.

Dorat, (Claude Joseph), költő, szül. Parisban 1734, elébb törvényt tanula, későbben muskatéros lőn, de a' katonai pályát is elhagyá 's mivel függetlenül élhete sajátjából, egészen a' szép tudományoknak szentelé magát, 's Musák körében érte halála Apr. 24 1780, nem legfényesb környülmények közepette; mert hiuságból, melly minden munkáját pompás nyomatban ohajtá látni, tetemes részét elfecsérlé vagyonjának. Irt szinmiveket, heroideket, elbeszéléseket dalokat és költői leveleket. Szindarabjait keves szerencse követte, leveleit és elbeszéléseit kedves elmésség, kecsegtető hasonlatok, mosolygó képek, ragyogó szinezet jelesitik; de nem vonz bennek természetiség, nem ihlet élenkitő meleg, miket elmésség és mivészet kipotlani nem képesek. Munkáji öszveleg Parisban jelentek meg 17 köt. 1779, válogatva „*Oeuvres choisies*" 3 köt. 1786. — D. esmerte a' német költőket is 's irt egy „*Idée de la poésie allemande*"-t, a' „*Journal des dames*"-nak is több évig vala kiadója.

Dori, l. Dorok.

Doria, Genua legrégibb 's leghatalmasabb nemzetségeinek egyike. E' köztársaság évkönyvei 1100-on tul nem terjednek, de már ekkor legelső hivatalokban 's az ország kormányán szemléljük a' Doriákat. A' 14 századig négy Doria mint admiral szerzett magának hirt 's érdemet. Az egész nemzetségben legnevezetesebb Andrea Doria, ki Onegliában

született 1468; már ifjudan bajnokul kitüntette magát a' tengeri rablók és Corsicaiak ellen folyt háborukban 's 1524 I. Ferencz által a' franczia hadi gályák admiralává tétetett. Valamelly megbántódás miatt azonban a' franczia részről a' spanyol-austriai félhez állott, 's ez által Olaszországban a' franczia fegyverek szerencséjét meggátolta. A' nagy tengeri bajnok ezentul hazájának megszabaditója lett. Genuának volt ugyan már 1339-től fogva doge név alatt feje, melly tisztség holtig tartott; de a' polgári alkotmány olly rontsolt, a' pártoskodás és versengés pedig olly heves volt, hogy majd az országlás, majd valamellyik párt vala kénytelen idegen segitséget keresni, 's ez közönségesen nyomorgató uralkodássá fajult. Igy Genua majd mailandi vagy austriai, majd franczia járom alatt nyögött. 1528 a' Francziák birták Genuát; ekkor Doria megtámadta a' várost, 's a' Francziákat egy kardvágás nélkül elüzte, mellyért a' haza atyjának és szabaditójának nevezték, ő pedig a' megszabadult birodalomnak jobb alkotmányt adott. Csak 28 nemes nemzetség léphetett a' legfőbb méltóságokra, mellyek évenként uj választás által töltettek be. Az előülést a' doge 's tanacsosai vitték, kik minden másod évben ujan választattak. Azonban mind e' szerkeztetés által is keveset segithete a' nagy ember az aristocratismus nyomásain és terhein, ugy hogy sok intézeteit egy alap törvény által meg kelle változtatni (1576), 's erre alapult idővel a' későbbi alkotmány. Noha Doria a' doge méltóságot élte fogytáig nyerte, ő még is ujra tengeri szolgálatba állott V. Károlynál, 's a' Törökök és tengeri rablók ellen jeles szerencsével hadakozván, végre 1560 csaknem 93 évü korában holt meg. Bár e' felejthetetlen férjfinak olly nemes charactere vala, 's bár a' Genuaiak annyira tisztelték: még is támadtak ellene több öszveesküvések, mellyek közt a' Fiescoé (l. Fiesco) 1547 legveszedelmesebb volt, de ő ezt okossággal 's kemenységgel le tudta csilapitani. *J.*

Dorigny, 1) Mihály, rézmetsző és képiró, szül. St. Quentinben 1618. Nouet Simon tanitványa volt 's 1663 h. m. mint tanitó a' parisi képiróacademiánál. — 2) Lajos, képiró, Mihály fija, szül. 1654 Parisban, Lebrun oskolájából 17 évében Italiába utazott 's ott telepedett le, mh. Veronában 1742. Compositiója kellemes 's jelesek kurtitásai. Testvére, 3) Miklós, rézmetsző, 1656 szül. Parisban, 22 évet Italiába tölte, a' leghiresb mivészeket tanulva, 's 15-öt Angliában, hol Rafaël cartonjait dolgozta Hamptoncourtban, miért I. György gazdagon megjutalmazta 's lovaggá tette. Mh. 1746. Metszése könnyü és velős.

Doris, 1) kis tartomany volt Görögországban Thessalia, Phocis, Locris és Aetolia között. Őslakosinak a' Dryopeseket irják, kiket utóbb a' Dorok szoritottak ki. 2) Caria parti tartománya Kis-Asiában a' Myndustól Cannosig. Itt vala Halicarnassus, Cnidus 's e. városok. 3) Doris (myth.). l. Nereus.

Dorok, a' négy görög őstörzsök egyike, melly Dorist, (l. e.) lakta. Neveket, olvassuk, Dorustól, Hellen fijától, vevék. Elébb Estiaeolis volt lakhelyek, azután Macedoniába szorittattak, később Cretába nyomultak, hol tőlök Minos törvényhozó származott, az Oeta tövében Thessalia, Phocis, Locris és Aetolia közt a' négyvárost (Dorica Tetrapolis) alkották 's idő multával a' Heraclidákkal Peloponnesusba szorultak és Spartában uralkodtak. Italiába, Siciliába és Kis-Asiába gyarmatok szakadtak tőlök. — Dori volt mind az, mi a' Doroknak vala sajátjok, mert a' görög négy főváros nyelv-, szokás- és szerkezetbeli sajátságra tetemesen különbözött egymástól. A' Dorok különösen a' Ioniabeliekkel állottak ellenkezetben. A' doriban megmaradt a' régi 's ezzel valami fesges és komoly, de kemény és zordon is. A' dori dialectus kemény volt és zordon, a' ioniai lágy és gyengéd; amannak azonban bizonyos méltóságot ada a' régiség, azért használták innepéiy énekekben, p. o. hymnusokban, karénekekben, mellyek a' Görögök liturgiájához tartoztak. A' Minos - irta cretai és Lycurg spartai törvények sokkal sanyarubbak

voltak, mint Solon szelidebb athenei törvénye. Sparta hölgye a' könnyü vadászruhát tartotta meg, Ionia asszonya hosszu redős köntösben járt. Mind a' kettőt: ezt Diana és Nymphajiban, amazt Pallas Athene-'s a' Canephorákban idealisalta a' mivészet. Szintugy mutatkozik ezen ellenkezet a' szobrászságban is. (L. Oszlopre d) A' muzsikában is volt a' régieknek dori hangnemek. (L. Hang, Hangnem.)

Dorpat, Dörpt (az Esthek nyelvén Tart-Lin), az Embachnál, régen nem csekély hansaváros, most a' rigai helytartóságnak kerületi városa (764 ház. 's 8450 lak.). Még most is jövedelmes és eleven a' tovább szálittatni szokott termesztményekkel való kereskedése a' Narván és Peipus taván a' vizi utnak némelly helyeken lett elfövényesedése mellett is, 's ha Sándor csatornája el fog készülni, még virágzóbb lesz. Sándor császár Maj. 1802 a' finnlandi, lieflandi, esthlandi és kurlandi ifjuság számára universitast állitott fel benne A' tanulók (mintegy 400) különös forma-ruhát viselnek 's oskolai pályájok elvégzése 's előmenetelek és magokviseletének megvizsgálása után főtiszti rangjok van. Könyvtára már 40,000 kötetből áll. Ezenkivül van az universitasnak természetj mivek, mathematicai, chemiai, technicai, katonai, épitésformák 's physicai cabinetje, csillagőre, füvészkertje, festések, földabroszok, rézmetszések, régiségek museuma, chemiai mühelye, nevelő, orvosi, seborvosi, gyógyitó 's szülő intézetei, gymnasiuma 's kerületi oskolája, könyvnyomtató mühelye 's könyvkereskedése. Dorpat a' Sz. Pétervártól Németországba vivő országuton fekszik. Országos vására a' város gazdagodásához képest mindég népesebb. Környéke kellemetes és termékeny. *L—ú.*

Dortmund, az Emschernél, régenten szabad birodalmi és hansaváros a' westfaliai kerületben, most Prussiának westfaliai provinciájában, mellynek arnsbergi kormánykerületjéhez tartozik, 900 ház. 's 4500 lak. egy főbányász hivatalnak 's tartományi és városi törvényszéknek helye. Régi leveltára nevezetes irásokat 's okleveleket foglal magában azon időre nézve, midőn a' legfőbb vehmtörvényszékek tartattak, mellyek minden ügyet irásban intéztek el. Jó gymnasium van benne. *L—ú.*

Dortrecht, szép 's gazdag kereskedő város Déli-Hollandban, 3900 ház. 's 18,000 lak. a' Mervénél 's Biesboschnál, a' tenger mellett egy szigeten, mellynek az 1421-ki vizáradás adott lételt, midőn a' Maas töltései keresztülszakasztatván, 72 falu mosatott el 's 100.000 ember vesztette el életét. Hajdani várából már csak két torony áll fen. Megnézést érdemelnek benne: 300 l. hoszu 's 125 l. széles temploma magas tornyával, pompás tanácsháza, börséje, Miklos temploma 's különbféle ispotályai. Kikötője tágas, 2 csatornáján a' portékák a' város közepén egészen a' rakhelyekig felszálittathatnak. Fontos főképen rhenusi borral 's németországi épitésre szükséges fával való kereskedése, melly utolsó szálfákon hozatik le a' Rhenuson 's a' közel lévő fürészmalmokban szétdaraboltatva vagy egészben vitetnek hajókon Angliába, Spanyolországba és Portugalba. Az itt lévő hajóépitő mühelyek, fejéritések, tengeri sófőzések 'sat. jó állapotban vannak, valamint a' lazaczhalászat, dohány-, só-, czukor-, gabona- 's vászonkivitel is szorgalmasan üzetik. Van egy pattantyus és hadi földmérő oskolája. Ez volt a' hajdani hollandi grófok lakhelye, 's a' de Wittek, Vossius, Varestag festő és más jeles férjfiak itt születtek. Dortrechtben tartották a' reform. theologusok 1618 és 1619 azon hires gyüléseket, mellynek végzései még most is törvények gyanánt szolgálnak a' hollandi reform. egyházra nézve. Ez az Arminianusokat Eretnekeknek nevezte 's megerősitette a' belgiumi vallástételt a' heidelbergi catechismussal együtt. Mivel a' Rhenuson való hajózás még nincs regulázva, Dortrecht még most is bir azon hajdani jusával, hogy a' portékák benne áruba bocsáttassanak. *L—ú.*

Dósa (György), l. Székely (György).

Dosso vagy Dossi képiró, szül. Ferrarában 1479. Alfons herczeg nagyon becsülé 's Ariosto, kinek képét remekül lefestette, örökité e' mivészt Orlandójában (23 ének). D. korának egyik legjobb coloristája volt 's némelly képeiben Titiant, másokban Rafaëlt utánazá. Megholt 1560.

Douane, Francziaországban a' vámházak a' határszéleken. Douanierek, vámtisztek. Francziaország Anglia elleni háboruji alatt, 1793—1814, 's kivált a' continentalis rendszer idejében, politicai fontosságnak voltak a' douanierek. Hat hat ember volt egy csapatban, katonai rend alatt 's jól felfegyverezve. Igy örizék három sorban a' franczia határokat minden tiltott portéka behozatala ellen, hova nem csak az angol, hanem minden külföldön termesztett vagy készitett portéka tartozott. Ők szedék be a' kiviteli vámokat is. Számok 1812-ben 80,000-re tétetett, 's ezen douane-igazgatás költsége már 1809-ben 50 millio frankra ment. Az a' keménység vagy inkább kegyetlenség, mellyel a' franczia vámrend fentartatott; az a' zavar, mellyet az, kivált az uj tartományokban az életnek majdnem minden viszonyában okozott; azok a' méltatlanságok, mellyeket a' douanierek utazók ellen elkövettek, rendkivül felingerlették ellenek a' lakosokat; miért is a' nép dühe azon mozdulatok alkalmával, mellyek a' Franczíák ellen Németországban 's Hollandban 1813 tétettek, legelsőben is ezen emberosztályt 's a' vámházakat érte, mellyek Hamburgban 's Amsterdamban mindjárt elejénte leszaggattattak 's elégettettek.

Double. Igy neveztetik a' franczia játékszinnél, a' ki bizonyos szinjátszónak szerepeit veszi által, ha az nem adhatja.

Dousa (János, sajátkép Jan van der Does), költő, philolog, történetiró és statustiszt, szül. Nordwykban Leyden mellett, tanulta helye Delft vala és Löwen, 's miután ideiglen Parisban mulatott volna, otthon éle Musák körében, mig 1572 követül ment Angliába, Ersébet királyné védelmét honja számára kieszközleni. 1774 vitézül oltalmazta Leydent a' Spanyolok ellen, melly alkalommal galambok tarták fen az ostromlottak és várt szabaditandók közt a' közösülést. I. Vilmos helytartó kárpótlásul a' szenvedt viszályokért universitast alkota Leydenben, 's D. lőn ezen intézet első curatora. Vilmos meggyilkoltatása után megint Ersébethez folyamodék, 's okos mérséklettel viselé magát, midőn gróf Leicester (I. Leicester) uralkodása sanyargatta Hollandot. Házi környülmények, főkép nagyreményü János fijának kora halála (szül. 1571, mh. 1596), szomorgaták élte végéveit. Elhunyt 1604. Számos irásai, mellyeket hagya, bizonyitják hüségét jelszavához: „*Dulces ante omnia Musae.*" Legesmertebb mive: „*Bataviae Hollandiaeque annales*" 1606-ig, mellyet fija kezde. Két kiadása van, egyike versekben, másika prosában.

Dover, angol tengeri kikötő a' csatorna (La Manche) mellett, Francziaországgal szemben, a' kenti grófságban, egy most a' 4—500 tonnás hajók számára megjobbitott kikötővel, melly szélvész idején gyakran szükségben segitő kikötőnek használtatik. A' város keskeny közön fekszik 3 főutszájával, mellyek végre egyesülnek egymással. 2 temploma van, u. m. Sz. Jakabé (a' hajósok védszentjeé) 's Máriáé; az első nagy, 1216 épittetett épület, a' masodiknak a' Normannok adtak lételt. 1800 ház. 's 9000 lak., meleg és hideg ferdőji vannak. Minden angol dissentereknek vannak itt imádságházaik és kápolnájik. Kőszikláin még most is nő, mint Shakspeare idejében, a' nagy tengeri kömény 's füszerezi kedvelőjinek levesét. Az uj katonai ispotály pompás épület. A' nyári játékszin 's casino szépek. A' hajósok és sajkások 12 gőzsajkát tartanak az általevezésre. Az 5 kikötő kormányozójinak sinecuráji közt egy a' doveri, melly 1600 választó férjfija közül 2 követet küld a' parlamentbe. Dover miolta a' Francziák kiszálással fenyegették Angliát, a' tenger felől igen meg van erősitve batteriákkal, továbbá tornyai 's a' tenger szinén felül a' parton 300 l. magasan fekvő várkastélya

által, melly 25 acresnyi helyen fekszik, a' tenger 's neminemüképen a' száraz felöl is védelmeztetik. Ezen várkastélynak 2000 katonának elégséges, ágyuzást kiálló casemattáji 's egy 370 l. mély kutja vannak, melly a' várbelieknek elég vizet ad. Ezen szép várkastélynak számos épületeiben sok (mint mondják) romai eredetü régiségek mutogattatnak. Az bizonyos, hogy egy sáncz-bástyájának főfala közel a' várkastélyhoz a' Romaiak hajdani vizsgáló vagy világitó tornyának maradványa. A' várkastély sok tornyai építőjik neveit viselik. A' kőszikla legfelsőbb csucsán egy 94 l. magas, épen megmaradt kastély áll, melly magazinnak 's fegyvertárnak használtatik. A' minák minden arra teendő próbatételt, hogy a' várkastély reárohanás által vétessék meg, veszedelmessé tesznek. *L—ú.*

Dow (Gerard), képiró, szül. Leydenben 1613, Rembrandt tanitványa; kicsiny nemfestései (*Genregemälde*) különösen jelesek. Sokszor nagyitó üvegre szorul a' szem, hogy felfoghassa bennek ecsete vonásait, 's legpiczibb alakjai is élettel teljesek. Mondják, hogy domborn tükörből feste. Mh. 1680 's tetemes vagyont hagya maga után, mert felette drágán fizették miveit. Még jelenleg is a' német-alföldi oskola legdrágább mivei közé tartoznak; 1809 egy kis festményét 17,000 forinton vette meg a' kir. holl. museum, 's de Smith Péter kótyáján, 1810, legdrágábban keltek D. mivei, 5—10,000 ft. volt közönséges árok. *I.*

Doyen (Gábor Ferencz), képiró, szül. 1726 Parisban 's Vanloonál tanulá mivészetét. 1748 Romába méne 's különösen Annibale Carracci, Pietro di Cortona, Giulio Romano, Polidoro és Michel Angelo lőnnek szorgalma 's lelkesülete tárgyivá. Nápolyban Solimene munkáji vonák magokra figyelmét. Meglátogatván Olaszországban egyéb városokat is, visszatért Parisba, hol két évig munka nélkül egyedül mivészetének éle. Virginiával két évig foglalatoskodék 's általa juta a' képiró academiába 1758. *La reste des ardents* festése hirét még inkább nevelé 's remekének tartatik. Hogy annál nagyobb hüséggel adhassa festményeit, kórházakba jára 's a' betegek és haldoklók charactereit és arczvonásit vizsgálá. Vanloo elhunyta után őt választák kifestésére Sz. György kápolnájának az invalidusoknál. Aztán Thetys a' vizeken való győzelmének ábrázlását bizta reá az udvar. Szent Lajos halála, a' katonaoskola kápolnájában, legszebb miveinek egyike. A' revolutio kilobbanta után Muszkaországba hivá meg II. Katalin, 1200 rubelnyi pensiót rendele számára szabad lakással 's a' pétervári képiró academiához tanitónak nevezé ki. A' császárné halála után I. Pál szintolly keggyel volt iránta. Mh. D. Pétervárat 1806. *I.*

Drachma. 1) görög 5 g. 4 4/5 kisp. értékü pénz; 100 tesz 1 minát, 6000 1 talentomot. 2) Sulymérték: nehézék vagy könting, a' gyógyszeráros nehézékben van 60 szemer (granum).

Draco, hires archon és törvényhozó Athenében, nem sokára a' köztársaság támadása után Kr. el. mintegy 600 évvel élt, törvényeinek rendkivüli 's majd példátlan keménysége miatt megjegyzésre méltó. A' legkisebb vétket, p. o. a' gyümölcslopást, szintugy halállal büntette, mint a' templomok kirablását, a' gyilkolást 's a' hazaárulást. Azért azt szokták mondani, hogy törvényei vérrel vannak irva. Igen természetes volt, hogy ezen keménység végrehajtásokat, kivált midőn nemzetének miveltsége nevekedni kezdett, akadályoztatta 's gyülöletessé tette azokat. Azért Solonra bizatott az uj törvények készitése (Vö. Attica). A' rege azt mondja, hogy Draco Aegina szigetén, hova törvényeit elvitte, a' theatrumban megjelenvén, a' népnek örvendező kiáhálása között, melly az akkori szokás szerént ruhákat, köpönyegeket 's kalapokat dobált reá, megfuladt 's ugyan ezen theatruma alá is temettetett. *K. L.*

Drága kövek. E' néven neveztetnek minden becses kőékességek. Becsekre nézve kétfélek: egész becsüek, gyöngyök (gemmae) és félbecsüek (lapides pretiosi). Egész becsüeknek neveztetnek azon ásvá-

nyok, mellyek kis térimében (volumen) majd eleven, majd szelid, kedves szinnel, nagy erejü fénnyel vagy tüzzel játszanak 's felette kemények. A' félbecsüek nagyobb térimüek, homályosak, lágyabbak. Ezen felosztás önkényes 's relativus, sőt becseket ugyan azon faj fajtáji is nyerik vagy vesztik egymás felett. Egész becsüek ezek: gyémánt, zaphir, chrysoberill, spinell, smaragd, beryll. topas, cirkon, granát, turmalin, hessonit, cordierit, kovakristály, chrysolith; a' többiek félbecsüek, mint carneol, chalcedon, achat, opal, onyx, sardonyx, lazurkő, turmalin 'sat. A' természet a' drága köveket szénanyagból (gyémánt), cirkon (circon), glycin (chrysoberill), smaragd-, kova-, agyagmészföldből alkotta. Hazájok a' drága kőveknek bizonyos ugyan nincs, mindazáltal a' legbecsesebbek napkeletiek (Keletindia, Brasilia), a' becsesek közül hazánkban a' kovakristály sok helyeken, a' granát a' Mátra vizmosásiban; a' félbecsüek közül az opal Abauj vármegy. találtatnak. A' durva vagy pallérozatlan drága kövek jegezett (crystallinus) vagy jegezetlen formában minden idegen vegyület nélkül (szüzen) vagy holmivel keverve —; a' kereskedésben mesterséges formában jőnek elő; minél tisztábbak, annál becsesebbek. Becseket elejénte a' mesés világ adta nekiek, ugy látszik, valami különös orvosi óvó vagy bájt hozó erejek miatt, minthogy a' régiek hónaponként más más drága követ hordoztak magokkal (*lapides zodiaci*) vagy, hogy tévedés ne történjék, tizenkettőt egyszerre; a' minek maradványai maiglan is találtatnak napkeleten. A' régiek drága köveiket metszették, beléjek különbféle idomokat véstek (*sculptura*, *intaglie*) vagy rajtok kiállólag gyártottak (*tornatura*, *camee*). Ezen, a' később időkben elhanyatlott mivészség visszaállitójának Giovanni Olasz tartatik. A' drága kő köszörülése mint mivészség az ujabb idők szüleménye; 1290-ben Parisban a' köszörüsök czéhe állott öszve. A' metszésben a' drága kőnek jegezési rétegjeire szokás figyelmezni, neveztetik ezen munka szürkitésnek is. A' metszés által adott lapok kipallérozását a' köszörülés viszi végbe; melly a' legkeményebb köveknél ezek saját porával, a' lágyabbaknál margával, trippellel, czinhamuval, tajtékkővel, rozsdával, angol vagy porosz kővel történik. A' drága kövek befoglalása azok szépségét emeli. A' befoglaláshoz tartozik a' fénylevél (folie), a' festés, a' finom aranypor, mellyek a' kő aljára alkalmaztatnak és rendesen csalnak. A' drága köveket kénkő és trippel, vagy égetett borjucsontporral szokás tisztitani. A' hamis vagy áldrága kövek készülnek: ércz-, föld-, égényekből készült üvegekből; a' duplázás által (*doubler*) 1) midőn a' kő felső része igazi drága kő, az alsó pedig mastixxal amahhoz ragasztott álkő — félduplázat; 2) midőn az üveg vagy kovakristályba üreg vájatik 's ebbe festék öntetik — üreges duplázat; a' kovakristálynak megfestése által. A' drága kövek esmertető jeleit adják: a' keménység, nehézség, áltlátszóság, a' világosság, sugárainak megtörése, a' fény, szinek játéka, változtatása, a' megtapintás és hazájok. L. „*Taschenbuch der Edelsteinkunde*" Dr. I. K. Blumtól (Stuttgart, 1832).

Dr. Pólya.

Dragoman, napkeleten, főkép a' török udvarnál, tolmácsot jelent. A' porta dragomanja török tiszt, ki a' portát és keresztény követeket egymásnak tett nyilatkozásaikról értesiti. 1821-ig keresztény és görög nemzetbeli volt ezen tiszt 's gyakran Moldva vagy Oláhország hospodárává mozdittatott elő.

Dragonyosok, könnyü, eredetileg franczia lovagok, kiknek a' szükséghez képest lovon és gyalog kelle harczolniok, A' spanyol és franczia arquebusierekből (lovaglóvészekből) támadtak. Neveket vagy a' romai draconariusoktól vették, kiknek lándsájit sárkány (draco) ékitette, vagy a' sárkányfővel ékitett lovagpisztolytól, mellyet dragonnak hittak, vagy a' sárkánytól, mellynek képét lobogójikon viselték. A' tapasztalás megmutatta, hogy a' czélnak nem felelnek meg, 's már mint in-

fanteristák sehol nem használtatnak hanem a' lovagok egy nemét teszik, az ugy nevezett *Cheveaux legers*-, könnyü lovagokat.

Draisine, Drais erdőmester által Manheimban 1817 fellelt kocsizó müszer; 's innen vagyon nevezete. Ez két, egymás utan álló kerekből áll, mellyeket egy olly tengely foglal egybe, mellynek felső állásán nyeregforma ülés vagyon. A' nyereg előtt mintegy 3/4 réfnyi magasan egy támasz áll, mellyen kocsizáskor a' karok nyugosznak; és ez előtt egy kereszt pálczával felkészült szár emelkedik fel az első kerektől, melly által a' kocsizó müszer, minthogy első kereke, mint minden kocsitengelynél, mozdítható, hajlittatik, a' mint az ember a' pálczát jobbra vagy balrá csavaritja. Ha már valaki a' draisinen kocsizni akar, nyergébe ül és a' müszert hol egyik, hol másik lábával a' földre lépve előre tolja. De erre kétféle ügyesség kivántatik, először helyes sulyegyentartás, azután pedig jó készség a' hajlitásban. A' ki mind e' két főkivanatot tulajdonjává tette, egy óra alat könnyeden elmehet egy német mértföldet jó egyenes sik uton. Feltalálója 1818-ban Parisba ment vele, a' hol nagy tetszést nyert. A' Francziák *velocipede*-nek (gyorslábnak) nevezék. Javitója, Knight, Angliában patenst nyert reá. *L.*

Drake (Francis), hajós, szül. Tavystockban, Devonschireben, 1545 mesterségét egy parti hajósnál tanulta, ki néha Irlandba és Francziaországba is szálitott portékát. D. olly mértékben megnyerte ura szeretetét, hogy az holta után neki hagyá hajóját. Egy rokonja, sir John Hawkins, tanittatá. 18 eszt. korában már végzett némelly foglalatosságokat egy hajón, melly Biscajába kereskedést üzött, 20-dik évében a' guineai partokra tett egy utat, 22-dikben pedig egy hajó kormányát nyerte 's egy szerencsétlen csatában, mellyet sir John Hawkins a' vera-cruzi kikötőben a' Spanyolokkal tartott, sok vitézséget is mutatott, de egyszersmind itt minden vagyonját el is veszté. Ekkor ugy meggyülölte a' Spanyolokat, hogy szüntelen csak azon módokon gondolkozott, mikép lehetne nekik minden módon ártalmokra. E' czélzását alig vétette észre Angliában, mindjárt feles szerencsevadászok állának mellé. Most két utazást eszközlött ki Nyugotindiába, de még ekkor elkerülte a' Spanyolokkal öszvecsapást; azonban utazásának foganatja olly kedvező volt, hogy 1672 a' spanyol-amerikai kereskedő piaczok megtámadására két hajót biztak rá; egyiket testvére kormányoza. A' panamai földszoros keleti partjain fekvő Nombre de Dios és Vera-Cruz városokat rohanással bevevé és nevezetes zsákmányt nyert. Visszatérvén, tulajdon költségén három nagy fregattot készitetett fel 's ezekkel mint szabadakaratu Irlandban a' szerencsétlenségei által esmeretes gróf Essex egyik testvérének parancsa alatt szolgált. E' pártfogójának halála után visszament Angliába. Sir Christof Haiton, Erzsébet királyné alkamarása és tanácsosa, bemutatá a' fejedelemnének, kinek D. azon alaprajzát terjeszté elő, mellynél fogva a' magellani tengerszoroson a' délszaki tengerre jutni akara, hogy a' Spanyolokat ott támadhassa meg. A' királyné módot nyujta neki, hogy e' czélra egy öt hajóból álló sereget állithasson ki. D. elindult Plymouthból Nov. 13. 1577 's Aug. 20. 1578 a' magellani szorosba ért, mellyből Nov. 6 kivergődött, de már más nap egy szélvész lepé meg, melly délfelé evezni kénytelenité. A' tengerszoroshoz visszajövén, azon öbölnek, hol vasmacskát hányt „*Parting of Friends*" nevet adott, mert midőn azt elhagyta, egyik hajójától elszakasztatott. Uj szelek ismét délnek tolák. Ekkor azon szigetek közé juta, mellyeket a' földirók az ujabb időbeli földképeken Amerikától nyugot felé 200 órányira tettek, de Fleurieu megmutatta, hogy ezek egyek azon még kevessé esmert számos szigetekkel, mellyek a' Tüzföldnek délnyugoti részét teszik, 's hogy az, mit akkor D. látott, a' szarufok volt, melly felfedezés dicsőségének őt kelle vala illetni. — Nov. 20 Chilétől dél felé Mocha sziget elejébe jött, melly helyet hajósseregének öszvegyülésül mutatott volt ki. De egyik hajóját

sem látván érkezni, utját Chile és Peru partjai hosszában éjszaknak folytatta 's a' spanyol hajók elfogására és a' kiszálásra minden alkalmat észre vett. Népe már zsákmánnyal valamennyire megtelvén, Éjszakamerika partjai mellett az éjsz. szél. 48 gradusáig evezett, mert reménylé, hogy a' széles tengerre fog áltmenetelt találni. De várakozásában megcsalódva, 's a' hideg miatt a' 38 gradusig visszavonulni kénytelenítve, azon helyen hojóját kiigazitá, Uj-Albionnak nevezte 's Ersébet királyné nevében elfoglalá. Sep. 29. 1579 Molucka felé fordult 's Nov. 4 Ternatenál vasmacskát hányt. Celebes mellett csaknem elsüllyedt. Nov. 3. 1580. Plymonthba beevezett. Apr. 4. 1581 Ersébet a' Themsén maga Deptfordba jött, hol Drake hajója vasmacskán állott, nála a' hajón ebédelt, vitéznek ütötte 's mindent, a' mit tett, jóvá hagyott. 1585 ujra háborgatá D. a' Spanyolokat a' zöld fok szigetein 's Keletindiában. 1586 egy 30 vitorlás hajóssereget kormányozott, melly a' cadixi kikötőben a' hires armada egyik osztályát felperzselte. 1588 pedig Anglia nagyadmirala, lord Essingham, allatt, viceadmiral lett, hogy a' spanyol hajóssereggel szembeszáljon. Egy gazdagon megrakott gallione nevének csupa hallására megadá magát, 's D. a' vert ellenség kergetésében ismét különösen jeleskedett. 1589 azon hajóssereg vezérlését nyeré meg, mellynek don Antoniót ismét Portugal thronjára kell vala ültetni. De e' próba a' D. és szárazföldi seregek vezére közti egyetnemértés miatt nem sikerült. A' Spanyol háboru még tartott; D. és Hawkins uj próbát javalának Ersébetnek a' Spanyolok ellen Nyugotindiában, ollyat, melly minden elébbieket meghomályositana. A' költségek egy részét is magok akarák vinni, 's a' királyné hajókat ada. De mind ezzel nem egészen értek czélt. Nov. 12. 1595 sir John Hawkins halála napján, Drake hajóját, midőn a' Porto-Rico erősségből elvitorlázna, egy ágyugolyó általfurta 's azon széket is elvitte, mellyen D. ült, de magát meg nem sértette. Más nap Porto-Rico előtt robbajjal támadák meg a' spanyol hajókat, de foganat nélkül. Ekkor D. a' száraz felé vitorlázott, 's Rio de la Hacha és Nombre de Dios városait felégette. De midőn néhány nap mulva Panama ellen tett probája egészen szerentcsétlenül ütött ki, ezen ugy elkedvelenedett, hogy lappangó hideglelésbe esnék, melly életének Dec. 30. 1596. véget vetett. Vagyonjának dicséretes czélokra forditása közt emlitést érdemel azon 20 angol mértföldnyi csatorna, mellyet Plymouthnak vizzel ellátása végett 1581 épittetett. Neki köszöni Europa a' kolompért, mellyet először ő hozott be. Lásd Pretty Ferencztől, ki D. alatt szolgált „*The famos voyage of Sir Francis Drake into the Sout-Sea and hence about the whole globe of the Earth*" (Lond. 1600. 12.) — J.

Drama, (görög. cselekedet). 1) Tágabb értelemben valamelly cselekedet ábrázolása a' játékszinen — szinjáték. (Vő Actio és szinjáték.) Innen dramai, mi a' szinjátékra viszonylik. Dramaturg, ki a' szinmivészség (költés és játszás) szabásait nyomozza és irja. Sokan a' szinköltőt is dramaturgnak nevezik. Dramaturgia, azon tudomány, melly a' szinmivészség (költés és játszás) szabásait foglalja magában. Kiterjed tehát a' drama pëticájára 's előadása theoriájára. E' körbe tartoznak: Lessing dramaturgiája; Schlegel „*Vorlesungen über dramatische Kunst und Literatur*;" Schink „*Dramaturgische Blätter*"; Zimmermann has. czimü irása; Tieck „*Dramaturgische Abhandlungen.*" — 2) Szorosb értelemben dramának nevezik a' szinjáték magasb nemét, melly még nem tragoedia; nálunk néző játék.

Draper (Elisa,) l. Sterne.

Draskovics (Trakostyáni), előkelő illyr-magyar gróf nemzetség, melly Dragos Andrástól, III. András kir. hivétől, vette eredetét és nevezetét, a' ki állhatatosan védelmezé Árpád utolso férjfimaradéka jussát a' nápolyi párt ellen, melly az illyr tartományokban felette hatalmas vala 's a' mellynek üldözése által ő sokat szenvedett és minden bir-

tokától megfosztatott. Előkelőleg emlitést érdemelnek e' nemzetségből: 1) György, szül. 1515 D. Bertalan és Uthysenich Annától, amaz I. Ferdinand és I. János királyok idejében nagy befolyásu György-barát, utóljára esztergami érsek, testvérétől. Anyja testvére kormánya alatt neveltetvén 's az egyházi pályára készittetvén, mind honi, mind külföldi tanitó intézetekben, nevezetesen Krakóban, Bolognában, Romában gyakorlá a' tudományokat; 1546 már a' posonyi káptalan prépostja, 1550 pedig pécsi püspök vala. E' minemüségében I. Ferdinand királytól 1561 a' tridenti közönséges egyházi gyülésre küldetett, Kolosvári János csanádi 's Dudics András tinini püspökök mint a' magyarországi papságtól választott követek társaságában. Ott elsőség iránt való vetélkedés támadván a' magyar és portugali küldöttek között, kivitta Draskovics, hogy az a' magyar szentegyháznak és képviselőjinek tulajdonittatnék; tudománya 's ékesenszólása által pedig nagy tekintetet szerzett magának a' gyülés előtt, ugy hogy a' kártékony és megtiltandó könyvek lajstromának készitésére rendelt kiküldöttség egyik tagjává neveztetnék. Magában a' gyülésben két ékes beszédet tartott, egyiket az erkölcstelenség kiirtásáról a' sz. egyházból, másikat a' sz. pohárnak a' néppel való közléséről: minthogy nevezetesen az vala bizva ezen követségre a' királytól, hogy a' papok házasságának helybenhagyását és a' sz. pohárnak a' néppel való közlését sürgetné a' gyülés előtt. Mind a' két tárgyban a' pápához utasittatott a' gyüléstől Ferdinand, a' ki Moroni sarkegyházi pappal folytatott alkudozása után megnyerte végre IV. Pius pápától második kivánsága teljesitését; az első kereken megtagadtatott. Ki is vala már hirdetve Magyarországon 1564 Ferdinand és utóbb Maximilian királyok parancsára a' pápa engedelme *); de mivel az esztergami érsek, Oláh Miklós, és ennek példájára több püspökök nem igen siettek élni az engedelemmel, nem lett közönségessé a' sz. pohárral való élés; 1565 pedig, minekutána V. Pius pápa visszavette előzője engedelmét, egészen abban maradt. — A' tridenti gyülés berekesztése után 1563 zagrábi püspökké tette Draskovicsot a' király, 1567 pedig Frangepani Ferencz bántársává az illyr tartományokban. Mint püspök a' tridenti gyülés végzéseinek megtartására szoritá megyéje papjait, és azokat közülök, a' kik a' házas élettel fel nem hagytak, hivataloktól megfosztá, 's ez iránt dicsérő levelet kapott 1569 V. Pius pápától; mint bán pedig elnyomta 1572 azt a' paraszttámadást, a' melly Horvátországban kiütött vala Gubecz Mátyás vezérsége alatt. 1578 győri püspökké 's az esztergami érseki szék akkori huzamosabb ürében főkorlátnokká lett, egyszersmind rá ruháztatott a' török kézben lévő kalocsai érseksége czime; 1585 pedig V. Sixtus pápától megkapta a' sarkegyházi süveget, a' melly Bakacs Tamás után, tehát 64 esztendő olta, nem diszesitette vala magyar egyházi személy fejét (Martinuzzi 's Veráncz Antal ki valának ugyan nevezve, de meg nem érték a' süveg elérkezését; Bátori András pedig nem vala magyar egyházi személy). Uj méltósága által feljebb gerjedt buzgósággal kieszközölte Rudolf királynál, hogy a' Jézus szérzete, melly Oláh Miklós által az országba behozatott, de az idők mostohasága miatt abból ismét kiköltözött vala, ujra honositatnék a' magyar földön, és megnyerné 1586 a' turóczi prépostságot, a' mellyet addig az akkoriban meghalálozott egri püspök, Radeczki István, birt vala. Ugyan akkor a' maga helytartójává nevezte a' király Draskovicsot, de a' ki már Jan. 21. 1586 megholt, és a' n. győri székes egyházban temettetett el. Tollából kerültek Lerinai Vincze 's Lactantius hittudományféle munkájiknak

*) A' pápai breve, melly Oláh Miklósnak szóla, sok kikötések közé rekeszté az adott engedelmet, nevezetesen: hogy csak a' kivánóknak nyujtatná az érsek a' sz. poharat, ha azt a' lelkek idvességére szükségesnek találná; hogy ez iránt a' számolás terhe az ő lelki esmeretére háramolják; hogy a' sz. pohárral élők is azt a' vallást tegyék, hogy a' sz. kenyér egyedül is magában foglalja a' Krisztus valóságos és egész testét; és hogy minden egyéb erotuckségről is esküvéssel lemondjanak.

magyar forditásai, a' mellyek kinyomattak Bécsben 1561. Kéziratban hagyta a' tridenti gyülés történetét, némelly gyüléstagok leveleiből és a' maga tapasztalásából öszveszerkeztetve. — 2) János mint illyrföldi bán III. Ferdinand alatt jeles vitézséggel, eszes gon' ssággal, fáradhatatlan munkássággal és foganattal küzdék azon sajno esetek, ugymint Törökök becsapásai, árvizek, gyuladások, döghalál ellen, a' mellyek az ő kormánya alatt csoportosan érék a' rá bizott tartományt. Nagy nevet szerezvén ez által magának, 1646 nádorispánnyá választatott a' posonyi országgyülésen Forgács Adám, Betlen István és Nyári László vetélkedő társainak elmellőzésével. Minthogy Magyarországban nem vala birtokos, általengedte neki a' király az óvári uradalmat 200,000 forintban 10 esztendőre. A' közönséges romai szentegyhaz mellett való buzgóságát kimutatta az által, hogy házastársát, Turzó Borbálát, megtéritette, hogy a' linzi békekötés felől támadt heves vetélkedések alkalmával kardja markolatjához kapván, azt mondotta, hogy élete veszedelmével is kész ellene szegülni az evang. rendek kicsapongó kivánságainak; hogy az evang. hitnek az illyr tartományokba való bevitele ellen hathatósan kikelt azzal a' kinyilatkoztatással, hogy készebb ama' tartományokkal együtt elszakadni a' magyar koronától, mint az eretnekség mételyét oda bebocsátni. Megholt 1648, teste a' posonyi Sz. Márton-egyházban tétetett le. — 3) Miklós, országbiró I. Leopold alatt, az 1687-diki posonyi országgyülésen feje vala a' rendek azon felekezetének, melly a' királyválasztás jusát védelmezé a' korona örökösödése ellen; de ugyan azon országgyülés folytában hirtelen megholt gutaütésben. *Fábri Pál.*

Drasticus, a, um, gyógyszertudományos elnevezése az erős hashajtó szereknek, ellenébe van téve ezen szónak: eccoproticum.

Dráva, folyó, melly Tyrolban ered 's Carinthiát és Steyerország alsó részét keresztülfolyván, Varasdon felül Magyarországba jő, hol Szala, Somogy és Baranya vármegyék szélét mosván, kel. délnek veszi utját 's Magyarország és Horvát- 's Tótországok közt határlineát huz. Alacsony partjain gyakran kiönt. Már Steyerországban hajózható. Legrádnál (Szala várm.) a' Mura (melly Salzburg hegyeiről jő Steyerorsz. felső részén keresztül Magyarországba, hol Szala várm. az ugy nevezett Muraközt formálja) beléfolyván, igen nevekedik vize. Mineknána a' Bisztrát, Karicsiczát 's Bucsinát elnyelte volna, Eszéken alól a' Dunába ömlik. *L—ń.*

Drebbel (Cornelius), hires természetvizsgáló és müszeres, szül. Éjszakhollandban Alkmarban 1572. Ámbár születése szerént csak földmives vala, mindazáltal sok észrevevő szelleme volt, 's olly vagyonnal birt, melly őt müszeri és opticai próbálatiban eléggé gyámolitotta. Rövid időn annyira elhiresedett, hogy II. Ferdinand német császár herczegei tanitását reá bizta 's császári tanácsossá nevezte. Az 1620-ki cseh békétlenségekben V. Fridrik pfalzi választó fejedelem seregei elfogták és minden vagyonjától megfosztották; de fenséges könyörgésre ismét szabaddá tétetett és I. Jakab angol királynak, ki a' választó fejedelem ipja volt és a' tudósok társaságát kedvelte, udvarába küldetett. Ez időtől fogva folyvást tudományával foglalatoskodva élt Londonban, a' hol 1634-ben elhunyt. Azon tudósitások, mellyeket a' vele egy időben éltek próbálati felől adnak, azon idő csudahitele miatt részszerént nem egészen biztosak (igy egy hajót készitett legyen, mellyen a' Themsén a' viz alatt két mértföldre, Westminstertől Greenwichig, hajózott), részszerént mesélethez szitanak (p. o. azon müszerekről való beszéd, mellyek által ő a' téli hideghez hasonlót állitott volna elő, 'stm.). Annyi bizonyos, hogy az akkori időhöz képest bő mechanicai és opticai esmeretekkel birt és több mathematicai eszközöket talált fel, a' többek között az öszvesitett nagyitó üveget (bizonyos középvalót a' telescopium és microscopium között, nemiképen megaloscopiumot) és a' hév-

mérőt (1630 táján), mellyet utána Hallay, Fahrenheit és Reaumür tökéletesitettek. A' telescopium feltalálása, mellyet némellyek hasonlóképen neki tulajdonitanak, hihetőleg korábbi és Janson Zacharias 1590-ki találmányának tartatik. Ezen iratokat hagyta maga után: „*Tractatus de natura elementorum et quinta essentia*", Burggrav Jánostól (Leidenben 1608, 8.) és többször kiadva (németül, Hamburg 1619, 8. Lipcse 1725; hollandul, Rotterdam 1702). „*Epistola de machina astronomica perpetuo mobili*" (Leiden 1620) Morsius Joach. által kiadva. Egy német level II. Rudolf császárhoz, mellyben egy eszközt irt le, mellyet ő „*Machina musica perpetuo mobilis*" névvel czimeze, Harsdörffer *Delicias physico-mathematicae*-ben (T. II.) áll. *L.*

Dresda a' szász király lakhelye, a' meisseni kerületben fekszik az Elbénél, melly a' szorosan vett Dresdát az Uj-várostól (Neustadt) elválasztja. Dresda (55,000-nél több lak.) a' király lakhelyéből vagy szorosan Dresdából, az Uj-városból, melly 1732 olta neveztetik igy, II. Augustustól igen megszépittetett 's hajdan Ó-Dresda nevet viselt, és Fridrik városából a' régi Ostrából, melly 1670 alkottatott, áll. Talán egy hasonló nagyságu királyi lakhely sincs, mellyben annyi pallérozottság 's erkölcstisztaság párosodnék egymással, melly környülállás okát főképen a' szász nemesség nem igen tehetős állapotjában, de részszerént a' mostani király hosszas uralkodásában 's jeles személyes tulajdonságaiban kell keresni. Megjegyszésre méltók benne: az Elbe 552 l. husszu 's 16 boltozaton álló hidja lapos kövekkel kirakott gyalogutjaival, kőpadjaival és vas korlátjaival; II. Augustusnak az Uj-városban 1736 felállitott ércz és aranyozott, lovon ülő szobra; az udvari cath. templom, Silbermann által csinált orgonájával 's több szép képeivel, a' többek közt a' főoltáron lévő Krisztus mennybemenetelével Mengstől; az asszonyok temploma, melly 1726 olta 300,000 tal. került; a' képtár; a' szönyegek Rafaël rajzai után; az Augusteum; a' rezek cabinetje; a' pénzcabinet; a' mükamara; a' modellkamara; a' zöld bolt, mellyben a' maga nemében egyetlen egy sárga brilliantgyürü, a' zöld, gyémánt, a' fejér gyémánt 's mások nevezetesek; a' kir. könyvtár, mellyet Ebert 1822-ki munkájában leirt; és a' régi mivek gyüjteménye, mind a' kettő porczellán gyüjteménnyel együtt a' japani palotában; Mengs gipszöntvényeinek gyüjt. (antikok után); természeti mivek gyüjteménye; a' mü- 's fegyvertár; végre az 1814 olta szépen helyre állitott 's Carlovitz urtól plántált gyümölcsfaoskolával gazdagitott nagy kert; Brühl sánczkertje képgyüjteményei 's egy Repnin herczegtől épitett szabad szálával; a' palota kertje Neustadtban; Antal herczeg kertje 's Maximilian herczegé Fridrik városában. Dresda körül a' Becker által leirt plaueni táj ék 's seifersdorfi völgy vonják magokra a' természet barátjának figyelmét, valamint a' szomszédságában lévő Pillnitz nevü kir. mulató kastély, Königstein vára, az őrültek orvoslására rendelt Sonnenstein, a' szász Schweiz, a' kesselsdorfi ütközetről hires kesselsdorfi halmok kerületét is mintegy 10 mf. szépen leirták Hasse „*Beschreibung Dresdens und der umliegenden Gegend* (1 földabr.)" 's Lindau „*Rundgemälde der Gegend von Dresden*" czimü munkájikban. L. még Lehmann uti földabroszát is. A' hét esztendős had igen megrongálta a' várost, midőn Jul. 1760 Nagy Fridriktől 9 napig ostromoltatván, 460 ház lövetett öszve. Dresda általjában gyakran ki volt tétetve a' had pusztitásainak 's az itt való elbei általmenetel fontossága hihetőképen már a' 9 száz. erősséget épittetett benne. Régibb történeteire nézve l. Weck „*Beschreibung von Dresden*", és Hasche „*Diplomatische Geschichte von Dresden* (1816)." 1809 az Austriaiak szálották meg a' várost, de legkisebb kárt sem tettek benne. A' következett esztendőben falait rontani kezdették, de az orosz háboru kiütésekor abban hagyatott. Davoust franczia vezér Mart. 19. 1813 szükség nélkül ellövette egy oszlopját 's két bolthajtását a' hidnak, hanem az orosz kormány 1814 ismét felépittette azokat. Legkárosabb volt a' városra és környékére nézve a

1813-ki táborozás. (L. a' köv. czik.) Kilencz eszt. (1806—1815) hadi és más sanyaruságok után végre Fridrik August királlyal együtt a' békeség is visszatért Dresdába. Azolta az előbbi várfalak helyén házak, kertek és faültetvények emelkedtek fel. Jó tanitó intézetei közt kitetszők: az 1816 uj rendbeszedett seborvosi-, orvosi academia 's a' vele öszveköttetett baromorvosló oskola; a' békeség olta alkotott katonai acad.; a' nemesi acad. vagy cadetok nevelő intézete 1725 olta; a' képző mivészségek acad. az épitő oskolával. Az utolsó 1763 megbővitett acad. mellynek egy ága Leipzigban van, minden eszt. Aug. 3 remekeit ki szokta nézés végett tenni. A' kézi mesterségek is, a' többek közt szalmából csinált 's esztergált miveket készitők igen virágoznak benne. Struve orvos intézete is, mellynek mesterséggel csinált ásványos vizét nem csak a' magokat orvosló vendégek isszák egy arra rendelt kertben, hanem máshova is elviszik, nagy figyelmet von magára 1820 olta. Dresdának 's környékének Rittnernél megjelent rajzolatjai, valamint a' Richter és fija által készittettek is méltók, hogy ajánltassanak *L—ú.*

Dresna 1813-ban. A' Németországon 's Európán való uralkodás felett kiütött viadal kimenetelét a' dresdai ütközet döntötte el 1813. Egy királyi lakhely már azért is fontos a' hadakozó felekre nézve, mivel a' status politicai erejének szorosabban együtt tarthatására rendszerént sok hadi eszközök vannak benne, de hogy Napoleon Dresdánál szálott táborba 's ezt valasztotta serege állásának pontjaul, erre más oka is volt, u. m. a' torgaui, wittenbergi és magdeburgi erősségeknél fogva birtokában lévő Elbe folyója, mellynél Pirnát, Liliensteint, Königssteint és Stolpent megrakta katonájival, ugy hogy az egész tájék egy nagy besánczolt táborhoz hasonlitott, mellynek kebeléből Praga, Berlin 's Breslau felé nyomulhatott hadi népe. Ezen nagy történetnek főbb pontjai ezek. A' sász király lakhelyét Febr. 25. 1813 elhagyta. Mart. 7 egy Francziák- és Sászokból öszveséggel legfeljebb 3500 főből álló seregosztály ment be Dresdába, Lengyelországból való visszajöttében az Oroszok könnyü seregétől nyomatván. 12-dikén Davoust Dresda felé nyomult 12,000-ed magával 's 20 ágyuval Meissenből, minekutána a' hidat felgyujtotta volna, 's általvette a' fővezérséget. Az Uj-város előtt már apró csatázások is történtek a' Francziak és Kozákok közt, a' honnan Davoust Mart. 19 az Elbe hidjának egy oszlopát 's két boltozatjat ellövette, melly rontás a' Francziák vallomása szerént épen szükségtelen volt; azután seregével elvonult, Durutte vezért 3000 Francziával hátra hagyván. Az Uj-város elzáratott; de már 22-én a' Kozákoknak engedtetett. Négy nap mulva egynéhány száz Kozák általment az Elbén. Durutte azonnal kitakarodott Dresdából 's még azon nap estvéjén benyomult az Uj-városba Winzingerorde seregosztályának egy csapat gyalogsága. Az Oroszok a' városon alól és felül hidat épittettek. Winzingerodét Blücher követte, kinek serege Aprilis 16-ikáig általköltözött az Elbén. A' Burkusokhoz csatolta magát a' második orosz sereg Miloradovits alatt. 24-kén Sándor császár és a' király magok is bementek Dresdába 's utánok még 16,000 ember. Az emlitett fejedelmek 30-dikán meglátogatták a' hadi népet, melly Maj. 2 Lützennél Napoleonnal véres ütközetbe ereszkedett. Maj 3 estve visszatértek Dresdába 's szakadatlanul tódultak seregeik Dresdán és Meissenen keresztül az Elbe jobb partjára, 8-án az Oroszok már csak az Uj-várost birták, Dresda ellenben Napoleon kezében volt. A' két parton 's a' következő napon a' falakról 's hazakból igen keményen tüzeltek. Legtüzesebb csata az Elbének azon taján történt, mellyen a' Francziák hidat akartak felállitani. Mindazáltal 10-kén reggel a' szövetségesek Bautzen felé vonultak vissza, midőn a' Francziáktól nyomon követtettek. Ezen katonai mozdulások felette károsak voltak az országra nézve; mert az Oroszok minden élelmet elvittek magokkal 's a' Francziák raboltak, több kiprédált falukat 's Bischoffsverda városát hamuvá tévén. Ezolta a' roppant franczia sereg tartásának terhe a' városon 's kirabolt kör-

nyékén feküdt. Dresda volt a' nagy tábori ispotályok; a' Dumas felügyelése alatt lévő seregtartásnak és kormánynak főhelye. A' Francziák bemenetele után 4 nappal Maj. 12 a' sász király is visszatért Dresdába. Rogniat vezér planuma szerént a' Francziák épen olly mesterségesen-mint szorgalmatosan erősitették meg az Uj-várost. Dresdában a' császár, nak Maj. 18 Bautzen felé lett elmenetele után Durosnel osztályos vezér volt egész Sászország kormányozója. Az élelem ára, sokra lévén szükség, már ekkor igen felhágott, mert a' bautzeni (wurscheni és hochkirchi, Maj. 9, 20 és 21) ütközet után Dresdában több ápoltatott 20,000 sebesnél. A' könnyü sebesek és betegek a' polgárok házaiba tétettek ugy, hogy a' város egy nagy betegházhoz volt hasonló. Még magasabb pontra hágott a' szükség a' 10 hétnyi fegyvernyugvás ideje alatt. A' császári testőrök és a' nagy fő hadi szálás költséges tartása, szüntélen 30,000 ember feküvén a' városban, a' polgárok vagyonját elnyelte, jóllehet a' császár tábori szálásának pompája, ehhez járulván a' franczia játékszin is, az egészre sok fényt láttatott árasztani 's az emberek öszvetolódása sok pénzt hozott is forgásba. Szünet nélkül dolgoztak a' Francziák Dresda megerősittetésén 's a' Lilienstein tövében lévő besánczolt táboron, melly 60,000 embernek adott helyet. Két hid kötötte öszve a' tábort a' königsteini erősséggel. Hohenstein megye hegyein olly út csináltatott, mellyen ágyuk szállittathattak, hogy a' Stolpenen keresztül Slesia felé nyomuló sereggel való öszveköttetés helyre állitassék. A' berlini, varsói és bautzeni országutakat az Uj-város körül a' folyó jobb partján lévő erősségek, mellyek közt a' császársáncz (ez Jun. 27. 1814 a' levegőbe repült), egy a' fekete kapu előtt lévő golyóbist kiálló ágyuzó házzal, volt legerősebb 's legmesterségesebb, védték. Az Ó-város külső városai körül is egy messzére terjedő sánczlinea huzatott 's számos katonaság feküdt az erősségek körül a' két parton. Metternich 's Bubna ez idő tájban jöttek Dresdába Sándor császár táborából; de kivánt következés nélkül alkudoztak a' Francziákkal 's Aug. 17 ismét kiütött a' had. A' franczia sereg mozgásainak középpontja Dresda volt. Napoleon már Aug. 15 elindult Bautzenen keresztül Slesiába és Vandamme, ki 40,000-ével az Elbe alsó mellékéről felvonult, 17-től 19-ig az Elbe jobb partjára költözött, hol Poniatowskival a' cseh határszélek felé Naumburgnak és Gabelnek tartott. Hanem a' szövetségesek nagy seregé Schwarzenberg herczeg alatt 4 osztályban a' csehországi hegyszorosakból véletlenül az Elbe bal partján előnyomult. A' Wittgenstein alatt lévő Oroszok visszaverték St. Cyr vezért, ki az emlitett hegyorosokat 20,000-rel tartotta szemmel, gieshübeli és pirnai megerősitett állásaiból. Aug. 22 tehát St. Cyr főszálását Pirnából Dresdába tette által. Ekkor a' szövetségesek főereje a' Francziák nagy öszvekötő országutján Sászország felé nyomult 's az állapittatott meg, hogy mig Blücher Napoleon császárt Slesia szélein foglalatoskodtatja, azalatt Dresda, mint a' Francziák szászországi hatalmának főpontja, elfoglaltassék. Az Oroszok és Burkusok Wittgenstein és Kleist alatt a' pirnai országuton, az Austriaiak pedig a' kommotauin nyomultak Dresda felé. Sebes posták hitták vissza Napoleont Dresdába, a' hova Aug. 24 a' nápolyi király is megjött. 25-én a' szövetségesek Weisseritzig bekeritették a' várost 's 26-án reggel a' Francziák a' Burkusoktól a' nagy kertből kikergettettek. De csak estve felé egyesült egészen Dresda előtt a' szövetséges sereg, melly a' Tharantnál Klenau alatt álló tartalékseregget mintegy 120,000 tett. Ezen állás igen hasznos volt. Sándor császár Nöthenitzet, a' burkus király Lockwiczot tette főszállásává. A' tüzelés 26-án nap feljöttekor kezdődött el; gyors reárohanás hihetőképen eldöntötte volna az ostromot; de a' bal szárny, mellynek a' csaknem minden oltalom nélkül lévő Fridrikvárost kellett volna bekeritenie, még nem nyomult eléggé előre, hogy reá üthessen arra. Ezen szükséges késedelmezés megmentette a' várost. Azonközben Napoleon seregének szinével Aug. 23 gyors lépé-

sekkel sietett Bobertől Görlitzen keresztül Dresda felé. 26-án dél előtti 10 órakor testőrzőjinek egy részével bement a' városba, minekutána már Stolpenben feltette az ütközet planumát, Vandammet Pirnához küldötte 's a' csatamezőt a' bautzeni ut halmairól kikémlelte volna. Ekkor reggeltől estig 60.000-nél több hadi nép tolongott a' bautzeni országut felől a' városba, hogy ostromlépésben siessen a' csatamezőre; mert délutáni 4 óra felé, midőn már az egész testőrző sereg 's lovasság általment az Elbén Latour-Maubourg alatt, a' város alá nyomult a' szövetséges sereg 6 osztálya ágyujinak ropogása közben. Öt egymást kölcsönösen védő sáncz fedezte azon erős lineát, melly Dresdát az Elbénél kel. fekvő téglavetőtől a' freibergi utnál lévőig 's a' Weisseritz folyójáig bekeritette. Legdühösebb megtámadások a' Blasewitznél lévő téglavetőnél 's a' Räckritz és Plauen felé vivő országutnál ásott sánczoknál történtek. A' Burkusok vitézül csatáztak a' nagy kertben, és az ugy nevezett ifju testőrök Anton kertjének faláig nyomattak; de bajnoktársaik golyóbisaitól köszöntetvén meg, kénytelenittettek ismét csatába rohanni. Egyszersmind a' város hubiczagranátokkal lövöldöztetett, mellyek a' külső-városokban több házakat felgyujtottak, némellyek pedig a' brühli kertig repülvén, több lakosokat megsebesitettek és megöltek. 6 óra mulva a' Burkusok valósággal benyomultak a' pirnai külső-városba; a' freibergi téglavetőnél lévő sánczot az Austriaiak elfoglalták 's a' Moczinski kert előtt álló még sokkal nagyobb erősséget egy magyar ezered megvette. Ekkor a' Francziák közönséges megtámadást tettek. A' tartalék-testőrzők 16 ágyuval kirohantak 's a' Burkusokat kiverték a' a' külső-városból 's a' Moczinski kert előtt lévő erősség is visszavétetett 7 óra felé. Látván a' szövetségesek, hogy lehetetlen egy 100,000 ember által védett 's jól megerősitett várost elfoglalni, alkonyodáskor visszavonultak a' halmokon lévő elébbi állásaikba; a' Francziák pedig a' téglavetők előtt 's külső-városokban telepedtek meg. Azonközben szünet nélkül szálittattak a' hadi nép és ágyuk a' hidon által 's Aug. 27 reggel ütközetrendben állottak Marmont és Victor seregei. 6 órakor ismét elkezdődött a' véres munka. Hijába támadta meg ujolag Napeleon a' zschernitzi és rächnitzi tetőkön a' szövetséges sereg közepét; 10 órakor a' Francziák a' jobb szárny felé fordultak, melly Oroszokból 's Burkusokból állott, de azért a' középpontra is mindég tüzeltek, ámbár gyengén 's itt kapott dél tájban halálos sebet egy golyóbisdarabtól Moreau. Végválasztó próbatételeket a' Francziák a' bal szárny ellen intézték, melly Töltschentől (a' plaueni völgy nyug. oldalánál) Gorbitzig (a' Freibergbe vivő országuton) nyult el. Az itt kiállitott katonák részént ujak, részént rosszul fegyverkeztek voltak, e' mellet egy kirabolt tartományban szenvedett szükségeik és sanyaru életek miatt minden tüz kialudt bennek 's el voltak erőtlenedve. Ezek a' sereg közepétől a' weisseritzi mély völgy által elszakasztatván 's nem lévén elég erősek arra, hogy ott, hol a' freibergi országuttól az Elbe felé völgytorkok nyilnak fel, több nevezetes pontokat eléggé védhessenek, a' nápolyi király Victor osztályával 's a' Latour-Maubourg alatt lévő franczia-szász lovassággal ezt a' szárnyat megkerülte. Kemény ellenállás után a' Weisseritz völgye szélén lévő dombokon, az eső miatt lehetetlen lévén puskázni, az Austriaiak meggyőzettek az ellenség lovasságától 's az ut előttök elvágatván, midőn a' Plauen felé vivő jó utat eltévesztették 's a' tulsó oldalon lévő dombokat nem foglalhatták el ismét, nagyobb részek (több 10,000-nél) elfogatott Mesko nevü vezérével együtt. A' szövetségesek vezére azonközben azon hirre, hogy Vandamme, ki 25-én Königsteinnál az Elbén általment, Pirnának tart 's a' Csehországgal való öszveköttetést akarja elvágni, visszavonulást parancsolt, a' mi éjjel meg is történt. A' nápolyi király csak Marienbergig nyomult utána. E' lett vége Dresda későn kezdett 's elébb kevessé jól el nem intézett megtámadtatásának. A' szövetségesek 30,000-et vesztettek el, kik részént elvesztek, részént megsebesedtek,

részént (13,000 kik többnyire Austriaiak voltak) foglyokká tétettek. A' Francziák részéről ezen véres napon 10,000-nél többen estek sebbe. Holtjaik száma sem volt csekély, de bizonyosan nem lehet tudni. Most már 24 betegház volt a' városban. Napoleon szerencséjének csillaga lement Aug. 27 olta. Oudinotnak Grossbeerennél, Macdonaltnak Katzbachnál 's Vandammenak Kulmnál történt szerencsétlenségei megsemmisitették azon feltételét, hogy diadalmi innepét Breslauban, Berlinben és Bregában tartsa. Ekkor kezdötött el a' franczia hadi erőnek ide 's tova vonulása, melly leginkább Dresdát, mint a' Francziák állásának középpontját, sujtotta 's környékét egészen elpusztitotta. A' Francziák az ó-város előtt 3 uj sánczot ásattak; Meissennek is uj előbástyákat kellett Dresdára nézve formálnia 's ugy látszott, hogy a' franczia sereg ezen besánczolt tábor erős falain meg akarja a' szövetségesek előnyomulását hátráltatni. Azonközben ezeknek hadi ereje ismét utban volt Csehországból 's orosz és burkus csapatok száguldoztak a' lausitzi országuton csaknem Dresdáig és Grossenhaynig. Visszaverte ugyan ezeket Napoleon; de Neynek Dennevitznél lett megveretése Sept. 6 's Blüchernek Herrnhut felé nyomulása 10-én a' csehországi határszélről Dresda felé visszamenni 's az Elbe jobb partjára fordulni kényszeritették a' franczia császárt. A' seregek ezen mozgásai pusztává tették a' tartományt. Az apró kunyhókba 50—100-ankénti öszveszorult Francziák még a' sirhalmokat is felásták, a' holtakat kirabolták 's a' koporsókat őrállásaiknál tüzelésre forditották. A' szükséggel a' fenyitéktelenség is nevekedett. 14-én Napoleon ismét elindult a' csehországi határszél felé 's 15-én Kulmig előnyomult; hanem testőrei Nellendorfnál 16-án Colloredótól nem keves veszteséggel verettek vissza, 's 21-én ismét Dresdába vonult. Ekkor elébbi akaratja ellen Sonnensteint megerősitette 's az itt lévő intézetből a' szerencsétlen őrültek minden kiméllés nélkül kikergettettek, mig az Austriaiak 17-én Freiberget ülték meg. A' svéd korona örökös seregének száguldozó csapatjai Leipzigig előnyomultak 's Blücher egyesült Bubnával. Napoleon ugyan Bautzenig visszanyomta a' Burkusokat, hanem már 24-én ismét Dresdában volt Az Elbe jobb partjáról egészen elparancsolta seregét 's a' balra szállitotta által. Dresdában 27-én 30,000-nél több Franczia volt. 28 és 29-én a' szövetségesek a' Meissennél lévő hidsánczra ütöttek, de sikeretlenül. Ekkor a' Francziák Freibergen által Chemnitz felé s Nossenen által Leipzig felé nyomultak, a' hova tartottak a' szövetségesek is Végre Blüchernek az Elbén Oct. 3 Wartenburgnál történt általmenetele szükségessé tette Napoleonnak Dresdából való kitakarodását. Oct. 7 reggel hagyta el Napoleon a' várost. A' sász király követte őt (l. LEIPZIGI CSATA). Dresdában 's környékén mintegy 30,000 ember maradt hátra St. Cyr és Lobau gróf alatt. A' Francziáknak az emlitett napon Pirnát el kellett hagyniok, hol még csak Sonnensteint tartották kezeik közt. Königsteinnak megengedték a' szövetségesek, hogy a' hadban részt ne vegyen. Erre Bubna 8 án megvette rohanással a' pirnai hidsánczot és a' szövetségesek reá ütöttek a' bautzeni országut felől az Uj-város 8 nagy sánczból álló előbástyájira. Egyszersmind 16,000 Orosz közelgetett Dresdához Tolstoi, Iwanoff és Markoff alatt Oct. 12 körül, hogy Benningsen megett észrevétetlenül mehessen által Nossenen Leipzig felé. St. Cyr erre 17-én megtámadta Tólstoit a' räcknitzi és zschernitzi dombokon. Attól tartván, hogy bekerittetnek, 6 ágyu veszteséggel, 's több százan fogatván el közülök, Dolmába vonultak vissza; de már 20-án a' franczia vezért ismét benyomták Dresdába, melly most mind a' két part felől be volt zárva, mivel Chasteler (10,000-rel) 's Klenau, austriai vezérek, Leipzig felől egyesültek Tolstoival, Busman orosz ezeredes pedig Meissent is elfoglalta 23-án, mig Wied-Runkel herczeg a' grossenhayni országuton nyomult elő az Uj-város felé. A' város, mellytől már régolta el volt vágva az élelemszálitás, naponként inkább kezdette a' szükséget érez-

hi, főképen sóra, kennyére, husra, fára, fűzelékre 's orvosi szerekre nézve, a' honnan azon parancsolatot, hogy a' lakosok két hónapi élelmet szerezzenek be, lehetetlen volt teljesiteni. St. Cyr mind e' mellett is a' város feladásáról hallani sem akart, sőt legkeményebb ellen álláshoz készült; a' külső városok utszáji levágott fákkal, karókkal, gerendákkal 'sat. erősittettek meg 's igen sok lakhelyek tétettek ágyuzó házakká. A' város körül lévő épületek, nevezetesen a' kir. tükörkőszörülő malom lehuzattak vagy felgyujtattak. Nov. 4 olta az őrsereg általjában sánczaira volt szorittatva. St. Cyr tehát az Elbe jobb partján Torgau felé utat akart nyitni, 's a' lakosoktól élelmeknek egy részét elvévén, 6-án Lobau alatt 10,000 gyalog- 's 1000 lovas- és 200 szekerrel megindult az Uj-városból a' Grossenhayn felé vivő uton, hanem Reichenbergnél Wied-Runkel herczegtől visszaveretett 's estve ismét a' városba kellet vonulnia. Gróf Dumas ekkor minden gabonát és lisztet elvett a' város malmaiból 's közönséges intézeteiből; de a' malmok nem őröltek, és sok kutak kiszáradtak, mivel a' viz el volt vágva. Az éhséggel kezet fogva dühösködött az inhideg a' katonák és lakosok közt. A' betegházakból naponként több vitetett ki 200-nál 's a' városban hetenként többen holtak meg 2—300-nál. Végre megengedtetett a' városnak követeket küldeni az austriai táborba azon egyezés végett, mellyet St. Cyr 11-én kötött Klenauval Herzogswaldében 's melly szerént az őrsereg (1759 tiszt, 's 27,714 köz katona) 12-től 16-ig szabadon kiköltözhetett a' városból, fegyvereit letévén. 6000-nél több beteg maradt a' betegházakban. Az elfoglalt hadi eszközök öszveséges becse 5 mil. tallérra tétetett. De az egyezést nem irta alá Schwarzenberg fővezér 's az ostromlottak hadi foglyokká tétettek. Nov. 17 olta Haurieff orosz vezér volt a' város főkormányozója. Dresdába erős orosz őrizet tétetett, 's itt volt a' tartomány főkormányszéke Repnin herczeg alatt Ezen 8 hón. nyomoruságra nézve l. „*Darstellung der Ereignisse in Dresden's i. J.* 1813 „*W. A.* Lindautól (Dresda 1816)" és „*Napoleons Feldzug in Sachsen*," O. von Odelebentől. *L—ú.*

Drináপoly (Adrianopolis), hajdan Thraciának, most Rumilinak városa, a' Hebrus folyójánál. Régenten Uscudama, egy csekély varos, mellyet a' Bessek (egy thraciai nép) laktak, feküdt ezen a' tájékon. Adrianus romai császár alkotta a' maga nevéről Adrianopolisnak neveztetett uj várost a' Hebrus, melly kevessel alább hajózható, jobb partjára, a' haemimontana provincia (Haemus melléki tartomány) első helyévé tévén azt. Azon halomsorról, mellyre épittetett, messzére lehet a' folyótól mosott 's két hegylánczz közt fekvő nagy termékeny térséget látni. A' 4 száz. mesterségesen meg lévén erősittetve, ellen állott a' győzedelmes, de a' hadtudományban járatlan Gothok ostromának. A' byzantiumi iróktól gyakran emlittetik 's hogy hajdani görög eredetet adjanak neki, Orestea vagy Orestias névvel. Konstantinápolytól való távolságát öt napi utra teszik. 1360 Murath török sultan által foglaltatott el, melly idő olta Konstantinápolynak a' Törökktől lett megvétetéseig (1453) a' sultanok lakhelye volt. A' Törökök Edrenehnek nevezik. 130,000 lak. 30,000 Görög van egy érsekkel. Nevezetesek benne; a' császári palota; 40 mecset, mellyek közt az I. Selimé 's II. Murathé legpompásabbak; 22 ferdője szép vizvivésekkel; jó selyemfábrikáji 's rózsaolajkereskedése. Ujabb történetei közt nevezetes Diebitsch orosz vezér által Aug. 20. 1829 lett elfoglaltatása, 's az ugyan azon év Sept. 14-kén kötött béke. *L—ú*

Droits reunis, l. Egyesült esvények.

Drontheim (olv. Trontjem), az éjsz. sz. 63°25′52″ alatt Stockholmtól 130 német 's az éjsz. foktól 700 angol mf-re, hasonló nevü norvegiai megyének fővárosa, nagyságára 's lak. számára (8830) nézve az országnak negyedik városa, XIV Károly királytól, a' ki itt koronáztatván meg a' káptalan templomában Sept. 7 1818, Norvegiának

királyává, koronázás városává tétetett. A' Nidnél fekszik, melly hasonló egy szárazba mélyen benyuló tengeröbölhöz, 's nem csekély kereskedés üzetik rajta. Épitésre való fa, tőkehal, hering, halzsir, bőr, főképen pedig a' szomszéd hutákban készitett réz és vas, a' kivitel legfőbb tárgyai; egy czukorfőzés, bagaria 's más kisebb kiterjedésü fábrikák is mozditják elő a' város jóllétét, melly egyszersmind a' tud. academiájának 's egy az ifju Lapponok oktatására szolgáló nevelő háznak is helye. Többnyire minden éjszaki városokat felülmul Drontheim jó épittetésmódjával, szép 's rendes utszájival és egy nagy palotájával. Van egy régi tiszteletes káptalan temploma, mellybe hajdan egész éjszaknak áhitatos népe járt bucsura, mivel benne nyugosznak Szent Olaf tetemei. Itt tartatnak XIV. Káloly koronázási ékességei is. Drontheim kikötőjében fekszik egy kősziklán Munkholm vára. Bájoló környékét, vizeséseit és tavait, sok szigeteit és magas hegylánczait, jó izléssel épittetett mezei házak diszesitik; hanem éghajlatja hideg lévén, gyümölcse ritkán érik meg, sőt tölgyfa sem plantáltathatik már itt. Szarvas marha helyett nagy kecskenyájakat lehet itt látni, mellyek a' kősziklák mohaival vagy a' partokon lévő tengeri plántákkal élnek. Drontheimtól nem messze embernyi magas hangyabolyokat lehet látni; 's már régen tudtak itt hangyaeczetet készitení. *L—ú.*

Drosometer, (harmatmérő), olly mérlegből áll, mellynek egyik tányéra harmatfogó testből, másika ollyan anyagból készült, melly a' harmatot fel nem fogja. A' harmatozás után a' szárazabb tányér egyirányba tétetvén kisebb nehézkedőkkel, ezek a' harmatos tányér felületén lévő harmat nehézségét adják, a' honnan akármi téreken lévő harmatot fel lehetne számlálni. *N. I.*

Drót, drótvonásmestrség. Azon mesterség, mellynél fogva az érczekből szálak, drótok, csináltatnak, igen régi. De akkor a' drótot kovácsolták. Finom arany- és ezüstdrót ruhadarabok, p. o. pánczélok, asszonyöltözetek a' görög és romai régkorban nem voltak valami különösségek. Drótkovácsok, kik a' drótot kalapáccsal nyujtják 's hosszabbitják, már a' 14-dik század elején voltak Nürnbergben. A' tulajdonképi drótvonás mesterségét azonban vagy azon mesterséget, melly által a' drót lehető hosszura és vékonyra, valamint folyvást egyenlő gömbölyüre és vastagra, nyujtatik, egy nürnbergi ember, név szerént Rudolf, 1360 és 1400-dik között találta legyen fel, kinek találmányát saját fija, atyja hevességétől futással menekedvén, árulta el. Amaz tudni illik vonó táblákat, azaz, öntött aczéltáblákat csinált, mellyek egy lábnyi hosszak és egy hüvelyknyinél szélesebbek, nagyobb 's apróbb tölcsérforma lyukakkal ellátva, mellyeken a' hosszu vékony és görgeteg érczrudacskák bizonyos kerekmiv és fogó által először ugyan a' nagyobbakon, azután pedig folyvást az apróbbakon által vonatnak. Az arany- és ezüstdrótnak finomabb 's gyengébb munkája hihetőleg utóljára találtatott fel, a' durvább munka, még Rudolfé is, már Augsburgban is esmeretes volt. A' nagy drótvonat, mellyet viz hajt, hihetőleg már 1400-dik előtt fel volt találva Nürnbergben. A' drótvonás mestersége Nürnbergben már 1370-dikben divatban volt, ugy hogy ott aranyból, ezüstből, veres és sárga rézből drótot nyujtottak, csak hogy az akkori fabrikások egyedül durva és tömeges drótot tudtak vonni. Azt gyengédre és olly vékonyra nyujtani, hogy fonásra vagy más finom kézmives munkákra alkalmaztathatnék, még akkor nem értették, mig nem Schulz András 1545-ben az arany- és ezüstdróthuzás mesterségét Augsburgba, és 1570 egy Franczia, Fournier Antal, a' finom drót vonása mesterségét legelőször vivé Nürnbergbe és a' drótvonást megjobbitá. Azonban legelőször Hegelsheimer Fridrik Heldnek neveztetett nürnbergi polgár 1592-ben készité az akkor egyedül Olasz- és Franczia országban csinált olly tökéletes tulajdonságu arany- és ezüstdrótot, melly fonásra és kötésre fordittathatik; erre Franczia országból szerzé gyárnokjait és finomabb

mivelre a' nürnbergi városi tanácstól, később (1608) II. Rudolf császártól is ezüsttel és arannyal futtatott vagy lioni rézdrót munkájára privilegiumot nyert, melly utóbb meghosszabbittatott. A' drótlapitás mestersége is, melly abban áll, hogy a' drót két pontosan egymáshoz szoritott henger hözött vonatik által, korán esmeretes volt Nürnbergben. A' Francziák a' vasdrót finom eresztése mésterségét honfijoknak, Archal Richardnak tulajdonitják, melly tőle franczia nyelven hasonló nevet is visel. Murr az ezüstdrót aranyozását is 15-dik századi franczia feltalálásnak tartja. Angliában még 1565 körül minden drót kézmivvel készittetett; az első drótvonas a' 17-dik század közepe táján külföldiek által, az első vasdrótmalom egy Némettől, Vor Gottfriedtől, már 1500-ban állittatott legyen fel Angliában. A' legnevezetesebb dróthuzások Németországban találtatnak. *L.*

Drouais (Jean Germain), legjelesb tanitvány David oskolájából, szül. Parisban 1763. Vágya, melly őt a' mivészet emlékeinek tanulása végett Romába vona, ösztönéül volt, versenyt dolgozni 1783 a' nagy jutalomért, melly négy esztendei évpénzből álla. De nem eleglé mivét, széttépé azt 's másnak engedé a' jutalmat. Davidhoz, ki, bámulva látván a' festmény romjait, cselekvéséért feddéssel illette, illy kérdéssel fordula: „Megelégszik e Kegyed velem?" „Tökéletesen" bizonylá David. „Jól van" enyem a' dij" mondá elragadtan, ez vala czélom; az academia adja másnak jutalmát, ki több hasznát veszi tan nálam. A' legközelb év, reménylem, jobb mivemnek hozand jutalmat. 1784 ismét versenytéren álla D. A' kananai hölgyek Krisztus lábánál vala gyümölcse szorgalmának 's a' dijt kivivá. Most Romába kisérte Davidot 's a' legnagyobb mesterek miveit tanulá és másolá. Haldokló gladiatora 's Mariusa uj diadalban ragyogtaták őt 's David oskoláját a' mümutatáskor Parisban. Most Philoctetet Lemnoson vevé rajzba; de kivivott hire mamorában, épen, midőn Gracchus képével foglalatoskodék, 25 évében Febr. 13. 1788 forró láz véget vete mivészéletének. Vagytársai és barátí egyesülének 's emlékkel tisztelék meg a' dicső elhunytat Maria (via lata) templomában *I.*

Drouet, (Jean Baptiste), st. menechouldi postamester, szül. 1763. Ez volt, ki XVI. Lajost St. Menechouldon keresztül szöktében megesmeré, fiát egy mellékuton elejébe sietteté, 's őt ennek jelentésére Varennesben etfogatá. Ezért Sept. 1792, mint Marne departementi követ, bevétetett a' conventbe, hol XVI. Lajos halálára szavazott. 1793 Sept. az éjszaki sereghez küldetett. Ezen esztendő Octoberében herczeg Koburg serege által Maubeugeban bekerittetvén, el akart egynéhány dragonyossal szökni, hogy siettesse a' segitséget, mellyre ezen helynek szüksége volt; de elfogatott 's Morvába Spielbergre vitetett. Jul. 6. 1794 kiugrott tömlöcze ablakán, hogy elszökhessék; de eltöré egyik lábát 's visszavitetett. Nov. 1795 Camus, Beurnonville 's másokkal együtt kiváltatott Baselben XVI. Lajos leányán, 's erre, mint elébbi tagja a' conventnek, az ötszázas tanácsba lépett. Azon mérséklett rendszer, melly akkor Francziaországban uralkodott, egyáltalján nem tetszett neki; Baboeuffel egy Jacobinus öszveesküvés feje lőn, 's ezért (Maj. 11. 1796) elfogatott, de elszökött Helvetiába. Midőn azonban a' törvényszék Baboeuf ügyében a' vád alól felmentette, visszatére Francziaországba. Most a' középigazgató hivataloknál használtatott 's 1799 olta alpraefectus volt St. Menehouldban, hol Mart. 1814 Napoleonnal, ki az arcisi ütközet után Parisba szándékozott, 's ezt munkálatjának gyámpontjává akará tenni, azon félig igaz hirt közlé, hogy a' lotharingiai erősségek számos őrségei egyesültek, 's az egyesült sereget hátulról támadják meg, 's hogy ezen tartományban tetemes harczot kezdtek a' pártfejek az őrségek gyámolitása végett. Ezen hir Napoleont merész reménnyel tölté be, 's arra birá, hogy Parisba visza ne menjen. Most a' szövetségesek akadály nélkül mentek oda 's eldöntetett Napoleon sorsa a' nélkül, hogy vele

többé küzdeni kellett volna. Igy Drouetnak elválasztó befolyása volt két fontos történetbe, mellyeknek egyike a' Bourbonokat a' királyi székről leveté, másika pedig arra ismét visszaállitotta. A' száz nap alatt tagja volt a' következamarának; 1816 mint királygyilkos (*régicide*) számtüzetett Francziaországból. *Zs. G.*

Droz, három hires mechanicusok: 1) Péter Jakab, szül. Jul. 28. 1721 Chaux de Fondban Neufchatel herczegségben, papságra volt szánva; de csak hamar élénk vonzalom támada benne az órásághoz. Felülemelkedvén a' közönséges kézmivességen, tökéletesiteni törekedett az órákon 's nem sokára harang- és sipjátékkal tudta felkésziteni a' közönséges órákat. A' PERPETUUM MOBILE (l. e.) feltalálására tett próbáji tetemes felfedezésekre vezérlék. A' többek közt egy függő órát (*Pendeluhr*) készite, melly két egyenetlen nyujthatagságu ércz egyesitése által, a' nélkül hogy felhuzatnék, mind addig járt, mig a' részek dörgölés által el nem koptak. Később csinálta hires iró önmozgonyát, egy alakot, melly ujait mozgatá 's csinosan irt. Utolsó mive egy astronomiai óra volt. E' mellett lepte meg a' halál Bielben Nov. 28. 1752. 2) Henrik Lajos Jakab, az elébbinek fija, szül. Oct. 13. 1752 Chaux de Fondban. Gyermekkora olta mechanicával foglalatoskodván, mint 22 eszt. ifju néhány általa feltalált miveivel Parisba jöve, ezek közt egy önmozgony — egy leányka, melly klaviron több darabokat játszott, a' kottákat szemével és fejével kisérte 's, elvégezvén játékát, felkelt 's meghajtotta magát a' hallgatók előtt. Parisban egy, atyja által képeztetett mivessel egy csonka fiatal embernek két mesterséges kezet csináltatott, mellyekkel ez csaknem minden szükségeit kielégithette. „Ifju ember", mondá a' hires Vaucanson, midőn ezen mivét látá, „Kegyed azzal kezdi, a' mivel én végezni akarám. Mh. Nov. 18. 1791 Nápolyban, hova egészsége helyrehozatása végett utazott vala. Mind a' két mivész önmozgonyai jelenleg Amerikában vannak. — János Peter, 1783 körül Boulttonnal Birminghamban az angol rézpénzek készitése végett egyesült. A' parisi pénzverő ház számára egy sajtót készitett, melly egy ütéssel 's kevesebb erővel, mint a' közönséges sajtók, a' pénz szélét is kinyomja.

Droz, (Jósef), volt parlamenti tanácsnok Besançonban, szül. u. o. 1773, 1824 olta a' fraucz. academia tagja, 1806 az „*Essai sur l' être heureux*" (4 kiad. 1825, magyarul „Boldogulás mestersége" sup. Kis Jánostól, 2 kiad. Pest. 1831) tette esmeretessé, továbbá: „*Eloge du Montaigne*" (3 kiad. 1815) „*Etudes sur les beau dans les arts*" (1815), *Mémoires de Jaques Fauvel*" A' „*Philosophie morale*" (3 kiad. 1824)-ban is mint gondolkodó fő, alapos tudós és jó iró mutatkozik. Academicussá választatásakor elejébe tételék Lamartine költőnek. Felvételekor (Jul. 7 1825) moudott beszédjében jeles helyek vannak a' literatura erkölcsi természetéről. „*Il faut ecrire*" mondja, „*avec sa conscience, en présance de Dieu, dans l' interêt de l' humanité.*"

Drugeth, Nápolyból szakadt magyar nemzetség. Tagjai közül emlékesek: 1) Filep, a' ki János öccsével együtt I. Károly uralkodása alatt jött Magyarországra. Ez Szepes és Lublyó várait elvette Trencsényi Máté embereitől; jelen vala 1312 a' királlyal a' rozgonyi csatában és vitézsége 's hüsége jutalmául Zemplénben Homonnát nyerte urától; 1322 nádorispányá lett és 1327 holt meg. — 2) János, Filep öccse, nádorispány 1328—33. — 3) Vilmos, János fija, nádorispány 1334—46. — 4) Miklós, János fija, jelen vala Visegrádon, mikor Zaah Felician dühösködék ott a' királyi ház tagjai ellen, és a' király gyermekeinek védelmében nehéz sebet kapott fején; a' nápolyi háboru alkalmával salernoi várnaggyá tette I. Lajos király, melly vár az ő keze alatt vala 1350—52; azután országbiró 's turóczi főispány vala; 1358 pedig Velenczébe küldetett a' királytól a' zagrábi püspökkel, a' köztársasággal kötött béke megerősitésének kicserélésére 's a' doge esküvésé-

nek meghallgatására. Ungvármelléki Gerén nevü falujától, a' hol lakozék, Geréninek neveztetett. — 5) Miklós, Miklós fija, ungvári főispány és szörényi bán. Az ő fijában, Istvánban, kihólt a' Geréni Drugethek ága. — 6) János, János nádorispány fija. Ennek fiai a' Homonnai nevezetet vették magokra (l. Homonnai). *Fábri Pál.*

Druidák, a' régi Celták vagy Gallok papjai. Valamint Indiában a' braminok, ugy ők is különös néposztályt tettek 's nagy tekintetben állottak, mivel nem csak a' nép bölcsei 's tanitóji voltak; hanem a' polgári kormány is nagy részént tőlök függött. Julius Caesar tudósitása szerént: a' nyilvános és magányos áldozatokat elrendelték; a' religio agazatit magyarázták, mindennemü jutalmat osztogattak; meghatározott időkben törvényszéket tartottak, avagy ha valaki határozás ik ellen törekedett, átok alá vetették 's az isteni szolgálat részvétől eltiltották. Sőt az egész népre is hasonló büntetést szabhattak. Hatalmok általjában határtalan volt. Minden városban ők választották az elöljárókat, kik egészen tőlök függöttek. Az adótól 's egyéb polgári terhektől mentek voltak. A' tanitás minden neme, a' hadi mesterséget kivévén, kezekben volt. Caesar bizonysága szerént hitték a' lélek halhatatlanságát 's egy testből másikba áltköltözését. Gyakorolták az astrologiát, bübájosságot 's jövendőléseket. Plinius irja, hogy a' természettudományban és gyógytudományban is, mellyet babonasággal keverték, jártasak voltak. Különös becsben tartották a' tölgyfákon termő gyöngyöket, mellyeknek általanyos gyógyerőt tulajdonitottak minden betegségben. A' tölgyfát szentnek tartották, honnét némellyek ugy vélekednek, hogy a' Δρυς görög, vagy *deru* celta szótól, melly tölgyfát jelent, vették nevezeteket. Mi külső alkotmányokat illeti: szavak többségével választottak magok közül főt, ki tisztjét holtig viselte. — Lakhelyek főkép Britannia volt. Templomaik az Indusokéihoz nagyon hasonlitottak. — Druidalábnak neveztettek az egymásba füzött háromszegek.

Drusok, syriai nép, a' Libanon és Antilibanon hegyek közt, melly mintegy 55 nsz. mf. lakik és 160,000 lélekből áll, kik közt a' fegyver fogható férjfiak száma 40,000. A' keresztes hadak idejében ide vetődött Frankoktól való származások mese. Neveket vallástanitójoktól kapták. Ez a' kicsiny nép a' 16 száz. végén kezdett Europában figyelmet gerjeszteni; főképen vallásánál fogva, mellyből nagy titkot csinál. A' Drusok föld alá rejtegetett szent könyvei olly alapigazságokat foglalnak magokban, mellyek alkotójikra önhaszonkeresés bélyegét sütik 's az emberiséget megbecstelenitik. Ha világi ember történetből ezen könyvekről esmeretet szerez, halállal büntettetik. Ez a' vallásfelekezet a' Sadducaeusokénak, Samaritanusokénak 's Mohammedanusokénak keveréke. A' Drusok egy ideig több sheikek vagy urak alatt voltak; hanem egy Ibrahim nevü mindnyajokat hatalma alá tudta hajtani, a' honnan az egész nemzet erejét kezére keritvén, a' Törököknek veszedelmes kezdett lenni. A' Drusok a' hatalom legfelsőbb pontjára a' 17 száz. kezdetében jutottak Fakreddin (közönségesen Fakkardin) nevü hires emirjek alatt; de ez Konstantinápolyban megsinegeltetett. Bár más fejedelmek adattak is nekik, még sem érhették el elébbi dicsőségeket. Tettek ugyan próbát 1773 még egyszér, az Oroszokkal kezet fogván, szabadságok visszaszerzésére; hanem csak hamar ismét meg kellett a' török felsőséget esmerniek. Most emirektől (fejedelmektől) igazgattatnak, kik egy nagyemir alatt vannak, a' portának adóznak, de csaknem egészen függetlenek 's földmivelést, bortermesztést és selyemtenyésztést üznek. Vallásokra nézve a' Drusok bölcsekre (Akales, tudósok, beavattak) 's világiakra (Djabel, tudatlanok, be nem avattak) osztatnak; közönséges istentisztelések nincs, hanem a' Keresztények és Mohammedanusok templomaiba járnak, de tulajdon istentisztelésre rendelt személyeik vannak. Leginkább a' Keresztényekhez közelitenek. *L—ú.*

Drusus, 1) Marcus Livius, néptribunus 123 K. e. Cajus Gracchussal, atyja Liviának, M. Cato hölgyeinek és Uticai Cato anyjának. Cajus Gracchusnak, a' nép kegyeltjének, szándékai ellen olly ügyesen dolgozott, hogy az aristocratáktól „patronus senatus" tiszteletnevet érdemle. Azután Thraciában nyert győzedelme által Roma birodalmának határát a' Dunáig terjesztette, diadalt tartott és mint censor holt el 110 K. e. — 2) Fija Marcus Livius (nagyatyja Liviának, Augustus hölgyének) nagylelkü és erejü 's mellette jeles ékesenszólásu férjfi volt; de munkássága hevében keveset ügyelt az ország törvényes formájira, és önbecse érzése, valamint rendetlen bőkezüsége, néha gondolatlan tettekre tántoritá. Roma ekkor két pártra oszlott a' tanács és lovagok közt fenforgott villongás miatt. Ez utolsóknak a' Gracchusok ideje olta legfőbb pontra lépett hatalma irigységet szült a' tanácsban, melly régi, veszni indult, tekintetéért hevesen küzdött. Drusus, minekutána a' népet földeknek a' tanácstól csak leghevesb ellenkezés után megengedt kiosztásával, a' frigyeseket pedig polgári jus igéretével a' tanács részére vona, bizván emę' segédjeiben, közbenjáró gyanánt lépett a' villongók közé. E' végből javalá: az üres tanácsosi helyekre nevezzenek lovagokat 's ezen uj tiszteknek a' törvényes nyomozás jusát, melly a' Gracchusok olta a' lovagok sajátja lőn, engedjék oda, mint azt hajdan a' tanácsosok gyakorolták, és javalatját mind a' két rész legtüzesb ellenmondása mellett is kivitta. Hanem részént a' buzgóság, mellyel jusához mindenik rész továbbá is ragaszkodott, részént a' nagyon hirtelen 's szinte erőszaknak látszó mód, mellyel az egyezséget Drusus kivitta, ellene ingerlé a' sziveket. Innen azon javalatját, hogy szolgálatjokért a' frigyeseknek polgári just adjanak, olly erővel megtagadá a' tanács, hogy Drusus semmire sem mehete, és midőn egyszer gyülésből a' segédjére sietett Latinusoktól késérve tért haza, háza előtt esmeretlen kéztől áltdöfetett. Néhány óra mulva elholt e' szavakkal: Ugyan lesz e a' köztársaságnak ismét olly polgára, millyen én voltam? Halála (93 K. e.) fellobbantá a' régen készülő frigyes háborut. — 3) Nero Claudius, fija Tiber Nerónak és Liviának (idővel Augustus császár hölgyének), és testvére a' későbben császárrá lett Tiberiusnak, mint quaestor 13 K. e. testvérével a' Rhetusok ellen küldetvén, ezeket meghóditotta. Azután Galliábau egy lázadást csilapitott le, megverte a' Rajnán tul lakó Németeket, áltment ezen folyón, meggyőzte a' Sicambereket 's adózókká tette a' Frisusokat. Ő volt Roma azon első hadvezére, ki az éjszaki tengerre bátorkodott szálni. Táborozásai után 11 K. e. praetorrá lett; de tavaszra kelvén visszatért Németországba, győzedelmét a' Weser folyójáig terjeszté 's várakat épittete. Ezért Romában kisebb diadalt (ovatio) nyert 's proconsulnak neveztetett; sőt a' hadi seregtől imperatornak is köszöntetett, melly czimét azonban Augustus nem hagyta helyben. 9-ben K. e. consullá lőn, keves idő mulva ismét Németországba ment 's szinte az Elbe folyójáig hatott; de rajta áltkelni lehetetlennek látta. Hogy tehát eddig jöttének nyomát hagyja, diadali jeleket állittatott. Visszatértekor még azon évben megholt élet. 30-ikb. A' Rajnát és Ysselt öszvekötő csatorna az ő munkája és Drusenheim, Elsaassban, hol egy ideig táborozott, nevét tőle kölc önözte. Hölgye, Antonia, három magzatot szült neki: Liviát, Germanicust és az idővel császárrá lett Claudiust. Roma Drususban vitéz, mind a' háboruban mind az országlás dolgaiban jártas férjfiat 's legbecsületesb 's nemesb polgárainak egyikét veszté el. *B. L.*

Dryadák, az arcadiai Görögök mythologiajában erdei Nymphák, a' fáknak, jelesen a' tölgyeknek (honnét nevek) védistennéjik. Némellyek szerént azonban a' Dryadák általjában erdei Nymphák, a' Hamadryadák pedig mint különös fáknak védői azokkal élnek és halnak. *K. L.*

Dryden (John), a' legtermékenyebb angol költők egyike, inkább tiszta, forgony és izletes stylusa, mint költői erejéért becsülteték és számos kesőbbi költők példánya lőn. Ép eszét képzett nyelven nyilatkoz-

tatá, képzelem ragyogása 's telje nélkül. D. Aug. 9. 1631 szül. Nordhamptonshire Auldvinkle nevü helyében 's a' westminsteri oskolában és cambridgei universitasban tanult. Első próbája: „*Heroic stanzas*", Cromvell dicséretére, 1658 jelent meg a' protector elhunyta után. A' mona chia visszaállitása szintugy hatott reá, mint a' Britek legnagyobb részére, mert nem sokára ezt irta: „*Astrea redux, a poem on the happy restoration and return of his sacred Majesty, King Charles II.*" 1663 kereset okából játékszinnek kezde dolgozni. Első mivét: „*The wild Galland*" (comoedia) hidegen vevék. De ez nem tartóztatá 's még 27 szomoru játékot, vig játékot és tragicomoediát ada, mellyek legrosszabb munkájinak tartatnak, mivel bennek az akkori publicum tisztáltlan izletét igen követte. 1667 „*Annus mirabilis*"-a történeti költemény, jelent meg, melly Johson itélete szerént legsimitottabb mivei közé tartozik. Ezen időtájban irá Polybius, Lucian és Plutarch életirásait, mellyek ezen irók angol kiadásainak elejébe vannak nyomtatva. 1668 csekély jövedelemmel udvari költő lőn. E' közben jelent meg csinos és tanuságos dialogusa: „*Essay on dramatic poëtry*" finomabb critica első próbája Angoltól. Ez, valamint értekezései és vezérszavai prosában, mellyek nagyon tiszták 's lelkesek, az angol critica atyjának nevét szerzék meg nekie. Tekintete olly nagy lőn, hogy az akkori dramaköltők szin birájának ismerék 's vele iraták játékaik elő- vagy utószavait. 1681 tette közzé nevezetes gunyját: „*Absalon and Ahitophel.*" Hg Montmouth pártja ellen van intézve 's korabeli sok tekintetes személyeket szabdal költött nevek alatt. II. Jakab thronra léptével catholicussá 's a' király történetirója lőn. De Jakab kormánya nem tarta sokáig D. kiesék tisztéből 's irói kenyérre kelle szorulnia. Ezolta néha gyár módra dolgoza; munkáji azonban magokon viselik nagy talentuma bélyegét. 1693 Persiusa és Juvenalisa, 1697 Virgiliusa jelent meg, melly a' legremekebb forditások közé tartozik. Utolsó munkája volt a' Homer-, Ovid-, Boccaccio- és Chaucertől kölcsönzött: „*Fables ancient and modern, translated in to verses, with original poems.*" Ezen gyüjteményben áll magasztalt odája: „*Alexander's feast, or the power of music, in honour of St. Cecilias day,*" mellyre Haendel 1725 jeles muzsikát szerzett. Németül Ramler adta 1770. Lyrai és gunyköltményei általján véve legjelesebbek az akkori angol literaturában, noha inkább feje-, mint szivéből ömledezének. D. szegényül élt 's 1701 hunyt el. A' westminsteri apátságban Chaucer és Cowley között nyugosznak hamvai. Irásainak legujabb 's teljesb kiadását, életével együtt, Scott Walternak köszönjük (Lond. 1808, 18 köt.); uj kiadás: „*Life of John Dryden*" Scott Waltertól (Paris 1826). *bb.*

Dsaggernat, l. Jaggernat.

Dsamy, Molla (Djamy), sajátkép Abdurrhaman ebn Achmet, hires persa költő, szül. 1414, melléknevét hazája, Dsam, melly Khorasan tartományban fekszik, adá nekie. Árnyékba dönté kora legnagyobb lelkeit. Abu Said sultan u varához hivá meg Heratba, de Dsami, Sophi tanitásának hive, többre becsülé a' mysticusi életet az udvar vigalmánál. Gyakran leüle a' harati nagy mecset csarnokában, hol nyájasan beszélgete a' népbeliekkel, az erény és hitben oktatá 's szelid ékesszólása meg tudá nyerni őket. Midőn 1494 elhunyt, az egész város gyászolta. A' sultan nyilvános költségen fényes temetést rendeltete számára, 's kagylóként nyilék meg a' föld, mondják a' persa költők, ezen megbecsülhetetlen gyöngyöt elfogadni. D. Persia legtermékenyebb irója volt 's több munkája maradt 40-nél — többnyire mysticus tartalmu. Hét legvonzóbb irását ezen czim alatt egyesité: „A' medve hét csillaga." Ide tartozik „Jusuf és Zuleika" a' legmulattatóbb mivek egyike persa nyelven (Law az „*Asiatic miscellanies*"-ben töredékeket közlött belőle) és a' nagy bájjal irt „Medsnun és Leila", mellyet Chezy (Paris 1805) franczia és Hartmann (Lipcse 1807) német nyelvre forditott. „Be-

haristan"-ját Sadî „Ghulistan"jával hasonlitják egybe. Töredékeket belőle Jenisch (*Anthologia persica*") és Wilken („*Chresthomathia persica*" Lipcse 1805) nyomattak le. Göthe szerént minden elébbi persa költők igyekezetét egybe fogta. Világosság és meggondoltság tulajdoni.

Dsingis-khán (vagy Genghis-khán). E' hires hódoltató egy mongol csorda vezérének, Yezonkai- vagy Yyzonkainak fija volt, ki ugyán 30—40 háznépnek ura vala, de a' mellett a' tatár khánoknak, kik akkor keleti Tatárországot 's Chinának egész éjszaki részét birták, adót fizetett. Dsingis-khán született a' hegira (Mahommed futása) 559 évében vagy is Kr. sz. u. 1163—64 közt, és Temudjyn nevet kapott. Hadra termett eszét tanitója, Karakhar, olly jól kimivelte, hogy már 13 eszt korában képes vala áltvenni a' kís uradalom kormányát, melly atyja halála után az elsőszülöttség jusán őt illeté. A' törzsökök és háznépek fejei, kik az ifju khán alatt valának, ugy vélék, hogy könnyü lesz őt elnyomni vagy urasága alól felszabadulni. De Temudjyn tüstént személyesen vezetett 30,000 embert a' pártütők ellen, 's bár az első ütközet nem határozta el a' győzedelmet, nem sokára visszatért ő 's a' második megtámadáskor teljes diadalt nyert. A' csata után a' tisztek és katonák közt jutalmul foglyokat osztogatott, kikkel rabszolgák gyanánt bántak. A' győző parancsából mindazáltal a' rang és befolyás által legjelesbek közül sokan forró vizzel töltött 70 üstbe hányattak: méltó előjáték azon számtalan kegyetlenségekhez, mellyek altal Asiát majd rémülésbe hozta. Most nagy számmal egyesülének ellene a' törzsökök, de ő hatalmas pártfogóra talált a' karaiti Mongolok nagykhánjában, Oungban, ki tulajdon leányát is hozzá adá. Ez egy elmellőzöttj vágytársszal háborura adott alkalmat. Szembe állának 's az Altai hegy alatt nagy ütközetnek kellett volna esni, midőn ipja a' fenyegető veszélytől megrettenve hirtelen visszavonult. Azonban Temudjyn jókor észre vette az elszakadást 's Onon és Tula közt legott besánczolá magát, honnan a' karaiti csoportoknak, mellyek az ellenség dühének ki valának téve, segitségül lehete. E' nemes tett helyre állitá ugyan a' békét az ipa és vő között, de az nem vólt igen tartós. 1202 egymás ellen forma szerént hadakozának 's Oungkhán egy ütközetben több mint 40,000 emberét, futása közben pedig önéletét is elvesztette. Mindazáltal a' diadalmas uj és rettenetes ellenre talált Tayanknak, a' naimansi Tatárok fejedelmének, személyében. Az Altai partján csapának öszve; Tayank már a' csata elején sebet kapott 's minekutána minden katonáját az utolsóig levágatni szemlélte, futásában maga is megholt. E' nevezetes ütközet a' mongol tartományok nagy része feletti uraságot 's Kara-Korom főváros birtokát a' győzőnek adá. A' következett tavasszal Bloun Youldoukban országgyülés forma zsinatot tartott, mellyre minden alattavaló csordák követei megjelentek: ezek fejére tevék a' koronát 's a' sereg előtt khakannak, azaz, nagykhánnak kikiálták. Egyszersmind egy jámbor khaman, kit a' Mongolok nagyon tiszteltek, azt jövendölte neki, hogy az egész földnek ura leend 's azt rendelé, hogy ezentul ne Temudjyn, hanem Dsingis-khán nevet viseljen. Ugyan azon gyülésben egy polgári és katonai törvénykönyvet tett Dsingis-khán közönségessé, melly Yza Dsingis-Khany név alatt Asiában ma is esmeretes. Ezen törvénykönyv a' monotheismuson alapul, mert Dsingis-khán egy meghatározott vallással sem tartott 's egyiknek a' másik felett távolról sem engedett elsőséget. Udvarában vallás különség nélkül minden érdemes férjfi szivesen fogadtatott. Dsingis-khán sok oiguri, tibeti, persa és arab könyveket is fordittatott mongol nyelvre; melly példát az utána való uralkodók is követtek 's ez által a' Mongolok Asiának mivelt népei közt nem csekély rangot nyertek. A' Dsingis-khán koronázásakori jövendőlés ugy feltüzelte a' hadisereget, hogy azt uj háborukba vezetni igen könnyü vala. Az Oigurok szép és nagy birtoka Tatárország közepén rég ingerlé már Ds.-khán vágyát. Az inkább tudományos miveltség, mint hadi tehetség

által jeleskedő nép könnyen meghódittatott 's Ds. Tatárország legnagyobb részének ura lőn. Rövid idő mulva több tatár nemzetségek is meghódolának. Ds. 1209 általhágta a' nagy falat 's csoportjait Leatongba és Petselibe küldé. China meghóditása 3 esztendeig foglalatoskodtatá a' Mongolokat; a' főváros akkor Yen-King, most Peking, 1215 rohanással bevétetett 's kiraboltatott. Az égés egy hónapig tartott. — A' Lharizme királyhoz küldött követek meggyilkoltatása okot nyujta Dsingis-khánnak, hogy 1218 Turkestant 700,000 emberrel tamadná meg. A' két ellenséges sereg első öszvecsapása rémitő, de még sem elválasztó volt. Dsingis-khán fijai bátorságok által atyjokhoz méltókép viselék magokat. Az ellenség 160,000 embert veszte. — 1219 a' Mongolok bejebb nyomultak. Legtovább állott ellen a' két nagy város, Bokhara és Samarkand. De végre ezek is megvétettek, kiraboltattak, felégettettek 's 200,000 embernél több veszett el. Fájlalható a' drága könyvtárnak elpusztitása Bokharában, melly város tudós intézetei által egész Asiában hires volt. Egymás után 7 esztendeig Dsingis-khán szünet nélkül ölt, fosztott, hóditott 's uradalmát egész a' Boristhenes partjáig terjeszté, hol a' kiewi nagyherczeg és a' csernikoffi herczeg is fogságába estek. Egy izben Chinának minden mezei lakosait le akará öletni, hogy a' mezőket baromlegelőkké fordithassa 's ne legyen szükség tartani annyi népet, melly hadra alkalmatlan. De egyik tanácsosa, Tletchusay, bátran ellene szegezé magát e' rendelésnek. Ez arra birá a' hóditót, hogy egy időre fővárosába, Kara-Koromba, visszatérne. Itt háznépe a' Tula vize partjáig elejébe ment 's kitünő örvendezéssel fogadta, mellyet nem minden érzés nélkül vett. Számos unokájinak kettejét maga készitette alaprajz szerént neveltette. 1225, midőn már hatvanon tul volt, személyesen vezeté még minden seregeit a' tanguti király ellen, ki a' Mongolok két ellenségét befogadta 's kiadni nem akarta. A' Mongolok télben a' Kobi pusztákon vonulának keresztül 's az ellenséges tartomány szivébe nyomultak, hol 500,000-ből álló hadsereg utjokat állá. Egy a' Karamorán által formált befagyott tó jegén tartá Ds. a' nagy csatát, mellyben az ellenség teljesen megveretett 's 300,000-et vesztett. Darab ideig az ujonnan elfoglalt tartományokban mulatott a' diadalmas, honnan két fiját éjszaki China meghóditása végrehajtására küldé. Ez alatt Tangut fővárosának, Ninghinnek (Nanking) ostroma tüzesen folytattatott. Hanyatlott végre a' város 's a' többi hasonlók sorsára juta. Mindent tüz, vas pusztitott el. De a' mongol uradalomnak Chinában felállitása csak Dsingis-khán unokájának volt fentartva. E' szándéka mellett érzé közelgető halálát. Öszvehivá gyermekeit, ajánlá nekik az egyetértést 's a' legbölcsebb tanácsokat adá azon széles birodalmak kormányozására, mellyek hosszában 1500 óránál többet tettek. Megholt, övéitől körülvéve, a' győzelem ölében, Aug. 24. 1227 élte 66 's uralkodása 52 évében. E' hódoltatónak léte az emberi nemzetnek legalább 5—6 millio minden koru 's nemü személybe került. Ezenfelül a' mivészségnek számlálhatatlan emlékeit 's drága irományokat, mellyek Balk, Bokhara, Samarkand, Peking és más városokban találtatának, semmivé tett. Tangutban, nem messze azon helytől, hol kimult, egy roppant ágakkal jeleskedő fa alá nagy pompával temettetett el. Sirjának maga választá e' helyet. Elébb, hogysem elhunyt, birodalmait négy törvényes felesége elsejétől született 4 herczeg közt osztá fel, de ezeknek nagy része Kubaira szállott, kit közönségesen a' mongol uralkodásnak Chinában alapitójául tekintenek. J.

Dualismus, az a' philosophiai nézet, melly a' dolgok létalapját két hasonlatlan nemü, eredeti és nem egymásból származtatható principiumra, p. o. az idealéra (vagy tudásra és lételre) vagy a' materialis és a' gondolkozó substantiára épiti és viszi vissza. Lehet ez dogmaticus, criticus vagy scepticus dualismus. Szorosb értelemben értetik a' dualismuson 1.) két alaplénynek, egy gonosznak és egy jónak, fel-

vétele, mint a' napkeleti vallásokban, 2) két különböző t. l. egy szellemi és egy testi principiumnak felvétele az emberben; ez a' (metaphysico-) psychologiai dualismus. Ki e' nézethez ragaszkodik, dualistának neveztetik. különösebben a' ki e' két principiumnak különbözését és ellentételét (melly maga is dualismusnak neveztetik) csak annyiban veszi fel, mennyiben az az eszméletben feltünik, empiricus, a' ki pedig ezen ellentétnek objectiv igazságot tulajdonit, transcendentalis dualistának neveztetik. A' dualismusnak ellenébe áll a' monismus, melly idealismus vagy realismus spiritualismus vagy materialismus. — A' theologiában dualismusnak neveztetik azok tanitása, kik csak néhány választattaknak igérik a' boldogságot, minden egyebeknek pedig örök kárhozatot. *A. R. S.*

Dublin, az irlandi királyságnak fővárosa, egy tengeröböl szomszédságában, a' Liffeytől két részre osztatva, mellyeket két hid (legjelesebbek ezek közt az Essex, királyné 's Carlile hidjai) köt öszve, 15,600 ház. és mintegy 190,000 lak. Egy szép sétáló *circular Road* veszi körül a' csaknem kerek formára épült várost, mellynek nagyobbára széles, rendes, jól kirakott 's éjjel kivilágitott utszáji, csinosan épittetett házai 's szép piaczai vannak. Ezen utolsók közt legkitetszőbb a' St. Stephens-Green, négyszegletü piacz, mellynek mindenik oldala 1000 lépésnyi hosszu 's mellyet II. Györgynek ércz szobra diszesit. Csak a' Libertynek a' város kisebb részének, mellyben a' nép sepreje lakik, vannak kunyhókhoz hasonló házai, mellyek a' szemnek kellemetlenek. Legszebb épületei: a' kastély, mellyben a' vicekirály lakik; a' leinsteri herczeg palotája; a' Szent Háromság collegiuma; az idevaló universitas egyetlenegy collegiuma, nagykiterjedésü épület, mellyben 300 tanuló lakik, 's egy könyvtár, museum, anatom., intézet 'sat. vannak; az elébbi parlamentház, melly most bank, nagy és pompás oszlopokkal körülvett épület; a' vámház; a' pompás börse és a' négyszegü faragott kövekből épült nagy kaszárnya, melly 6000 embernek ad helyet. Az universitason kivül van Dublinban tudományok acad., földmivelés tökéletesitésére egyesült társaság, festőacad. 's más tudományos intézetek. Számosak jóltévő 's ápoló intézetei is. Sok manufacturáji közt legjelesebbek a' selyem-, pamut- és vászonmivekkel foglalatoskodók. Pálinka (whisky) főzései is számosok. Kereskedése, az irlandi kereskedés középpontja lévén, virágzó. Kikötőjét egy granitkőből nagy költséggel épittetett, 30 l. széles töltés, melly egy angol mf-nél bejebb nyulik be a' tengerbe, formálja. Ezen kőtöltésnek végén egy világitó torony áll. Dublinnál kezdődik azon nagy csatorna is, egy roppant kiterjedésü munka, melly Leinster tartományát hasitja 's a' Shannonnal egyesül. *L—ú.*

Dubos, Du Bos (Jean Baptiste), aesthicus és történetiró, szül. Beauvaisban 1670 's ugyan ott és Parisban tanula. A' külső ügyek osztályában nyervén hivatalt, minister Torey fontos dolgokban küldé őt Német-, Olasz-, Angol- és Hollandországba. Ezen utazási közben gyüjté a' mivészetek tárgyában tapasztalatit, mellyeket: „*Reflexions sur la poesie, la peinture et la musique*" (Paris 1719, 6 kiad. 1755) czimü munkájába tőn le. Visszatértekor kanonokságot és évpénzt nyere 's 1722 a' franczia academia perpetuel secretaire lőn. Mh. Parisban Mart. 23. 1742. D. közönséges elveken próbálá a' mivészetek theoriáját épiteni, 's a' poësis, képirás és muzsika öszvehasonlitása (l. idézett munk.) által gazdagitott a' mütheorián. Mint történetirót a' „*Histoire de la ligue de Cambrai*" (Paris 1721 2 köt.) és "*Histoire antique de l'établissement de la monarchie française dans les Gaules*" (Amsterd. 1743, 2 köt) jelelék ki. Voltaire azon irók sorába teszi, kik fényt deritetének XIV Lajos évszázára.

Dugange l. Dufresne.

Duchesne, (András, latánul: Chenius, Duchenius, Quercotanus), nevezetes franczia történet nyomozó és gyüjtő, kit méltán neveztek a'

franczia történet atyjának. Isle Buchardban szül. Londonban és Parisban tanult; királyi geographnak és történetirónak neveztetett és 1640 h. m. Különösen fontos munkája a' franczia történetek nagy gyüjteménye (*Historia Francor. Scriptores* 3 köt., mellyekhez fija a' 4-dik és 5-dik kötetet toldá), továbbá: *Scriptores rerum normannicarum ab a.* 838—1220; végre több genealogicus munkája, mellyek a' franczia történetek felvilágositására szolgálnak. Iratinak száma mód nélkül nagy, némellyeket fija bocsátott közve atyja holta után. Azt tartják, száz egészrétü kötetnél többet hagyott kéziratban.

Duchesnois (sajátkép Josephine Rafin), l. Parisi játékszín.

Duchoborzi, l. Görög egyház.

Ducis (Jean François) dramaköltő, szül. 1732 körül Versaillesben, mint sziniró későn lépett fel. Első darabját („*Amelise*") keves szerencse követte, mint sok következtet. Annál több figyelmet ébreszte „Hamlet", első shakespeari miv, mellyet franczia szin ada. Ezen utánzás, valamint a' következett „Romeo és Julia", és a' későbbek egészen a' franczia népizlethez valának alkalmazva, a' cselekvés folyama némellyekben tetemesen megváltozva 's gyakran csak a' czim emlékeztet az eredetire, de épen azért annál nagyobb javalatra tőnnek szert Francziaországban. „Oedipusában" a' Görögöket próbálta utánazni, de nem sokára ismét visszatére Shakespearehez 's lassanként „Lear-", „Macbeth-" „Othello"-t 's e. darabokat dolgoza ki. Saját mivei közt „Abufar" jeleskedik. Stylusa néha kemény, de nemes 's tele tragicus méltósággal. 1778 Voltaire helyébe az academiába hivatott. Azután XVIII. Lajos titoknokja lett. Királyának hive maradt minden viszonyokban 's Napoleon alatt a' franczia senator 40,000 fr. fizetéssel járó tisztét 's a' becsületlegio keresztét nem fogadta el, olly időben, hol csaknem éhhel kelle küzdenie. XVIII. Lajos visszatérte édessé tette agg korát. El volt ragadtatva, midőn Lajos az első audientiakor az ő (D.) verseit mondá el. „Boldogabb vagyok" mondá „mint Boileau és Racine, ők XIV. Lajosnak mondák el verseiket; nekem a' király mondja az enyimeket." Mh. Mart. 31. 1816 Versallesban. Munkáji („*Oeures*") 1819 jöttek ki Parisban 3 köt. 1824 Campenontól jelentek meg: „*Lettres sur la vie, le caract. et les écrits de J. F. Ducis*".

Duclos (Charles Pineau), románköltő, characterfestő, memoiriró és grammaticus, szül. Dinantban 1705, Parisban jó nevelést vőn, esmereteit korán keletbe hozá, 1739 a' felüliratok academiajának 's 1748 a' franczia academiának lett tagja 's nem sokára örökös titoknokja. Noha Parisba telepedett, honvárosa még is mairenek valasztotta 1748. Midőn a' bretagnei rendeknek a' király iránt mutatott buzgalmok megjutalmazasául azokat, kik magokat a' király kegyelmére legméltóbbakká tevék, kell vala kinevezniek magok közül, D. köz akarattal azoknak sorába téteték, 's nemesi rangot nyere. Kevessel halála előtt Francziaország történetirójának nevezteték Voltaire helyébe. Mh. Parisban Mart. 26. 1772. Jelesb románjainak egyike: „*Confessions du Comte de B****" (1741) 's jobb memoirai közé tartozik: *Memoires sur les moeurs du XVIII siècle* (1751); „*Considerations sur les moeurs sur ce siècle*" characterfestés. Becsülik „*Histoire de Louis XI*" írását is, de magán viseli a' romaniró tolla bélyegét. Nagyobb történeti érkékü: „*Mémoires secrets sur les regnes de Louis XIV és XV* (1791)" Ezeket mint *historiographe de France* dolgozta. A' „*Remarques sur le grammaire générale de Portugal*" (1761)-ban mint nyelvvizsgáló különböztette meg magát. Munkájit Desessart adta ki (*Oeuvres complétes de Duclos*" Paris 1809, 10 k.). A' vonzó „*Mémoires de Madame d' Epinay*" (1818)-ban nem legkedvezőbb oldalról mutatkozik D. charactere.

Dudics (András Horehoviczai), horvát eredetü, szül. Budán 1533. Nagyapja, Jakab, II. Ulászló magyar király tanácsnokja vala, apja, Jeromos, I. Ferdinand alatt hadi szolgálatot teve 's valamelly harczban

a' Törökök ellen elesett, a' midőn András még gyenge koru gyermek volna. Özvegységre jutván anyja, velenczei Sbardellati Magdolna, testvérbátyja, Sbardellati Ágoston váczi püspök, gondviselésére bizta fiját, a' ki azontul anyja nemzetségi nevezetét az apjáéhoz függeszté 's magát Sbardellati Dudicsnak nevezé. Ágoston püspök öccsét tanulás végett először Boroszlóba, azután az olasz földre küldötte 1450. Veronában tartózkodván András, esmeretségébe esett ama' tudós Polus Reginald sarkegyházi papnak, a' ki a' szomszéd gardai tó partján fekvő magányos monostorba vonta vala magát vissza 's ott tölté tudományos csendben napjait. Ez megkedvelvén a' tanszomju ifjat, ajánlotta Manutius Pálnak, ama' hires velenczei irástudónak, a' kinél néhány esztendőt töltvén D. tetemesen gyarapodott a' görög és romai irók esmeretében és követésében. 1553 kiszólitotta Polust a' pápa félrevonultságából és több europai fejedelmekhez követségbe küldötte. Ez magával vitte Dt., a' ki illy módon bejárta V. Károly császár, Maria angol királyné, II. Henrik franczia király udvaraikat és udvarhelyeiket Brüsselt, Londont és Paristt. De mivel gyám atyjának 1553 történt halálával megszünt az addig vett pénzbeli segedelem 's e' miatt nem győzte többé a' külföldi tartózkodás költségét: visszatért 1557 honjába 's azonnal Oláh Miklós esztergami érsek pártfogása által két egyházi jutóságot nyert, ugymint a' budamelléki felhévizi prépostságot és az esztergami kanonokságot a' nélkül, hogy papságra felszenteltetének. Megengedte t. i. neki az érsek, hogy előbb, mint e' megtörténnék, még egy esztendőt fordithasson tanulásra a' külföldön. Paduába távozott tehát 1558 vége felé, hol egyéb közt Bátori István jutott neki tanuló 's vetélkedő társul; 1560 pedig, minekutána az olasz, franczia 's német föld némelly vidékeit futva bejárta, haza jött, és jelen vala 1561 a' nagyszombati papi gyülésen, a' mellyet Oláh Miklós a' Tridentbe küldendő követek választása végett tartott. Midőn itt Kolosvári János csanádi püspök mellé D. választatott volna a' magyarországi papság képviselőjévé: tinini püspökké nevezte őt a' király, hogy irányos méltósággal jelenhessék meg a' közönséges egyházi gyülésen. Tridentben 1562 és 63 öt jeles beszédet tartott a' közönséges romai szentegyház képviselői előtt, a' kik, ha el nem fogadták is a' szónok javalatját, ékesenszólását még is bámulák és magasztalák, és hosszan tartó előadásait, az idő reptét feledve, unatlan gyönyörrel hallgaták. Főtárgya beszédjeinek a' sz. pohár közlése vala; a' papok házassága mellett is készült ugyan szólni, de, hogy teljesitette volna szándékát, nem bizonyos. Haza jövetele után 1563 Draskovics György helyébe pécsi püspökké neveztetett; de keves idő mulva Maximilian császártól és királytól Lengyelországba küldetvén Sigmond Ágost királyhoz, hogy ezt illendőbb bánásra birja feleségével, Katalinnal, a' ki Maximilian testvére vala, midőn foganat nélkül maradna intése, Bécsbe késérte Katalint, maga visszatért Lengyelországba 's a' magyar földet nem látta többé. Mert, a' mint Thanus adja elő, midőn legelőször bevezettetett volna a' királynéhoz, ennek egyik udvari kisasszonya, Strasz Regina, felette elpirult látására. A' követ eltávozása után kérdőre vonatván a' leányzó, azt az okot adta asszonyának, hogy mult éjjeli álmában bemutatták neki szülői azt a' férjfiat, a' kinek őt feleségül szánták volna, és hogy a' követ, püspöki öltözetén kivül, amaz álomképhez egy hajszálig hasonlitana. De különben is a' 32 esztendős püspök deli termete, szép arcza, nemes testviselete, kellemes beszédje, hirtelen érdekelheték az érzékeny asszonyi szivet. Észre vehette Dudics a' dolgot, és a' behatás kölcsönös vala: mert mihelyt elkisérte vala Bécsbe Katalint, visszatért Krakóba 's titkon öszvekelvén Reginával 1567, azontul Lengyelországban Smigla nevü helységben lakozék, a' mellyet pénzen szerzett vala magának. Itt laktában, számot tartván még mindég hüségére Maximilian, megfelelt ő a' császár bizodalmának, a' mennyiben Sigmond Ágost halála után (1572) fáradhatatlanul, ámbár foganat nélkül, munkálódék,

hogy elébb ugyan Valois Henrik, azután Bátori István ellenére Maximiliannak szerezné meg a' lengyel koronát. Első felesége halála után második házasságra lépett 1579 Zborovszki Ersébettel, a' kivel Slésországba költözött, a' hol a' paskovi uradalmat vette meg, jobbára pedig Boroszlóban lakozék. Itt végezte életét Febr. 23. 1589 Holt teste a' boroszlai Luthert követők Sz. Ersébet nevét viselő templomában tétetett le, a' mellynek oldalába márványemléket iktattatott neki özvegye; a' miből azt lehet következtetni, hogy világivá létele után Luther követőjihez kapcsolta magát, jóllehet Sand (*Biblioth. Antitrin.*) azt irja felőle, hogy az egységhivők értelméhez állott. Számos magzatot hagyott maga után mind a' két feleségétől; de számos elmeszülemények is szakadtak tollától, a' mellyek jobbára kéziratban maradtak, néhány ki is nyomtattatott. Ezek közt nevezetesen figyelmet érdemel: „*Matrimonium omnium hominum ordini, sine exceptione, divina lege permissum esse, Demonstratio Andreae Dudichii*" a' mellyet ő 1567 botrányos lépése mentésére Maximilian császárhoz küldött Lengyenországból 's a' mellyet Reuter Quirinus, több Dudicstól került dolgozatokkal együtt, felvett „*Collectio Offenbachensis*" nevü gyüjteményébe 1610, 4. Szorgalmatosan előszámlálja minden munkájit Horányi Elek („*Memoria Hungarorum*"). *Fábri Pál.*

Du Deffand (Marie de Vichy Gamrond, marquise), szül. 1697 nemes nemzetségből Bourgogneban 's egy parisi klastromban nevelteték. Szerettető 's ragyogó tulajdoni már gyenge korában fejledezének. Szüleji 1718 marquis Du-Deffandhoz adák; de, nagyanyja halála által 4000 livrenyi jövedelemhez jutván, elválasztatá magát férjétől. Azzal vádolák, hogy ideiglen a' kormányozó orleansi herczeg szenvedelmének tárgya volt. A' legszellemesb Maine herczegné fényes udvaránál Seauxban Voltaire-, Polignac-, Fontenelle-, La Motte-, madame de Lambert-, mademoiselle de Launay-val érintésbe jöve. Demég inkább vonatva a' főváros bájaitól, a' ber- és külföldi legnagyobb 's legjelesb irók társaságát keresé, kiket házánál öszvegyüjte. Diderot, madame Duchatelet, Bouflers herczegné, Henault (kivel elhunytáig 1770 szoros viszonyban éle), Grammont és Chaulnes herczegnék, herczeg Choiseul, David Hume, Horace Walpole, Montesquieu 's m. képzék azon kört, mellyet marquise Du-Deffand kelleme 's esze gyönyörködtete. Noha szeme világát elveszté, ezen bal eset nem dulta szét szép vonásai kecsét; baráti kőre tágabb lőn, 's még agg korában is vonzott a' szeretetre méltó asszony társasága. Mennyi bájt lehelnek Walpolenak írt levelei („*Lettres à Walpole*" Paris 1812, 4 köt.), titkonszenvedő lelke ömlengései mad. Lespinasse és d'Alembert ellen. Mad. Lespinasse-al, ki, noha esztendeikre nézve nem egyezének, társalkodóneul ajánlá magát nekie, barátsági szép kötésre lépett, de 10 évi együtt létek után (1764) bizonyos szellemi feltékenységből elváltak egymástól. Vonzó viszonyokban, szüntelen öszveköttetésben kora legnevezetesb férjfijaival 's szakadatlan levelezésben a' távollévőkkel megvakulta napjától még ötven éve tünék el, mig 84-ében a' halál szebb világba szenderité (1780). Levelei, költeményi, epigrammáji 'sat. különbféle kiadásokban vannak öszvegyüjtve.

Dudley, l. Leicester.

Duellum, l. Párbaj.

Duett (Duetto), olly hangdarab, mellynek két különbféle főszózatja van akar kisérettel akar nélküle. Ha szerdarab, főkép, ha nem egynemüek a' hangszerek, különösen duonak mondatik. Duett szorosb értelemben operákban, cantatékban 'sat. olly hangdarab, mellyet két főpartie ad elő. A' kurta és könnyü duett neve duettino.

Dufresne vagy Du Fresne, Cange ura, (innen gyakran Ducange-nak is irják), a' középkor, főkép hazája 's Byzantium története mezején nagy érdemeket szerzett. Szül. 1610 egy mezei jószágon Amiens mellett jeles nemzetségből 's elébb u. o. a' Jesuitacollegiumban,

később Orleans- és Parisban tanula. Parisban 1631 parlamentügyész lett, 1645 kir. kincstárnok Amiensben, honnan 1668 Parisba hajtotta a' pestis. Itt egészen a' literaturára szánta magát 's adta nagy munkáji, mellyek közt a' „*Historia byzantina*" (Paris 1680, fol.) és a' középkor numismaticája különösen jelesek.

Dufresney (Charles Rivière), szül Parisban 1648. Muzsika, rajzolás, architectura és kertmivészség, de főkép poësis valának kedvencz-foglalatosságai. XIV. Lajos udvaránál elébb kir. komornok, azután a' kir. kertek ügyelője lett 's egy tükörüvegmanufacturára privilegiumot nyere. De a' pazar D. mind ezeket eladá 's Parisban Regnard társaságában a' játékszinnek dolgozta. Vig játékai a' franczia társalkodási darabok jelesbjeihez tartoznak, noha nincs olly élénkség előadásában, annyi erő comicájában mint egyéb kortársaiéban. 1710 a' „*Mercure galant*"-ra nyere privilegiumot, de három év mulva ezt is eladta. „*Théâtre francais*"-a 1731 hat köt. 1747 négy részben jelent meg; válogatott munkáji is kijöttek (*Oeuvres choisies*" életével együtt Paris 1810.). Mh. Parisban 1724.

Dugonics (András), idéttekor legkedveltebb magyar románköltő, Octob. 17-kén 1740 született Szegeden, hol atyja város kapitánya volt. Első oktatást szülétése helyén vőn, azután a' kegyes oskolák szerzetébe lépett és pappá szenteltetvén, Medgyesen Erdélyben a' gymnasiumi felső osztályokat tanitá. Itt a' régi Dacia omladékai tüzet gyujtottak benne a' régiség iránt 's ennek tanulására különös szorgalmat fordita üres órájiban. 1770 a' nyitrai seminariumban philosophia, 1774 ben pedig a' nagy-szombati universitasnál mathematica professorává lőn és ezen évben adá ki első munkáját: „Troja veszedelme" (Posony. 1774. 4-rét). Ez elbeszélő költemény Virgilius szerént. Követte ezt: „Ullysses történetei" (Pest. 1780. 8) husz énekben, szabadon Homerus Odysseája után. II. Jósef uralkodása alatt Dugonics egyike volt azon elsőknek, kik honi nyelvünket tudományos tárgyakra alkalmaztatták, hogy igy ritka hajlékonyságát megbizonyitsák. Irt t. i. taniványai számára mathesist magyarul (Pest. 1784. 8. 2 dar.), melly későbben bővitett másod. kiadást is ért (Poson. és Pest. 1798). 1787-ben kiadott első románja „Etelka", költői hirét szétterjesztő az országban, mellyet „Aranypereczek" és „A' gyapjas vitézek" czimü mivei neveltek. Ez utolsót 1778-b. latánul is kiadta. Most a' dramára forditá figyelmét 's illy czim alatt: „Jeles történetek Magyar szinre alkalmaztatva" (Pest. 1794 — 5, 8. 2 dar.) négy szinjatékot: Toldy Miklós, Etelka Karjelben, Bátori Mária, Kun László közlött, mellyek mind eddig tárgyai a' magyar játékszinnek. 1796-b. Gyöngyösi István munkájit adta ki, 's ennek Karikliája felbuzditá Heliodorus Aethiopicájának illy nevü kidolgozására: „A' Szerecsenek". Etelkájához hasonló tapssal fogadtatott „Jolánka" nevü románja, prosában irva, mint egyéb munkáji, kivévén a' két elsőt. Még három történeti munkát irt az ifjuság számára: „Romai történetek" (Poson. és Pest. 1800.), „A' Magyaroknak uradalmaik" (Poson. és Pest. 1781.), és „Nevezetes hadivezérek" (Pest. 1817). 34 évi professorkodása után, melly idő alatt többször volt decan és rector, gyakor betegeskedés miatt nyugodalomra lépvén, szülő városába vonult, hol övéi között szerencsés 's vig életét 78 évre terjesztő és Jul. 25 1818. elholt. Ez időbeli szorgalma gyümölcsei: 1) „Magyar várak leirása betürendben", — ez kéziratban maradt, elkészülve az S betüig, 2) „Magyar példabeszédek és jeles mondások" kiadta Grün Orbán (Szeged. 1820. 2 dar). Fontos munka a' magyar nyelvtudományra nézve. Dugonics magas tömött, egyenes termetü, élénk szavu és járásu, egyenes szivü, világos gondolkozásu, mindég vig 's társalkodni szerető ember, a' játékszin szenvedélyes kedvelője 's azok ellen, kik nyelvujitásai miatt megtámadták, mindenkor türedelmes volt. Irásaival főkép a' nemzet középső osztályára törekedett behatni, 's popularitása miatt neki ez teljesen sikerült; honnan még sokká nem fog elavulni. *B. L.*

Duguay-Trouin (René), gazdag kereskedő 's ügyes tengerfi szülöttje, időszakának egyik leghiresb tengerfija, 1675 St. Malóban jött a' világra. Egy 18 ágyus hajón, mellyet familiája készite ki Anglia 's Holland ellen, 1689 viselé első tengeri harczát. Látván bátorságát, egy 14 ágyus hajót bizott reá familiája 1691. Az irlandi partokhoz vettetvén, használá ezen esetet, elvőn egy várat 's 2 hajót, noha tetemes vala az ellenség száma, megégete. Egykor mint foglyot Plymouthba vivék. Ott egy angol hölgy szerelmébe esék, 's szabadságot nyere általa. Megint az angol partoknak eveze 's 2 hadi hajót vőn el. Most, 21 évében, voná magára a' kormány figyelmét. XIV. Lajos egy kardot külde neki. Folyvást angol és hollandi hajókat foglalgata el az irlandi és spanyol partoknál. 1696 meghóditá a' Wassenaer alatt kiindult hollandi flotta nagy részét. 1796 mint kapitány juta a' királyi tengerhadhoz. A' spanyol háboruban jelesen kitünteté magát 's a' király nemesi rangra emelte. Rio-de-Janeiro elvétele által, 1711, többet hoza be 25 milliónál a' koronának. XV. Lajos alatt fontos szolgálatokat tőn hazájának a' Levanteban és földközi tengeren. Megh. 1736. Memoirai 1740 jelentek meg. *bb.*

Düh, l. Erdüh.

Dühödő sereg, régi német monda szerént, rémlelkek serege, melly időnként éjfélkor főkép Thuringiában vadászatot tart a' levegőben; ezen bal véleményt kétség kivül a' viharos időben hallatott bagolyhuhogás okozta, melly az ebugatáshoz nagyon hasonlit.

Dujardin (Károly), jeles táj-, állat- és bambocciadafestő, szül. Amsterdamban 1640 's Berghemnél tanult. Még ifju vala, mindőn Romába ment, hol javalattal fogadák miveit. Visszatértekor Lyonban tetemes adosságba esék, 's hogy kiszabaduljon, elvevé gazdag, de öregecske gazdasszonyát 's Amsterdamba méne vele. De, hihetőleg, hogy nejétől menekedhessék, ismét otthagyá honvárosát 's elébb Romába, azután Velenczébe ment, hol 1678 hm. A' velős szinezet jeles tulajdonja miveinek. *I.*

Dukatok, arany és ezüst pénz. Németországb n aranypénz, melly két és három negyed conventiós tallérnyi értékben veretik. Olasz- és Spanyolországban ezüstdukatok vannak, mellyeknek értéke egy tallér 1—10 garas. Schveizban a' dukatok schidfrankoknak neveztetnek. A' hollandi dukatok nagy számmal veretnek, legnagyobb divatban vannak a' kereskedésben, 's a' világnak majdnem minden részeiben esmeretesek. Éjszakon, kivált Oroszországban, hollandi dukatokban szoktak ezelőtt minden portéka 's pénzmunkát elintézni. Ennél fogva fontos kereskedési tárgy Hollandban a' dukátok kivitele. Ezen pénz eredetét 's nevét Longinótól, egy ravennai ducatól (fejedelem) származtatják, ki a' 6. században élt. Vannak azonban, kik az első dukatokat Szent Roger apuliai fejedelemnek tulajdonitják, a' ki 1140-ben Krisztus képével 's illy felirattal verete aranypénzeket: *Sit tibi Christe, datus, quem tu regis, iste ducatus.* A' dukatok typusát 1280-ban a' Velenczeiek is elfogadták, mert a' kereskedésben igen alkalmas kiegyenlitő eszközül szolgáltak; ugyan ezért Genua is követé e' példát 's igy közönségesen forgásba hozattak. Magyarországba is behozatott ezen pénzláb, miért sokáig hivatának Olaszországban, hol akkor a' világ kereskedése főpiacza volt, minden külföldi aranypénzek különbség nélkül ongrinak. Sok kereskedési munkálatban ezek voltak a' legkedveltebb fizetési eszközök. Németországban későbben terjedtek el. Just ada ugyan IV. Károly aranybullája minden birodalmi rendnek, tetszékeny jegyekkel veretni aranypénzeket; de ezek csak aranyforintok voltak, német pótoléka az olly igen kedvelt florenoknak. A' 16 század közepe táján saját rendeletek adának just azon birodalmi rendeknek, kik aranybányával birtak, dukatverethetésre. Ezen idő olta becsületi tárggyá lett ez, 's majdnem mindenikek veretett utóbb saját czi-

merével. A' legkorábbi (1559) megállapitás szerént 23 karat 's 8 gran finomságunak kelle lenni az aranynak, 's 67 darabnak kelle egy kölni nyers markot tenni; hanem utóbb igen megváltozott értékek. Legelterjedtebbek a' hollandiak, az egészen czimerekkel boritott esmeretes typussal, melly csak rövid időre adott helyet Lajos hollandi király melyképének. Ezen aranyok majdnem portéka gyanánt szolgáltak; hanem hamis pénzverők által is gyakran utánaztattak, sulyra 's hangra nézve legámitóbbul ónból Graubündtenben. Köhler, a „Münzbelustigungen" szerzője, igen gazdag dukatgyüjteményt szerzett volt magának, 's leirá azt oktatólag. Ez a' gyüjtemény számos hamis darabok által, mellyek bele készakarva vétettek fel, felette fontos lett a' pénzesmeretre nézve. Baumgarten P. a' sász - albertini - linea aranypénzeit gyüjté öszve, 's igen pontos lajstroma, legnagyobb szorgalommal öszveszedett szoros criticai esmereteket nyujt ezen pénznemek történeteire. A' szász dukatok közt legesmeretesebbek az ugynevezett Sófia-, gyermek- vagy háromságdukatok, mellyeket Sófia, a' kegyes választó fejedelemné, I. Keresztély hitvese, legidösbik fija, I. János György, születése napjára 1616-ban veretett. Ezen feliratjok miatt: „*Wohl dem, der Freude an seinen Kindern erlebt*," az országon kivül is gyakran kerestettek ezek az aranyok keresztelési ajándéknak, — 's ugyan azért a' megritkult eredeti példányok után kesőbben is verettek. Sokaig kerestettek a' hollóaranyak is, mellyek Hunyadi Mátyás alatt (1457—85) Magyarországban verettek. Ezeknek főoldalán Sz. László látszik, jobbjában buzogány, baljában nagyobb részént birodalmi alma, illy köriratta l: „*S. Ladislaus Rex*", hátulsó oldalokon pedig egy négyfelé osztott czimer, mellynek egyik mezejében a' Hunyadiak nemzetségi jegye, tudni illik egy holló vagyon, órrában gyürüt tartva, illy köriratta l: „*Mathias D. G. Rex Hungariae*". A' holló melly azokon is megyan, mellyeken a' czimer helyét Istennek anyja foglalja el, ollyan regévé magyaráztatott, melly a' tolvaj szarkáéhoz igen sokban hasonlit. Ezek a' dukatok a' régiek véleményében olly jelességgel birtak, mint a' rosenobelek 's más hasonló pénzek, amuleti erő tulajdonittaték nekik, 's jeles foganatuaknak tartattak némelly betegségekben, kivált gyermekágyasoknál 's gyermekeknél. — A' szarvasdukatok, mellyekről imitt amott emlités tétetik hessen - darmstadti vadászati jutalmak voltak 1740-ből, 's vadászatra való szarvast ábrázoltak, valamint a' disznóaranyok vad disznót. Ezen két nemü aranyokat III. Lajos landgróf vadászati innepre vereté. *Zs. G.*

Dumarsais (Caesar), hires nyelvtudós, szül. Marseilleban; élete a' változó szerencse játékának szakadatlan láncza volt. Atyját korán elvesztvén, vagyonját tékozló anyja fecsérlette el, örökül nyert könyvgyüjteménye eladatott, 's a' hét esztendős gyermek annyira fájlalta ezen veszteséget, hogy minden könyvet, mellyhez hozzá férhetett, titkon félre rakott. Az oratoriumi atyák társaságába állott, de azt 25 esztendős korában elhagyta, Parisban megházasodott 's ügyvéd lett. Hiu reményei ezen pályáról csak hamar elvonák. Számosabb gyermekeitől körülvéve, feleségétől gyötörve, csekély vagyonját oda engedi ennek 's házi nevelőnek áll, de reményei itt is füstbe mentek 's háládatlanságot aratott, utóbb tulajdon nevelő intézetet állitott, de belőle mindennapi kenyerét is szüken nyerhette; végre a' St Domingóban elhunyt gazdag fija után reménylhető örökségtől is véletlenül megfosztatván, a' szegénységtől 's szenvedésektől lenyomatva holt meg 1756. Erdemeit kortársai nem becsülték 's csak 50 esztendő mulva ujittatott meg emlékezete egy tudós egyesület által. Éles elme, mély itélet, tiszta sziv, egyszerü erkölcsök és állhatatosság a' szerencsétlenségben tiszteletessé tették esmerősinél. Helyesen nevezte őt D' Alembert a' philosophusok La Fontainejének. Munkáji Parisban 1797 7 köt. adattak ki. Nevezetesebbek ezek: uj módja a' deák nyelv tanitásának; — ér-

tekezés a' tropusokról; — a' közönséges nyelvtanitás alapjai; — toldalékok az encyclopediához. *Sz—i.*

Dumas, (Mathieu, gróf), hires franczia hadvezér, szül. 1758 Montpellierben, az amerikai szabadsághóboruban mint ezredes szolgált. 1789 Lafayette alatt a' parisi nemzeti őrseregbez jött. 1792 minden erejét arra forditá, hogy Austria ellen a' hadizenetet meggátolhassa. A' rettenet ideje alatt eltünt. 1795 az öregek tanácsába lépett. 1797 hatalmasan szólott a' hadi csoportok közelgése ellen, mellyeket a' directorium s' főváros környékébe idézett, 's e' miatt a' diadalmaskodó triumviratus által számüzésre kárhoztatott. Ő Németországba illant. 1799 Hamburgban egy jól irt ujságot adott ki „*Précis des événemens milit.*" czim alatt, melly a' hadi mesterségben volt mély esméreteit igazolta. Brumaire 18 után visszatért Parisba. 1800 a' második tartalékseregbez general stabjának feje lett, 's a' helvét táborozásban 1301 jelen volt. Aug. 1802 egy becsületbeli ezred formálására alaprajzot terjesztett elő. Majd osztályos vezér 's a' gralstab feje leve 1805 végén a' németorszagi nagy seregbez ment, hol még 1809 is a' gralstabnál szolgált. 1812 Napoleont az orosz táborozásba követte 's végre Dresda általadásánál mint a' franczia sereg gralintendantja hadi fogoly lett. Legujabb időkben emlitett ujságát folytatni kezdé, mellyből 1825 -ig, 19. kötet, 8 földabrosszal, másodrétben (240 fr.) jött-ki. A' 19-ik kötet az 1807-ki háborut végzi el.

Dumouriez, (Charles François), Cambrayban szül. 1739, Provencenak egy parlamentfamiliájából 1757 Németországba jött a' seregbez Estrees marsall alá, kitől hadi biztossá tétetett. Azután d' Escar ezeredjében szolgált mint zászlótartó. A' klosterkampi ütközet előtt való nap sebet kapván, fogságba esett, 1761 kapitányhivatalt kapott, 1763 elbocsáttatott 's Lajoskeresztet nyert. Nyugtalan lelke nem engedte nyugalomban maradni; elébb Genuának, azután Paolinak ajánlotta szolgálatját 's minekutána egyiktől sem fogadtatott be, tulajdon költségén ment Corsicába, de ismét visszatért Francziaországba, hol azon planumokkal foglalatoskodott, miképen kellene a' szigetet elfoglalni? de reá sem hallgattak. Azután Spanyolországba ment 's meglátogatta a' portugali határszéleket, a' mit 1766 le is irt. Midőn hazája Corsica elfoglalását elhatározta, fő hadi szálásmesterré lett azon kicsiny seregnél, melly oda küldetett, azután pedig ezredessé tétetett. Több izben meghasonlott minden vezérekkel, nevezetesen Marboeuffel. 1770 ezt a' parancsolatot kapta az országlástól, hogy a' bari öszveszővetkezést segitse az orosz udvar ellen. Jelen volt az Oroszok ellen folyt 1771-ki táborozásban. 1773 egy Svédországgal való dolog elintézése végett Hamburgba kültetett, de mivel a' rendszabásokat általhágta, a' Bastilleba záratott. 1776 azon biztosok egyikévé neveztetvén ki, kikre annak megvizsgálása bizatott, ha lehetne e a' csatorna (la Manche) partján hadi kikötöt épiteni? kivitte, hogy cherbourgi kormányozóvá tétetett 1778. 1788 brigadot kapott. 1789 Parisban egy munkájában az akkor uralkodott principiumokat védte, de még sem mehetett reá, hogy a' fórendek tagjává lehessen; visszament tehát Cherbourgba, hol a' város polgári katonaságának vezére és Alsó-Normandiának kormányozója volt. Az eszt. végén még egyszer meglátogatta a' fővárost 's bevétette magát a' Jacobinusok szövetségébe. Későbben Mirabeauval, kivel elejénte meghasonlott, öszveköttetésbe igyekezett lépni. Ez idő tájban Maréchal de Campnak neveztetett ki a' 12-ik seregosztályban; hanem kevesbbé lévén megelégedve egy ollyan hellyel, melly arra, hogy magát kitetszővé tegye, semmi eszközt sem nyujtott neki, a' fővárosban maradt 's még jobban hizelkedett a' Jacobinusoknak, mint elébb. Minekutána a' ministeriumot, mellyben egy ideig szolgált, elhagyta volna, Luckner seregének vezérhadnagyává lett az éjszaki határszélen 's midőn Lafayette kivándorlott (Aug. 19), neki adatott által ennek serege. A' Burkusok, Austriaiak 's ezekkel egyesült kivándorlottak ekkor már elfoglalták a' longwyi és verduni várakat és Champagne felé

nyomultak. Ő Grandprét választotta álláspontjául 's az aragoni erdős bérczek 5 szorosára katonákat állitott; de mivel a' croix aux boisi szoros uton az Austriaiak erővel törtek által, Dumouriez S. Menehould felé visszavonult, mig Kellermann Valmynál lévő álláspontját Sept. 20. 1792 vitézül megtartotta 's a' királlyal alkudozott. Oct. Parisba ment, hol a' végrehajtó tanáccsal a' téli táborozás planumain dolgozott. Seregéhez visszajövén, Oct. 24 a' Belgákat fel akarta lázitani törvényes fejedelmek ellen, 's Nov. 6 az Austriaiakra ütött jemappei táborokban. Bár keves számmal voltak, még is csak hosszas és véres ütközet után engedték a' császáriak a' Francziaknak a' győzedelmet, melly után a' Maashoz és Roerhez vonult téli szálásra. Innen tele torokkal hallatá panaszát Pache minister ellen, kivel egész táborozása alatt nyilvános ellenségeskedésben volt, minthogy seregének miatta mindenben szükséget kellett szenvednie. Azután a' fővárosba ment, hogy (ha memoirainak hinni lehet) XVI. Lajos, kinek pere akkor kezdőtött el, megszabaditására szerencsét próbáljon. Második oda tett utazásakor sokkal több követeket látott a' Gironde (igazi szabadságot vitatók) pártján; hanem ő keves befolyást szerezhetett, el is vádoltatott a' conventnél. Febr. 15 a' táborozást Mastricht ágyuztatásával nyitotta fel 's Bredából és Klundertből, melly két helyet elfoglalt volt, Hollandra is reáütött. De katonájinak, kiket Valence vezér alatt téli szálásra széllelszórt, nagyobb része nem állhatott ellen Koburg herczegnek. Ez Mart. 1 megtámadta a' Roernél a' Francziák előcsapatját, megverte 's Mastrichtot felmentette az ostrom alól. Mert Dumouriez a' tirlemonti térségen huzta öszve seregét 's Neerwindernél megütközött az Austriaiakkal, kiktől mint maga mondá, Miranda, ki a' bal szárnyat vezérelte, hibája miatt megveretett. Löwennél uj veszteséget szenvedett 's kénytelenittetett visszavonulni. Szerencsétlenségei végre magát is megbuktatták. Minden, a' ki csak ellensége volt, felkelt ellene. A' franczia szélekhez megérkezvén, Beurnonville ministert 's azon 4 biztost, kik elfogására jöttek, az Austriaiak kezébe adta, egy hirdetményt bocsátott ki, mellyben a' koronaörökös nevében a' törvények által határok közé szoritott királyi méltóság helyreállitását megigérte, de a' versaillesi önkényes katonáktól töltött fegyverekkel támadtatván meg, kénytelenittetett a' Scheldén által evezni 's Koburg herczegkez menni April. 4. 1793. A' convent 300,000 livret tett fejére. Elejénte Brüsselben huzta meg magát, azután Kölnben. Midőn a' választó fejedelem Mergentheimból kitiltotta, elébb Schweizba, azután Jul. Angliába ment, de lord. Grenville parancsolatjára innen is ki kellett takarodnia 's egy ideig Schweizban és Németországban kóborogván, Daniának Hamburg tájékán eső részében telepedett meg. Itt adta ki életének leirását. Egy párt sincs, a' Bergeseken kivül, mellyhez politicus Proteus módjára, számkivettetése alatt megjelent különbféle repülő irásaiban nem szitott volna. 1805 az austerlitzi ütközet alkalmával Teschenben tartózkodott. Az bizonyos, hogy 1803 vége felé a' yorki herczeg mellé hadi tanácsosul adatott; de ezen hivatalát nem sogáig viselte. Az eylaui ütközet után kevessel irta „*Jugement sur Bonaparte, adressé à la nation française et à l'Europe*, czimü munkáját. A' spanyol és portugali had alatt igen munkás volt az Angolország és a' spanyol 's portugali kormányszékek számára való planumok készitésében. A' nápolyi zenebona alkalmával is 1821 több védő planumot közlött a' parlamenttel. Az angol országlás 1200 font sterl. eszt. fizetést adott neki. Mart. 14. 1823 holt meg London szomszédságában 84 eszt. korában. Hamburgban Hoffmann által kiadatott memoirai közül a' parisi memoirgyüjteményben 4 köt. jelent meg Baudouinnál. *L — ú.*

Duna (ném. Donau, azaz, mélly viz). A' Romaiak forrásaitól Bécsig Danubiusnak, alább pedig Isternek nevezték. Három forrásból, a' Bregéből, Brigachból 's egy Fürstenberg herczege donaueschingen, (a' badeni nagyhercz.) kastélyának udvárán lévő kisebb forrásból eredi

a' tenger felett 2050 l. a' h. 28° 10′ 's a' sz. 47° 58′ alatt, hol az egyesült viz Donau nevet kap. Minekutána Ulmon felül az Iller bele folyt volna, 8—12 mély 's hajózható, Bajorországot keresztül folyván, Engelhartssellnél az austriai császárságba jő, mellyet 140 mf. hasitván, Orsovánál elhagy 's Törökországba folyik be, hol minekutána 332 mf. futása közben 30 hajózható folyót (a' többek közt az Illert, Wernitzet és Altmühlt, Regent, Nabét, Lechet és Innt, Marchot, Isart, Enzet, Drávát, Szávát, Murát, Tiszát, Oltot és Moravát, Sziretet, Prutot és Temest, 90 más folyóval együtt vett volna magába, a' fekete tengerbe ömlik. Torkolatjának 5 ága van, mellyek Kili-, Suline-, Kedrillo-, Portesa- és Islawa-Bogasi nevet viselnek. Főtorkolatját első ága, melly legmélyebb, formálja. Ez a' portától orosz birodalomnak engedtetett Bessarabiában esik 's most orosz felsőség alatt van. Negyedik 's ötödik ágai hasonlóul hajozhatók. A' fekete tengerbe annyi vizet önt, hogy a' partról 10 mf. távolságra észre lehet venni. Ezt a' temérdek vizet a' Schwarzwald, sváb Alp, Böhmerwald (cseh erdő), tiroli, stayer, carinthiai és kraini havasok, a' morlachi, kárpáti és bolgárországi bérczek adják. A' Duna forgojin és örvényein a' mesterség Német-, és Magyarországokban sokat segitett; hanem Orsova zátonjai és más török országlás alatt lévő akadályok, igen megnehézitik a' fekete tenger felé való további hajózást. A' folyó gazdag hallal; legesmeretesebb vizája. *L—ü.*

Dunáni hajózás és kereskedés. A' dunáni hajózás Ulmnál kezdődik 's innen 5 osztályban, u. m. Ulmtól Regensburgig, Regensburgtól Bécség, Bécstől Pestig, Besttől Belgrádig 's innen Galaczig és Kilianovaig, hol a' folyó a' fekete tengerbe ömlik, folytattatik. Mivel sebes folyása miatt csak lefelé lehet rajta hajózni, onnan a' hajók, mellyek közül egynek sincsenek vitorláji, rosszabbul épültek, mint Németországnak más folyójin. A' hol felfelé hajózhatnak rajta, ott sem lehet evezőt és vitorlát használni, hanem nagyságához 's vizének állapotjához képest bizonyos számu lovakkal kell a' hájókat vontatni, a' viz közönséges állásakor 100 mázsa teherre 1 lovat számlálván. Németországban csak ügyes és tapasztalt hajósok evezhetnek a' Dunán mivel igen sebesen folyik, e' mellett teljes fövenytorlásokkal 's partja több helyen hegyes. Legnehezebb a' felfelé hajózás Magyarországban, hol az alacsony partok miatt némelly helyeken emberekkel kell a' hajókat huzatni. A' magyarországi hajók általjában erősebbek 's tartósabbak a' Németekéinél, kik lágy fából csináltatják azokat 's Bécsben a' hajósoknak vagy a' császári hajótisztségnek szokták eladni. Teljes hajózási szabadság, bár a' bécsi egyezés 1815 megállapitotta is azt, még sehol sincs a' Dunán, a' mennyiben Austriával, Bajorországgal és Würtembergel közös; mert fenálló egyezések szerént három hajókikötő pont van a' Dunán. Az ulmi hajósok t. i. csak Regensburgig, 's a' regensburgiak csak Bécsig szálithatják portékájikat, hol visszavivés végett csupán bort terhelhetnek fel hajójikra; ellenben a' Bécsieknek, kik hasonlóul csak Regensburgig mehetnek fel, jusok van mindennemü portékát felszálitani, de ritkán visznek egyebet magyarországi rezen 's Törökországból hozott portékákon kivül. A' bécsi és regensburgi hajósok czéheket formálnak és sokan eveznek ugy, hogy kivévén a' telet, hetenként legalább egy terhes hajó elindul Regensburgból Bécs felé. Mindazáltal utazók 's ezek holmijének szálitására nézve a' hajozás nincs megszoritva. A' Dunán való kereskedés nem olly nevezetes ugyan, mint a' Rhenuson és Elbén való, mivel az austriai, bajor és würtembergi országlásoktól, mellyeken a' Duna keresztülfolyik vétetni szokott vámok a' kölcsönös kereskedést akadályozatják 's Austria és Törökország csak keves bajorországi és würtembergi portékákra szorul; még sem legcsekélyebb a' Duna Németország kereskedésre alkalmatos vizei közt. Ulm, a' dunáni kereskedés legelső pontja, főképen küldő- és vászonkereskedéssel foglalatoskodik. Franczia portékákat Strasburgon és Schafhausenen, olaszországiakat fő-

képen Augsburgon keresztül kap. Német-Alföldről többnyire minden Ulmon keresztül vitetik a' Dunán Bécsbe. Regensburg ezt a' folyót leginkább só- és gabona-kereskedésre, készitetlen fonalnak Austriába szálitására 's az Austriával és Törökországgal kiváltképen vászonnal, borjubőrrel, sárgarézzel, berchtoldsgadeni portékákkal 'sat. való kereskedésre használja. Bécsből Magyarországon keresztül az austriai mivekkel, 's áltszálitott portékákkal való kereskedés olly elevenen üzetik, mint csak a' hajózás nehézsége 's a' Magyaroknak a' hajózásban még nem igen nagy jártassága engedik. A' dunani kereskedésnek főpontja Magyarországban Pest, mellynek partjain eszt. mintegy 8000 hajó jelen meg külső és belső kereskedés végett. A' lefelé jövő hajók élelemmel, borral, épitésre szükséges fával 's kövel, fa edényekkel és kereskedési portékákkal terheltetnek meg, 's itt széllelveretnek vagy ismét megterheltetve Magyarországnak lejebb fekvő tajékaira, vagy a' szomszéd Törökországba eveznek. Bécsből már gözhajó is jár le a' Dunán Pestre, melly nem csak magyarországi termesztményekkel, hanem biztosi és küldött portékákkal is nagy kereskedést üz a' Dunán. Az elsőbbeket főképen dohány, bor, gabona és gyapju teszi, mellyek külföldre küldetnek. Nem csekély viasszal, mézzel, nyers bőrrel, szilvapalinkával, hamuzsirral 'sat. való kereskedése is. — Ha a' Kulpán és Száván kevesebb nehézségekkel kellene a' hajósoknak vesződniek, ugy azok Magyarországnak főrészeit az adriai tengerrel öszveköthetnék 's nagy kereskedésre nyithatnának utat, holott most csak gyümölcsöt és szegedi dohányt lehet azokon szálitani. A' dunáni kereskedés a' rajnánival Lauingen és Heilbronn által köttetik öszve, mellyek közül az elsőnek a' bajor országlás igen kedvez. Csak akkor adna pedig a' dunáni kereskedés nagy hasznot, ha a' Dunának a' Rajnával már Nagy Károlytól feltétetett 's a' bajor gyülésen szóba is vétetett öszveköttetése, mellynek lehetőségét Wiebeking ellenmondhatatlanul megmutatta, valaha megtörténnék. Nem kevesbbé hasznos volna a' kereskedésre nézve az is, ha a' dunáni hajozás a' bécsi congressben 1815 megállapittatott czikkelyek szerént, az austriai, bajorországi és würtembergi biztosoktól, kiknek öszvejövetele már több eszt. olta hijában váratik, jobb rendbe hozatnék, a' mi annyival kivánatosabb a' németországi dunáni kereskedésre nézve, mivel az austriai által meghatározott vámok miatt már 1822 az Ulmban felrakodó hajók álig kaptak fél annyi terhet, mint az elébbi esztendőkben. *L—ú.*

Dunciade, silány irókra költött gunyok ezen angol szótól dunce, buta. Illyen Pope gunyos eposa kora silány költőjire; illyen a' franczia Pallisot-es német Schiraché.

Dünkirchen (francz. Dunkerque: tulajdonképen fövenytorlásoknál — an den Dünen — lévő templom) 6 mf. Calaistól, megerősitett tengeri és kereskedő város, 24,200 lak. hajdani francziaországi Flandriában (Départ. du Nord), régenten szakadatlan háboruskodás tárgya volt Franczia- és Angolországok közt. XIV. Lajos, ki 1662 5 mil. livren vásárolta azt vissza II. Károlytól (ez a' spanyol tengeri hely t. i. 1658 Francziaország Cromvellel lett öszveszövetkezésének következésében elfoglaltatott az Angoloktól), semmit sem kimélt meg, hogy ezt a' helyet meggyőzhetetlenné 's a' kikötőt, melly olly tagás, hogy 200 nagy hajónak elég helye van benne, eggyé tegye a' legalkalmasabbak közül Europában. Anglia 's Francziaország közt háboru ütvén ki, a' dünkircheni tengeri rablók nagy kárt okozták az angol és hollandi kereskedésnek. Ez és a' város nevekedő virágzása az utrechti béke főfeltételévé tétették azt Angliával 1773, hogy Francziaország a' falakat tulajdon költségén rontassa le 's a' hadi épités ezen remekét megsemmisitse. A' Francziák egy Moerdykban (Dünkirchentől 1 jó órányi) ásandó csatorna által igyekeztek károkat kipótolni; 's a' dünkircheni lakosok is szorgalmasan dolgoztak allatomban a' kikötő helyreállitásán; hanem az

Angolok időről időre sürgették ezen munkák megsemmisitését. A' parisi béke 1763, mellyet Angolország irt Francziaország elejébe, ismételte Dünkirchenre nézve az utrechti béke feltételeit. Lord Chatam a' franczia alkudozónak, gróf Bussynak, ki hijában iparkodott Dünchirchenre nézve más feltételeket kieszközölni, azt felelte: „Angolország ugy tekinti Dünkirchennek lerontását, mint Francziaország meghódittatásának örökre fennmaradandó emlékét 's fejével játszanék az a' minister, a' ki Dünkirchen sorsának megváltoztatásáról gondolkozni is merne„. Sőt angol biztos rendeltetett oda Francziaország költségén, hogy az emlitett békeczikkelynek betöltetésére ügyeljen. Hanem az 1783-ki parisi béke eltörölte ezt a' pontot. Azolta mindég dolgoztak a' Franczia'k a' város helyreállitásán, a' mennyiben Francziaországnak akkori állapotja megengedte. A' város fontossága a' yorki herczeget ánnyira megbájolta, hogy Aug. 1793 Koburg tanácsa ellen, tulajdon seregosztályával az austriai főseregtől elválván, Dünchirchen alá nyomult 's ostromolni kezdette azt. Minden nap várták a' város magamegadását, midőn Houchard vezér olly véletlenül 's jó erővel közelgetett, 's az ostromlottak olly dühös kirohanást tettek, hogy a' herczeg kénytelenittetett hirtelenséggel visszavonulni 's az ostromlást félbeszakasztani. Béke idején Dünkirchennek, mint szabad kikötőnek, messzére terjedő kereskedése van. Dohányfabrikája is nevezes. *L—ú.*

Dunois (Jean), orleansi és longuevillei gróf, szül. 1407 megh. 1468. Lajos orleansi herczegnek (kit a' burgundi herczeg megölt) Canny-Dunois asszonytól való természetes fija. Dunois e' nevet „orleansi fattyu" hadi tettekkel akará hiresiteni. Pályáját Warwick és Suffolk megverésével kezdé, kiket Parisig üzött. Az Angoloktól ostromoltatva Orleanst mind addig legnagyobb bátorsággal védelmezte, mig az orleansi szüz segitségére jött. Egyedül Dunoist illeti azon becsület, hogy az ellenséget Normandiából és Guienneből elkergette. Ezt 1441 Chatillonnál végképen megtörte, 's méltán el lehet mondani, hogy VII. Károly Dunois kardjának köszönhette királyi székét, mellyért a' fejdelem „ország visszaállitója" czimmel, Longueville grófsággal 's főkamarási méltósággal jutalmazá meg. XI. Lajos nem kevesbbé becsülte: még is Dunois vala azon pártnak lelke, melly Lajos ellen feltámadt 's magát a' köz jóllét szövetségének nevezte. *J.*

Duns Scotus, (János, Doctor subtilis, melléknévvel), Scholasticus a' Franciscanus szerzetből, szül. Dunstonban Northumberlandban vagy Dunsban délszaki Scotiában 1275 tájban. Tanulása végeztével előbb Oxfordban tanitott theologiát, azután 1304 Parisba ment, hol hasonlólag ezen tudomány oktatója lett 's tulajdon oskolát alapitott, a' Scotistákat, kik Aquinoi Tamás párthiveinek voltak ellenkezőjik. Két év mulva Kölnbe hivák meg bölcselkedés és istentudomány professorának, a' hol 1308 h. m. Számos munkájit, kiadta Wadding (Lyon 1639, 12 köt. fol. a' szerző életével együtt), homállyal vádolják. (Vö. Scholasticusok).

Duodecime, (a' muzsik.) 12 foknyi intervallum, vagy az alap-hang octavájának quintája. — Duodecimola 12 kottából álló figura, mellyek 8 egynemü kottákkal ugyanazon értékűek.

Dupaty, (Jean Baptiste Mercier), szül. Rochelleben 1746, előbb parlament ügyésze azután előlülője volt Bordeauxban. Sanyaru igazságszeretete reá vonta a' ministeri despotismus üldözéseit, melly XV. Lajos utolsó éveiben nyomá Francziaországot. Mivel a' bordeauxi parlament nevében herczeg Aiguillon ellen irt vala, midőn az ministerré lett, 1770 Pierre Encisen (erősség Lyon mellett) fogságba vetteték, később szám-üzetve éle, mig XVI. Lajos nem üle székébe. Esmervén a' franczia törvényszéki szerkezet hijányit, minden alkalommal felfedezni igyekezék azokat Dupaty. Jeles főképen egyik emlékirása, melly kerekre itélt három chaumonti polgárt mente meg. Óvéi ezek is: „*Reflexions historiques sur les loix criminelles*"; különbféle „*Discours académiques*" és

Lettres sur l' Italien. 1785 (megj. 1788, 2 köt). Sok egyoldalu nézet között van e levelekben néhány derék müitélet és vonzó természetábrázlat; de nem gyéren piperés kifejezések és fordulatok undokitják stylusát. Mh. Parisban Sept. 17. 1788. — Egyik fija, Charles Mercier, szül. Bordeauxban Sept. 29. 1771, mh. Parisban Nov. 12. 1825, a' szobrászság restaoratora Francziaországban, az intézet tagja 's professor az *École des beaux arts*-nál, elejénté ügyész volt, azután mint dragonyos a' revolutióban később mint *Dessinateur géographe* szolgált, végre Lemot vezérlése alatt sculpturát tanult és Romába ment, hol 8 év alatt több munka által esmerteté meg magát. Főmunkáji: *Ajax poursuivi par la fureur de Neptune;* XIII. Lajos lovagszobra; *Oreste poursuivi par les furies.* Cortot, utánja az academiában, elvégzé D. néhány miveit.

Dupetit-Thouars (Aristides), hajóskapitány és utazó, szül. 1760 Boumoisban Saumur mellett. Robinson olvasására olly élénken megkapá a' tengeri utazás vágya, hogy egyik társával a' la-flechei hadoskolából azonnal elszökött 's Nantesban mint hajósinas tengerre szálni szándékozott. A' szökevényeket utólérék, 's a' hires Dolomieu, ki akkor La Flecheben az őrseregnél volt, bocsánatot eszközle ki számára. A' parisi hadoskolában szorgalmasabb vala, mint elébb, de nem lévén remény a' tengerhadnál leendő előmenetelére, a' szárazon álla katonai szolgálatba. Az Angliával (1778) kiütött háboruban nyere végre alkalmat, több tengeri csatában kijelelkezni. Béke lévén, a' tengeren tett különbféle utjain bővité esmereteit. Azon hirre, hogy La Peyrouse egy puszta szigeten hajót tört, D. aláirásokat gyüjte egy hajó kikészitésére, melly La Peyrouset vala felkeresendő 's egyszersmind Amerika éjszaknyugti partján a' prémkereskedést üzendő. Testvére, jeles botanicus, kisérni akarta utjában, de elfogatván egy revolutiotörvényszéktől, csak később követhette. Az utazót Isle de Franceon találta. D. t. mindennemü bal esetek üldözék utjában. A' Portugaliak, bizalmatlanságból a' Franczíák iránt, hatalmokba vevék hajóját 's őt mint foglyot Lissabonba vezették, hol sokáig tömlöczben ült. Kiszabadulván, Éjszakamerikába ment. Itt kétszer probálta az éjszaknyugti partot szárazon elérni, 's de la Rochefaucault Liancourt-al meglátogatá a' Niagara esését. Midőn hazájában a' revolutio lecsilapult, hontért 's tengeri szolgálatba állott. Egyiptom ellen egy 80 ágyus ó hajót kormányza. D. előre látá, mitől lehet félni, ha Nelson eljötte a' foglalt állásban az abukiri kikötő torkában váratik be, 's az azonnal leendő vitorlák alá szálást tanácslá. Bátor lélekkel vivott a' győzedelmes ellenhajókkal 's a' csatában (1798) esett el.

Dupin, 1) Andreas Maria, időnkben egy a' leghiresebb parisi törvénytudók és ügyvédek közül, szül. 1783 Varzyban, atyját a' zendüléskori törvényszékek hatalmaskodásai által veszté el. Az atyai háznak éjjeli megtámadása, irásainak fürkészése 's mind azon tünetek, mellyek egy házi gazda elfogatását követik, olly mélyen hatottak lelkébe, hogy hihetőleg az innen vett benyomásnak kell tulajdonitani azon gyülölséget, mellyet attól fogva minden önkény ellen mutatott. Atyja fogságban léte alatt anyja a' két öregebb fiju oktatásával foglaladoskodék. A' romai történetek alkalmat nyujtának a' gyermekeket szabadság- és hirért lelkesiteni. Kiszabadulta után atyjok vevé által a' tanitást. 23-ik évében Dupin a' gyakorló törvénytudói pályára szállott, 's midőn ugyan ekkor a' zendülés elején eltörlött törvényoskolák visszaálitása után egy peres irományt Treilhard elölülése alatt legelőször védelmezne, ez által a' fiatal ember az ujabb oskolákból minden törvény doctorok közt legöregebb lett. Mint iró is, megesmertette magát „*Principia juris*" czimü munkájával. 1815 a' követek kamarájába jött, hol nemes szabad érzés által tünteté ki magát. Azon javalatnak, hogy Napoleon haza szabaditójának neveztessék, ellene állott, a' császár lemondása mellet szavazott, azt kivánta, hogy a' követek kamarája nemzeti gyülésnek nyilatkoztassa magát, 's annak, hogy II Napoleon korona örökösnek kiáltassék,

lene mondott. A' király visszatérte után D. kirekesztőleg a' törvénytudománnyal foglalatoskodott, 's Berryer-rel együtt Ney vidője volt. E' ideiben néhány hathatós emlékirást tett fel, 's ezek közt az, mellyel az 1815 Julius 3-i megegyezést a' vádolt marsall részére forditani iparkodott, nagy tetszést nyert. Ha e' peres tárgyban a' védelmezés beszületén kivül semmit nem nyert is, még is annál jutalmazóbb lett ékesszólásának következése, hogy következő évben Wilson, Bruce és Hutchinson Angolokat oltalmazta, kik azzal vádoltattak, mintha Lavalette elszökésében részesek voltak volna. Azon sok vádoltak közül, kiket akkor a' pártdüh üldözött, soha egynek sem tagadta meg segedelmét. Szabad irások 's hathatós beszédek által védte a' prés szabadságát, mindég kész lévén egy hatalmas párt fondorkodásait 's bosszuvágyát felfedezni. Tündöklő lelki tehetségeivel a' legnemesebb érzelmeket párositja D., 's azon haszon nem lesés, mellyel hivatalát viszi, nyilván meg van esmerve. Emlitett munkáján kivül, a' romai és franczia törvényekről több irományt ada ki, 's Burlamaqui „Természet- és népektörvényé"-nek helyes kiadását (5 köt.) eszközlötte. „*Mémories, plaidoyers et consultations*" czimü irásai 12 kötetben 4 gyüjtettek öszve. — 2) Charles, (báró), az elébbinek öccse, jeles földmérő, ingenieur és vizépitő; szül. 1784. 1801-től a' Napoleon alapitotta parisi polytechnica oskola nevendéke, a' geometriat tüzzel tanulta 's azon iparkodott, hogy a' mathematica tudományokat a' status szolgálatjára hasznosan fordithassa. Napoleon háboruji alatt a' hajósseregnél szolgált 's az antwerpeni kikötő épitésénél 1805 igen munkás volt. 1808 Gantheaume generalis csoportjával mint szabad akaratu Corfuba ment. De a' ioniai szigeteken maradt, mint az ujan alkodott ioniai academia tioknokja. Ő eszközlötte az olympiasi jutalmak alapitását az ó és uj görög nyelvü irásokra, mellyhez minden Európában és Asiában élő Görögök meghivattak. Corcyrában D. Demosthenes olynthiai beszédeit leforditotta, 's e' szónokról egy értekezést irt. 1811 elhagyta a' ioniai szigeteket 's Olaszországba ment. Itt földmérői mély vizsgálatjait közre bocsátotta. Toulonban 1813 megmentette azon szép képeket, mellyeket Puget XIV Lajos számára készitett, 's a' franczia tengeri hősök dicsőségének ezen emlékei a' touloni fegyvertárban Dupin alapitotta museumnak ékei lettek. Itt kezdé „a' 18, és 19 századbeli hajóépitésnek ábrázolását," mellyet 1815-ig folytatott. A' parisi második béke után Angliába utazott 's azt 20 hónapi ott mulatása alatt minden irányban megjárta. Ez utazásnak nevezetes gyümölcsei levének a' franczia és angol tengeri állapot, hidak és utak leirásai. Visszatérte után 1818 az academia tagja lett 's annak üléseiben több velős értekezéseket olvasott fel, jelesen egyet a' kézi mesterség és erőmivek hasznairól. A' mivészség és kézi mesterség uj conservatoriumának felállitásakor az alkalmaztatott erőmivtudomány tanitójává neveztetett. 1820 olta jelent meg főmunkája: „*Voyages dans la Grande Bretagne*", melly a' brit kormánynak jelességét vagy hijányait a' szárazföldi erőre, tengeri állapotra, pattantyusságra, utépitésre, községek dolgára, bányászságra, kézi mesterségre és kereskedésre nézve általányosan előterjeszti. 1825 jelent meg: *Geométrie et mecanique des ars et metiers et des beaux arts*" (3 köt. rez.) 's 1827 érdekes munkája: *Des forces productives et commerciales de la France* (2 köt., 4). D. a' következamra tagja, 's munkás előmozditójok köszhasznu czéloknak.

Duplica, a' törvényes nyelvben. az alperesnek második felelete, vagy a' replicára való felelet, (L. Per.) Forditják e' nevezetet literariai vetekedő irásokra is.

Dupont de Nemours. (Péter Sámuel), ezen franczia tudós és politicus mind esmereteire, mind szelid, szeretetre méltó characterére nézve az ujabb idő legnevezetesebb férjfijainak egyike, szül. 1729 Parisban. Itt egy ideig majdnem egészen esmeretlenül, házi tanitó

volt, mig „*Les ephemerides du Citoyen*“ czimü munkáját kiadván. Choiseul minister hiragját magára vonta 's honjából elköltözni kényteleninttetett. Több külső fejedelem ajánlott neki menedékhelyt; a' badeni markgróf titkos követségi tanácsosnak nevezte ki; a' toscaniai nagy herczeg és II. Jósef leveleztek vele, III. Gusztáv svéd király a' Wasa-renddel tisztelte meg; Szaniszló Auguszt lengyel király pedig nemzeti nevelés igazgatójává akará választani. De ő kész volt ezen fényes megtiszteléseket csekély, az akkori financzminister, Turgot, által hazájában ajánlott hivatallal felcserélni. 1782 és 83 dr. Huttonnal, az angol cabinet megbizott agensével, megvetette azon béke alapját, melly által az éjszakamerikai szabad statusok függetlensége megesmeretett. Ezután mint a' kereskedés és kézmivek felvigyázója 's biztossa a' kereskedési szorgalmat nagyon előmozditotta. 1787 és 88 XVI. Lajostól a' notabilisek gyülésének titoknokjává neveztetvén, 1789 az első nemzeti gyülés tagja leve, mellyben nemes gondolkozása, bátorsága és elmetehetségei kitüntek. A' részrehajlók fortélyainak bátran ellene szegült. Kétszer volt a' nemzeti gyülés előlülője és szüntelen törekedett mérséklett gondolkozását tetszetőssé tenni. Robespierre alatt tömlöczbe vettetett, honnét csak ezen szörnyeteg megbukása után szabadult ki. Utóbb az öregek tanácsának tagja lett. 1798 a' Directorium megbukása után először ment Amerikába. 1802 hazájábe visszatért, de semmi nyilvános hivatalt, noha Napoleon is tett neki ajánlásokat, fel nem válalt. Azonban polgár társainak bizodalma magányos életében is felkereste, mellynek jelét tapasztalta, midőn a' territorialis bank előlülőjévé 's több jóltévő intézet kormányozójává neveztetett. 1814 titoknokja leve az ideigleni kormánynak, melly a' Bourban ház ismeti felemelését előmozditotta. Napoleon visszajövetele után Elbából másodikszor vándorlott ki Amerikába Itt végzé közhasznu életét Aug. 6. 1817. *Sz—i.*

Dupuis (Károly Ferencz), nevezetes franczia mathematicus szül. 1772 Trye Chateau-ban. Atyja avatta be legelőszőr a' mathetisbe; Rochefoucolt herczeg a' harcourti collegiumban tanitattá, 's 24 eszt. korában rhetorica professora lett. Majd Lalande társasága 's önhajlandóság a' math. tudományokhoz csatlák kinek esméretei 's gondolkozása módja is mélyen befolyt az ifiu Dupuis elméjébe. 1778 gondolta ki a' telegraphi mesterséget, mellyet később Chappe tökéletesitett. Tudománnyal, olvasással, eredetiséggel teljes az ő „*Mémoire sur l'origine des constellations, et sur l'explication de la fable par l' astronomie*“ 1781 kiadott munkája. Majd 1794 jött ki: „*Origine de tous les cultes, ou la religion universelle*“ 3 darabban, mellyeknek később kivonatját is kiadá. Noha Német-, Holland-, Olaszországba gyaláztaték ez a' munka; még is csalhatatlanul nagy tudumány tetszik abból ki. Az Aethiopiabeliek Pelasgok eredetéről szóló értekezései, mimódon terjedtek azok el Afrika éjszaki részen, Spanyol- és Görögországon, — nagy figyelmet ébreszte, valamint a' denderahi állatövről és Phenixről értekező irása is. Utolsó munkája vólt: „*Mémoire explicatif du zodiaque chronologique et mythologique* 1804 4 rétben, táblákkal. A' felülirások academiajának, a' nemzeti conventnek, majd a' nemzeti institutum tagja is vala. Megholt 1809 dijoni jószágán. — Dupuis- és Lalandenál fogva ez a' kérdés tolja magát előnkbe: Mi az oka, hogy a' német és kivált az angol égvizsgálok tudományokba való mélyebb hatással a' vallásba mélyebben beavattatnak, mikor a' franczia csillagnézők tudományokat a' vallástól való nagyobb eltérésre igyekeznek forditani? *N. I.*

Dupuytren (Guillaume), korunkbeli leghiresb franczia sebész, clinica tanitója az orvosi karnál Parisban 's fősebész a' Hotel-Dieu kórháznál, szül. Oct. 5. 1778 Pierre Buffièreben. Tanulmányiban felette sebesen halada 's már 17 évében prosector vala az *Ecole de santénál* Parisban 's nem sokára leczkéket tarta a' sebeszség- és anatomiából, mellyeket sokan hallgattak. 1802 olta második sebész volt a' Hotel-Dieu-

ben, mig 1815 ezen kórház feje lett. Mint practicus sebész sok ujitásai, főkép merészsége és ügyessége által nyere hirt. Különbféle müszereket részént feltalált, részént megjavitott. A' pathologiai anatomiában is becses felfedezéseket tett. 1803 olta több sebészi értekezéseket ira, mellyek részént külön, részént gyüjteményekben jelentek meg.

Duquesne (Abraham), franczia admiral XIV. Lajos alatt, szül. Dieppeben 1610, a' tengeri hadakozást atyja alatt tanulta, ki igen ügyes hajóskapitány vala. Már 17 eszt. korában a' la Rochelle melletti ütközetben jelen volt. A' Spanyolok ellen viselt háboruban 1637 kitüntette magát. 1644 Svédországban elébb mint főörmester, utóbb mint másodadmiral szolgált. 1647 Franczia orszagba visszahivatott 's Nápoly ellen vitte a' sereget. Bordeaux fellázadt, de azt a' Spanyolok ellenállása mellet is hódolásra kinszerité. A' siciliai háboruban haromszor verte meg az egyesült hollandi és spanyol hajóssereget Ruyter alatt. Midőn Algirt és Genuát XIV. Lajos kegyelméért esedezni kinszerité, akkor a' király Bauchet nevü legszebb mezei jószággal ajándékozá meg 's azt neve örökitésére Duquesne mellékneve-zettel markgrófságra emelte. Többet nem tehete, mert Duquesne Calvinista volt. Mindazáltal ő vala azon egyetlen, ki a' nantesi edictum visszahuzása által a' hitsorsosira rendelt számüzés alól ki vala véve. Megh. Parisban 1688. Szelid- és szerénység diszesiték bajnokerényeit. Ruyter vala mustrája. Maradt négy fija, kik közül a' leghiresebb, Henrik, Duquesne markgróf, szinte mint harcz- és tengerfi jeleskedett.

Dur, a' muzsik. azon hangnemek, mellyeknek a' kemény vagy tökéletes tertia szolgál alapul, innen a' kemény hangnemek. Gyakran ezen olasz szóval *maggiore* is van jelelve.

Durante (Francesco), a' legnagyobb egyházi hangszerzők egyike, szül. 1693 Napolyban 's első képeztetését a' hires Alessandro Scarlattinak köszöné. Pasquini és Pittoni hire Romába voná itt ezen mivészek vezérlete alatt dolgoza, 's egyikétől az éneklés és melodia mivészetét tanulta meg, másikától a' contrapont minden segédszereit. Ezután mint kápolnamester visszament Nápolyba, de csaknem kizárolag a' templom számára szerze. Az egyházi vocalmuzsikában a' hir magas fokára hágott. A' 18 századnak jeles hangmivészeket képze Nápolyban, kik közt Pergolése, Sacchini, Piccini, Guglielmi, Traetta, Jomelli. Mh. Napolyban 1755, 62 eszt. korában.

Dürer (Albert), szül. Nürnbergben Maj. 20 1471. Atyja honunkból Nürnbergbe szakadt ügyes ötvös vala 's mivészetére tanitá szorgalmas fiát. Képességei sebesen fejlének 's 15 évében már tetemesen előhaladott az ötvösségben. Mind e' mellett a' képiráshoz voná hajlandósága 's Wohlgemuth Mihály tanitványa lőn 1486. Kitanultával 1492 és 1494 között Németország- és Elsassban tett utazása után hazatére 's megházasodék, de neje, kit nem vonzalomból vőn el, haláláig keserité napjait. Hogy mivészetében tökéletesbüljön, 1505 Velenczébe vette magát. Irigyeket 's csudálókat ébreszte e' városban ügyessége. Itt festé S. Bertalan szenvedését a' Mark-templom számára, melly képet Rudolf császár megvőn 's Pragába vitete. Meglátogatá Bolognát is a' perspectiv pontosb tanulása végett. Ezen utjának stylusára nem vala hatása. Két év mulva megint haza tért. 1520 még egyszer elméne Német-Alföldre. I. Maximilian udvari képiróvá nevezte 's V. Károly nemesi rangba emelte. A' jámbor életü D. a fő- és alrangu tisztelé, becsülék és szereték kora minden tudósi és mivészei. Mh. 1528 évének teljében. D. tökéletesen érté a' mechanicát, ő határzá meg a' német mivészség irányzatját, ő tanitá legelőször Németországban a' perspectivet és az emberi test proportiójit mathem. törvények szerént 's a' rajz- és képirásmivészetnek rendszert alkota. Miveiben képzelemre mutat lelemése, rajza correct, ecsete remek; némellyek a' légperspectivet feddik jeles tájrajzaiban. Mint portrait festő legnagyobb, ámitó hason-

lat 's a' szenvedélyek keze hatalmában valának. A' rézmetszést tetemesen előmozditá, 's nem csak metsző- hanem karcztővel is dolgoza 's az étetést is használá. Ő találta fel a' fametszetek két szinnel nyomtatása modját 's az üveg masló-machinát. Korábbi mivei közül esmertetnek: Orpheusa, saját képe szakál nélkül 1500-ról, Kereszt. János, Sz. Onuphrius, a' 3 napkeleti bölcs 's néhány réz. Legjelesb rézmetszetei: Fortuna, a' melancholia, Adam és Eva a' paradicsomban, Sz. Hubert, Sz. Jeromos, a' kis passio. Fametszetei közt a' nagy passio, kis passio, János jelenései és Maria élete jeleskednek. Bartsch azonban megmutatta, hogy D. csak rajzola fatáblákra 's formametszők vivék ki rajzait. Mint iró a' német nyelv csinositásán is dolgozott. Főbb munkáji: „*Unterricht zur Befestigung der Städte, Schlösser und Flecken*" (Nürnb. 1527 fol. latanul Paris 1535); négy könyv az emberi proportioról (Nürnb. 1528, több nyelvekre van forditva) 'sat. Megjelentek irásai öszvegyüjtve is (Arnheim 1603, fol.). L. életét Roth- (Leipz. 1791) 's Hellertől (1827) és „*Reliquien Dürers*" Campetól (Nürnb. 1828). Halála százados innepekor (April. 7. 1828) tétetett le szobrának talpköve Nürnbergben. *I.*

Durranás (*detonatio*), azon chemiai mivelet (*operatio*), melly által vagy savasodás (*oxydatio*) vagy robajos helyváltoztatás történik. Feltételei ezen miveletnek: a' mozgás, dörzsölés, ütés és bizonyos mérséklet (*temperatura*); tüneményei pedig: fény, hév, hang 's a' testek széthányatása. 1.) példa: a' puskapor áll szén-, kén- és salétromból, a' két első savasodható, az utolsó pedig savitható test; ha már a' feltételek közül valamellyik (dörzsölés vagy hévség) munkálódik, akkor a' salétromból (melly áll savitó- [*oxygenium*], fojtó- [*azoum*] és hamagból [*kali, potascha*]) a' savitó a' szénhez és kénhez ragaszkodik 's szén- és kénsavat képez 'sat. a' fojtó pedig csattogva szabadul el. 2.) példa: a' durranó golyók (érczből vagy üvegből készitve) vagy keves vizzel, borléllel vannak ellátva, vagy levegőjök van kivéve, 's minden esetre szelelő lyuk nélkül hagyva; a' hévmérsékletben a' tölt golyók a' viz vagy borlél feszülése miatt, — az üresek pedig megütve a' levegő sulyegyenjének helyreállása miatt szoktak durranni.— Több durranó testek esmeretesek. I. Durranó szeszek (gáz). *a*) tüzes bübáj (*feueriger Schwaden*), ez nem egyéb gyulónál (*hydrogenium*), melly főkép a' köszénbányákban fejérlő gombolyagkép rettenti a' bányászt, ugyanis ha a' fáklya lángjával érintésbe jő, iszonyu durranással hányja szét körét. *b*) a' savitó a' gyulóval nagy nyomás közben durranva egyesül 's vizzé válik. *c*) villógyulószesz (*Phosphorwasserstoffgas*) a' levegő érintésére durran el. — II. durranó vegyitékek (porok). A' szén és salétrom; borkő és salétrom — *fluor niger*; kénkő salétrom és hamag; salétrom és hamagos kénmáj (*hepar sulphuris*); tulsavitott sósavas hamany (*kali hyperoxymuriaticum*), szén és kén. — III. durranó érczek. *a*) durranó arany (*aurum fulminans*), készitetik: tiszta aranyat egyenlő mértékü fojtó és sósavban (*acidum nitricum*, — *muriaticum*) felolvasztván, az olvadékot lepárolt vizzel (*aqua destillata*) felereszt vén és felereszt ett szalamialélt (*spir. salis ammoniati dilutus*) addig csepegtetvén közébe, mig ülepvény (*praecipitatum*) nem támad; az ülepvény lepárolt vizben kimosatván, ernyős helyen, mint mocskos sárga por szárittatik meg. A' durranás feltételei alatt ezen por elsavatlanodik (*anoxydatur*) 's a' tiszta arany finom porkép hul széllel. *b*) Durranó ezüst, Berthollet durranó pora, készül: az ezüstöt fojtó savban felolvasztván, mészvizzel leülepesztvén, az ülepvényt lepárolt vizzel kimosván 's étető szalamialéllel addig pállitván (*digeralván*), mig nem feketedik; a' fekete por mértékelt melegen megszáraztva adja ezen készitményt. *c*) Durranó higany (kéneső), készül: a' higanyt fojtósavban felolvasztván, az olvadékot borléllel leülepesztvén 's felforralván; az ülepvényt lepárolt vizben kimosván 's mint

az elébbenit megszáraztván. — Ezen durranó testek ereje különbféle táj felé hat, igy p. o. a' puskaporé felfelé, a' durranó aranyé lefelé, 's tul savitott sósavasaké mindenfelé. *Dr. Pólya.*

Düsseldorf, Burkusország Jülich és Kleve-Berg tartománya hasonló nevü kerületének fővárosa 's a' kerületi kormányszéknek helye, a' Rhenus mellett 2200 ház. 26,600 lak. Megjegyzést érdemelnek Düsseldorfban: a' káptalanbeli és városi főtemplom a' jülichi és bergi régi fejedelmek sirboltjaival; a' Jesuiták temploma; a' mivészség ama' nagy barátjának, János Wilhelm vál. fejedelemnek, kinek Düsseldorf virágzását köszöni, lovon ülő érczszobra; csillagőre 's physicai müszerek gyüjteménye. Kép gyüjt., melly leggazdagabb Rubensnek 's a' német-alföldi és flandriai oskola más nagy mestereinek miveivel, Münchenbe tétetett által és csak 14,241 eredeti rajzolat, 23,445 rézmetszés 's gipsznyomat hagyatott még benne az idevaló mivészi acad. számára. A' városnak jeles selyem és pamutfonásai, tükörfabr. eczet- és szappanfőzései, czukortisztitásai, dohány-, bőr-, kocsi-, szőnyeg- 'sat. fabr. vannak. Düsseldorfnak kikötője egy azok közül, mellyeket legtöbb Rhenuson kereskedők szoktak meglátogatni. Vizen 's szárazon való közkereskedése sem csekély. Környékét a' jó izléssel alkotott udvari kert diszesiti. *L—ú.*

Dussek (János Lajos), jeles klavirjátszó és hangszerző, szül. Czaslauban Csehországban, elejénte a' harmonicán jelelte ki magát, 1786 Parisba, onnan Londonba ment, hol 1796 muzsikakereskedést 's kottametszést állitot Correivel egyesülve. 1800 visszajött Németországba 's egy ideig Hamburgban mulatott. Innen Berlinbe ment, hol a' porosz Lajos herczeg szolgálatjába lépett, kinek halálára sonatát is irt ezen czim alatt: „*Elégie.*" Most herczeg Isenburgnál, nem sokára pedig Taleyrandnál nyere szolgálatot, kivel Parisba ment. Itt hm. 1812. Mint szerző sok sajátosságot, dus lelemést 's érzelmi hevet mutat, mi jeles, biztos és sajátkép nagy nemü játszásából is kitündöklött. Szerzeményit Gerber jegyzette fel.

Dutens (Lajos), szül. Toursban Francziaországb. Jan. 16 1730, mh. Londonban Maj. 23. 1812 mint historiograph és a' tudományok londoni 's a' felirások parisi academiájának tagja. Parisban egy szomoru játékot ira: „*Le retour d' Ulysse à Ithaque*"; de látván, hogy költésre nincs talentuma, Londonba ment 's egy lord házánál tanitó lőn, honnan midőn leánytanitványa belé szerelmeskedék, kötelesség érzetből eltávozott. Azolta lord Mackenzie, Pit George, Northumberland, Algernon 's mások pensiókkal, egyházi praebendákkal 's legatiókkal dusitották. Mint brit ügyviselő háromszor vala Turinban, Europát több izben bejárta 's az europai tudósok legnagyobb részével személyes esmeretséget kötött. Számos munkáji közül a' következőket nevezzük meg: „*Considerations théologiques sur les moyens de réunir toutes les églises chrétiennes*" (több kiadásban); „*Recherches sur l' origine des decouvertes attribuées aux modernes*"; „*Histoire de ce, qui s' est passé pour le rétablisement d' une régence en Angleterre*" (1789); „*Memoires d' un voyageur, qui se repose*" (Paris 1806) 'sat. D. sok holt és eleven nyelveket tuda és sokoldalu tudós volt, munkájiból a' világfi simultsága is kitűnik.

Duval (Valentin Jameray), I. Ferencz császár könyvtárnokja, szül. 1695 Artonay faluban Champagneban, apja szegény földmives volt. 10 eszt. korában D. árvaságra jutott; 14-ik évében pedig szolgálatja nem lévén, kénytelen vala szülő földjét elhagyni 's éhséggel küszködve, majd a' himlőtől is ellepve, az 1709-ki rettenetes télben a' szabad mezőn bujdoklani; de a' gondviselés egy remetelakba vezeté, hol Palemon, a' jó remete, befogadta, kinek életmódját 's foglalatosságait ezentul megosztá 's irni tanult tőle. Itt D. kegyes lett vak buzgóság nélkül. E' csendhelyet majd a' Luneville melletti szent-annaival cserélte fel. Négy tudatlan remete 's őrzése alá bizott hat tehén leve társasága, a' „kék könyvtárból" néhány kötet képző segédje; végtére magától megtanult

irni. A' számvetésnek egy rajzolatja, melly kezébe jött, fiatal elméjét igen magára vonta. Egy erdő csendjében ötlének elméjébe az egészségről 's földmérésről első képzetek, néhány földkép 's egy cserfahoz szoritott cső mint messzelátó valának egész készülete a' tudni vágyó gyermeknek. Hogy tanuláshoz pénzt szerezhessen, az erdő vadjait vevé üzőbe 's prédájinak eladogatása keves hónapok alatt 40 tallér birtokába juttatta. Ezután egy metszett arany pecsétet talált 's ezt pap által kihirdettette. Egy Forster nevü Angol jelenté magát, mint tulajdonos, de csak azon feltétel alatt nyeré vissza pecsétjét, ha a' czimert a' találónak pontosan megmagyarázza. Ezen álmélkodva olly gazdagon ajándékozá meg Forster, hogy már a' vadászi pénzből lassanként szerzett könyvtára 200 kötetre szaporodott; ellenben külsejére legkisebbet sem forditott. Tanulásaival foglalatoskodva, D. természetesen nem sokat gondolt a' tehenekkel, mellyen a' remeték felbosszankodának, sőt egyik még könyvei felégetésével is fenyegeté. Ez D. lelkét fellázitá. Egy vas lapátot kapott fel 's azzal a' barátot tulajdon lakásából kikergeté, maga pedig bezárkozott. A' superior 's a' többi barátok rájövének, de D. elébb ki nem nyitá az ajtót, mig vele törvényesen formás egyezségre nem léptek, mellyben urai minden történtek teljes elfelejtését igérték 's tanulásra naponként 2 órát engedni kénytelenittetének, D. ellenben a' tartásért és ruházatért még tiz évi szolgálatot fogadott. Most bátorságositva vala Duval; buzgóbban mint valaha, folytatá őnoktatását azon erdőnek árnyékában, hol tehenei legelének. Földképektől körülvéve találák egyszer az ifju lotharingiai herczegek. Tüstént azon javalatot tevék neki, hogy tanulását a' pont-à-moussoni Jesuitáknál folytassa, de ő az ajánlast csak olly feltétel alatt fogadta el, ha az által szabadsága nem korlátoltatik. Csak hamar olly szembetünő előmenetelt tett, hogy Leopold herczeg 1718 maga Parisba vinné, hogy azon behatást, mellyet ez uj világ reá teend, szemlélhesse. De D. egész nyiltszivüséggel azt mondá, hogy a' fővárosnak minden pompája és operáji közel sem jár a' felkelő 's nyugvó nap felséges voltához. Haza mente után Leopold könyvtárnokjává 's a' lunevillei academiában történetek tanitójává nevezé. E' hely 's az oktatás, mellyet az ott tanuló ifju Angoloknak 's azok közt a' hires lord Chatamnak adott, módot szerzének neki, hogy régi remetelakját Sz. Annán ujan felépithesse. Midőn Lotharingia Francziaországnak általadatott, ő a' rábizott könyvtárral Florenczbe ment 's ott 10 évet töltött. Ferencz császár egy emlékpénzgyüjtemény felállitása végett Bécsbe hivá; itt holt meg 1775. Minden tudóssága mellett is felette szerény volt. Esmeretes tőle: „*Oeuvres, précédées de mém. sur sa vie*" czimü munka (Pétervár és Strasburg 1784. 2 köt. 4.). Életét Kaiser A. B. irta le (Norimb. 1788 2. kiad.). *J.*

Duval. 1) Amury, Francziaország legjelesb tudósinak egyike szül. Jan. 28. 1760 Rennesben, practicus törvénytudónak képződött 's már 20 évében jelesen megkülönbözteté magát a' bretagnei parlamentben. De nem sokára elhagyá e' pályát, diplomatiai körbe lépett 's 1785 követségi titoknok lett Nápolyban. Italiában a' hajdan emlékeit látogatá 's több évi mulatása alatt Nápolyban bő anyagot gyüjte az archaeologiáról kiadott munkájához. Követének elbocsáttatása után is Italiában maradt folytatni vizsgálatit. Midőn 1792 Romában vala, Basseville, a' franczia respublica akkori követe, által titoknoki helyt nyere 's a' pórlázadás Jan. 1793, melly a' követnek életébe került, őt is veszéllyel fenyegeté. Katona szabaditá ki a' nép kezei közül 's börtönbe vezeté. Néhány nap mulva szabadon bocsáttaték 's kivánságára Nápolyba viteték. Majd elhagyá a' pályát, melly azon időben, hol a' franczia respublica követei előtt minden europai udvarok el voltak zárva, semmi kilátással sem biztata. Most tudós dolgozásokra adta magát és Champfort-, Ginguené, Say- és másokkal a' „*Decade philosophique*"t inditá meg, mellyben munkás részt vőn, mig ezen folyó irás 1808, melly évben „*Revue*"

nevet nyere, a' „*Mercure de France*"-al egyesittetett, mellyet D. 1814-ig ada ki. Ez időközben a' statusgazdaság, moral és régiség körebeli kérdések megfejtéséért a' franczia intézet által feltett jutalmat háromszor nyeré el. Már a' directorium kormánya alatt a' tudományi és mivészeti osztály előljárója lett a' belső ügyek ministeriumában 's az maradt 1815, midőn ő is a' többi tisztek sorsára jutott, kiket uj kedvenczek az ó időből toltak el. 1811 olta az intézet tagja volt a' történet és literatura osztályában, mellynek 1816 megint régi csudálatos nevét „felülirások és szép mivészetek academiája" adták vissza. Többi jelesb irásai: „*Des sepultures chez les anciennes et les modernes*"; „*Paris et ses monumens*"; (3 köt. fol.) „*Notes et additions*" a' *Théâtre complète des Latins, traduit, avec le texte en regard, par Levée et Lemonnier* (Paris 15 köt.)-hoz, ezt Sándor öccsével (l. alább) adta ki; közre bocsátotta gróf Orloff mivét is „*Mém. historiq. sur le royaume de Naples*", észrevételekkel, 2 kiad. 1828, 5 köt.). — 2) Alexandre, az elébbinek öccse, a' franczia academia tagja, kedvelt korunkbeli franczia költő, szül. April. 6. 1767 Rennesben. Elébb tengeri szolgálatba állott 's admiral Grasse alatt az amerikai háboruban csatázott. Azután a' bretagnei rendek kiküldöttségénél Parisban titoknok lett, később ingenieur geographe a' dieppei csatornaépitésnél. 1791 csupán szenvedélyből a' *Théâtre français*on játszott. A' revolutio idejében volt némelly viszályai után egészen a' literaturára adta magát 's nem sokára a' legszerencsésb vigjáték- és opera költők egyike lett. Darabjai közül sok él a' franczia szinek repertoriumán. Munkáji öszveleg („*Oeuvres completes*") 1822 's köv., 9 köt. jelentek meg Parisban.

Dyer (John), oktató költő, szül. Aberglasneyben 1700, a' westminsteri oskolában tanult, képiró lőn, szegény állapotban éle, egy Olászországban tett utjáról betegesen tére vissza, letevé az ecsetet, pappá lőn (1740), néhány kis praebendát kapa 's utolsó éveiben főszorgalmát a' gyapjuról irt oktató költeményére („*The fleece*" Lond. 1754) fordità, mellyben ezen ellenálló anyagot költőileg igyekezett kidolgozni. Legtöbbre becsültetik a' Grongarhalom („*Grongar-hill*") általa készült költői leirása, melly Denham „*Coopers hill*"-ét keresetlen gondolatokban, meleg érzelemben, bájos természetfestésben és szelid kecsben sokkal tulhaladja. Ezen lyrai tájfestménynek „*Ruins of Rome*" czimü versezete sokkal utána maradt.

Dyk, l. Vandyk.

Dynameter (augeometre), nagyitásmérő a' messzelátokban. Áll a' szemüveg katlanjába tett élesen elosztott tiszta üvegből (micrometrumból). A' puszta szemmel tetsző tárgyat ezen kis osztályokra vévén, a' nagyitást meg lehet határozni (Vö. Diastimeter).

Dynamica, a' math. az erőkről szóló tanitmány, a' magasb mechanica vagy a' mechanicai tudományok azon része, melly a' merő testek mozgásainak természetét erőviszonyaik szerént vizsgálja (l. Mechanica). — Kant philosophiájában a' dynamicai ellenébe van téve a' mathematicainak 's értődik alatta, a' mi csupán valamelly dolog léte- 's ennek okaival foglalatoskodik, nem tekintvén a' nagyságot a' szemléletben; vagy hol csupán létalapja tekintetik mint qualitativ (millyenitő) erő; p. o. dynamicai öszvetétel (*synthesis*), melly nem ugyan azon nemü nagyság szemlélete; hanem dynamicai viszony, azaz: egy az inhaerentia-, causalitas- és kölcsönös hatásnak a' dolgokban alapuló viszonya által határoztatik; dynamicai közösség, azaz, valamelly dolog erejinek kölcsönös hatása, kölcsönös befolyás, főkép távolbani hatás által előállott közösség. A' természettudományban Kant a' természet dynamicai nézetét az atomisticai vagy mechanicainak tette ellenébe (l. Atomok). Az utóbbik mindent a' massából (tömegből) magyaráz, még a' mozgást is az absolute kemény és merevény alaptestecskék althatatlanságából. Ellenben Kant tanitmánya a' mozgás causalitasáról, hogy minden mozgás

az anyag eredeti 's kiterjesztő ereje által történik, dynamicai physicának neveztetett. Sok uj philosophus dynamicai nézete a' massát elmellőzi 's mindent csupa erőkből akart öszvetenni. A' valódi dynamicai nézet vagy a' természet egy dynamicai rendszere mind a' kettőt egybeköti, noha a' természet hatásaiban vagy természeti tüneményekben az erő és anyag egységét megesmeri, mint a' természet képző erejének következését, melly az állati testet tekintve életerőnek neveztetik. — Dynamisták azok, kik a' tüneményeket illy elvből származtatják. Végre a' természettudományban a' természet dynamicai hatásneme, p. o. a' világosságban és hangban, ellenébe tétetik a' mechanicainak (érintés által) és a' chemiainak (valamelly test alkrészeinek öszvetétele és elbontása által).

Dynasta, 1) fejedelem általjában, a' régieknél despota; 2) a' középkorban báró, országbáró, kinek ülése és szava volt az országgyülésen 's birtokának felségi jussal volt ura. — Dynastia uralkodó familia, ugyan azon nemzetségből származott uralkodók sora, néha maga az uralkodás.

E.

E, az abc ötödik betüje; a' muzsikában 3-dik diatonicus hangfoka a' mai hanglajtorjának, 's a' C nagy tertiáját teszi. A' solmisatióban *mi* vagy e la mi. (Vő. Hang, hangnem.)

Earl, régi angol nemesczim, most a' főnemesség harmadik fokát jeleli. A' dán Iarlból ered, melly a' Dánokkal szakadt Angliába 's ott, a' szász aldermant (*ealdorman*) kiszoritván, maiglan fenmaradt Elejénte nagyobb kerületnek (*shire*) előljáróját jelenté; a' normann hódoltatás után rangczim lett hivatal nélkül is, főkép István király alatt (1135—54). II. Henrik tett ugyan próbát a' csupa czimes grófok elenyésztésére, de épen ellenkezőleg a' valóságos grófok mint kerületi főtisztek kiesének a' szokásból 's az earlméltóság mint a' főnemesség első foka fenmaradt, mig III. Eduard alatt a' herczegek, II. Richard alatt a' marquis-k járultak hozzá.

Eau de Cologne, kölni véz. Ezen név alatt sokféle vizszinü illatléles (*aromatico spirituos*) folyadék jő elő a' kereskedésben, mellyből nálunk ritkán találni Kölnben készültet; 's nincs is veszteségünk általa, minthogy akar szagáért, akar orvosi erejéért használjuk, általányos hathatósága ugyan az, t. i. ingerlő. Készitőji ingrediantiájit titkolják, holott illatos vizekből, borlélből és gyantás szerekből áll, a' mellyekből lépárolás által mindenki kedve szerént való szagut készithet magának. — Eau de Luce. All gyantásolaj- (*oleum succini*) és folyó hugyagból (*animonium liquidum*); jóságát mutatják: tejfejér szinü sürüdedsége és nem változása; szaga altható, ize csipős, éles; használtatik az ájulásoknál, különben a' szélhüdések, csuzok, féreg- és kigyócsipéseknél alkalmaztatni orvos nélkül nem tanácsos. *Dr. P.*

Eb (*canis major*), neve egy csillagzatnak, melly — 31 csillagot foglalván magában, az Orioncsillagzat alatt kelet, a' kétfogu narval alat délfelé, közel a' hajó és tejut nyugoti részéhez áll. — Az Eb ülve rajzoltatik 's több világos csillagok által különbözteti meg magát. Különösen az ugy nevezett Sirius is hozzá tartozik, melly legszebb és legfényesebb csillag az álló csillagok közt 's az Eb száján csillámlik. *Albert Ferencz.*

Ebecske (*Canis minor*), csillagzat az egyenlitőtől éjszak felé. 12 csillagot foglal magában, mellyek közül egyik (Procyon) első rangu. Ezen csillagzatnak helye dél felé a' kettősök és ráktól (csillagzatok) közel a' tejut keleti oldalához esik. *Abert Ferencz.*

Ebdüh, veszettség (*rabies canina*, viziszony, *hydrophobia*). Tüneményére nézve ezen ragályos kórság az idegkórok közé számittatik. A' tünemények (kórjelek, *symptomata*) szerént két faja van: dühős és csendes. Az elsőnél, minekelőtte a' betegség egészen kitörne, a' kutya tevésmódja annyiban változik meg, hogy az majd elevenebb, majd restebb ugyan, de minden esetben könnyen haragos, nyugtalan (azért sokszor előbb elfut a' háztól, mint egészen megveszne), szereti a' hives testeket (nyalja a' követ, lánczot, egymás orrát); urának engedelmeskedik ugyan, de nem örömest; az engedetlenség nőttével közelget a' betegség kitörése, mellyet leginkább bélyegez a' kutyának elváltozott szokatlan, — kedvetlen — tompa vagy éles, — mindég rekedt hangu szava, a' székrekedés, harapni, futni vágyás, étvágyhijány, komoly tekintet, mellyet a' szem felett lévő ránczok nevelnek. Ezen állapotban az eb, a' mit szájába kap, gyakran lenyeli; viziszony ritkánál van jelen, gyakrabban fényiszony (*photophobia*), ezért keresi a' homályos helyet. Külseje elejénte kevessé változik, későbben véres, mitegy porral behintett szemén, ágyékán, leeresztett farkán szélhüdt hátulsó lábain lankadság tünik ki, szája száraz. — Az utolsóbbnál az eb szokatlanul csendes, kevesbbé harapós, minthogy alsó állkapczája szélütött, 's ezért szájából minden, a' mihez kap, kiesik, nyála kifolyik, nyelve kilóg, kevesbbé fut el. Szava, étvágya, székrekedése, mint az ellébbinél. Mind a' két ebdühfajnál a' hirtelen soványodás szembetünő. A' megdöglés ideje bizonytalan, 1 — 8 nap alatt szoktak a' halálos görcsök előjőni. A' bontszolás bizonyos változásokat, hanemha az éhhalál jeleit, nem mutat. A' dühös ebnek, a' próbatételek szerént, leginkább nyála a' ragályvivő, de nem mentek attól a' más részek, még a' vér sem. — Eredetileg ezen kórság a' kutyanemü állatok (farkasok, rókák) sajátja; de általjában hasonló betegség következik, mihelyt a' ragály más állatba beoltatik és annak teste az iránt fogékony, p. o. a' szarvas marha, ló, macska veszettsége csak annyiban különöz a' kutya dühétől, a' mennyiben tevésmódjok másféle. Az emberben is bizonytalan időre 7 — 10 naptól 3 — 4 's több hónap után ugyan azon kórjelek tünnek fel. Azon hely, mellybe a' beoltás történt, szinét szederjesre változtatja, ég, csip, bizsereg vagy fáj, a' tiszta seb tisztátalanná válik, a' sebtől fel a' nyakig, fejig alkalmatlan érzés kovályog. Ezekre komolyság lepi meg a' beteget, mellyben nem ritkán a' nemi ösztön lázad fel 's tart 1—7 napig. A' szomj nőttével maga a' dühösség hirtelen szokott kitörni azon jelekkel, mellyek a' kutyánál emlittettek, az eszmélés épsége 's az akarat zabolázhatlansága mellett, innen a' dühös ember azon czélja elérése végett, mellyet dühe enyésztében megsirat, mellyért engedelmet esedezik, minek akadályoztatására békót kér magának, dühében ravaszságra vetemedik. A' viz és fényiszony az embernél állandó kórjelek, az ezekre való gondolás is képes görcsöket szülni, később a' léghuzodás, idegenek látása is. Tart ezen időszak 1 — 7 napig. Emlitésre méltó Marochetti azon állitása, hogy a' betegség kitörése előtt az ember nyelve alatt apró holyagocskák támadnak, mellyek elrontására a' betegség elenyészik; ezen állitást a' próba vizsgálatok még nem bizonyitották be. Minthogy a' már egyszer kitört betegség gyógyulása a' legritkább esetek közé tartozik, orvoslása a' beoltás után szokott elővétetni. Számtalanok azon szerek, mellyek már használtattak. Hazánkban a' kuruzsolók titokszerei között, mint hatásokból kitetszik, fő a' kőrősbogár, a' szépnőnye (belladonna). Legujabban dr. Pravaz próbatételei a' galvanismussal (l. Froriep's „*Notizen*" Nro. 632 pag. 249—252) a' ragálynak a' sebben való elrontása végett köz figyel-

met érdemelnek. L. Hartwig „*Beiträge zur näheren Kenntniss der Wuthkrankheit oder Tollheit der Hunde.*“ (Berlin 1828). *Dr. Pólya.*

Eben (Fridrik, baró), 1821 olta general a' colombiai respublica szolgálatjában, szül. 1773 Kreuzburgban Slesiában, porosz katona lett, jelen volt az 1787, 1792 és 93-i táborozásokban; 1799 elbocsuzott, a' maltai vitézek rendjébe lépett 's 1800 angol szolgálatba mint kapitány; 1802 a' könnyü dragonyosoknál nyere helyet. Ekkor dolgoza ki egy szolgálatinstructiót a' könnyü lovasság és gyalog vadászok számára 's a' magyar huszárok modjára egy könnyü lovag companiát alkotott. 1806 major lett egy vadászregementnél; 1807 a' békéig mint önválalkozott szolgála Blücher alatt 's a' köv. évben egy kivándorlott sereg Portugalival Opertóba ment, hol az angol hadak parancsnokja lett. Mint Oporto kormányzója nagy befolyással volt Portugal felfegyverzésére a' Franczíák ellen 's tetemesen kijelelte magát az ezekkel viselt haboruban; majd Setuval gouverneure, 1811 angol főlieutenant 's portugali brigadgeneral, 1813 a' trazos montesi provincia gouverneure 's 1814 az angol seregnél oberster lett és a' regens-herczeg segédtisztévé neveztetett. Azonban herczege engedelmével Portugalban maradt 's szolgálatját a' brasiliai seregnél ajánlá a' királynak. De ellenjei a' general Freyre d' Andrade által koholt öszveesküvésbe tudák szőni, 's elfogaték. A' bevádoltak közül csak két tisztet esmere személyesen, 's irási közt gyanust nem leltek csak két levelet, mellyek tettetett vonásokkal 's név nélkül valának irva 's tudtán kivül jutottak volt hozzá. Számüzéssel lőn megbüntetve 's 1821 Hamburgban tartózkodott. Az emlitett évben Délszakamerikába vette magát, 's Colombiának ajánlá szolgálatját. Noha el volt végezve, hogy idegen tisztnek többé helyt nem adnak, Bolivar még is kivételül tekinté ez érdemes harczfit. E. mint brigadgeneral lepétt a' köztársaság seregébe 's Bolivar győzedelme utan Apr. 1822 Quito megszálásában tetemes részt vett. Neje, portugali hölgy, 1827 olta Dresdában éle gyermekeivel.

Ebenfa. Az anyanövény Linné rendszere szerént tartozik a' 8-himesek 1 anyások közé; nemi neve: Diospyros, mellynek bélyegei: csészéje, kancsóforma koronája és porfogója négy hasadéku; bogyója 8—12 rekeszü, mindenik egymagvu. Faji neve: D. ebenum, mellynek levelei tojás-lándsások, hegyzettek, bimbóji szőrösök. Hazája ezen fának Keletindia. A' kereskedésben csak belső székfája nagy dorongokként jő elő; a' külső, melly fejér és taplós, leforgácsoltatik. Nehézsége felülmulja a' többi fákét; ize csipős; hajdan mint oszlató, izzasztó szer használtatott. Ebenfa név alatt a' kereskedésben többfélék fordulnak eló: a' fái zanót (*cytisus laburnum*); a' nyugotindiai aspalatus ebenus; a' creta-szigeti antyllis, mellynek olajbogyó-szin talaján fekete erek látszanak. Az ebenfából sebészi és gazdasági késnyelek, muzsikai eszközök 's st. készittetnek; azon mivészek, kik különösen belőle dolgoznak ebenistáknak (ebenészeknek) neveztetnek. *Dr. P.*

Ebert (Fridrik Adolf), kir. szász tanácsos és könyvtarnok, Németország első könyvészinek egyike, szül. 1791 Lipcse mellett. Elébb theo- és philologiát tanula, de később a' történeteket kedvelé meg 's ezeknek, kivált a' literaria historiának és bibliographiának feküdt. 1814 titoknok lett a' kir. nyilvános könyvtárnál Dresdában, hol 1825 olta könyvtárnok. Munkáji közül csak a' „*Bibliographisches Lexicon*“ (Lipcse 1829 'sat.) és a' *Geschichte und Beschreibung der königl. öffentlichen Bibliothek zu Dresden*“ (Lipcse 1822)-t emlitjük. 1826 az „*Uiberlieferungen*“ 1829 a' „*Dresdner Literaturblatt*“ czimü folyó irást inditá meg.

Ebioniták, l. Nazarenus.

Ébrenség (ébrenlét, éberség), azon tehetség, melly szerént az organumok épsége mellett az érzékek és önkényes mozgások szabadon eszmélve használtatnak 's vitetnek végbe. Némelly irók ellenébe teszik

az álomnak, mondván, hogy a' kettőben különböző erő; t. i. az éberségben az állati, az álomban a' tenyészéleti idegek rendszere müködik; mások az éberség és álom között ellentételt nem találnak, minthogy, a' két rendszer szorosan lévén öszveköttetve, egyik müködése a' másik nélkül nem történik. Annyi bizonyos, hogy az éberségben leginkább azon tetemek vannak munkásságban, mellyek főkép az állati élet idegei; innen a' tartós éberségben a' gyengeség és fáradság, lázas mozgások, a' hosszu izmok ellankadása, gondolkozás erőtlensége, lassu vérkerengés, ásitozás 'st. Az éberséget fentartják: a' tisztán izgató szerek, fekete gondok, fájdalmak, szenvedelmek; csucsitják ismét az izgató szerek (másodhatásoknál fogva), a' vérvesztések, tartós hideg, jóllakás, az agy nyomàtása, az akarat. *Dr. Pólya.*

Ecce homo! Igy neveztetik a' feszület, mivel Jan. 19. 5 szerént Pilatus a' bámulatnak ezen szavaira fakadt, midőn látá, milly türelemmel szenvedé Krisztus az ostoroztatást.

Echelon (láptófog). A' hadsereg akkor megy *en echelon* vagy *par echelon*, midőn lépcső formában, azaz, kicsiny, egymástól egyenlő távolnyi osztályokban vonul.

Echinidek (ὁ ἐχῖνος tüske, εἶδος forma, tüskések), allatnövények (*zoophyta*) a' férgek seregéből. Gömbölyeg testeken számos apróbb nagyobb, mozgatható, bibircseken ülő tüskéjik vannak, mellyek között tapogatójik láttatnak; öt fogu szájok, hosszu bélcsőjök 's alfelek van; hátokon öt széles meneteleik, oldalt nyilásaik tapogatókkal tünnek szembe; alfelekhez 5 petefészek van ragasztva. Németországban kövéválva tüskék nélkül találtatnak 's békaköveknek (*Krötensteine*), a' tüskék (hegyesek) pedig Zsidótőnek (*Judennadeln*) neveztetnek. Szinek ezen kövéválásoknak barna, szürke, fejéres, aranysárga és feketés; idomjok féltekés (*haemisphaericum*), többnyire alig áltlátszók. A' tüskéknek idomja különbféle: laposak, hegyesek, simák, szálcsikosak, magvasok, tompák, három szegüek 'sat. *Dr. Pólya.*

Echiquier, saktábla. A' hadsereg akkor van *en echiquier*, midőn a' hátulsó osztályok az előttök álló osztályok közt maradt közre esnek, mint a' koczkák a' saktáblán.

Echo, a' levegő és föld leánya, Nympha, kiről a' mese azt beszéli, hogy Juno azért, mivel csacskasága miatt Jupitert a' Nympháknál meg nem leshette, kőszikláva változtatta, de ugy, hogy szavát a' másoktól hallott beszéd utolsó szózatjának ismételése végett meghagyta. Egy másik rege azt mondja, hogy Echo Narcissust megszeretvén 's attól viszonszerelmet nem nyervén, annyira elbusult, hogy utóbb semmi sem maradott meg belőle szózatján kivül. *K. L.*

Echo, visszhang. A' világosság és minden más ütköző érési és térési szegletek egyenlősége törvényei szerént pattannak vissza a' visszaverő felületekről a' hangok is. Mivel pedig egy másodpercz (minut. secund.) idő alatt 1080 láb vagy 180 ölnyire (vagy csak kereken 500 lépésnyire) terjed a' hang, következik: 1) 500 lépésnyire lévő elég nagy felület előtt megállván (függőleg), erről a' két secunda előtt adott hangjaink visszapattannak, 's ebben az irányban a' messzebb 's közelebb lévőkről. 2) Ezen ponttól jobbra eltávozván, az onnan ejtett hang, ugyan annyira balra mindég visszaverődik (mert ekkor az érési és térési szegletek egyenlők). Szükség azonban 3) hogy a' felület elég nagy legyen a' hangok felfogásárá és 4) a' hangok elszélesztése miatt illendő távolságban, 's 5) a' hangoknak is elég erőseknek kell lenni. A' hegyek között legszebbek az utánhangzások. Könnyen általláthatjuk ezekből, hogy a' völgyekből jövő hangok felül a' hegy oldalaiban többször 's jobban hallatszanak. Mert a' hegyek dőlő oldalai a' hangokat inkább felfelé verik vissza; a'mikor a' függő szirtok között a' hangok ugyan azon helyekre szaporitva jőnek vissza, melly hangszaporitások közül a' közelebbi és elsőbb leghathatósabb, a' messzebbi és későbbiek irányosan fogy-

nak. A' visszapattant sugárok tudománya vagy a' catoptrica után igyekeznek a' visszavert hangok tudományát is vagy catacusticát előállítani; de még eddig igen kevessé vonzó feltételeket nyertek ezen a' tudománymezőn. N. I.

Eckhel (Jósef Hilar), az első numismaticusok egyike, szül. Jan. 13. 1737 Enzesfelden alsó Austriában, Jesuita lett 's többféle székekben tanitott, mig Bécsben az ékesszólás professorra 's egyszersmind a' Jesuita-collegium pénzcabinetének őre lett. 1772 Italiában utazott 's viszszatértével 1774 a' bécsi pénzcabinet bizatott felvigyázására 's a' régiségtudomány professorává neveztetett. Szerzetének eloszlása után egészen kedvelt tudományának szentelte magát. Iparának első gyümölcse ezen munka volt: „*Numi veteres anecdoti*" (1775, 2 köt.). Egyéb munkáji: „*Catalogus mus. caes. vindobonensis*" (1787, fol.); „*Doctrina numorum veterum*" (1798, 8 köt.). Mh. 1798 Bécsben. L. Schlichtegroll necrologusa I köt.

Eckmühl, bajor falu, az Apr. 22. 1809 vert csatáról emlékezetes. Itt választá el Napoleon győzedelme az 1809-ki táborozást a' Duna mellett Regensburgnál 's az Austriaiakat merész támadási planumokból a' védháboru legveszélyesb helyzetébe ejté. — Napoleon, ki Apr. 13. utazott el Parisból 's 16-án a' bajor királynak Dillingenben megigérte vala, hogy 14 nap alatt visszavezeti fővárosába 's olly naggyá teszi, millyen még elődjeinek egyike sem volt, 18-án Ingolstadtban vevé főszálását. Itt szándékozék hadja Davoust, Oudinot és Massena alatt lévő osztályait 's a' Bajorokat Lefebvre, a' Würtembergieket Vandamme alatt, öszveleg 200,000 embert, egyesiteni; Poniatowskinak, az orosz segédsereget várva, Varsót, Eugen vice-királynak Italiát, marsall Marmontnak Dalmatiát kell vala védelmezniek. Ő maga megtámadásra készült. Azért vitta ki Oudinot Apr. 19 Pfaffenhofennél Massenával egyesültét (20-án) 's Davoust, ki Regensburgtól jőve, ugyan azon napon Tann (bajor mv.) és Rohr mellett Lajos főherczeggel, kit egyszersmind a' Bajorok, a' korona herczeg-, Dervi- és Wredétől vezéreltetve, Lefebvre fővezérsége alatt, hátulról megtámadtak, csatába bocsátkozott; mire a' Bajorokkal együtt egyesült a' haddal Napoleon alatt. Most Napoleon maga tőn támadást. Mig t. i. Davoust az austriai nagy had Károly főherczeg alatt lévő három seregtestét foglalatoskodtatá, Napoleon a' Bajorokkal és Würtembergiekkel, kiket beszédivel lelkesite, 's a' franczia seregekkel, Lannes és Massena alatt, Abensberg mellett Apr. 20 az austriai főhad alig 20,000 embernyi, Lajos főherczeg 's gen. Hiller vezérlette bal szárnyára vetemedék. Wrede a' középcsatát támadá meg, a' Würtembergiek Neubronn alatt megkerülék a' jobb szárnyat 's Lannes a' balt veré meg; ez által Lajos és Hiller a' Dunától és Károly főherczegtől elvágattak. Nagy veszteséggel Landshutba vonultak vissza. Itt (21) Napoleontól előlről 's Massenatól az Isar jobb partján hátulról megtámadtatva, ismét megverettek 's még nagyobb veszteséggel vettettek ált az Isaron. Károly azonban katonákat tőn Regensburgba (20), ugyan ott egy franczia ezredet elfoga 's azon testtel, melly Collowrat alatt a' felső Pfalzból jött, egyesüle, egyszersmind a' Duna jobb partján az abbachi halmok elvétele által (21) egy állást foglala el Eckmühlnél, a' főutnál Regensburgból, honnan, négy hadtestet Rosenberg, Hohenzollern, Collowrat és Lichtenstein János alatt vezérelve, hátulról fenyegeté az abensbergi győzőt 's a' Donauwerthbe vivő utat reménylé hatalmába keriteni. De Davoust és Lefebvre fentarták 21-én 's mig Bessières az Inn felé visszavonuló Hillert üzte, azalatt Napoleon a' Lannes és Massena alatt harczoló seregtestekkel, a' Würtembergiekkel 's a' Nansouty- és St. Sulpice- kürasszirosztályokkal Landshutból a' Dunának vonult Károly főherczeg ellen 's délután két órakor megtámadta, hol a' Bajorok és Davoust már ütközetben állának. Ez választá el a' viadalt. A' Würtembergiek előütközetben Burghausen falvát foglalák

el; erre a' bajor gen., Seidnitz, két bajor lovagezreddel ostromban egy austr. batteriat vőn meg, melly a' Landshutból Regensburgba vivő utat ágyuzá, Lannes továbbá a' bal oldalon szárnyalá körül az Austriaiakat, Davoust, Lefebvre és Montbrun pedig előlről támadák meg; midőn erre az Austriaiak második állásokban makacsul tarták magokat, a' würtembergi gyalogság Eckmühlt vevé meg ostrommal. 16 franczia lovagezred töre most az Austriaiak ingadozó lineájiba az Eckmühl megetti sikon 's 7 austriai ezredet szaladásnak dönte. Ez által az austriai gyalogság körül volt szárnyalva 's rendetlenségbe jött. Károly főherczeg egy áltört négyszegből csak gyors lován menekedheték meg. Igy lőn jeles vezér alatt 110.000 vitéz austriai, kik 3 ½ mföldnyi hosszu téren állának, 130,000 Franczia- 's Némettől, kik 8 mföldnyi hosszan nyulának el, minden oldalt megtámadva, bal felől körülszárnyalva, közepett pontul pontra kidöntve 's egészen megverve. A' főherczeg éjjel csolnakhidakon vivé ált futó seregét a' Dunán 's a' rosszul megerősitett Regensburg megett visszavonuló viadalra állitá fel. Napoleon dulva folytatta kivitt győzedelmét. A' franczia Nansouty- és St-Sulpice kürassürosztályok negyedik megtámadáskor áltveték a' Dunán az austr. lovagságot, melly Regensburgot akará fedezni. 6 aust. ezred tartá még a' várost, midőn Károly seregét a' Stadt am Hof előtti halmokra vezeté. Rést lőttek végre a' franczia-bajor ágyuk, dulva nyomult a' franczia gyalogság Lannes alatt Regensburgba 's véres harcz után az utszákon hatalmába keritette Napoleon a' várost. Regensburg, mellyet a' Szt. Háromság-hegyről lövöldöztek az Austriaiak, tüzet kapott és zsákmányoltaték, valamint a' Regensburggal kőhid által öszvekötött Stadt am Hof is, mellyet a' Francziák 24-ére forduló éjjel elfoglaltak. Az Austr. a' Csehországba vivő ut melletti közel hegyen foglalának állást 's Stadt am Hof-ot felgyujták ágyujik, hogy visszavonultokat biztositsák. Napoleon, kit 23-án egy lankadt golyóbis könnyüden ére lábon, 24-én egy napi parancsot bocsáta kőzre, mellyben kihirdette, hogy az ötnapi táborozásban nyert három, Tann, Abensberg és Eckmühl melletti, csata gyümölcsei: 100 ágyu, 40 zászló, 50 fogoly, 3 hidcsolnak 's 3000 társzeker 's hozzá tevé: „Négy hét alatt Bécsben vagyunk." Davoust eckmühli herczeg czimét nyeré. Azon nap Regensburgban Napoleon a' rajnai szövetség minden statusaiban eltörlé a' német vitézi rendet. — Még nagyobbak valának az Eckmühl és Regensburg melletti viadalok strategiai következéseik. Az aust. gen. Jellachichnak el kelle hagynia München t, hová 25-kén érkezék vissza a' bajor király. Az aust. főhadat pedig Károly, a' Bellegarde alatt lévő seregtesttel erősitve, Cham- és Waldmünchenen keresztül Budweisba Csehországba vezeté, mire azt a' Duna bal partján, a' Bisamberg alján 's a' Marchfelden a' későbbi dicső asperni és wagrami csatára állitá fel. De Bécset nem mentheté meg. Mert rövidebb uton nyomulának Napoleon seregmassáji a' Duna jobb partján, nem figyelvén a' tiroli lázadásra, az Innen 's több viadalok, a' t. k. a' Tittmanig, Salzburg, főkép Ebersberg melletti, után, hol Maj. 3 Hiller makacsul ellenált 's erre Krems és Stein mellett a' Duna bal partjára vonult, az Ensen ált Austria fővárosa felé, melly Maj. 12 capitulationál fogva franczia kézre került. 13-án Schönbrunnban veve Napoleon főszálást. Hijában igyekezett a' főherczeg Linz mellett hátul érni a' franczia sereget. A' Würtembergiek Vandamme 's a' Szászok Bernadotte alatt Collowrat seregét Maj. 17-én veszteséggel vetették ált a' Dunán. Három nappal azután ment maga Napoleon ált az emlitett folyamon, minek az asperni és wagrami csaták valának következései, hol dicső fényben mutatkozának Károly főherczeg vezértalentumai.

Eclecticus, válogató, ki mindenből a' legjobbat válogatja ki. Innen neveztetnek azon philosophusok, kik egészen egy philos. rendszert sem fogadnak el, hanem mindenikből az itéletek szerént legjobbat szemelik ki, eclecticusoknak 's illyen válogató philosophia eclectica philo-

sophiának. A' bölcselkedés történeteiben eclectica philosophia alatt különösen ez értődik, melly Pythagoras, Plato és Aristoteles véleményét igyekezett egy rendszerbe egyesiteni.

Eclipsis, az égi testek fogyatkozása.

Ecliptica (naput). Igy neveztetik az égen azon legnagyobb kör, mellyen a' nap középpontja mozogni látszik, midőn föld körül való esztendei forgását bevégzi. Nevét a' görög csillagászoktól vette (mivel εκλειψις görög szó, setétséget jelent), kik jokor észre vették, hogy a' nap és holdfogyatkozások közel esnek hozzá. Hogy a' napnak van saját mozgása, arról csak keves figyelem is meggyőzhet bennünket; mert valahányszor kel 's nyugszik, mindég más csillagok állnak szomszédságában. — Ha pedig arra ügyelünk, mikép követik ezen csillagok egymást, azt is könnyen megesmerhetni, hogy a' nap évenként való forgása napnyugottól napkelet felé történik. Tovább folytatott vizsgálatok azt is mutatják, hogy az ecliptica haránt fekvéssel van az egyenlitőhöz, mivel azon kivül, hogy a' nap nem mindég egyenlő magasságban megyen keresztül a' délkörön, még azt is lehet észre venni, hogy kétszer esztendőben (Mart. 20-dik és Septemb. 22-dike felé) magában áll az egyenlitőben; majd megint más két napon a' legkisebb 's legnagyobb magasságra jő ('s Jun. 21 és Decemb. 21-én). Ezen négy pont közül ama' kettő, mellyekben a' nap akkor van, midőn épen az egyenlitőben áll, és igy a' mellyekben ezen kör az eclipticát keresztülvágja, neveztetik éjnapegyenlitéspontnak (vágy rövidség kedvéért egyenlitéspontnak); eme' kettő ellenben, mellyek az egyenlitőtől éjszak és dél felé legtávolabb esnek: naptéréspontoknak; mert, ha a' nap az elébbeniekben áll, azalatt, mig az ég egyet látszik fordulni, a' földön minden pont épen addig mulat világosságban, mint setétségben; ha az utóbbiakat éri, ugy látszik, mint ha mozgásában visszatérne, 's ugyan azért ezt az időt is naptérésnek nevezzük. Szokás az eclipticát is, mint akar melly más kört, 360 fokra osztani, 's a' fenebb emlitett pontok egy körnegydre avagy 90° állanak egymástól. Azon kivül itt más felósztás is használtatik t. i. 12 jelre, mellyek öszvesen égijeleknek mondatnak. Azért az ecliptica zodiacusnak, azaz, jeltartónak vagy állatokkörének, állatövnek is neveztetik. Minden egyes jel 30° foglal magában 's tulajdon nevét azon csillagzattól (constellatio) veszi, mellyet ott az ecliptica által vág. Ezen neveket azon rendben, melly szerént a' csillagzatok (tavaszponttól kelet felé számlálván) egymásra következnek, nem különben az időt is, a' mikor a' nap mindegyikbe belépik, e' következő jegyzetből láthatni:

♈ Kos (Mart. 20d.)	♋ Oroszlány (Jul. 22d.)	♐ Vadász (Nov. 22d.)
♉ Bika (April. 20d.)	♍ Szüz (Aug. 23d.)	♑ Bak (Decemb. 21d.)
♊ Kettősök (Máj. 21d.)	♎ Mérték (Sept. 23d.)	♒ Vizöntő (Januar. 19d.)
♋ Rák (Jun. 21d.)	♏ Skorpio (Octob. 23d.)	♓ Halak (Februar. 18d.)

Ha tehát valamelly eclipticaivnek hosszaságát kell kitenni, szokás azt jel, fok, percz mértékben előadni; p. o. 123° 40′ 26″ helyett: 4 jel 3° 40′ 26″ irni vagy mondani. Szinte ugy adatik elő a' csillagok hosszassága is. Mint más körnek, ugy az eclipticának is, két sarka van, mellyek, midőn a' világ sarkai körül fordulnak, az ugy nevezett sarkköröket (*circuli polares*) irják az ég szinén. — Azon szeglet, melly alatt az ecliptica az egyenlitőhöz hajlik, eclipticai hárántságnak (*obliquitas eclipticae*) neveztetik. Ezen hárántság változó; mert az eclipticai az egyenlitőhöz nincs mindég ugyan azon helyezetben. Most középmekkorasága teszen: 23° 27′ 34 21. — Az eclipticát napnt helyet földutnak kellene sajátkép mondani; mert a' csillagtudomány csalhatatlanul bebizonyitja, hogy azon az uton, mellyet szemünk a' napnak tulajdonit, valósággal a' föld fut. — A' hold és minden egyéb vándorcsillagok (*planetae*) mind más más az eclipticai lap felé hajlott

lapokban mozognak a' nap körül; hanem — a' négy ujonnan talált vándorcsillagok kerekeit (*orbitae*) kivévén — azon hajlások olly csekélyek, hogy a' vándorcsillagok közül egyik sem távozhatik el az eclipticától messzére. Az eclipticai lap annál fogva, hogy minden vándorcsillagok karikája az eclipticára vitetik, és hogy az ezen testek helyeit illető számolasok is mind ahhoz vannak alkalmaztatva, nevezetes fontosságu a' csillagtudományban. *Albert Ferencz.*

Eclog a' poëticában, kiválasztott darab akarmellyik nemből; vagy kiszemelt költemények általjában, vagy több egy- és ugyanazonalaku költemények, melly értelemben Horatius gunyai is eclogáknak neveztettek. Miolta Virgil bucolicus költeményei (hihetőleg a' grammaticusok, nem pedig maga a' költő által) ezen néven neveztettek, eclogák a' Romaiak értelmében mintegy azt jelenték, mit Theocritnál az idyll, kiszemelt apró többnyire bucol. tartalmu, különösen pásztori versezetet is. (l. Idyll.)

Ecsed mezőváros, Szatmár vármegyében, 164 ház. 1275 lak. 's vásáraival. Közel feküdt hozá egy a' Kraszna folyója által táplált soha be nem fagyó láp, melly ecsedi lápnak neveztetik, közepén ama' nevezetes erősség, mellyet Bátori András 1492 eszt temérdek költséggel épittett, de most pusztán hever. Fekvését Istvanffinak 22 köngyv. a. 443 l. lehet olvasni. *L — ú.*

Eczet, l. Forrás.

Edam, város Éjszaki-Hollandban, mintegy 6 mf.-re Amsterdamtól, a' zuydi tó mellett, 1060 ház. 2800 lak. kikötővel, hajóépitéssel, sófőzéssel. Sajttal kereskedése igen fontos; 1801-ben 6,660,631 font adatott el. A' hollandi sajt édes és savanyu tejből készitettre osztatik. Az utolsót komyne (köménymagos) sajtnak nevezik, mivel köménymaggal és szekfüvel füszereztetik, hanem kastertnek is hiják. Mindenik főosztálynak sok nemei vannak. Az edami sajtok általjában az édes tejsajthoz tartoznak 's héjok szinéhez képest veres- és fejérhéjnakra osztatnak, 3½—10 fontosak. Mindenek közt legjelesebb az ugy nevezett Präsentsajt, mellyben a' legjobb sajt minden tökéletességeinek egyesülve lenni kell. 100 fontnak középára 20—25 for. Angliába rendszérent temérdek sajt vitetik, mint Amerikába a' gyarmatokba és Spanyolországba is. Közönséges felvétel szerént Hollandban eszt. 30 mil. font sajt készittetik. *L — ú.*

Edda, régi islandi költemények kettős gyüjteménye, mellyek, a' mennyiben Islandba költözött Norvegektől (Normannoktól) származnak, german eredetüek 's főforrások az éjszaki mythologiának. A' legrégibbet Sämund Sigfusson és Are Frode szedék öszve a' 11 század második felében 's az sämundi Eddának neveztetik. Ebből készitett mintegy 120 évvel később Snorro Sturleson teljes kivonatot prosában, ez az ifjabb vagy Snorroi Edda.

Edelinck (Gerard), szül. Antwerpben 1649, képiró 's a' legnagyobb rézmetszők egyike; mivészete elemeit honvárosában tanulá, de Francziaországban teljesen kifejlének talentumai. XIV. Lajos kegye Francziaországhoz csatlá e' mivészt. E.-re bizaték a' „szent familia" Rafaëltől és „Sándor Dariusnál" Lebruntől rézbe metszése. Rézbe metszé a' lovagküzdést is Leonardo de Vinci után. Histor. festmények után dolgozott nagyobb lapjaiban gyakran a' választás sajnálandó. Sok képet csak az ő mesterkeze tőn hiressé. Legszebb lapjainak egyike a' kereszt Lebrun után. Arczképeket szintolly szerencsével dolgoza. Rajza correct, könnyü és hü, kivitelének harmoniája utánazhatlan 's metszése tiszta és ragyogó. Megholt mint király rendes rézmetszője 's a' képiróacademia tanácsnokja 1707.

Edények. Igy neveztetnek az anatomiában és physiologiában a' nyirk-, vér és üterek; (l. véredények).

Eder (Jósef Károly), szül. Jan. 20. 1760. Brassóban. Talentumai sebesen fejlének, már 18 évében philosophia 's szép mivészetek doctora 's

nem sokára Maros-Vásárhelyt grammatica tanitója lőn, honnan 1783 a' szebeni gymnasiumba poësis oktatójául hivaték meg. A' következett évben tagul választaték azon küldöttséghez, mellyet II. Jósef császár a' tanitás helyesb elintéztetése végett nevezett vala ki. Ezen hatáskörében E. fényes sikerrel munkálódék 's 1787 meg lőnnek jutalmazva érdemei, melly évben a' szebeni normalis főoskola igazgatójává nevezteték. Ezentul is apadhatlan buzgalommal szentelé napjait hivatalának 's a' tudományoknak, mig a' halál Febr. 11. 1811. jobb világba szenderité. Munkáji: *Supplex libellus Valachorum jura tribus receptis nationibus communia post liminio sibi adseri postulantium cum notis historico criticis*" (Claudiop. 1791); „*De initiis juribusque primaevis Saxonum Transsilvanicorum commentatio*" (Viennae 1791); „Erdélyorszag ismertetésének zsengéje, hozzá járul az erdélyi helységek lajstroma" (Kolosvár 1790); *Scriptores rerum transsilvanicarum*" (Cibinii 1792 és 1800, II. köt); „*Observationes criticae et pragmaticae ad historiam Transsilvaniae sub regibus arpadianae et mixtae propaginis, additis decem excursibus ceu prolegomenis historiae sub principibus Transsilvanis*" (Cib. 1803); „*Dictionarium Ungarico-Latino-Germanicum olim studio Alberti Molnár, Francisci Páriz Pápai et Petri Bod conscriptum nunc revisum, emendatum et vocabulis, cum aliis, tum imprimis technicis ad philosophiam, mathesin, physicam, chemiam, physiologiam et zoologiam pertinentibus auctum*" (Cib. 1801). Tetemesen segitett dolgozatival különbféle időszakirásokat is, nevezetesen a' „*Zeitschrift von und für Ungarn*" és az „*Annalen der österreichischen Literatur und Kunst*" czimüeket, 's a' szebeni ujságot jelesen szerkeztette Lerchenfelddel az utolsó török háboru időszakában. Kéziratit, mellyek közt a' nagy fáradsággal öszveszedett 's politicai irányzátján kivül numismaticai és antiquariusi tekintetben nevezetes „*Adversariae ad historiam Transsilvaniae*" figyelemre legméltóbb, nádorunk a' nemzeti museum számára vette meg. A' széles tudományu E. mint történetiró 's nyomozó első rangu csillag a' historia egén, 's a' szó teljes értelmében megérdemlé kijeleltetését, midőn a' király fáradhatlan ipara jutalmául arany érdempénzzel ajándékozá meg, a' göttingai tudós társaság rendes levelező tagjává választá. A' historia mellett kedvencz tudománya volt a' mineralogia is 's becses ásványgyüjteményt hagya maga után. Mint ember nemes, nagylelkü vala, és szelid character bélyegzé egész életét 's példás türedelemmel vevé bántalmait irigyeinek, kiket ragyogó hire zuditott ellene. *XX.*

Edgeworth (Allen Henrik de Firmont), XVI. Lajosnak gyontatóatyja, 1745 szül. Irlandnak Edgeworth-Town nevü mezővárosában. Atyja, ki protestans pap volt, háza népével együtt catholica vallást vett be 's Francziaországba költözött. Henrik először Toulouseban tanult a' Jesuitáknál, azután a' Sorbonneban Parisban. Ahitatosságával 's jó magaviseletével csak hamar olly nagy bizodalmat szerzett, hogy XVI. Lajos testvére, Ersébet herczegné, gyontató atyjává választotta őt. A' zendülés kiütött; a' legborzasztóbb gonoszság naponként nevekedett 's majd a' legfőbb pontra hágott, a' király 's familiája tömlöczbe hurczoltatván. Ersébet volt a' fogságban bátyjának vigasztaló angyala 's ettől hallotta legelőször azt a' hirt, hogy Firmont Essex név alatt Choisyban lappang. Midőn a' királynak a' halálos itélet tudtára adatott, 3 napi haladékot kért, hogy az Isten előtt leendő méltó megjelenésre készülhessen, 's arra való engedelmet, hogy egy pappal, a' kit fog kivánni, akadályoztatás nélkül társalkodhassék. Ez a' pap Firmont volt. A' convent megadá a' király utolsó kérését, hanem az első pontot megtagadta. Firmont kötelességét legmélyebb alázatossággal telyesité. Maga ajánlotta magát, hogy a' királyt a' vesztő helyre kisérhesse. Megtörtént. Edgeworth a' királlyal együtt felment a' vesztő helyre. Lajos maga vetkezett le. Midőn a' guillotine alá tétetett, alig mondá Edgworth ezen szavakat: „Szent Lajos fija, menj fel az égbe", leesett a' bárd, 's

Lajos nem élt többé. Számtalan veszélyek közt hagyhatta el Edgeworth Francziaországot. 1796 Angliába ment. Pitt neki a' király nevében szép esztendei fizetést ajánlott; de ő azt el nem fogadta, nem akarván azon terheket sulyosabbitani, mellyeket az angol országlás a' szegény francziaországi kivándorlottak gyámolitásával magának okozott. Azután Edgeworth XVIII. Lajossal Blankenburgba (Braunschweigban), innen Mitauba ment. Nemes charactere külsejében is nyilván kitetszett, mint e' következő vonás bizonyitja. Királyától az orosz udvarhoz küldetett, hogy Sándor császárnak a' Szent Lélek vitézi rendjét adja által. Sándor látván Firmontnak tiszteletes tekintetét, annyira elragadtatott, hogy térdre esett előtte 's áldást kért tőle magára. Életét, mellyet valóságos evangeliumi szeretettel a' szerencsétleneknek szentelt, az emberiségnek tett szolgálatjában vesztette el. 1807 sok franczia hadi foglyok vitettek Mitauba, hol Edgeworth lakott XVIII. Lajossal. Ezen szerencsétlenek közt ragadó hideglelés dühösködött, melly köztök legborzasztóbb pusztitást vitt véghez. Firmont semmit sem irtózván a' kegyetlen nyavalyától, leghivebb ápolójok volt a' betegeknek; de majd reá is elragadt a' döghalál, 's Maj. 21. 1807 mh. Az angoulemi herczegné ápolta Firmont-t' betegségében, a' királyi ház meg gyászolta 's XVIII. Lajos maga készitett neki sirverset. L. *Edgeworths Biographie* a' „*Zeitgenossen*" IV. füz. *I—ú.*

Edictum (véttörvény), szélesebb értelemben teszen közönséges törvényt, mellyet akar a' fejedelem, akar a' törvényhozó hatalom minden tekintet nélkül valamelly személyre vagy dologra jövendőre nézve szerez. Különben pedig, leginkább ollyan törvények értetnek az alatt, mellyekhez valami büntetés is szokott kapcsoltatni. *Perger János.*

Edinburg, Skotországnak fővárosa déli Skotországnak Edinburg Mid-Lothian nevü grófságában fekszik, a' forthi tengeröböltől nem messze, egy jól mivelt tájékon. Az utolsó században igen megnagyobbodott, Leith kikötővárost, mellyel csaknem öszveköttetett egészet formál, hozzá számlálván, a' lakosok száma 138,000-re megyen, holott 1687 csak 20,000 volt. Maga Edinburg Ó- és Uj-városból áll 's egy a' legszebb, de egyszersmind legcsunyább városok közül. Az Ó-városnak t. i. rosszul épült házai 's szük utszáji vannak; az elsőbbek egy dombon 's domb mellett fekösznek öszve-vissza minden rend nélkül 's némellyek közülök utszáról nézetve, tiz emeletüeknek látszanak, midőn egy másikról csak két vagy három emeletüek. Egy mély üreg, melly North-Loch nevet visel, választja el az Ó-várost azon dombtól, mellyen az Uj-város fekszik. Edinburgnak ezen különvált részét ugyanannyi hidak (az éjszaki és déli) kötik öszve. Az első, az épités mesterségének remeke, 310 láb. hosszu 's három 68 l. magas roppant bolthajtásból áll. A' második hid a' mélységben lévő házak felett megyen keresztül, a' honnan az utszákon menőket látni lehet róla. Egészen különbözik az Ó-várostól az Uj-város, melly házait Europa legszebb épületei mellé állithatja. Itt a' 3—4000 l. hosszu 's 100 l-nál szélesebb, szép és négyszegletü faragott kövekből épittetett házakkal diszlő utszák, rendes szegletekben vágják egymást keresztül, Két nagy piacz, St. Andrew's-Square és Charlotte-Square, szépitik Edinburgnak ezt a' részét, mellyben mindazáltal kevesebb ember tolong, mint az Ó-városban. Ebben van a' skócziai királyok Holyrood-House nevü hajdani palotája, egy régi módu nagy épület, melly rendes négyszegletet formál 's mellynek homloka mind a' két szegletén két magas toronnyal ékeskedik. Belől a' skócziai királyok képeivel berakott nagy szálát 's azon szobákat mutogatják, mellyekben Stuart Maria lakott 's mellyek még most is akkori állapotjokban vannak. Most is lehet látni azt a' cabinetet, mellyben ült a királyné Rizio nevü kedveltjével, midőn az öszveesküdtek berohantak. Az előszála padlatján most is lehet egynéhány vércseppet látni azon a' helyen, mellyen Rizio az öszveesküdtektől meggyilkoltatott. Az ujabb időben ez a' palota egy ideig a' kiüzött franczia királyi familiának szolgált lakhelyül. Egy meredek kősziklán, azon dombnak, mellyen az Ó-vá-

ros fekszik, legmagasabb részén ül az ágyukkal megrakott várkastély. Semmi vonzó sincs rajta fekvésén kivül, u. m. a' honnan az Ó-város kigyózó utszájira, az Uj-városra, a' város környékére, a' tengerre 's a' felföld hegylánzcaira ki lehet látni. Az Ó-város legszebb épületeihez számláltathatnak: az universitas uj épülete (1789 olta épit.), a' 75,000 font sterl. költségbe került bank, a' parlamentház és börse. Az Uj-városban az 1774 épittetett pompás registeroffice vagy Skócziának főleveltára tetszik ki. A' többek közt Anglia és Skóczia egyesittetésének eredeti 's Anna királyné által aláirt oklevelét mutogatják. A' Cantonhillen, egy az Uj-városnál levő halmon, áll a' csillagvizsgáló torony és Nelson emléke, egy 100 l. magas oszlop, mellynek belsejében tetejéig egy csigagrádics viszi az embert, 's magas alapjában szóbák vannak. Edinburgnak jóltévő intézetei közt első helyen áll a' Heriot Györgytől, egy nemes lelkü aranymivestől, 1650 alkottatott nagy ispotály; egyébiránt megjegyzést érdemelnek Watson és Gillespie ispotálya 's az árvák háza is. Tudományos intézeteinek feje a' VI. Jakabtól 1581 alk. universitas, mellyben 1826-ban 2300-an tanultak. Leghiresebb volt elejétől fogva benne az orvosi kar, mellynek most is Skóczia legszebb lelki tehetséggel biró férjfijai, mint Duncan, Brewster, Thomson, Gordon, Hope 's mások tagjai. Az universitas könyvtára 50,000 kötetnél többet foglal magában, 's Reimarus megholt professornak orvosi értekezésekből álló hamburgi gyüjteménye megvétetvén számára, jóval nevekedett a' benne lévő kincsek száma. Mégjelesebb az ügyvédek könyvtára, melly a' parlamentház legszebb szálájinak egyikében tartatik. Edinburg tudós társasági közt a' royal Society helyes értekezéseivel leginkább kimutatja magát. Egy természethistoriai társaság is alkottatott benne „Werner társasága" név alatt. Az universitashoz az ifjakat a' High-School (főoskola) készíti. Edinburgnak nagy gyertyaöntései és szappanfőzései, jövedelmes whisky (palinka)-főzései, keményitőfabr., harisnyakötései, gombostő 's gombfabr. vannak. Ezeken kivül szép kocsik, órák, pléh- és sárgaréz miveket készit 's a' Leithen nagy kereskedést üz, mellynek előmozditására három közönséges és kilencz más bank, több bátorsagositó társaság és börse szolgál. A' már emlitett kikötő város, hova a' Leith-Walk, egy szép, széles, szép házakkal és kertekkel diszlő utsza viszi az embert, keskeny és mocskos; 15,000 lak., hajóépitő mühelyei, üveghutáji, mellyek az angliaiakhoz hasonló palaczkokat 's poharakat adnak, nevezetes szappanfőzései 's nagy lerakodó helyei vannak. Megjegyzést érdemelnek a' környékén egyenként 's meredeken és magasan felnyuló, részént basalt nemü kőszálak, mellyek közül többen 1000 láb. magasak. Edinburgban, melly osztozik Londonnal az angol könyvkereskedés birtokában, sok nagyobb encyclopaediai munkák 's hires folyóirások jelennek meg. Vö. „*Edinburg illustred*" Bowertől (1829). Edinburgnak homályos és kisvárosi oldalát igen elmésen adja elő ezen munka: „*The modern Athens*" (London 1825). *L—ń.*

Eduard, (Károly) II. Jakab angol király unokája, Jakab Eduard és Clementine herczeg Sobiesky leányának fija, ki a' praetendens név alatt esmeretes, szül. 1720 Romában, hol atyja XI. Kelemen es VIII. Incze pápák barátságával élt. A' Stuart királyi háznak utolsó ivadéka lévén, még bölcsejében bele leheltetett azon ipar, melly őt már 22-dik esztendejében teljes erővel és lélekkel ösztönözé ősei királyi székének visszafoglalására. Segittetvén a' romai udvartól, 1742 spanyol hirnöki álruhában Romából Parisba ment, 's XV. Lajost szerencsésen pártjára hoditá. Már indulóban volt Dünkirchennél 15,000 ember Angolország felé, midőn Norris, az angol admiral, a' franczia hajóssereget elpusztitá, mielőtt az a' tengerre ereszkedett volna. Elvevé ez kedvét a' franczia udvarnak egy másik próbára. Sikeretlenek voltak Eduard minden kérései, azért is elhatározá magában, hogy tulajdon erejével szerzendi meg, mire az eszközöket tőle megtagadák. Jun. 27. 1745. kölcsönözött pénzzel

és hét meghitt tiszttel hajózott, mint egy bolygó vitéz, Skóczia éjszaknyugoti partjához egy 18 ágyus hajóval, mellyen 1500 embernek való fegyver volt. Próbatétele sikerült, 's Skóczia megelégedetlen nagyainál, kik a' tölök függő hegyi Skotokkal hozzája zárakoztak, annyi részvételt talált, hogy nem sokára egy kis sereg előtt állna. Előre nyomult ezzel, 's megverte az Edinburgból elejébe jövő Angolokat, elfoglalta Perth fontos városát 's itt magát Anglia, Skóczia 's Irland kormányozójának kiáltatá ki, Sept. 15. 1745 Edinburgot is bevevé, a' hol még egyszer kikiáltatá magát kormányozónak 's ministereket és generalokat neveze ki. Francziaország uj segitséget küldött neki. Sept. 21. 1745 Prestor Pansnál megvere 4000 emberből álló angol sereget. A' foglyokat szabadon bocsátá. Serege 7000 emberből állott; ezzel elébbre ment 's ostromolni kezdé (Nov. 26) Carlislét, melly magát 3 nap mulva megadá és sok fegyvert szolgáltata neki. Most kikiáltatá atyját angol királynak, magát pedig kormányzónak, fő hadi szálását álttevé Manchesterbe 's rövid idő mulva csak 20 mf. volt Londontól, hol sok barátjai várakoztak reá. Ezen elejénte megvetett ellenség gyors előnyomulása miatt rossz következésektől tartott az angol kormány, 's ugyan azért visszahitta egy részét a' Németországban álló seregnek. A' segitség hijánya 's a' Stuart házhoz szitók közti egyenetlenség 's vetekedések, egynéhány elkövetett hibák 's az Angolok nagyobb ereje hátrálásra kényteleniteték herczeg Eduardot 1746 elején. A' falkirki győzedelem (Jan. 23. 1746) utolsója volt vala. Végre bátorkodott a' cumberlandi herczeggel (Apr. 27. 1746) Culloden-nél megütközni, hol serege megveretett 's egészen széllelszóratott. Az alig nyert királyi szék el volt vesztve, 's a' herczeg sokáig bolygott Skóczia vadonjaiban, gyakran kenyér nélkül, mert Londonban 30,000 ft. st. tettek fejére. Végre megtalálta őt legmeghittebb embere, Onell, egy skot nemes, egy csolnakon, szigetről szigetre, barlangból barlangba. bujkáltak ezer veszedelmek közt, hogy fel ne fedeztessenek; mert utána szüntelen vizsgálódtak minden szugolyban. Igy végre reá talált Lochnarachnál egyikére azon franczia hajóknak, mellyeket megszabaditására küldtek. Sept. 29. 1746 a' cullodeni nap után 5 rettenetes hónap mulva, elindult Skócziából 's mindenétől megfosztva ért Bretagneba Noseauban Morlaix mellé. Most herczeg Eduard marquise Pompadour közbenjárása által 200,000 livre pensiót kapott élte idejéig, valamint Spanyolországból is 12,000 dublon kamat jövedelmet. Az aacheni békekötés (1748) az angol királyi székre juthatása felől minden reménységét elvette, 's midőn hallaná, hogy a' franczia statusokból leendő eltávoztatása egyike legyen a' békeczikkelyeknek, a' legnagyobb kicsapongásokra gerjeszté elkeseredése. Végre őrizet alatt kellett az olasz határokra vitetnie. Innét Romába ment atyjához, III. Jakabhoz; de a' romai udvarral való viszonyai is megváltoztak. Atyja halála után (Jan. 1. 1766) gyakran nevetséges kivánatjai, mellyeket mint Albany gróf az etiquettere nézve tett, szakadatlan izetlenségeket okoztak neki. Florenczbe ment, mig VI. Pius pensiójának elvesztése alatt Romába vissza nem hitta. Hogy nemzetsége ki ne haljon, 52 esztendős korában (Apr. 17. 1772) egy Stolberg-Gederni herczegasszonyt vőn feleségül, de durva bánásmódja 1780 elválást okozott (Vö. Albany.), Eduard a' világunta szerencsétlenek mentő szeréhez nyult 's borivásnak adta magát. Igy holt meg Romában Jan. 31. 1788 életének 68-dik esztendejében. Három esztendővel elébb magához viteté Francziaországból természeti leányát, 's megtörvényesitvén azt mint Albany grófnét királyi teljes hatalmából örökösévé tette. Holt teste Frascatiba vitetett 's királyi módon temettetett el. Királyi pálcza, korona, kard, angol és skot rendek ékesiték koporsóját, 's egyetlen-egy még élő testvére, a' yorki cardinal, tartá a' halotti tiszteletet a' megholt Károly király felett. Ezen cardinal 1799 olta 4000 ft. st. esztendei pensiót kapott Angliából, 's megholt Frascatiban Jul, 13. 1807. A' Stuartok négy századig uralkodtak Skócziában 's Angliában 85 eszt.

Eduard III. egyike Angolország legnagyobb királyainak, I Eduard unokája, szül. Windsorban 1312. 1327 fellépett a' királyi székre 's megholt 1377. Skócziát, melly az ő kiskorusága alatt Anglia felsősége alól kiszabadult, szerencsésen meghóditotta. Magtalanul halván meg Francziaország királya, IV. Károly, igyekezett 1339 jusát, mellyel anyja, Isabella, Károly testvére, után birt ezen országra, a' Valois házból való VI. Filep ellen megtartani. A' cressyi véres ütközet a' hajdani Picardiában (1346) az Angoloknak kedvezett. Ennek egyik következése Calais elfoglalása volt (1347), mellyet az Angolok azolta 210 esztendeig birtak. Filep halála (1350) után fija, János király ellen folytattatott a' háboru, ki (1356) Poitiersnél Eduarddal, a' walesi herczeggel, megütközvén, a' csatat 's szabadságát elveszté. Mint fogoly Angolországba vitetet 's addig el sem bocsáttatott, míg (1360) a' bretignyi békekötésben az Angoloknak különbféle franczia tartományokat tökéletes uralkodói jussal által nem engedett. Felvevé most III Eduard ezen czimet: Francziaország királya, mellyről felváltói, csak az ujabb időkben (Nov. 7. 1800) mondának le. Ezen foglalásokból már Eduard éltében sok visszavétetett János felváltója V. Károly által, Eduard halála után II Richard alatt pedig, kivévén Calaist és Bordeauxt, a' többi is elvesztetett. Eduard ifjusága fényes tetteit öregsége szerencsétlensége által elhomályositva látá. Hőslelkü fija — Eduard a' walesi herczeg (l. e.) még ő előtte megholt 1376. Jelessé tevé III. Eduard uralkodását igazságszeretete 's a' kereskedés előmozditására 's nemzete jusainak megerősitésére törekedő buzgósága. Csak azzal vádoltathatik, hogy néha igen kemény volt 's franczia király is akart lenni. Eduard éleszté fel az Angolok kézmivi szorgalmát, 's jeles törvényeket adott a' kereskedés előmozditására. Hogy elősegélje a' posztószövést, takácsokat, festőket 's kallózókat hozatott Flandriából Angolországba. Ő szerzé 1349 a' kék nadrágkötő-lovag rendet, Europában egyikét a' legrégibbek- 's legjelesebbeknek.

Eduard, walesi királyi 's első cornwalli herczeg, esmeretesebb fekete herczegi névről, III. Eduard fija. Atyjától 1362 Poitou grófság 's Aquitania és Gascogne herczegségekkel ajándékoztatott meg 's házasságra lépett Plantagenet Eduard genti gróf leányával. Kevessel ezután (1363) a' kegyetlen Péter, midőn testvére, Henrik, által Castiliából kiüzetett, Eduardnál, ki ekkor Guinneben volt, keresett segedelmet, 's a' herczeg megigéré néki, hogy a' királyi székbe visszahelyezi, ha Biscayát kapja jutalmul, 's ugyan ezen okból által is ment nagy sereggel a' Pyrenaeken, megveré Henriket Navaretténél 's barátját, Pétert, ismét visszahelyezé. Ez azonban háládatlan lett iránta és semmit sem adott neki fáradozásáért, mellyre Eduard nem kinszerithette, mivel ezen táborozása alatt megujittatott a' háboru Angol- és Francziaországok közt. Eduardnak vissza kellett mennie Guiennebe 's nem ügyelvén fonnyasztó lázára, gyaloghintón viteté magát a' limogesi ostromhoz. A' hely bevétetett, 's a' győztes a' franczia őrségen kivül mintegy 300 lakost hányatott kardra. Innét Angolországba ment, hol olly gyengeségbe esett, melly neki 46 éves korában (1376) Westminsterben halálát okozá. Halála napja olta az Angolok Francziaországban elveszték egyik birtokokat a' másik után. Nem tudni, hogy ama' félelem miatt, mellyet ellenségei közt elterjesztett, vagy pedig öltözete szinéről adták e Eduardnak a' fekete herczeg vezetéknevet.

Educillatio, csapszéki jus vagy bormérés szabadsága kisebb mérték által (mivel nagyobb mértékben, mint akó 's cseber szerént, a' hazában bort eladni kinekkinek szabad), melly hazánkban a' földes urasághoz 's némelly közönségekhez tartozik olly formán mindazáltal, hogy ha valamelly földes urnak azon jusra nézve különös kizáró szabadságlevele (*privilegium*) vagyon, egyedül azt illeti azon szabadság, valamint szinte, ha valamelly curialistának arról semmi szabadságlevele nincsen 's nem is

élt azon szabadsággal, azon jushoz számot nem tarthat. A' honnét, minthogy a' bormérés szabadsága név szerént máig is a' királyi hasznok (*jus regale*) közé számláltatik, hihető, hogy ezen jus is a' várak jószágaiban (l. VÁRJÓSZÁG) vagy is a' varmegyék földjén szinte a' szerént mint a' malmok, halászatok 'sat. valaha egyedül a' királyi udvart illették, annyival inkább, mivel az arany bulla 29-ik czikkelye szerént a' cseberrel való dézmálást a' királyok világosan magoknak tartották. *Perger János.*

E DUR (a' muzs.), kemény hangnem, mellynek alaphangja e 's négy kereszttel jeleltetik.

EFFENDI (szó szerént ur), becsületnév a' Törököknél, mellyel a' status- és polgári tisztek, 's gyakran a' statusnak más polgarai is élnek 's melly rendszerént a' hivatalok neveivel öszveköttetésben mondatik ki. Igy neveztetik t. i. az első császári udvari orvos Hekim-Effendinek, a' serailban lévő pap Iman-Effendinek 'sat. — A' Reis-Effendi vagy ország cancellara egyszersmind a' status külső dolgainak ministere 's ez értekezik az idegen nemzetek követeivel és tolmacsaival. *L—ú.*

ÉG-, égboltozat-, égkárpit-, éggolyobis- (*coelum, sphaera coelestis, firmamentum*)-nak nevezzük physicai értelemben ama' felséges lazurszinü boltozatot, melly látkörünket befedezni 's határain feküdni látszik. A' szemnek ezen boltozat tömött, öszvefüggő test, melly minden 24 óraban egyszer fordul meg a' föld körül és mellybe a' csillagok mint annyi aranyfejü szegek vannak beverve. A' felette nagyon előment és szünet nélkül előmenő csillagtudomány mutatja azonban, hogy, mint nem ritkán történni szokott, itt is csal a' külső szin; mivel az, a' mit szemünk boltozatnak tart, nem egyéb ama' nagy megmérhetetlen térnél, mellyben valamennyi világtestek mozognak. — Mostan csak a' pallérozatlan hisz még merő égboltozatot, de ősidőkben a' legnagyobb bölcsek sem hittek egyebet, sőt inkább több olly boltozatokat véltek egymás felett, mivel a' csillagoknak különbféle mozgásait csak ezen feltétel alatt magyarázhatták meg. Mivel tehát a' látható ég a' világtérnél nem egyéb 's az a' csillagokon kivül semmi más tárgyat nem mutat, következőleg az azok közt való köznek egészen feketének kellene látszania. Ez azonban nem ugy van, mert mi az eget kéknek látjuk. Ezen kék szin pedig következése a' nap és csillagok világának. Levegőnk t. i. részecskéket nyujt a' világnak, mellyeknek sürüsége elég arra, hogy a' csillagoktól földünkre esett 's arról visszavetődött sugárokat ismét visszavethessék — Ha azonban a' sugárok mind egyiránt vetődnének vissza a' gőzkörben lévő lég és gőzrészecskék által, ugy egészen fejérnek kellene tetszenie az égnek; minthogy pedig kék szinü, kétséget nem szenved (ámbár okát nem tudjuk), hogy a' levegő a' kék sugárokat jobban és számosabb mennyiségben veti vissza, mint a' vereseket vagy sárgákat. — Saussure, egészen áltláthatónak látván a' levegőt, azt állitja, hogy nem ez maga, hanem inkább a' benne találtató gőzök vetik vissza a' sugárokat. Ezt a' többek közt abból következteti: hogy p. o. a' havasoknak és bérczeknek is, 15—20 mértföldnyi távolságból nézve, kékeknek kellene látszani, ha maga a' levegő volna ezen sugárvisszavetésnek oka. Abban is látja Saussure megbizonyitását véleményének, hogy magas hegyeken sokkal setétebb kék a' levegő mint a' sikságban vagy völgyekben. — De ezen setétebb szint, mellyel a' levegő magas hegyeken bir, szinte olly helyesen abból is megmagyarázhatni, hogy már ott a' levegő olly vékony, hogy a' sugároknak csak kisebb részét vetheti még vissza, 's azért a' világtérnek feketesége jobban általhatja. Egyébiránt Saussurenak véleménye igen hihető, mivel a' gőzök a' levegőnek áltláthatóságát csakugyan nagyobbitják, és igy kékségét is, mind addig, mig kiterjeszthetők; ellenben pedig épen ellenkezőt okoznak, ha feloldásokhoz közelitnek és ezen feloldáshoz igen közel való létekkor majd egészen áltláthatatlanná teszik. Akkor az ég

fejérnek látszik. — Az égkárpitnak valami meghatározott alakjáról (forma) most már szó sem lehet, midőn tudjuk, hogy ezen kárpit az üres térnél nem egyéb. Félgolyobisnak látszik ugyan, de lelapultnak, és lapulása a' tetőpont (*zenith*) körül vétetik észre. Ez igen természetes, mert, mivel a' tetőpont felé semmi olly tárgyra nem akadunk, mellynek távollétét a' szem felfogná, és ugy öszvehasonlitásunknak alapul szolgálhatna, a' látkör felé, azaz, a' föld szinén pedig sok olly tárgyakra találhatunk, mi önkénytelen a' látkörnél lévő légterületeket messzebbnek véljük, mint a' tetőpont felé láthatókat. *Albert Ferencz.*

ÉG, l. MENNY.

EGEDE. 1) János, a' Grönlandiak apostola, szül. 1686 Dánországban 's predikátori hivatalt visele Norvegben. Homályos, a' 14 százig terjedő abbeli hirek, hogy Grönlandban a' keresztény vallás már el volt terjedve, de tanitók hija enyészté el, eltökélék, Grönlandba utazni 's lakosit az evangeliumban oktatni. Szándékát elejébe terjészté a' kormánynak, de az Svédországgal háboruskodta miatt nem nyujta segélyt. A' bergi kereskedők inkább hajlának előmozditani igyekezetét 's kereskedési társaságot alkottak. E. kir. missionarius czimmel háznépe társaságában 46 személlyel mint fejek 's 3 hajóval Maj. 21. 1721 vitorlák alá ment. Hajójinak egyike törést szenvede, ketteje eléré Grönlandot, de a' 12 mfdnyire elterjedt jég miatt csak Jun. 4. lehete kikötni. Tetemes nyomorral és gátokkal, gyakran életveszéllyel küzdve, hirdeté E. Grönlandnak az evangeliumot 's alapitójok lőn az ott maiglan fenálló dán gyarmatoknak. 1736 visszatére Kopenhagba. Megholt Falster szigetén 1758. Munkáji dánul irottak, 's Grönland természethistoriája, ottani fáradozási, tapasztalati és történetei tartalmok. — 2) Pál, fija, szül. 1708, 12 éve olta atyja segédje vala. 1723 Kopenhagba jöve néhány Grönlandival, kiket különbféle mesterségekre szándékózék tanittatni, de mind himlőben holtak el. Apja akaratjából theologiát tanula 's mint missionar. 1734 Grönlandba ment, hol 1740-ig maradt. Visszatérvén Kopenhagba, a' köv. évben grönlandi püspökké nevezte királya. Mh. 1780 Mivei: Tudósitások Grönlandról (Kop. 1789); „*Dictionarium groenlandicum*" (Kop. 1754); „*Grammatica groenlandica*" 'sat.

EGER, érseki város Heves és Külső-Szolnok törvényesen egyesült vármegy., melly itt tartja gyüléseit. Nevét az Eger folyójától kapta, melly rajta keresztül folyik, 3000 ház. 's 18,000 lak. van, kik közt Németek és Ráczok is (czifra templomjokkal) találtatnak. Utszáji közül csak némellyek vannak kövezve. A' várostól napkeletre esnek a' Törököktől igen kedvelt meleg ferdők. Érsek lakhelye, ki ezen méltóságra 1804 emeltetett; mivel elébb az egri főpásztor püspök nevet viselt. Az egri püspökséget Sz. István király alkotta 1009, Catapranust nevezvén ki első főpapnak (mint sok irók emlékezetben hagyták). Hogy ekkor Eger már jeles város lehetett, mutatja, hogy püspökség alkottatott benne, mivel püspöki lakhelyekké rendszerént a' jelesebb városok szoktak vala tétetni; de bizonyitják ezt Bombardi, Timon 's más régi irók is, kik közül az első igy ir: „*Ornavit* (és igy *non aedificavit*, azaz, már fenállott) *arcem Agriensem S. Stephanus aedificiis, quam in deliciis habuit*", a' második pedig: *Agriam aedificiis excolit.*" Bombardi a' püspök jövedelmét 100 ezer darab aranyra teszi, honnan arra kötelezetik IV. Béla királynak adománylevele által, hogy ezen gazdag jószágból a' magyar királynak 4-dik fiját táplálni 's nevelni tartozzék, hogy mindazáltal ez megtörtént volna, a' magyar historia nem emlékezik. Hajdani királyainknak kedves helyek volt Eger. II. István 1131 s Imre 1204 benne holtak meg. Első prépost volt itt Cletus, II. Andrásnak cancellara. Ez fogadta be Egerbe Sz. Ferencz szerzeteseit (1232), kik azután innen az egész országba elszéledtek. Ez idő tájban (1221) telepedtek meg itt Sz. Domokos szerzetesei is. 1241 a' Tatárok vad csoportjai által elpusztittatott 's hamuvá tétetett a' város, mellynek siral-

mas sorsát Rogerius váradi akkor élt kanonok eleven szinekkel festé le. IV. Bélának, Magyarország második alkotójának, figyelmét Eger is magára vonta, 's 1261, hogy hasonló szerencsétlenség ellen bátorságba helyeztesse, kőfalakkal és sánczokkal körülkerittette. Nevezetes Egernek történetei közt a' Hussitáktól 1442 lett felprédáltatasa is; mert midőn I. Ulászló megerősödvén a' magyar királyi székben, a' lengyel seregeket haza küldötte, 's ezek Egerben Rozgonyi Simon egri vitéz püspök szivességéből a' jó borhoz, melly már 1400 bőven termett Egerben, ugy hozá láttak volna, hogy mindenről elfelejtkeztek (mint Callimachus irja), a' mélyen alvó várost alattomban meglepő cseh Hussiták iszonyu öldöklést 's rablást vittek véghez Telef nevü vezérek alatt az elrémült lakosok közt; a' mit az egyesült Lengyelek és Magyarok azzal bosszultak meg, hogy a' Cseheknek utána nyomulván, kegyetlen vérontas után csaknem mind lenyakazták az ellenséget 's magát Telefet is elfogták. Még keservesebb állapotra juttatta a' várost a' II. Ulászló alatt kegyetlenkedő Dósának Barnabás nevü alvezére, mert Eger ekkor vidékével együtt hamuvá lett. Az egri tiszttartóé (mert Hypolitus püspök halála után tiszttartó által igazgattattak egy ideig a' püspökség jószágai) volt az a' vadászatra megtanittatott drága solyommadár, mellyet a' gondatlan II. Lajos 1520-ban 40,000 aranyért vett meg a' tulajdonostól, kit a' madárért minden addig bevett jövedelem általadása 's számadás alól felmentvén, a' pénztárban lévő 40 ezer aranytól elesett. A' mohácsi veszedelem után (1525) most Zápolya, majd ismét I. Ferdinand lett Egernek urává, melly gyakori változás alatt a' szerencsétlen város felette sok nyomoruságot szenvedett. Legdicsőségesebb Eger történeteiben, várának 60 ezerből álló török sereg által 38 napig tartott ostromoltatása. Dobó István várnagy ugyan is, minekutána a' várat hoszabb időre elégséges élelemmel 's hadi készületekkel megrakatta volna, katonájit a' várnak utolsó pihenésekig leendő oltalmazására feleskette, azt tévén hozzá, hogy a' ki az ellenséggel legkevesebb egyetértésben fog is lenni, vagy a' feladásról szót mer tenni, életével adózik. Istvánffi Miklós szerént a' várbeliek száma 1904 tett. Ezekhez jöttek még bátorság végett (némellyek szerént) 200 nemesek, kiknek feleségei 's leányai voltak hihetőképen azon vitéz asszonyszemélyek, kik gyenge nemek ellenére bamulásra méltó magok elszánásával viaskodtak a' bástyákon. Amhat vagy Achmet török vezér Oct. 16-kán próbált utolsó szerencsét; de nagy veszteséggel veretett vissza, a' honnan az őszi esőzések jelentgetvén magokat 's attól tartván, hogy ágyujit és társzekereit ki sem fogja helyekből mozdithatni, 13 izben tett dühös, de sikeretlen rárohanása után megszégyenülve oda hagyta Eger várát. Minő megátalkodottsággal ostromolták legyen a' Törökök ezt a' várat, bizonyitja az, hogy az ellenség eltakarodása után az Egriek többet szedtek öszve 12,000 nagy és nehéz ágyugolyóbisnál. Szerencsésebbek voltak a' Törökök Eger ostromoltatásában 1596, midőn III Mohammed 200,000-rel támadta meg a' várat, mellyet megvett 's a' Törökök rabló fészkévé tett, a' honnan, mint bátorságos helyből, könnyebben prédálhatták azok szegény hazánknak ott körül eső tájékait. Sz. Mihály árkangyal 's Sz. János evangelista templomai mecsetekké tétettek, sőt a' derviseknek vagy mohammedan szerzeteseknek ott, hol most az érsek palotája 's kertje fekszik, templomot 's klastromot épittettek, melly hely Bolondvárnak neveztetett. A' káptalan Kassára tétetett által az 1597-ki törvények 38-ik czikkelye szerént. Közel egy századig viselte Eger a' török jármot; mert a' Buda vára szerencsés visszavétetését követő 1687 eszt. takarodták ki abból a' Mohammedanusok, olly insége jutván, hogy füvet, gyökeret 's férgeket rágtak, sőt utóbb megáztatott 's megfőzött szijakkal és bőrrel, patkány-, egér-, ló-, macska-, kutya- és emberhussal enyhitették éhségeket. Ezen szerencsétlen idő alatt a' mohammedan vallást már sok egri keresztény lakosok bevették. A' Karaffától szabad kimenetelt nyert Rustan basa

4000 Törökje közül 600-an visszatértek Egerbe, hol megkeresztelkedtek 's legelső lakosaivá lettek a' puszta városnak, mellyet I. Leopold császár királyi városi rangra emelt, de uj szabadságaitól két eszt. mulva Fenesi György akkori püspök 's a' káptalan kérésére megfosztott. Igy Eger ismét püspöki várossá lett. Eger nyugodalma ezuttal sem volt tartós; mert Rákóczi Ferencznek Bercsényi nevü vezérétől bekerittetett, 's kényteleníttetett a' várat Zinzendorf várkapitány a' következett 1704 eszt. feladni Szentpéterinek, Rákoczy akkor itt lévő vezérének. 1710 a' döghalál dühösködése közben vette gróf Pálfy János, I. Jósef császár seregének vezére, ostrom alá Eger várát, mellyet Rákóczinak az ellenállásra keves erővel biró várnagya, Rhédei Ferencz, csak hamar a' császáriaknak engedett. Ez idő olta megháboritatlanul élt Eger az áldott békesség örömeivel, 's naponként orvosolták jeles főpásztorai az elébbi szomoru idők által rajta ejtett sebeket. Gróf Erdődi Károly papnevelő-, Foglár György serbiai püspök 's egyszersmind egri olvasó kanonok, gróf Erdődi Gábor püspökségének idejében törvénytudományt tanitó intézetet alkottak benne. Gróf Barkóczi Ferencz a' püspöki kastélyt egy emelettel nagyobbitotta 's diszesitette, könyvnyomtató intézetet 's philosophiát és theologiát tanitó székeket állitott fel. Halhatatlan nevet szerzett gróf Eszterházi Károly püspök is a' lyceum alkotásával, mellyben egy sok jeles astronomiai készületekkel gazdag csillagvizsgáló intézet és museum physicum 's szép rendben lévő könyvtár vannak. Ugyan ezen épületben van az emlitett gróf Barkóczi által felállittatott könyvnyomtató intézet is. Gróf Eszterházi vette meg a' várat is II. Jósef császártól, a' ki látván, hogy a' megujitást nem érdemli meg, 10,000 ezüst for. eladta. Azolta ez a' hires erősség naponként közelget a' végpusztuláshoz. Az egri püspöki megye felette nagy lévén, Ferencz király a' romai pápa VII. Pius jóváhagyásával 1804 harom részre osztá el azt, a' szatmári és kassai püspökségeket alkotván belőle, magát az egri püspökséget pedig érsekséggé tévén. Első egri érsek Fuchs Ferencz, második báró Fischer István volt. 1809-től a' franczia háboru fergetegnek hazánkból lett elvonulásáig, Egerben tartózkodott a' császárné, Esthei Ludovica, a' koronaörökössel, Ferencz herczeggel 's a' császári ház más tagjaival együtt. Ugyan ide vitetett akkor Budáról a' korona is. Harmadik és mostani érseke Egernek 1826 olta Felső-Őri Pyrker János ur Eő Exc. Eger, mellynek $^2/_3$ része az érseké 's $^1/_3$ a' káptalané, szabad királyi várossá leendő tételét már 1789 kezdette sürgetni. 1812 az ország gyülésének benyujtott esedező levelében ismét megujitotta kérését, melly mindazaltal e' mai napig sem teljesittetett. Megjegyzést érdemelnek benne: kedves izü, jó veres bora; az ifju papokat nevelő intézet; érseki lyceum; csillagvizsgálás; kir. cath. gymnasium; nemzeti főoskola; szegények jó rendben lévő intézete; az ispotály; só- és postatisztségek. A' várost több szép templomok diszesitik és sok szerzetesek lakják, mint: Cisterciták, Franciscanusok, Minoriták, Serviták 's Misericordianusuk, kiknek klastroma mellett áll az ugy nevezett csonka mecset. Népes vásárok is tartatnak benne. Egernek leirását l. bőv. a' Tud. gyüjt. 1826 eszt. 3, 4, 7, 9 köt. 's 1828 eszt. 10, 11 köt. *L—ú.*

Egeria Nympha. A' Romaiak istenasszonynak tekinték, 's Numa király azt állitá, hogy titkos öszveköttetésben áll vele 's tőle veszi a' népének adott törvényeket. Némellyek szerént ezen Nympha neje volt Numának.

Egérkő (férjany, arsenicum, ἀρσην ó-attic. ἀῤῥὴν férjfi, him, erős; innen lehetne nevezni himanynak is), o-o, As. Ezen ásvány a' természetben sokféle formában jő elő: 1) mint anyaércz (*regulus metall.*), ekkor közönségesen kobaltnak (cserepes kobalt, *cobaltum testaceum*) 's légykőnek neveztetik; 2) savitva, férjacs; 3) más ásványokkal, mint ezüsttel, vassal, ólommal, rézzel, kénnel Magyarországban (ha sárga, *auripigmentum*, ha veres, *sandaracca risigallum*), mésszel egyesülve.

A' férjany (*arsenicum regulinum*) bélyegei: merősége talán minden érczek között legnagyobb, keménysége középszerü, innen a' késsel vakarható, fénye nagy, szine aczélszürke, szövevénye (*textura*) sugáros-lemezes, nyilvan jegezett; saját sulya 6000 (Lavoisier) — 8310—8810 (Bergmann); engesztése (*fusio*) zárt edényben a' levegő nagyobb nyomása alatt történhetik meg, minthogy annak közönséges nyomása alatt, minekelőtte az engesztés megeshetnék, már gőzzé válik 's elszál (+ 144° R. + 350° F.), de a' hivesebb testekre jég- vagy porformában ismét lerakodik; ize, szaga magában nincs, dörzsölve foghagyma szagu, szaga a' savitódás folyamatjának tulajdonittatik; a' szabad levegőn szinét elváltoztatja, elejénte sokfélévé, később setétté lesz 's sulya öregbedvén 0,08-al fekete porrá válik. Sebes tüzbe téve gőze meggyulad, halványkék lánggal ég 's füstöl; felolvad fojtó savban; az olajokat megsüriti 's büdösiti. A' fenebb nevezett ásványokon kivül egyesül a' gyulóval, villóval (*phosphorus*), zöldlővel (*chlorum*), ibolóval (*iodium*), seleniummal 'sat. A' savitóval való együlései saját savakat szülnek. — A' férjacs (*acidum arsenicosum*) bélyegei: szine fejér, homályos vagy kissé átlátszó; ize édeses, kellemetlen, érczes, nyálszivárogtató, csipős. Szálékonysága nagyobb, mint a' férjanyé, melly alkalommal aliglátszó, szagatlan gőzformában 's el nem változva rakodik le a' felfogó eszközökre; a' halkas elszálitásnál mint fejér, 3766 sulyos, homályos por, hirtelen elszálitásnál pedig mint világos, folyóféle, teknő-törésü, 5000 sulyosságu test rakodik le. Felolvad minden olvasztókban (*solvens*), könnyebben vagy nehezebben; forró viz 16 rész kivántatik hozzá, melly meghidegülvén, a' férjacs belőle részszerént jégkép válik ki; mások szerént 30 rész viz, de ha egyszer már a' vizben fel volt olvadva, akkor 13—14 részben is felolvad; hideg vizből 400 részt kiván; borlélben csekélyen olvad fel. Olvadéka a' lakmus papirost gyengén veresiti meg. A' basisokkal sókat nemez, tehát méltán neveztetik savnak; savitójától meg lehet fosztani minden gyulható testek (gyuló, szén, kén, villó 'sat.) által 's akkor férjannyá válik. Haszna leginkább festékek készitésében, mellyeket mindazáltal, kivált szobafestékeknek, ajánlani nem lehet. Nevezetes festékek ezen tekintetben Scheele zöldje és az auripigmentum (*operment*, *rauschgelb*). A' tüzi játékokban a' lángoló szerekkel vegyitve fényesebb lángot ad az ugy nevezett bengali tüzeknél. Fowler a' makacs váltó lázakban a' férjacsos szikag olvadékát ajánlotta; a' napkeletieknél régolta az idült bőrbetegségekben mint specificum használtatik. A' férjacs az, mellyet közönségesen arsenicumnak, egérkőnek, hinak, egy a' legdühösebb mérgek közül, minthogy azon élő részeken, mellyeket ér, heves lobot, fekélyeket, fenét hoz elő; ellenben a' holt testeket a' rothadástól több ideig megmenti. — A' férjag (*acidum arseniacum*) bélyegei: szine fejér, homályos, ize étető, érczes, mérgesebb a' férjacsnál; szagatlan, magában épen nem szálékony, elébb üveggé válik, nagyobb hévben azután, savitója egy részét elvesztvén, mint férjacs felszál; ezen tüzállósága miatt más sókat szétbontani képes; a' basisokkal sókká lesz; vizben könnyen felolvad (2—3 részben); a' savakban nem; felolvaszt majd minden érczeket (aranyat, platinát kivéve). — A' férjanynak valamelly testben jelenlétét csalhatatlanul mutatják: 1) a' férjany saját szaga, melly a' foghagymához hasonlit; e' végett a' gyanus port parázsra kell tenni; 2) a' mészviz, ez ollyan folyadékba csepegtettetvén, mellyben férjany van, azt felzavarja 's belőle, ha hugyagsó (*ammoniacus sal*) nincs benne, fejér por ülepedik le, 3000-szeres felereszt ésen tul mindazáltal a' mészviz a' férjanyt nem érdekli; 3) a' gyulókénes sav (*acid. hydrothionicum*) a' 100,000-szeres felereszt ést is tiszta czitromsárgára festi; 4) a' réz olvadéka, mint kénsavas réz és kénsavas hugyagos réz (*sulphas cupri ammoniacalis*) zöldelik az elébbihez hasonló számu felereszt ésnél is; 5) a' fénysimitott réz darab az edényben felmelegitett gyanus por párájára tartatván, szi-

nét fejérre változtatja; 6) érczé lehet változtatni a' 2, 3 'sat. módon nyert leülepedett port, ha az gyuladó testtel (fekete folyóval, szénporral) öszvevegyittetik 's retortában a' tüz munkálkodásának kitétetik; melly alkalommal a' férjany az edény hidegebb tájára rakodik le. (L. „*Lehrbuch der Chemie, von D. Benjamin Scholz*" (Wien 1829). *Dr. Pólya.*

Egerton (Ferencz), nagy és közhasznu intézeteiről híres bridgewateri herczeg, 1726 szül. Bátyjainak halála által temérdek gazdagságnak tulajdonosává lévén, olly feltétellel kezdett foglalatoskodni, mellynek végrehajtásától atyját számtalan nehézségek tartották vissza; de egyszersmind őt illeti azon dicsőség is, hogy a' belföldi hajózas előmozditására ő szolgált első rugóul, személyes költségeit eszt. 400 font sterl-re szoritván, többi jövedelmét pedig csatornaásásra forditván. (L. Csatornák és Bridgewateri csatorna.) A' herczeg nevét viselő 's 5 eszt. készült csatorna temérdek pénzbe került, de a' melly gazdagon visszafizettetett, mivel Manchester 's a' körülte fekvő városok a' herczeg bányájiból vettek magoknak kőszenet. Ezen csatorna elkészülvén, a' herczeg mást ásatott a' Liverpoollal leendő öszveköttetés végett. Fáradozásit olly nagy haszon jutalmazta, hogy minden oldalról kezdették a' parlamentet csatornaásás szabadságáért ostromolni. Brindleyt azon nagy gondolat foglalatoskodtatta, hogy Londont, Bristolt, Liverpoolt és Hullt öszvekösse, 's részént végre is hajtotta még életében, mivel a' herczeg 1766 elkezdette az ugy nevezett Grand Trunk Navigationt, melly 90 angol mf. hosszu és 1777 elvégzett csatorna által a' Trent és Mersey folyóji 's Liverpool és Hull városai öszveköttettek. L. „*Description du plan incliné du canal souterrain, exécuté par François Egerton, Duc de Bridgewater, dans ses mines de charton de terre*" (Paris 1812). A' herczeg 1803 holt meg nőtelenül. *L—ú.*

Egészség, azon állapotja az organismusnak, mellyben annak minden müködései jólléttel, azaz, könnyüség és erő érzésével történnek (Rudolphi szerént). Az egészséges testben tehát mind a' lelki, mind a' testi müködések olly viszonyban állanak egymás között, annyira hangoznak öszve, hogy egyik a' másikat kitetszőleg nem korlátolja, nem akadályoztatja. Az illy egészségü test ideala az egészségnek, mellyhez az egymis egészségnek közelitni kell. Az egymis egészség tehát mint ollyan megállhat, ha az idealnak nem egészen felelhet is meg, mihelyt a' rosszullét érzése hibázik, innen az idomtalansággal, bénulással is meglehet férkeztetni azt. Az egészség több lépcsőjét szokás a' köz életben megkülönböztetni; állandónak, erősnek nevezik azt, midőn a' test több ártalmas befolyásoknak ellenáll a' nélkül, hogy szembetünő változást szenvedne általok; gyengének azt, melly a' csekélyebb behatásoknak is enged; mind a' kettő okát a' testszerkeztetésben, szokásban 'sat. lehet feltalálni *Dr. Pólya.*

Eghajlat, l. Clima.

Eginhard (Einard), Nagy Károly császárnak elébb titoknokja, utóbb veje 's a' királyi házakra első felügyelő. — A' császár halála után elvált nejétől, őt egyedül testvére gyanánt akará tekinteni 's később a' Benedictinusok rendjébe állott, hol a' seligenstadti monostornak apátja lett és elholt 839. — Lángesze 's a' tudományokban tett rendkivüli előmenetele által N. Károlynak, kinek udvarában neveltetett, bizodalmát és szeretetét annyira megnyeré, hogy leányát, Emmát, neki nőül adni magát csak igen könnyen reá birhatá. Hogy Emma egykor a' szép alaku Eginhardnak éjszakának idején lakjába bemenetelt engede, hogy románo együtt enyelgések órája közben nagy hó esvén, Emma kedvesét tulajdon vállain vivé a' vár udvarába, 's a' császár e' románo esetet hallva büntetés helyett a' szerelmes párt egyesitette, esmeretes elbeszélés, mellynek valóságáról mindazáltal kételkedni lehet. — Eginhard a' legrégiebb német történetiró. Ő adá, mint mondják azon plánt, hogy a' német tengert a' földközi és fekete tengerrel két csator-

na foglalja öszve, mellyeknek egyike a' Mosella és Saone folyókat egyesitse, a' másik a' Rajnától egész a' Dunáig utat nyisson. *N—t. I.*

Egmont (Lamoral gróf), kit Göthe költői lángesze és önsorsa tettek halhatatlanná, 1522 főfamiliából született Hollandban, katonai életre adta magát 's V. Károly alatt, kinek 1544-ki afrikai táborozásában jelen volt, nagy bajnoki dicsőséget szerzett. Mint lovasság vezére II. Filep alatt különösen kimutatta magát a' saint-quentini (1557) és gravelinesi (1558) ütközetekben. De midőn Filep Spanyolországba utazott, a' büntető törvények és inquisitio helyre állitására, Egmont részt vett a' Belgiumban kiütött nyugtalanságokban; egyébiránt mind e' mellett is iparkodott a' belgiumi tartományok helytartónéját 's az ez ellen öszveesküdt nemeseket békére 's magok mérséklésére birni; sőt esküvéssel kötelezte magát a' helytartoné előtt, „hogy a' romai catholica vallást gyámolitani 's védni, ellenben a' szentségét meggyalázókat fenyiteni 's az Eretnekeket kiirtani fogja". Mindazáltal az oraniai herczeggel 's ennek főbb pártosaival való öszveköttetése gyanussá tette az aranjuezi udvarnál, 's mind ő, mind a' nemeslelkü Montmorency Filep, gróf Horn, áldozativá lettek a' vallásbeli vak buzgóságnak és gyülölségnek; mert a' vérszopó Alba, kit Filep Belgiumba küldött a' lázadók megzabolázására, mind a' kettőt kivégeztette Brüsselben. E' Jun. 5. 1563 történt, Egmont életének 46 eszt. Igazi vitézi bátorsággal 's állhatatossággal holt meg. A' franczia követ e' történetet ezen szavakkal adta udvarának tudtára: „Láttam azt a' fejet leesni, melly Francziaországot kétszer megreszkettette!" Egmont kivégezgetése előtt levelében bizonyossá tette Filepet, „hogy ő soha sem tett a' catholica vallás ellen 's alattvalóji kötelességéről soha sem felejtkezett el"; de Alba királya nevében rettentő példát akart adni. II. Filep azt mondta, ezen történet tudtára adatván: „Azért üttettem el ezen két fejet, mivel egy pár illyen lazaczfő többet ér ezer békáénál". Egmont maradéka gróf Egmont Procopius Ferenczben enyészett el, ki a' spanyol király lovasságának vezére 's a' franczia király seregében brigadás volt és Fragában (Aragoniában) életének 38 eszt. holt meg 1707 L. I. I. de Cloet: „*Eloge historique du comte d'Egmont* etc". (Brüssel 1825) és Schiller: „*Geschichte des Abfalls der vereinigten Niederlande von der spanischen Regierung*", nevezetesen ezt a' toldalékot, „*Process und Hinrichtung der Grafen von Egmont und von Horn*". — Egmont Maximilian, büreni gróf, V. Károly császárnak fővezére, ki magát az I. Ferencz franczia királlyal folyt háboruban igen megkülönböztette, más ágból született. *L—ú.*

Égő anyag, gyuló (*hydrogenium*), ezen szesz (gáz)-nemü test az egyszerü testek közé tartozik. Bélyegei: legkönnyebb (a' levegőnél 13-szor, némellyek szerént 15-ször), innen a' szabad levegőben nem találtatik, magában ize, szaga nincs, a' lélekzésre alkalmatlan; érméczes, minthogy öszve lehet nyomni; legnagyobb vonzódással bir a' savitóhoz (*oxygenium*), mellyel egyesülvén, vizet szül (l. Durranás), egyesül a' vizzel, szénnel, kénnel, villóval (*phosphorus*), 's némelly érczekkel; magában nem gyul meg, sőt a' gyertya világot elolja. Származik az állati és növényi testek gőzölgése által rendesen más anyagokkal öszvekötve, a' rothadás alkalmával, a' köszén bányákban (l. Durranás). Mesterségesen készittetik a' vizből, melly áll savitóból és gyulóból, a' savitó valamelly savitható test által elfogatván, a' gyuló elszabadul; p. o. a' vas midőn felleresztett kénsavban olvasztatik fel, hogy feloldvadhasson, először meg kell savitódnia (*oxygenari*), savitóját tehát a' vizzel felleresztett kénsav vizétől elveszi. gyulóját pedig buborékokban elereszti. Öszve lehet szedni az ekkép elszabadult gyulót, ha a' viz gőze egy meleg vas csövön vezettetik keresztül, 's a' cső vége vizzel tölt edénybe ér, 's a' buborékok egy szajával a' vizbe dugott palaczkba felfogatnak. Lehet készíteni az organicus testeket szárazon párolván le, mint a' kőszén lepárolásánál az utszák kivilágositására való

szesz készitése alkalmával. De ezen módokon készült gyuló nem' tiszta, hanem rendesen azon testtel van vegyülve, mellyel készittetett; a' gyulót Volta oszlopa vagy a' vilányos (electricus) szikrák által készithetni. *Dr. Pólya.*

Egoismus. A' természet minden emberbe beoltotta az önszeretetet. Ennek következésében magára nézve tekinti ő a' dolgokat, a' mennyiben azok neki kedves vagy kedvetlen érzéseket okoznak 's neki hasznosak vagy ártalmasok. Ezeket utálja és kerüli ő, amazokat ellenben szereti és keresi. De az önszeretet gyakran önkôrsággá (egoismus) válik, a' midőn a' személyes szükségek kielégitésének ohajtása lesz az uralkodó kivánság az emberben elannyira, hogy a' mások, és azoknak java iránt való köteleségekre többé semmi tekintettel nincs. A' durva, testi vagy állati egoismusnak az állati szükségek kielégitése a' czélja, és ez utálatra méltó, akar nyilván való legyen, akar a' szerénység szine alá rejtezzék, mivel a' személyt nagyon megalacsonyitja; a' finomabb egoismus pedig az emberiség legfőbb tárgyait tekinti ugy mint éldelet eszközeit. Kant logicai, aestheticai a' practicus egoismusra osztja fel. A' logicus egoista, ugymond ő, szükségtelennek tartja, a' maga itélettételét a mások értelme szerént is megvizsgálni. Ez fejességben és paradoxumok hajhászásában mutatja ki magát. Az aestheticus egoista megelégszik a' maga izlésével, bár mint gáncsolja is azt a' helyes critica. Végre moralis egoista az, a' ki minden czélokat csak önmagára szorit, a' ki csupán csak abban lát hasznot, a' mi neki használ (az egoismus tehát haszonkeresésben, uralkodni kivánásban 's egyebekben is mutatja magát), vagy, mint Eudaimonista, csupán haszonban és a' maga boldogságában találja akaratjának legfőbb meghatározó okát, következésképen az illy ember oda megyen ki, hogy másokat csak eszközöknek tekintsen. Minthogy már minden más ember más megfogásokat is csinál magának arról, a' mit ő a' maga boldogságához számlál: tehát épen az egoismus az, melly annyira viszi a' dolgot, hogy semmi próbaköve ne legyen a' kötelességnek igazi megfogására nézve, a' mellynek pedig általjában közértékü okfőnek kell lennie. Az egoismusnak csak az a' gondolkozásmód tétethetik ellenébe, hogy az ember ne foglalja öszve az egész világot a' maga énjébe, hanem ugy tekintse és tartsa fel magát, mint csupán egy polgára a' világnak (cosmopolitismus). *A. B. S.*

Egyenes adók, l. Adó.

Egyenlités, l. Aequatio.

Egyenlitő, l. Aequator.

Egyenlőközü, egyirányos, párhuzomos (*parallel*). Egyenlőközü vonatoknak neveztetnek két ugyan egy lapban lévő vonatok, mellyek soha egymásba nem ütköznek, bár milly messzére, 's bár melly végek felé nyujtatnak, mellyek tehát mindég egyforma közt hagynak magok között. Azon vonatok theoriája, noha kezdetbeli térméréstudományba (*Geometria elementaris*) való, még is akadályokat okoz. A' tiszta mennyiségtudományban (*mathesis pura*) az egyenlőközü vonatokon kivül még a' párhuzamospárt (v. rövidség kedvéért párospárt (*parallelogram*) és a' párlapost, téglanyt (*parallelepipedum*), esmerjük. A' párospár egyenesvonatu (*rectilineum*) 4 szegletü figura, mellynek áltellenes oldalai egyenlő közü vonatokat képeznek; a' párlapos avagy téglány pedig ollyan test, melly hat párospár által kerittetik be. Görbe vonatak is lehetnek egyenlőközüek, ha a' fenebb mondott okvetéseknek (*conditiones*) megfelelnek. — Emlit p. o. a' mathematicai földleirás és a' csillagtudomány egyenlőközü köröket. Amabban ezen név alatt amaz a' földgolyobison az egyenlitővel egy iranyában képzelt körök értetnek, mellyek közül mindegyik mind azon pontokon keresztül megy a' föld szinen, mellyek az egyenlitőtől egyenlő távolak. A' csillagtudományban pedig ezen nevet az álló csillagoknak tetsző utjai veselik. — A' hadtudományban is fordul elő ezen szó parallel

(egyenlöközü). Birnak pedig ezen nevezettel azon árkok, mellyek a' sánczárkoknak öszvekötésére szolgálnak, mivel rendszerént a' vár falaival egyirányban vannak (magyarul egyiranyos árkoknak neveztethetnek). Ezek közönségesen öszvegyülő helynek is használtatnak a' vár ellen irányozandó erőknek. A' réslövésre rendszerént három egyirányosak kivántatnak. Az első, azaz, legtávolabb, a' környülállásokhoz képest 600—900 lépésnyi távolságban a' vár fedett utjától; az utolsó pedig, melly a' réslövésre szükséges munkákat felveszi, magán a' sánczmelléken (*glacis*) szokott csináltatni. Az irányosak feltalálójának Vauban-t tartják, ő vólt legalább első, ki 1673 azokat Mastricht városa ostromlása alkalmával használta. — Nem csak a' mennyiségtudományban és a' hadmesterségben használtatik azonban az „egyirányos" szó. Két tárgynak egymással való öszvehasonlitást, főként történettudományit, is mondanak egyirányosnak. Plutárchus p. o. irt életleirási egyirányosakat. Általjában minden, a' mi folytonfolyó öszvehasonlitást enged, vagy a' mi több részben hasonló egymáshoz, egyirányosnak neveztetik. *Albert Ferencz.*

Egyenlőség, viszonya két dolgok egyformaságának a' nagyságra nézve. Minthogy már a' nagyság részént testi (szemlélhető és érezhető), részént csak gondolható (*intelligibilis*), tehát az egyenlőség is e' két nemü. Az okos és szabad lények egyenlősége tehát, mint ollyaké, csupán gondolható, mivel illy lények nagysága nem esik az érzések alá. Midőn pedig okos és szabad lények, mint ollyak, egyenlőknek neveztetnek, tehát ezt főképen az ők eredeti jusáról, azaz, az életre és szabadságra való jusról kell érteni; a' honnan ezt eredeti-törvényes, vagy természeti egyenlőségnek is nevezik, a' mennyiben ez az okos és szabad lényeknek, mint eredeti jussal biró subjectumoknak, természetében fundáltatik. Lehetne nevezni az eredeti jus egyenlőségének is, mellyel a' szerzett jusok egyenetlensége igen jól megállhat együtt. Mert ha minden okos és szabad lénynek, minemü az ember, eredetikép jusa van a' maga tehetségeinek mindennemü hasznokat venni, a' mi csak más okos és szabad lényt meg nem sért; természetes dolog, hogy az, a' ki tehetségeit jobban megerölteti, mint más, vagy a' kit a' szerencse inkább kegyel, mint mást, több birtokot is szerezzen, mint más. A' statusban már semmiképen fel nem kell bontatnia az eredeti jus egyenlőségének, söt inkább a' törvény által megszenteltetnie. A' törvény t. i. tartozik az okosság kivánatja szerént 1) minden a' statusban született embert szabadnak esmerni; 2) minden szabad születésü embernek egyenlő igényt adni mind azon jusok megszerzésére, valamellyek csak egy statusban okossággal egyezőleg megszereztethetnek, és kitkit a' maga igazán szerzett jusai mellett egyenlő módon védni. Azért is az egyenlőség ideája, mihelyt helyesen értetik, szükségesképen egybe van köttetve a' szabadság ideájával. Az emberek egyenlők eredeti szabadságokban. A' franczia revolutiobeli egyenlőség emberei épenséggel félremagyarázták azon ideát, a' midőn azt a' polgári törvényviszonyokra is kiterjesztek és még a' tulajdon birtok egyenetlenségét is el akarák törleni, a' mi lehetetlen. (L. Szabadság.)

Egyesületek, rendszerént corporatiók. Ezek a' történetirás szerént, mint szabad választás szüleményei, első eszközök a' szoros familiai és törzsökegybeköttetést felbontani, melly ha tul terjed természeti czélján 's keményen elzárt osztályságggá merevedik, a' nemzetek szellemét 's életét ártalmas bilincsekben tartja. Az egyesületek kiváltképen az ujabb statusalkotás okfejévé váltak, melly már Roma alapitásakor is munkásan mutatkozott, tökéletesebben pedig a' german comitatusokban. Ezek a' patriarchalis uralkodásnak 's egy nemzeti Isten ezzel közel atyafiságban lévő határtalan hatalmának szabad községi szerkezetet tevének ellenébe, melly a' familia szent kötelékeinek elszaggatása nélkül ugyan azt közönséges szövetségbe olvasztja egy más közt. A' régi german comitatusok modjára későbbi időkben sok szövet-

ség képeztetett, kivált vitézi rendek 's más különbféle szövetségek, mellyeket a' kereszt majd vallási válalkozásokra egyesite, majd akar melly tetszékeny jelkép önkényes politicai vagy más czélokra köte egybe. Az egyházi egyesületek is politicai fontosságra, közvetetlenségre 's fejedelmi fenségre emelkedtek a' német birodalomban. Az illyen lovagegyesületeket mindég lehetett bizonyos félszegséggel 's aristocratiai anarchiára hajlással vádolni; a' városi egyesületek ellenben a' népnek mesterségi szorgalom, kereskedés és tudomány által való sok oldalu miveltetése közül annál nagyobb érdemet szereztek. Ezek a' 10-ik század olta bölcsőji levének a' valódi polgári rendnek avagy az igazi nemzeti szabadságnak, noha szinte nem voltak belső zivatarok és küzködések nélkül, mellyeket a' szabad községi szerkezetek az uralkodó nemzetségekkel vittak. A' nyilvános élet egyesületi szelleme mintegy a' 16-ik században érte el dél- és forduló pontját. Azon időtől fogva megszünt az europai continens legnagyobb részében az egyesületek szabadsága; csak Lengyelországban tartá meg a' nemesség statustörvény szerént a' confoederatio szabadságát, Angliában pedig a' megengedett czélokra való szabad egyesülés jusa lassanként alaptörvényi része lőn a' közönséges népszabadságnak. A' vitézi társaságok udvari ékességgé lettek; a' közös jelképek szerzésének 's viselésének jusát a' nyilvános hatalom kizárólag magára ruházta. XIV. Lajos eltörlé Franczaországban a' municipalis szerkezet létezését; megfosztá a' városokat elöljárójik szabad választásának jusától, 's ezeket királyi országlási tisztviselőkké tevé. E' példát más országokban is követték, a' városi kormányzásnak csupán rossz oldalát vévén tekintetbe, 's a' polgároknak gyakran igen alapos panaszaikban erre elegendő okot találván. A' czéhek a' mesterségi szabadságra nézve, melly a' mult század közepétől fogva jeles védelmezőkre talált, ártalmasaknak látszattak; mert fonák okokból több több jeles munkásnak megtagadák a' mesteri just 's monopoliumot alapitának rossz árnjik számára. Még az országrendek felső egyesületei is rendszerént inkább gátló mint előmozditó erőt sőt ellenállást mutattak hasznos javitások 's a' nép kifejtése ellen. Ezért voltak a' revolulio törekedései mindjárt elejénte egyszersmind ezek ellen intézve. Már Turgot kezdé őket eltörleni, 's az 1791 Martius 2-kai törvényáltal egészen megszüntettek. A' községeknek ellenben igyekezett a' nemzeti gyülés függetlenségeket visszaadni; a' mairek a' polgárok által választatának, 's a' közös ügyek elintézesére kerületi 's departementi collegiumok állittattak fel. (L. Községi rendelések.) Itt azonban az ellenkező hibát követték el, az országlásnak igen keves hatalmat adván a' nyilvános kormány ezen ága felett, holott pedig ez a' hatalom szintolly szükséges neki, mint a' községeknek bizonyos önlétüség. Ebből olly lankadása következett a' közönséges kormánynak, hogy örömmel látnák, midőn Bonaparte a' departementi kormányt ismét az országló szék kezébe tevé, 's a' hajdani intendansokat praefectus név alatt visszaállitá, egyszersmind pedig a' községek minden elöljárójinak kinevezését is magára ruházá. 'S igy maradt ez egészen mostanig, noha egy uj kőzségü rendet mind a' royalisták, mind a' szabadérzetüek sürgetőleg kivántak. Martignac ministeriuma javalt ugyan egyet, de ez sehol sem talált helyben hagyásra, 's valóban legrosszabb volt volna minden kigondolhatók közt, mert az egész kormányt a' legnagyobb adófizetők kezeibe akarta adni. Az egyesületi okfőt ujabb időkben ismét nagyon kezdék védeni, olly tanitást állitván fel, hogy az ember magán véve semmit sem jelent a' statusban, hanem csak mint tagja az egésznek, 's hogy a' nyilvános rend csak egyesületi szabadságokon és elsőségeken, nem pedig közönséges, egyenlően elosztott népszabadságon alapul erősen 's tartósan. Van is ezen állitásban sok igaz; csak az nem, a' mit belőle származtatni akarnak, a' nagy elsőségekkel biró örökös rangkülönbözés szüksége, avagy egy erős és tetemes országlási jusokkal felruháztatott aristocra-